

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

**CUMHURİYET DÖNEMİ ÖRGÜN EĞİTİM
KURUMLARINDA AHLAK EĞİTİMİ**

Doktora Tezi

Safiye KESGİN

Ankara 2010

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI**

**CUMHURİYET DÖNEMİ ÖRGÜN EĞİTİM KURUMLARINDA
AHLAK EĞİTİMİ**

Doktora Tezi

Safiye KESGİN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recai DOĞAN

Ankara 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

**CUMHURİYET DÖNEMİ ÖRGÜN EĞİTİM KURUMLARINDA
AHLAK EĞİTİMİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Recai DOĞAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi:

Ankara 2010

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Problemi ve Konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı.....	4
3. Araştırmanın Önemi.....	5
4. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi.....	7
5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları.....	10
6. Araştırmanın Yöntemi	11

I. BÖLÜM

1. AHLAK KAVRAMI.....	13
2. AHLAK-DEĞER İLİŞKİSİ.....	15
3. AHLAK EĞİTİMİ ve ÖĞRETİMİ.....	18
3.1. Ahlak Eğitimi ve Öğretimi İle İlgili İlkeler.....	25
3.2. Ahlak Eğitimi ve Vicdan Eğitimi İlişkisi.....	31
3.3. Ahlak Eğitiminin Toplumsallaşma ve Bireyselleşme Eğitimine Katkısı.....	35
3.4. Ahlak Eğitimi ve Kişilik- Karakter-Şahsiyet Eğitimi İlişkisi.....	39
4. AHLAK EĞİTİMİ AÇISINDAN AHLAKI TEMELLENDİRME PROBLEMİ..	44
4.1. Din Temelli Ahlak Anlayışının Ahlak Eğitimine Yansımaları.....	45
4.2. Hümanist ve Laik Ahlak Anlayışının Ahlak Eğitimine Yansımaları.....	53

II. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÖRGÜN EĞİTİM KURUMLARINDA AHLAK EĞİTİMİ.....	60
1. CUMHURİYETİN MİRAS ALDIĞI EĞİTİM.....	60

2. CUMHURİYET İLE GELEN EĞİTİM ANLAYIŞI ve UYGULAMALARI.....	71
2.1. Atatürk Dönemi ve Atatürk'ün Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Din ve Ahlak Eğitimi.....	71
2.2. İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası Çerçevesinde Ahlak Eğitimi.....	81
2.2.1 İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikalarındaki Değişimin Ahlak Eğitimi Yansıması.....	81
2.2.2. İnönü Dönemi Eğitim Programlarının Amaçları v Eğitim Şuralarında Ahlak Eğitimi.....	89
2.3. Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi ve Sonrasında Eğitim Politikaları ve Ahlak Eğitimi.....	101

III. BÖLÜM

DİN BİLGİSİ, AHLAK DERSLERİ, DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERS PROGRAMLARININ ve DERS KİTAPLARININ AHLAK EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	115
1. 1924- 1950 YILLARI ARASINDA DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMLARI ve DERS KİTAPLARINDA AHLAK EĞİTİMİ	116
2. 1950–1982 YILLARI ARASINDA DİN BİLGİSİ ve AHLAK DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMLARI ve DERS KİTAPLARINDA AHLAK EĞİTİMİ.....	122
3. 1982-2000 YILLARI ARASINDA DİN KÜLTÜRÜ ve AHLAK BİLGİSİ MÜFREDAT PROGRAMLARI ve DERS KİTAPLARINDA AHLAK EĞİTİMİ.....	153
4. 2000 ve SONRASINDA DİN KÜLTÜRÜ ve AHLAK BİLGİSİ MÜFREDAT PROGRAMLARI ve DERS KİTAPLARINDA AHLAK EĞİTİMİ.....	166
SONUÇ.....	211
KAYNAKÇA.....	222
EKLER LİSTESİ.....	237
EKLER.....	238
ABSTRACT	318
ÖZET.....	320

ÖNSÖZ

Toplumsal bir varlık olan insanın bir arada mutlu, huzurlu, barış içinde yaşayabilmesi için oluşturulan kurallar bütünü olarak tarif edilebilen ahlak, felsefe sosyoloji, psikoloji, eğitim ve daha birçok alanın tartışma konusu olmuştur. Devletler ise istediği vatandaş ideali doğrultusunda bir nesil yetiştirmek için eğitim ve kültür politikaları belirleyerek, bu politikaları okullarda uygulamıştır ve uygulamaktadır. Örgün eğitim kurumlarında yapılan ahlak eğitiminin içeriği, nasıl bir ahlak anlayışının benimsendiğine göre değişmektedir. Yani dini değerleri, milli değerleri ya da tamamen akla dayanan insani değerleri temel alan bir ahlak anlayışı birbirinden farklı ahlak eğitimi yaklaşımlarını oluşturabilmektedir. Ahlak eğitiminde kullanılan eğitim stratejileri, modelleri, yöntem ve teknikleri ise dönemin eğitim yaklaşımlarından etkilenmektedir.

Cumhuriyet dönemi eğitim tarihimizde hangi ahlak anlayışlarının benimsendiği, bunların eğitime ve öğretim programlarına nasıl yansıdığı araştırılmaya muhtaç geniş bir alanı kapsar. Cumhuriyet dönemi boyunca örgün eğitim kurumlarında uygulanan ve uygulanmakta olan ahlak eğitimi anlayışlarını değerlendirmeye çalışan bu araştırma, ahlak eğitimi ile ilgili teoriler ve ilkeler, dönemlerin eğitime yön veren şahsiyetlerinin görüşleri, hükümet programlarında belirlenen eğitim amaçları ve kültür politikaları, yapılan Maarif ve Milli Eğitim Şuraları, Din Bilgisi, Ahlak Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri öğretim programları ve ders kitaplarına dayanmaktadır.

Araştırmada Cumhuriyet dönemi boyunca ülkemizde ahlak eğitimi konusundaki eğitim politikalarının nasıl olduğu, bunun örgün eğitim kurumlarında okutulan Din Bilgisi, Din Dersleri, Ahlak Dersleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin program ve ders kitaplarına nasıl yansıtıldığı araştırılarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Birinci bölümünde çalışmanın kavramsal temellendirmesi ve teorik zeminin oluşturulması amacıyla, ahlak, ahlak ve değer ilişkisi, ahlak ve değer eğitimi teorileri ve ahlak eğitimi ile ilgili ilkeler, eğitimi yapılan ahlakın temellendirilmesi problemi, humanist ahlak anlayışının ve din temelli ahlak anlayışının ahlak eğitimine

yansımaları, ahlak eğitimiyle vicdan ve kişilik eğitimi, bireyselleşme ve sosyalleşme eğitimi arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır.

İkinci bölümde Cumhuriyetin miras olarak devraldığı eğitim ve ahlak eğitimi anlayışıyla birlikte Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Atatürk'ün eğitim ve ahlak eğitimi hakkındaki görüşleri ve döneminin eğitim uygulamaları, İnönü dönemi eğitim ve kültür politikaları doğrultusunda uygulanan hümanist eğitim anlayışının ahlak eğitimine nasıl yansıdığı, çok partili hayat sonrası gelen hükümetlerin ve milli eğitim bakanlarının ahlak eğitimi konusundaki fikir ve uygulamaları ile bu dönemlerin örgün eğitim kurumlarına yansıyan ahlak eğitimi anlayışları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Din Bilgisi, Din Dersleri, Ahlak Dersleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programları ve ders kitapları içerdikleri ahlak eğitimi anlayışları açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Doktora tezini hazırlamamda, başta teşvik ve yardımlarıyla, tenkit ve katkılarıyla her türlü desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Recai Doğan'a, tezimi okuma zahmetine katlanıp tenkitte bulunma nezaketini gösteren değerli hocalarım Prof. Dr. Mualla Selçuk'a, Prof. Dr. Recep Kılıç'a, Prof. Dr. Cemal Tosun'a, Prof. Dr. Tayyip Duman'a ve bütün bu süreçlerde hep yanımda olup beni destekleyen sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Safiye KESGİN

Ankara - 2010

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
c.	Cilt
ev.	Çeviren
DEM	Değerler Eğitimi Merkezi
DKAB	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
haz.	Hazırlayan
H.z.	Hazreti
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
TBMM.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TMER	Türkçe ğretim Merkezi
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi ve Konusu

Değerlerimiz kişiliğimizin bir parçasıdır. Kişilik ise bireyin hayata bakışındaki özgünlükleri meydana getiren ve temel ilgi, dürtü, yetenek ile duygusal eğilimleri de içeren, belli bir süreklilik gösteren davranış ve özelliklerin bileşenidir.¹ Kişi sosyalleşme sayesinde grubun –aile, okul vs.- inançlarını, normlarını, değerlerini davranış modellerini ve ideallerini öğrenir ve aynileşme yoluyla onları kişiliğinin bir parçası haline getirir.²

Kişiliğin oluşmasında aile yanında okul da önemli ve etkili bir yere sahiptir. Öyle ki, bir çocuk hayatının en verimli yıllarını okulda geçirmektedir. Kişilik gelişiminin en kritik dönemlerinden bir kısmı okul sıralarına rastlar. Kişilik/karakter gelişimi bütün ülkelerin eğitimden beklediği gizli işlevlerden biridir. Bu açıdan kişilik/karakter eğitimi, okulun kaçamayacağı, vazgeçilmez bir görevidir. Amaçlı ve iyi düzenlenmiş bir ahlak eğitimi programı ile okullar, sorumluluk, çok çalışma, dürüstlük, nezaket gibi erdemlerin yer aldığı bir toplumun oluşmasına katkı sağlayabilir.³ Eğitimin ve okulun en son amacı karakter oluşumu yani iyi ahlaklı bireyler yetiştirmektir. Çünkü gençlerin sorunlu bireyler değil, her yönden sağlıklı bireyler olarak yetiştirilmeleri hedeflenir. Gençlerde problemleri ortadan kaldırmanın en önemli yollarından biri ise okullarda verilecek ahlak ve karakter eğitimidir.⁴

İnsanlık tarihi boyunca önemini korumuş olan ahlak duygusu, zekânın yanında estetiğe ve dine de bağlıdır; insana iyiyi-kötüye tercih ettirir. Herkes iyi, kötü ve sıradan huylara sahip olabilir. Ancak zekâ gibi ahlak duygusu da eğitim, disiplin ve irade ile geliştirilebilir.⁵ Ahlak eğitiminin amacı, insanın gerek kendisinin gerek başkalarının mutluluğuna ve mükemmelliğine yardımcı olacak şekilde hareket eder hale getirilmesidir. Ahlak eğitimi, kişiden kişiye farklılık gösterebilen mizaçları

¹ Ö.Demir-M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 209-210.

² Ünver Günay, “Türkiye’de Dini Sosyalleşme”, *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, TDV Yayınları, Ankara 1981, s. 13.

³ İnayet Aydın, *Eğitim ve Öğretimde Etik*, Pegem A Yayınları, Ankara 2003, s. 203.

⁴ Halil Ekşi, “Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu, Ankara 2002, s. 155-157.

⁵ Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Yunus Ender, Hayat Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 101.

uygun bir şekilde yöneltmek, böylece insanlarda güzel huyların ve karakterlerin meydana gelmesi için çalışır.⁶

Günümüzde genç insanların genellikle ya hiçbir değere inanmadıkları, ideal ve amaçtan yoksun oldukları, günübürlük uğraşlar ve maddi zevklerle oyalanarak kendilerine ve çevrelerine yabancılaştıkları ya da bir takım dini ve ideolojik gruplara katılarak kimlik yitimi noktasına varan bir bağlanmaya girdikleri görülmektedir.⁷ Ayrıca tüketim çılgınlığının yaşandığı son zamanlarda çocukların ve gençlerin girdikleri sosyal ortamlardan etkilendikleri, her geçen gün bitmeyen isteklerle ebeveynlerinin karşısına çıktıkları da görülmektedir. Gençler arasında yaygınlaşan alkol ve uyuşturucu bağımlılığının, hırsızlık, yalancılık, dolandırıcılık, adam öldürme gibi olumsuz insan davranışlarının artışı, aileleri ve toplumun genelini endişelendirmektedir. Bu noktada ailelerin ve okulun üzerine düşen görevlerini yerine getirip getirmediği sorgulanmaktadır. Ailede ahlak eğitimi çocuğun ahlak gelişimi açısından hayati bir öneme sahip olmakla beraber tek başına yetersiz kalabilmektedir. Çünkü çocuk sadece aile ortamında yaşamayacak, sokakta, oyun alanlarında, okulda kısacası sosyal ortamlarda pek çok farklı insanla karşılaşacaktır. Özellikle aileden sonra çocuğun en çok vakit geçirdiği okulun, ahlak eğitimine katkıda bulunmak, aileye bu konuda destek olmak hedeflerini taşıması kaçınılmazdır. Yukarıda sözü edilen sorunların toplumumuzdaki varlığı, bizi okullarımızda verilen eğitimi sorgulamaya yöneltmektedir.

Bir toplumun neredeyse bütün yaşantılarına nüfuz eden ahlaki değerlerini yetişen nesle kazandırmak için yapacağı faaliyetler o toplumun geleceğini belirler. Toplumun kültürünün, geleneğinin, örfünün, dini değerlerinin büyük bir bölümünü oluşturan ahlaki değerler, kültürel mirasın gelecek nesillerle korunması ve yaşatılması için büyük bir önem arz eder. Dolayısıyla bir toplum için ahlaki değerlerin nasıl ve hangi yöntemlerle inşa edileceğine karar verilirken, toplumun sahip olduğu bu kültürel miras göz önünde bulundurularak ve eğitim alanındaki gelişmeler takip edilerek bir ahlaki temellendirme yapılırsa ve buna dayalı bir eğitim anlayışı geliştirilirse ahlak eğitiminden beklenen hedefler gerçekleşebilir.

⁶ Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 4. Baskı, Gün Yayıncılık, Ankara 1999, s. 102-103.

⁷ Hayati Hökelekli, "Gençlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu, Ankara 2002, s. 14.

O halde Cumhuriyet öncesinden başlayarak Cumhuriyet'in ilanından bu yana söz konusu ahlaki hedeflerin gerçekleştirilmesi için nasıl bir ahlak eğitimi anlayışı uygulanmış ve uygulanmaktadır? Benimsenen ahlak eğitimi anlayışlarının oluşmasında nasıl bir ahlaki temellendirme esas alınmıştır? Eğitim paradigmasında yaşanan değişimin, ahlak eğitimine de yansıdığı gözlemlenebilir mi? Hükümetler tarafından benimsenen eğitim ve kültür politikaları ahlak eğitimi anlayışlarının belirlenmesinde nasıl etkili olmuştur? Bu ahlak eğitimi anlayışları, uygulanan öğretim programları ve ders kitaplarına nasıl yansımıştır? Hali hazırdaki okullarda ahlak eğitimine hizmet eden çalışmalar nelerdir? Milli Eğitimin temel hedeflerine uygun bir ahlak eğitimi için neler yapılmaktadır? Uygulanan ve uygulanmakta olan programların geliştirilmesinde, dünyadaki eğitim ve ahlak eğitimi alanında yapılan çalışmalar ve eğitim modelleri göz önünde bulundurulmuş mudur? Ahlak eğitimi alanında bir anlayış değişiminin olduğundan söz edilebilir mi? Bunlar gibi çoğaltılabilecek pek çok soru cevaplanmayı beklemektedir.

Bu sorular çerçevesinde tek bir araştırmanın yapılması ise çok güçtür. Bu konular çerçevesinde pek çok araştırma yapılabilir. Çünkü örgün eğitimdeki okutulan her bir ders ve her bir sosyal etkinlik, ahlak eğitimine hizmet edebileceği gibi, özellikle Din Bilgisi, Ahlak Dersleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Hayat Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi (Yurt Bilgisi) ve Felsefe gibi doğrudan ahlakı konu edinen derslerde de ahlak eğitimi verilebilir. Sayılan derslerin programları ve ders kitaplarının tamamının Cumhuriyet dönemi boyunca incelenerek değerlendirilmesi bir doktora tezinin sınırlılığında yapılamaz. Bu nedenle bu araştırmanın konusu, bu derslerden sadece Din Bilgisi (Din Dersleri), Ahlak Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programları ve ders kitaplarında yer alan ahlak eğitimi yaklaşımlarının incelenmesi ile sınırlandırılmıştır.

Sorunlara kaynaklık edebilecek nedenleri bütüncül bir yaklaşımla ele almak, nereden nereye geldiğimizin farkında olmak bundan sonra daha başka nelerin yapılabileceğini ortaya koyabilmek açısından önemlidir. Aynı zamanda geçmişte yapılmış hataların yeniden yapılmaması şimdiye kadar ne yapıldı sorusunu doğru cevaplamakla mümkündür. Ne yapıyoruz ve ne yapabiliriz soruları da sadece geçmişte kalmamak, gelişmek, yeni sorunlara yeni çözümler üretebilmek için önemlidir.

Bu çerçevede bu tezin problemi, Cumhuriyet dönemi örgün eğitim kurumlarında uygulanan Din Bilgisi, (Din Dersleri), Ahlak Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin programları ve ders kitaplarına yansıyan ahlak eğitimi yaklaşımları ve politikalarının tespit ve değerlendirilmesidir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı ahlak eğitimi alanında Cumhuriyet dönemi boyunca okullarda okutulan Din Bilgisi, (Din Dersleri), Ahlak Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde ahlak eğitimi ile ilgili yapılan çalışmaları ve bu çalışmaların arkasında yatan eğitim paradigmasını açıkça ortaya koyabilmektir. Bu çerçevede araştırmanın amacı, Cumhuriyet dönemi ahlak eğitimindeki yaklaşımları ve politikaları belirleme, bu yaklaşım ve politikaların örgün eğitimdeki Din Bilgisi, (Din Dersleri), Ahlak Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine yansımalarını ve ahlak eğitiminin içeriğini tespit edip değerlendirmek, bu bağlamda yapılan ahlak eğitimi ile ilgili yorum ve tenkitleri değerlendirmektir.

Bu amaçlar doğrultusunda,

- Cumhuriyet döneminde uygulanan ahlak eğitimi anlayış ve uygulamaları nelerdir?
- Cumhuriyet döneminde ahlak eğitimi konusunda nasıl bir politika izlenmiştir?
- Cumhuriyet dönemi boyunca ahlak eğitimi konusunda benimsenen politika, anlayış ve uygulamaları Din Bilgisi, Din Dersleri, Ahlak Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin program ve ders kitaplarına nasıl yansımıştır? soruları cevaplanmaya çalışılmıştır.

Bu sorular çerçevesinde, araştırmada öncelikle ahlak ve ahlak eğitimi ile ilgili teorik- kavramsal bir temellendirme yapılarak, ahlak eğitimi, ahlak-değer ilişkisi, ahlak-vicdan eğitimi, ahlak-kişilik karakter eğitimi, ahlak-bireyselleşme-toplumsallaşma eğitimi ilişkileri, ahlak ve değer eğitimi teorileri, ahlak eğitimi ile ilgili ilkeler ve eğitimi yapılan ahlakın temellendirilmesi meselesi incelenmiştir. Bundan sonra ahlak eğitimi açısından ahlak anlayışlarından hangilerinin, hangi dönemlerde benimsendiği, örgün eğitim kurumlarının yukarıda sözü edilen eğitim programlarına doğrudan yansıyan milli eğitim politikalarının neler olduğu, ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken cumhuriyetin miras olarak devraldığı

Osmanlı'nın son dönemleri de dahil, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin dönemlere hakim olan ahlak eğitimi görüşlerini tespit için; yapılan tartışmalar, eğitim tarihimizde etkili olmuş şahısların bu konudaki görüşleri, Maarif Şuralarında bu konudaki görüşmeler ve hükümet programlarında yer verilen eğitim amaçları, yukarıda sözü edilen ders programlarının genel yapısı ve ders kitapları referans alınmıştır.

3. Araştırmanın Önemi

Örgün eğitim kurumlarımızdaki ahlak eğitimi ile ilgili konularda sınırlı sayıda özel alan çalışmaları yapılmıştır.⁸ Ancak okullarımızdaki ahlak eğitimini, eğitim

⁸Bekir, Onur, *Orta Öğretimde Ahlak Eğitimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara 1976; Meral Çileli, *14-18 Yaşları Arasındaki Öğrencilerde Ahlaki Yargının Zihinsel Gelişim Psikolojisi Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara 1981; Mehmet Koçak, *İlköğretimde Değerler Eğitimi ve Öğretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Van 1999; Bülent Dilmaç, *İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği İle Eğitimin Sınanması*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı, İstanbul 1999; Fatih Çakmak, *Evrensel Ahlaki Değerlerin Kazanılmasında Din Eğitiminin Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ank. 2000; Şenay Saylağ, *Liselerin Birinci Sınıfında Öğrenim Gören Çocukların Ahlaki Değerleri Algılama Düzeylerinin İncelenmesi*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ank. 2001; Nermin, Çiftçi, *Almanya ve Türkiye'deki Lise Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yeteneklerinin Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001; Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Din ve Ahlak Eğitimi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001; Mevlüt Baycu, *Ahlak Eğitimi Çerçevesinde Utanma (Haya) Duygusu Eğitimi (Niğde İl Merkezindeki Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2002; Kadir Ulusoy, *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Tarih ve Ahlak Eğitimi İlişkisi Üzerine Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2003; Mustafa Şengün, *Ahlaki Düşünce ve Yargıları Etkileyen Bazı Faktörlerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003; Zarife Şahin Seçer, *Yoğun Düşünme (Reflection) Eğitimi Programının Çocukların Ahlaki Yargılarına Etkisinin İncelenmesi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çocuk Gelişimi Ve Ev Yönetimi Eğitimi Anabilim Dalı, Konya 2003; Oktay Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2004; Aylin Cebeci, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Ahlaki Değerlerin Eğitimi Öğretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005; Kadir Koç, *İlköğretim 7. Sınıflarda Okutulan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersinde Öğrenciye Kazandırılması Hedeflenen Evrensel Değerlere İlişkin Tutumlar Üzerinde Öğretim Sürecinin Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2007; Ülker Şen, *Milli Eğitim Bakanlığının 2005 Yılında Tavsiye Ettiği Yüz Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007; Bülent Dilmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerlerin Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007; Muhammet Ahmet Tokdemir, *Tarih Öğretmenlerinin Değerler ve Değer Eğitimi Hakkındaki Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2007; Yusuf Keskin, *Türkiye'de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel*

tarihimiz açısından geçmişten günümüze bir süreç olarak inceleyen kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Şu anda uygulanmakta olan ahlak eğitimine nasıl gelinmiştir, ne tür bir değişim ya da gelişim izlenmiştir, bu süreçteki uygulamalar, bu uygulamalara temel olan ahlak eğitimi anlayışları gibi konular belli başlı bir araştırma konusu olmamıştır.

Bu tezin,

- Ahlak eğitim-öğretiminin gelişmesi ve daha etkili hale getirilmesi çalışmalarına temel teşkil edebilmesi,
- Örgün eğitim kurumlarımızdaki ahlak eğitimi ile ilgili olarak bu güne kadar ortaya konulmamış, gelişim süreçleri açısından ahlak eğitiminde nereden nereye geldiğimizi açıkça gözler önüne seren bütüncül bir tablo oluşturması,
- Din temelli ahlak eğitimine yer verilen derslerde -Din Bilgisi, Ahlak dersleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde- nasıl bir ahlak eğitimi anlayışı, hangi içerikle uygulanmıştır ve uygulanmaktadır, içeriğinde hangi değerler hangi duyuşsal becerileri kazandırmak üzere verilmektedir gibi soruları cevaplaması açısından eğitim tarihi, din eğitimi ve ahlak eğitimi alanlarına katkı sağlayabilmesi beklenilmektedir.

Bu araştırmanın, Cumhuriyet dönemi boyunca –Cumhuriyetin miras aldığı eğitim ve ahlak eğitimi anlayışları da dahil- devletin benimsediği eğitim ve kültür politikalarının ahlak eğitimine nasıl yansıdığını gözler önüne serebilmesi ve programlar ve ders kitaplarında yer alan ahlak eğitimi yaklaşımları ve içeriğini ortaya koyabilmesi, ahlak eğitimi konusunda yaşanan eğitim paradigmaları, stratejileri, yöntem ve teknikleri ve modellerinde yaşanan değişimi gösterebilmesi açısından bundan sonraki ahlak eğitimi ile ilgili program geliştirme çalışmalarına fayda sağlayabilmesi ve ahlak eğitimi ile ilgili yapılacak alan araştırmaları için de ufuk açıcı olması umulmaktadır.

Gelişim, 1998 ve 2004 Programlarının Etkinliğinin Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008; Muhammet Şerif Keskinoglu, *İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerine Uygulanan Mesnevi Temelli Değerler Eğitimi Programının Ahlaki Olgunluğa ve Saldırganlık Eğilimine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yedi Tepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, Canay Demirhan İşcan, *İlköğretim Programında Değerler Eğitimi Programının Etkililiği*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

4. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Araştırmanın kavramsal çerçevesini, ahlak ile ilişkili olarak kullanılan değer, vicdan, kişilik/karakter kavramları ile beraber ahlak eğitimi ile ilişkili olan değer eğitimi, vicdan eğitimi, bireyselleşme ve toplumsallaşma eğitimi ve din eğitimi oluşturmaktadır. Uygulanan ahlak eğitimine yön veren yaklaşımlar açısından ahlak gelişim teorileri, değer eğitimi teorileri ve ahlakın temellendirilmesi bağlamında dini ahlak, milli ahlak ve laik/toplumsal ahlaka dayalı ahlak eğitimi yaklaşımları bu tezin kavramsal çerçevesi içinde değerlendirilmektedir.

Değer, bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır, değer hükmü ise bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten ifadedir. İnsanlar, şeyler, insanların davranış ve niyetleri hakkında değer hükümleri veririz. Bu değerler insan davranışlarının yol göstericisi olarak önemli bir rol oynar. Özellikle ahlaki davranış konusunda değer, bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları, değerlendirirken başvurduğu ölçüt demektir. Örneğin Ahmet iyi bir insandır. Niçin? İnsanlara elinden geldiğince yardım eder. Çünkü insanlara yardım etmek iyidir. Değer bir inanç olmak bakımından, dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir. Değer tek bir inanca değil, bir arada organize olmuş bir grup inanca tekabül eder. Yukarıdaki örneği ele alırsak, insanlara yardımcı olmanın iyiliği hakkındaki inancımız bizim insan ilişkileriyle ilgili hayat tecrübelerimizden doğmuştur ve bunun için de birden fazla inancın –insanın değerine olan inanç, iyilik yapmanın vicdana huzur vereceğine olan inanç, yardımseverliğin barışa yol açacağına olan inanç Tanrı'nın yardım edenleri sevdiğine olan inanç vs.- katkısı vardır.⁹

Ahlak ise insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamıdır.¹⁰ Ahlak, kişilerarası ilişkilerde davranışlara ilişkin geçerli bir grupta, belirli bir zamanda ya da genel olarak geçerli olan, olması istenen çeşitli değer yargıları sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹

⁹ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar (Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme*, Ötüken Yayınları, Amsterdam 1993, s. 27-28.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Ahlak*, 2. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, s. 19.

¹¹ İonna Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları Özgürlük Ahlak Kültür Kavramları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s. 20-21.

Ahlakın sosyal bir olgu oluşu, onu sosyal ilimlerin ve davranış ilimlerinin başlıca konusu haline getirir. Ahlakı konu edinen ilimler, Etnoloji, Tarih, Sosyal Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji ve Eğitim bilimleridir. Bugün Etnoloji, Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji, birbirlerine çok yakın bir şekilde, toplumların ahlak sistemlerinin (code) gelişmesi ve değişmesi veya bu sistemlerin tasviri hakkında bize bilgi vermekteler. Psikoloji ise daha ziyade ahlakın insan ferdinde geçirdiği macerayı – ahlak normlarının teşekkülü ve benimsenmesi, ahlakın öbür temel davranış değişkenleriyle -yaş ve cinsiyet, zekâ vs.- olan ilişkileri, iç kontrol mekanizmalarının mahiyeti vd. inceliyor.¹² Ayrıca ahlak Sosyal Psikolojinin temel konularından biridir. Ahlak normları sosyal normların bir çeşidini oluşturur. Bunlar, sosyal normların öğrenilmesi, benimsenmesi sosyalleşme ve denilen sürecin bir parçasıdır. Psikolojide ise ahlak problemi büyük ölçüde bir gelişme problemidir. Gelişme terimi, çevre faktörleriyle ilgili hayat tecrübesinin meydana getirdiği değişme ve ilerlemeyi ifade eder. Başka bir deyişle bu “öğrenme”dir. Ahlaki gelişme zekâ gelişmesinden ve duygusal gelişmeden ayrı düşünülemez. Ahlaki hayatımız hem duygu, hem bilgi, hem de davranış olaylarının bir terkibi halindedir.¹³

Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, ahlak gelişimi psikolojinin olduğu kadar eğitimi de ilgilendiren bir konudur. Ahlak gelişimi, çocuğun davranışlarına yön veren, yapıp etmelerine iyi ya da kötü, doğru veya yanlış olarak değer biçen içinde yaşadığı toplumun ilkelerini ve değerlerini kazanma sürecidir. Eğitimciler ahlak gelişimini anlayabilmek için değişik teoriler ortaya atmışlardır. Bunlar Psikanalitik teori (Freud, Erikson), Sosyal Öğrenme (Davranışçı) teorisi (Morgan, Adams), Bilişsel teori (Dewey, Piaget, Kohlberg)’ dir.

Psikanalitik yaklaşım, insanın doğuştan kötü olduğu ve insanın sosyalleşme sürecinde doğru yolu bulabilmesi için yetişkin yardımına ihtiyacı olduğu görüşüne dayanır. Psikanalitik kurama göre ise ahlak gelişimi id, ego, süper ego alt sistemleri içerisinde incelenmiştir. İnsan davranışları bu üç sistemin karşılıklı etkileşiminin ürünüdür. Çocuğun yetişkinler tarafından dizginlenmesi gereken pek çok dürtüsü vardır. Ahlaki ilkeler bu anti-sosyal dürtülerin engellenmesini amaçlar. Sosyal öğrenme kuramında ise, insanın ne iyi ne de kötü olduğu, doğuştan boş bir levhaya

¹² Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, s. 19, 22.

¹³ A.g.e, s. 23-24.

benzediği kabulü vardır. Ahlak, insanların ne düşündükleri ile değil ne yaptıkları ile ilgilidir. İnsanın sosyalleşme sürecinde yetişkinlerin istediği doğrultuda yönlendirilebileceği, bunun yapılabilmesi içinse ödül ve cezanın kullanılabilmesi yönünde davranışçı yaklaşım benimsenir. Bilişsel yaklaşımı savunanlar içinse, insan doğuştan iyidir. Ahlak gelişimi zihinsel bir işlev olarak görülür. Ahlak, iyi ve kötünün bilinçli değerlendirilmesidir. Ahlaki değerlerin ahlaki bir duruma uygun bir şekilde düşünme yeteneği ile gerçekleştirilebileceğini öne sürerler. Psikanalitik ve Sosyal öğrenme kuramları, en üst ahlak gelişimi düzeyi olarak toplumun benimsediği standartların benimsenmesini vurgularken, Zihinsel gelişim kuramı en üst ahlak gelişim düzeyini prensiplere dayalı ahlaki bağımsızlık olarak belirlemektedir.¹⁴

Toplumların geçirmiş olduğu değişime uygun olarak, otoriter toplum yapılarının donuk toplumsal değerlerini sürdürebilmesi için sadece nesilden nesile aktarmasının artık yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Otorite karşıtı ve çoğulcu toplum yapılarında yaşayan ve çok fazla etkileyici iletişim imkânlarına maruz kalan öğrencilerin, dinamik değerleri kazanmaları ve öğrenmelerinin de eskisi gibi olamayacağı açıktır. Bunun farkında olan eğitimciler de farklı değer eğitimi yaklaşımları ileri sürmüşlerdir. Bunlar değer öğretimi/telkini yaklaşımı, değer açıklamak yaklaşımı, değer analizi yaklaşımıdır. Değer öğretimi yaklaşımı davranışçı öğrenme kuramlarını esas alırken, değer açıklamak yaklaşımı daha çok bilişsel eğitim kuramlarını, değer analizi yaklaşımı ise yapılandırmacı eğitim kuramlarını esas alır. Bugün telkin ile öğrenciye değer kazandırmanın güç olduğu, daha çok öğrencinin kendi çabası, gayreti, düşünme ve sorgulaması sonucu kendisinin bir değeri kazanabileceği görüşü eğitimciler arasında yaygındır.

Fertlere iyi ahlakı kazandıracak olan, ahlak eğitimidir. Bu yüzden ahlak gelişimini eğitimle desteklemek çok önemlidir. Eğitimcilere düşen, insandaki iyiliğe hizmet eden duygu ve eğilimleri kuvvetlendirmek, kötülüğe sebep olanları zayıflatıp, etkisini azaltmaktır. Ahlak eğitiminin amacı, kişiden kişiye farklılık gösterebilen mizaçları uygun bir şekilde yöneltmek, böylece insanlarda güzel huyların ve karakterlerin meydana gelmesini sağlamaktır.¹⁵ Vicdan, iyiyi kötüden ayırt etmemizi

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Refia Şemin, *Çocukta Ahlaki Davranış ve Ahlaki Yargı*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979; Meral Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, V Yayınları, Ankara 1986; Osman Kazancı, *Eğitim Psikolojisi*, “Kuram ve İlkelerden Uygulamaya”, Kazancı Hukuk Yayıncılık, No: 67, Ankara 1989.

¹⁵ Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 103-104.

sağlayan bir iç ölçüdür. Vicdan, ahlak eğitiminin en etkili araçlarından. İnsanı herkesten uzak, hiçbir cezaya veya azara uğramayacağından emin olduğu durumlarda bile kötülük yapmaktan alıkoyabilir. Bunun için kişileri, aydınlık ve dürüst vicdanlara sahip olarak yetiştirmek, ahlak eğitiminin hem aracı hem de amacı sayılmalıdır.¹⁶

Ahlak anlayışları toplumdan topluma farklılaşmakla beraber aynı toplumda da kişilerin inançları, sosyal yapıları, gelenek görenek farklılıklarından kaynaklanan anlayış farklılıklarına rastlamak mümkündür. Zamanla değişen değer yargıları da vardır. Toplumların yetişmekte olan nesle aktardıkları kültürel birikim ahlak anlayışını da bünyesinde taşır. Okullar bu kültürel birikimin gençlere çocuklara kazandırılması için çok önemli bir görevi üstlenir. Ülkemizde de ahlak eğitimi konusunda örgün eğitim kurumlarımızda çeşitli dersler aracılığı ile ahlak eğitimi verilmeye çalışılmış halen de verilmeye çalışılmaktadır.

Özellikle dini ahlak, milli ahlak, laik ahlak, hümanist ahlak ile temellenmiş ahlak eğitimi anlayışlarının ahlak eğitimimize nasıl yansıdığı, araştırma boyunca sorulan temel sorulardandır. Dini ahlak eğitimi, dinin değerleri ile temellendirilmiş; milli ahlak eğitimi ise bir millete ait milli değerler ile temellendirilmiş bir ahlak anlayışının eğitimidir. Toplumumuzda dini ve milli değerler öylesine iç içe geçmiştir ki dini ahlak ile milli ahlakın birbirinden ayıramaz nitelikte olduğu görülmektedir. Cumhuriyet dönemi boyunca milli ve dini ahlakın öğretimi çoğu zaman bir arada yer almakla beraber, dini değerlerden bağımsız bir milli ahlakın öğretilmek istendiği dönemler de yaşanmıştır. Söz konusu dönemlerde benimsenen laik-humanist ahlak eğitimi ile kastedilen ise tamamen dini değerlerden soyutlanmış, insana, insan aklına veya duygularına, toplumsalığa vurgu yapılan toplumsal bir ahlak anlayışının öğretilmesidir.

5. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırma kapsamında örgün eğitim kurumlarımızda okutulan Din Bilgisi, Ahlak Dersleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde yer verilen ahlak eğitimi anlayışları araştırılmakta, tespit edilip değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bunun için öğretim programları ve ders kitapları esas alınmakla beraber, programların

¹⁶ A.g.e., s. 112-113.

oluşturulmasında etkili olan ahlak eğitimi hakkında görüşleri olan eğitimciler/düşünürlerin, Milli Eğitim Bakanlarının, Başbakanların görüşleri, Hükümet programları ve Milli Eğitim Şuraları'nda alınan kararlar ve görüşmeler, ahlak eğitimi ile ilgili kongreler incelenmiştir.

Bu tez zaman aralığı olarak Cumhuriyet dönemi ile sınırlanmıştır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki eğitim anlayışlarını ortaya koyabilmek için Osmanlı'nın son dönem eğitim ve ahlak eğitimi anlayışlarına da yer verilmiştir. Ancak temel olarak Cumhuriyet dönemi örgün eğitim kurumlarında okutulan Din Bilgisi, Din Dersleri, Ahlak Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri öğretim programları ve bu programlara göre hazırlanmış ders kitaplarındaki ahlak eğitimi anlayışlarının tespit ve değerlendirmesi ile sınırlandırılmıştır.

6. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, “problemlere güvenilir çözümler aramak amacı ile planlı ve sistemli olarak verilerin toplanması, çözümlenmesi (analiz), yorumlanarak değerlendirilmesi ve rapor edilmesi sürecidir.”¹⁷ Araştırmalarla ilgili en çok yapılan sınıflandırmalar şunlardır: Temel, uygulamalı, aksiyon (eylem); kitaplık, alan, laboratuvar; tarihsel, betimsel, deneysel; retrospektif, prostektif; tarama, deneme; betimleyici, açıklayıcı, nicel, nitel vb.¹⁸

Bu sınıflandırmalardan hareketle, bu araştırma, problem çözümü için bilgi üretmek amacını taşıdığından temel araştırma, Cumhuriyet dönemi itibarıyla ahlak eğitiminin durumu “Ne idi?” ve hali hazırdaki durumu “Nedir?” sorularına cevap arama amacını taşıdığından tarihsel ve betimsel, olmuş bitmiş olayları sonuçlarından izleyerek araştırmayı içerdiğinden retrospektif, tarama ve betimleme araştırmaları sınıflamalarına dahil edilebilir.

Araştırmada kullanılan veri toplama tekniği ‘belgesel tarama’dır. Araştırmada, ülkemizde uygulanmış ve uygulanmakta olan ahlak eğitiminin teorik arka planı, ahlak eğitimi yaklaşımları ortaya konulurken, ahlak, ahlak eğitimi ve ahlak gelişimi ile ilgili kitaplar, ahlak eğitimi kuramları ile ilgili eserler, eğitim tarihimize önemli katkıları olmuş şahısların bu konudaki görüşleri,

¹⁷ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 15. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2005, s. 22.

¹⁸ A.g.e., 23.

cumhurbaşkanları, başbakanlar ve milli eğitim bakanlarının bu konu hakkındaki görüşleri, milli eğitim şuralarında yapılan görüşmeler ve alınan kararlar, ahlak eğitimi ile ilgili günün basınına yansımış önemli tartışmalar, hükümet programlarında ahlakla ilgili yer verilen eğitim amaçları, Cumhuriyet dönemi örgün eğitim kurumlarında okutulan Din Bilgisi (Din Dersleri), Ahlak Dersi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin öğretim programları ve ders kitapları tarama tekniği ile anlaşılma, betimlenmeye, açıklanmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Ahlak eğitimi konusundaki yaklaşımlar, ilkeler ve benimsenen eğitim ve kültür politikaları ışığında, Din Bilgisi (Din Dersleri), Ahlak Dersi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programları ve ders kitapları, bu derslerin hangi ahlak eğitimi anlayışlarını yansıttığı, hangi değerlere ağırlık verildiği, nasıl bir gelişim ya da değişim seyri izlediği gibi ölçütler esas alınarak değerlendirilmiştir.

I. BÖLÜM

1. AHLAK KAVRAMI

Batı dillerinde, Yunanca karakter anlamına gelen “ethos” sözcüğünden, Türkçe’de ise Arapça huy, mizaç, karakter anlamına “hulk” sözcüğünden türeyen ahlak, insanın başka varlıklar ve kurallara göre gerçekleşen ilişkiler toplamını, insanın söz konusu ilişkileriyle bu varlıklara yönelen eylemlerini düzenleyip anlamlandıran norm, ilke, kural ve değerler bütünü ifade eder. Buna göre ahlak, bir kültür çevresinde kabul görmüş, belirlenmiş ve tanımlanmış değerler manzumesi ve amaçlarla, bu değerlerin nasıl yaşatılacaklarını, söz konusu amaçlara nasıl ulaşılacağını ortaya koyan kurallar öbeği veya belli bir insan topluluğunun belli bir tarihsel dönem boyunca, belli türden inanç, emir, yasak, norm ve değerlere göre düzenlenmiş ve söz konusu düzenlemeye göre töreleşmiş, gelenekleşmiş yaşama biçimi diye tanımlanabilir.¹⁹

Genel anlamda ahlak, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü; bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü, huy olarak tanımlanır. Diğer bir açıdan insanların kendisine göre yaşadıkları, kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamıdır.²⁰

Ahlak kavramı, toplumda kullanılış biçimine göre farklılaşmaktadır. Örneğin, “Ahlak bozuldu” diyenler, bundan hırsızlığın artması, rüşvet verip almanın artması gibi olguları kastettikleri gibi; büyükler karşısında ayak ayak üstüne atarak oturan, büyükleri önünde sigara içen gençlerin sayısının arttığını kastetmektedirler. “Laik ahlak” ile dinsel inançlardan kaynaklanmayan davranış kuralları; “milli ahlak” ile bir millette, kişiler arası ilişkilerdeki geçerli olan, olduğu farz edilen veya olması istenen geleneksel-göreneksel davranışları ve bireysel özellikler; “Meslek ahlakı” ile ise belirli bir meslekte –özellikle doğrudan doğruya insanla ilgili bir meslekte: doktorlukta, hemşirelikte, öğretmenlikte uyulması gereken davranış kuralları kastedilir. Bu bağlamlarda ahlaktan söz edilirken dile getirilmek istenen, hep, insanlar arası ilişkilerde kişilerin uymaları beklenen davranışlardır. Yapılması veya

¹⁹ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, s. 3.

²⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları İstanbul 1999, s.17.

yapılmaması gereken (izin verilen-verilmeyen; teşvik edilen-yasaklanan) davranışlardır; başka bir deyişle, belirli bir grupta ya da genel olarak iyi-kötü sayılan davranışlardır. Böylece ‘ahlak’: kişilerarası ilişkilerde davranışlara ilişkin geçerli bir grupta, belirli bir zamanda ya da genel olarak geçerli olan, olması istenen çeşitli değer yargıları sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹ Ahlak (moral), her yanda yaşamımızın içindedir; o tarihsel olarak kişisel ve grupsal/toplumsal düzeyde yaşanan bir olgudur; ona her insan topluluğunda mutlaka rastlanır.²²

Ahlak ile örf ve adetler ya da gelenek ve törelerin toplumsal kuralları içermeleri açısından ortak yönleri olmakla beraber aynı şey değildir. Aralarında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Kılıç, Aksekili’nin²³ bu konudaki görüşlerine yer vererek, ahlak ile adetler arasındaki farkı şöyle açıklar: “Örf ve adetler toplumların yaşayabilmek için yaptıkları bir icattan ibarettir. Dolayısıyla örf ve adetler bir toplum veya kültür içinde değişiklik gösterdikleri gibi, bir toplumun örf ve adetleri de başka toplumlarınkine benzemez; bunlar mutlak değil izafi değerlerdir. Buna karşılık temel ahlaki değerler, örf ve adetlerden farklı olarak, değişmez ve mutlak bir karakter taşırlar.”²⁴ Bu demektir ki temel ahlaki değerler evrenseldir, yani zamanla, mekânla, toplumlarla sınırlı değildir.

Etik kavramı ahlak kavramıyla aynı anlamda kullanılabilir. Etik kavramı aynı zamanda bir pratik felsefe yapma alanıdır. Dolayısıyla bu iki kavram birbiri yerine çok fazla kullanılmasına rağmen etik, aynı zamanda bir ahlak

²¹ İonna Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları Özgürlük Ahlak Kültür Kavramları*, s. 20–21.; Cevizci ve Kuçuradi’nin ahlak tanımlarında, ahlakın belirli bir zamanda ve belirli bir grupta kabul gören değerler ve kurallar bütünü oluşunun dile getirilmesi ve genel olarak gelenek ve törelerle, örf ve adetlerle özdeşleştirilmeleri ahlakın zamana ve yerelliklere, milliyetlere göre toplumdan topluma değişebilir olduğu sonucunu doğurmaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında okullarımızda, milli ahlak ve Türk milletinin ahlak özellikleri esas alınarak düzenlenen bir ahlak eğitimi verildiği düşünüldüğünde yukarıdaki tanımda da ifade edildiği gibi belli bir toplumda kabul gören değerler ve kurallar bütünü şeklindeki bir ahlak tanımına dayanan ahlak anlayışının kabul edilmiş olduğu söylenebilir.

²² Doğan Özlem, *Etik –Ahlak Felsefesi-*, İnkılap yayınları, İstanbul 2004, s. 17–18.

²³ “Ahlak kuralları bütün insanları kapsar; milliyet kavmiyet, mezhep ile değişmez, oysa adetler böyle değildir. Bunun içindir ki milletler ve kavimlerin birbirine uymayan, bir kavmin iyi kabul edip de diğerlerine göre kötü görülen halleri adetler kabilindedir. Bunların ahlak ilmi ile alaka ve münasebetleri yoktur.” Ahmed Hamdi Aksekili, *Ahlak Dersleri*, Ankara 1340-42, s. 8-9; Recep Kılıç, “Felsefe ve Ahlak İlişkisi”, *Din ve Ahlak Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları No: 10, Ankara 2006, s. 177.

²⁴ Kılıç, a.g.m., s. 176-178; Son dönemlerde okullarımızda verilen ahlak eğitimine bakıldığında ise İslam dininin evrensel ahlak değerlerinin olduğu vurgulanmakta, hatta başka dinlerle ortak evrensel ahlaki değerlerin paylaşıldığı gösterilmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki etkileyici tek unsur olmamakla beraber ahlak kavramına yüklenen anlam ahlak eğitimi konusunda bir anlayışın, eğitim paradigmasının oluşmasında etkili olabilmektedir.

felsefesidir. Daha önce yapılan ahlak tanımları normatif etik olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa farklı olarak betimleyici (deskriptif)²⁵ ve analitik (metaetik)²⁶ etik türlerinden bahsedilir. Burada vurgulanması gereken şey gerek etik gerekse ahlak kavramlarını birbirlerinin yerine kullanırken normatif etiğin kastedildiğidir.²⁷

Ahlakın sosyal bir olgu oluşu, onu sosyal ilimlerin ve davranış ilimlerinin başlıca konusu haline getirir. Ahlakı konu edinen ilimler, Eğitim bilimleri, Etnoloji, Tarih, Sosyal Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji, Sosyal Psikoloji'dir. Sosyal Psikoloji sosyal normlardan biri olan ahlak normlarının öğrenilmesi ve benimsenmesini sosyalleşme sürecinin bir parçası olarak inceler. Etnoloji, Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji, birbirlerine çok yakın bir şekilde, toplumların ahlak sistemlerinin (code) gelişmesi ve değişmesi veya bu sistemlerin tasviri hakkında bize bilgi vermektedirler. Psikoloji ise daha ziyade ahlakın insan ferdinde geçirdiği macerayı ahlak gelişimi, ahlak normlarının oluşumu ve benimsenmesi, ahlakın diğer temel davranış değişkenleriyle -yaş ve cinsiyet, zekâ vs.- olan ilişkileri, iç kontrol mekanizmalarının mahiyeti vd. inceler.²⁸ Ahlakın eğitim bilimleriyle ilişkisi ahlakın öğretilebilir olmasıyla ilgilidir. Okullarda ahlak eğitiminin nasıl, hangi içerikle ve hangi yöntemlerle yapılması gerektiğini incelemek ve geliştirmek eğitim bilimlerinin başlıca görevlerindedir.

2. AHLAK-DEĞER İLİŞKİSİ

Ahlak, değerler olmadan değerler ise ahlakten bağımsız düşünülemez. Bütün değerler ahlaki değerdir. Ancak ahlakın ortaya koyduğu tüm ilkeler bir değer hükmü ifade eder. Değer mahiyeti gereği irrasyonel, öznel/subjektif, inanca dayanan hatta metafizik temelli, insan davranışlarına hâkim ve yönlendirici, sadece insana has bir inançtır. Değer bir oluşum bir başkalaşma halidir.²⁹

Değer bir şeyin arzu edilebilir-iyi veya edilemez-kötü olduğu hakkındaki inançtır. Değer bir inanç olmak bakımından, dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir bütünüdür. Değer bir tek inancı değil, bir arada

²⁵ Betimleyici etik konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Ahlak*, s. 15-18; Ahmet Cevzici, *Etiğe Giriş*, s.16.

²⁶ Metaetik teoriler hakkında bkz. *A.g.e.*, s.329-360.

²⁷ Normatif Etik hakkında bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Ahlâk*, s.14; Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, s.18; Ahmet Cevzici, *Etiğe Giriş*, s. 7.

²⁸ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, s. 19, 22-24.

²⁹ Süleyman Hayri Bolay, "Değerlerimiz ve Günlük Hayat", *DEM Dergi*, Yıl 1, sayı 1, s. 15.

organize olmuş bir grup inancı içerir. Psikolojide değerın önemi onun objektif bir esasa dayanıp dayanmamasında değil, fakat insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı roldedir. Dolayısıyla bir psikolog değeri inanç olarak alır. Ahlaki davranış konusunda değer, bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu ölçüttür. Örneğin Ahmet iyi insandır. Çünkü insanlara yardım eder ve yardım etmek iyidir. İnsanlara yardımcı olmanın iyiliği hakkındaki inancımız bizim insan ilişkileriyle çeşitli hayat tecrübelerimizden doğmuştur ve bunun içinde birden fazla inancın –İnsanın kıymetine olan inanç, iyilik yapmanın vicdana huzur vereceğine olan inanç, yardımseverliğin barışa yol açacağına olan inanç, Tanrı'nın yardım edicileri sevdiğine olan inanç vs.- katkısı vardır. Bir değere sahip olurken onun tutulacak en doğru yol olduğunu düşündüğümüz, o konuda duygusal davrandığımız yani değere karşı olumlu tavır takınıp, aksi durumların aleyhinde konuştuğumuzdan dolayı o değerin bizi belli bir yönde davranmaya yönelttiği söylenebilir.³⁰

Değerler insanların değer verdiği ve ulaşmak için peşinden koştuğu, elde etmeyi şiddetle arzu ettiği şeylerdir. Bunlar mal, mülk, servet, sıhhat gibi değerler olduğu gibi, mutluluk, huzur, Allah sevgisi, vatan sevgisi ve özgürlük gibi tamamen manevi değerler de olabilir. Değer alanları bilimsel değerler, dini değerler, siyasi değerler, teknik değerler, hukuki ve iktisadi değerler, hümanist değerler olmak üzere çeşitlere ayrılabilir. Aslında bunlar kesin çizgilerle ayrılamazlar, birbirleri içine geçmiş durumdadırlar.³¹

Değerler tutumlar için de bir rehber rolü oynar. İnsanların, objeler ve davranışlar hakkındaki görüşleri, sahip oldukları zihin organizasyonuna ve bu temel atıf noktasına göre şekil alır. Böyle bir atıf noktası veya çerçevesi ancak pek çok inancın tek bir esas teşkil edecek şekilde billurlaşmasıyla meydana gelebilir. O halde tutum özel bir hal, değerler ise genel prensipler olarak görülebilir.³²

Ahlak değer ilişkisi ise, ikisinin de iyi peşinden koşmasından kaynaklanır. Ahlakta daima 'iyi' ve 'kötü' kategorileri rol oynar. Esasen insanın bu kategorilere sokmadığı anlayış, hareket düşünce yok gibidir. Zaten bütün ahlak hükümleri bir

³⁰ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, s. 27-29.

³¹ Bolay, "Değerlerimiz ve Günlük Hayat", s. 14.

³² Güngör, a.g.m., s. 30.

değer hükmüdür.³³ Değer hükmü ise, bir şeyin arzu edilebilir –iyi-, arzu edilemez – kötü- olduğunu belirten ifadelerdir. “Çalışkanlık iyi bir vasıftır.”, “Demokrasi iyi bir rejimdir.”, “Yardımseverlik bir fazilettir.”, “Ben inanıyorum ki arkadaşlarım yalan söylemez.”, “Ali dürüsttür.” gibi hükümler hep değer hükümleridir. Bütün değer hükümleri ise hepsi ahlakla ilgili şeyler değildir. Ahlaki hüküm ise ahlakla ilgili değer hükümlerini ifade eder. Ahlaki hükümler iki tipe ayrılabilir;

1. Ahlaki zorunluluk veya yükümlülük hükümleridir. Örneğin şu hareket, şu tür hareket ahlaki açıdan doğru yapılması gerekir veya yapılmaması gerekir ifadesi bir ahlaki zorunluluktur.

2. Şahısların kişilik özelliklerinin, niyet ve isteklerin ahlaki niteliği söz konusudur. Örneğin, “Ahmet iyi bir çocuktur”, “Dedikoduculuk çirkin bir şeydir.” ifadeleri kişilik özellikleridir.³⁴

Ahlaki fiilin tercihinde –bu fiil iktisadi, hukuki, siyasi ve teknik olabilir- değerler başrolü oynamaktadır. Mesela korkak olma yerine cesareti, zayıf olma yerine kuvvetli olmayı, cimri olma yerine cömertliği, hırsızlığa karşı adaletli olmayı, yalana karşı dürüst olmayı tercih etmede ve davranışın gerçekleşmesinde değerler ve inançlar daima etkili olmaktadır. İnsan dünyanın yuvarlaklığına inandığı gibi Allah’a, meleklerle, ahirete, adalete, fazilete ve hürriyete de inanabilir. İnancın eyleme dönüşmesi içinse samimiyet ve samimiyetten doğan derinlik ve derinliğin ruhta kök salması, içselleşmesi gerekir. Ancak bunun yanında toplumsal ortamın da buna uygun olması gerekir. Ahlaki ve dini değerlerin toplumlarda yerleşebilmesi için esas hak ve hürriyetler güvence altında olmalı, farklı inanış ve amaçlara rağmen, bir “ortak iyi” ve bir “ortak amaç” bulunmalı ve bunlar toplumun çoğunluğu tarafından benimsenmeli, çoğunluk tarafından tekrar edilerek yaşanmış olmalıdır. Ortak iyi ve amacın kaynağı ve başlangıcı, sıcak bir aile ortamı, iyi komşuluk ilişkilerinin kurulup geliştirilmesi, mahalle, okul ve olgunlaşma yolunda ilerleyen bir toplum olabilir.³⁵

Toplumsal açıdan değerler, topluma anlam kazandıran ve önem verdiren ölçülerdir. Sosyolojik açıdan değerler, toplumun fertlerince paylaşılmış ve bu konuda uzlaşılmış davranış kalıplarıdır.³⁶ Değerler uğrunda bireyler, fedakârlıkta,

³³ Bolay, “Değerlerimiz ve Günlük Hayat”, s. 15.

³⁴ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar.*, s. 27.

³⁵ Bolay, a.g.m., s. 15–16.

³⁶ Toplumsal mahiyetteki değerlerin bazıları: Düğün yemeği, sünnet yemeği, cenaze evine komşuların üç gün yemek göndermeleri, iftar yemekleri ve sofraları, hacı yemeği, adak kurbanı ve adak aşı,

mücadelede bulunurlar ve hatta bu uğurda ölümü göze alırlar. Vatan, namus, din, Allah ve şehitlik gibi değerler uğruna ölüme gidebilirler.³⁷ Milletimizin asırlardır yaşadığı ve yaşattığı değerler olarak örf, adet ve gelenekleri ve göreneklerinin çoğu İslami kaynaklıdır. İslam öncesi devirlerden kaynaklananlar da o zamanki çeşitli dini inanışların tesiriyle doğmuş ve yerleşmiş değerlerdir. Bunlar uzun asırlar boyu hayatîyetlerini korudukları gibi benimseyenlere de hayatîyet vermişlerdir. Bu değerlerin kalıcılığı, etkili ve yönlendirici olmasının en önemli sebeplerinden biri değerlerin ilahi, metafizik bir kaynaktan gücünü almış olmasıdır.³⁸

3. AHLAK EĞİTİMİ ve ÖĞRETİMİ

“Ahlak eğitimi” denildiğinde başlı başına eğitimi yapılan bir alana işaret edilmektedir. Bu alanın yani ahlakın çeşitli tanımlarına yukarıda yer verilmişti. Eğitim ise çok farklı şekillerde tanımlanan kavramlardan biridir. En çok kabul gören tanımlardan biri olarak eğitim “Bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.”³⁹ İnsanla ve insanın davranışlarının değişmesiyle ilgili bir konuda kesinlik ifade eden bu tanımda sürecin sonucu doğuracağı ön kabulü bulunmaktadır. Bu yüzden tanıma yönelik eleştiriler yapılmakta ve bu sürecin ancak bir denemeler süreci olarak tanımlanabileceği ifade edilmektedir.⁴⁰ O halde bu tanım ve ona getirilen eleştiri üzerinden giderek şöyle bir ahlak eğitimi tanımı yapılabilir: Ahlak eğitimi, bireyin ahlakî davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir.

aşure, selamlaşma, her işe besmeleyle başlama, iş bitince hamd etme, siftah etmek, paylaşmak, başkalarının hakkına saygı, insana saygı, hayvanlara ve tabiata sevgi, sözünde durma, özür dileme, sabırlı olma, nezaket, gönül alma, tevazu, kibirden kaçınma, işde, kazançta, zamanda tasarruf, tüyü bitirmedik yetimin hakkını yememek ve onları korumak, dayanışma, akrabalık, hısnılık ve hemşerilik dayanışması, Hidrellez kutlamaları, ramazan kurban bayramları ve ziyaretleri, Cuma tebrikleşmeleri, milli bayramlar, tepreş bayramı, kandil ve bayram kutlamaları, ziyaretleri, hoşgörü, kabir ve türbe ziyaretleri, muharrem kutlamaları, Kerbela şehidlerini anma vb. Bolay, “Değerlerimiz ve Günlük Hayat”, s. 18.

³⁷ A.g.m., s. 16.

³⁸ A.g.m., s. 19.

³⁹ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, 3. Baskı, Ankara 1978, s. 12.

⁴⁰ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 3. Baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2005, s. 19.

Ahlak eğitiminin amaçları arasında “insana davranışlarının iyiliğini, kötülüğünü denetlemesine yardım edecek ilke ve kuralları kazandırmak”;⁴¹ insana “...olgun davranışlar konusunda alışkanlık sağlayıp, üstün ahlaki gerçekleştirmek, ...insanın ahlaki bir kişilik geliştirmesini sağlamak,”⁴² insanın gerek kendisinin, gerek başkalarının mutluluğuna ve mükemmelliğine yardımcı olacak şekilde hareket eder hale getirilmesi”⁴³ gibi amaçlar sayılabilir.

Okullarda yapılan ahlak eğitimi diğer alanlardaki gibi sadece bilgi sahibi kılmak amacını gütmmez. Kesin gerçeklikler ve mantıksal ilişkilerden farklı olarak insanların duygularına, tutumlarına ve huylarına hitap eder. Ahlak eğitimi bilişsel alanla ilgili olmakla beraber daha çok duyuşsal alanla ilgilidir.⁴⁴

Ahlak eğitimi mevcut ahlaki kuralları aşamalı olarak öğretmekle başlar. Fakat asıl olan çocuğun sadece bilgilendirilmesi değil, aynı zamanda verilen bu bilgilerin gerek yaşadığı gerekse ileride yaşayacağı hayata uyum sağlamasına yardımcı olmasıdır. Bilgilerin hem öğretici ve ikna edici hem de ısındırıcı ve benimsetici olması beklenir. Öğrencide ahlaki duyguyu ve bilinci beslemek için yaşanılmış geçmişten çarpıcı örnekler göstermek, onları özendirmek açısından örnek hayat sahneleri sunmak son derece faydalı olacaktır. Bu şekilde başkasına iyilik ve yardım etmenin güzelliği, yalan söyleme ve iftira etmenin kötülüğü, anne babaya iyilik, büyüklere saygı vb. dini ve ahlaki değerlerin öğretilmeye ve benimsetilmeye çalışılması ahlak eğitiminin önemli bir görevidir. Ahlak eğitiminde, ahlaki duygunun uyanması ve gelişimine imkân verilmesi, aynı zamanda irade ve vicdanın uyanması ve gelişmesine zemin hazırlar. Sadece iyi örnekler değil, kötülüğe dair olumsuz örneklerin canlı tablolar olarak sunulması, çocukta bunlara karşı olumsuz tutum ve bunlardan uzak durma şuuru oluşturabilir. Ayrıca ahlaken kötü duygu ve davranışların neden çirkin ve zararlı oldukları ve ahlaken üstün değerlerin neden iyi ve faydalı oldukları akli açıklamalarla doyurucu olacak şekilde açıklanabilir,

⁴¹Recai Doğan-Cemal Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, 2. Baskı, Pegema Yayıncılık, Ankara 2003, s. 139.

⁴² Mehmet Zeki Aydın, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelmesi Yöntemi*, 2. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2005, s. 51-52.

⁴³ Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 102.

⁴⁴ Aydın, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, s. 59.

öğretilebilir ve öğrencilerin zihinlerine sindirilebilir.⁴⁵ Bütün bunlarla öğrencinin "...akıp giden hayatında sağlıklı bir şekilde ahlaki duygu ve düşüncelerini, fikir ve görüşlerini uyandırmak ve onu giderek ahlaki karar ve hüküm verebilecek ve sonuçta bunları uygulayabilecek hale getirmek öngörülmektedir. Kısaca hedef çocuğu ahlaki bilgilerle ahlaki şuuru kazanan veya ahlaklı bir insan haline getirebilmektir... Ahlak eğitimi aynı zamanda ahlaki davranışlarımızın belirlenmesinde de etkili olan dıştan ve içten gelen itici (hareket ettirici) güçlerin ayarlanması ile ahlaki özellikleri ruhunda emmiş ve sağlıklı işleyen uyanık ve güçlü bir vicdanı olan bir insan olmasını hedeflemektedir."⁴⁶

Ahlak eğitiminde öngörülen hedeflerin gerçekleşmesi için öğrencilerin ahlaki gelişimlerine uygun bir eğitim verilmesi gereklidir. Burada geçen gelişme terimi, çevre faktörleriyle ilgili hayat tecrübesinin meydana getirdiği değişme ve ilerlemeyi ifade eder. Başka bir deyişle bu "öğrenme"dir. Ahlaki gelişme zekâ gelişmesinden ve duygusal gelişmeden ayrı düşünülemez. Ahlaki hayatımız hem duygu, hem bilgi, hem de davranış olaylarının bir araya gelişi ile olur.⁴⁷ Ahlak gelişimi çocuğun yaşadığı toplumun ahlaki ilke ve değerlerini nasıl ve ne kadar kazanabileceği ile ilgilidir. Ahlak gelişimini ele alan felsefî görüşler ve buna bağlı olarak gelişen ahlak gelişimi kuramları üç grupta değerlendirilebilir. Birincisi (Psikanalitik Kuram), çocuğun doğuştan günahkâr olarak doğduğunu ve yetişkinlerin bunu düzeltmek için hemen müdahale etmeleri gerektiğini esas alan görüştür. İkincisi (Sosyal Öğrenme Kuramı), çocuğun doğuştan ne iyi ne de kötü olduğunu, alınan eğitime göre çocuğun doğru ya da yanlış yönlendirebileceğini kabul eden görüştür. Üçüncüsü (Zihinsel Gelişim Kuramı) ise çocukların doğuştan saf ve temiz yani iyi olarak dünyaya geldiklerini, zamanla toplum tarafından ahlaksız davranışları öğrendiklerini savunan görüştür.⁴⁸

Üçüncü görüş üzerine bir ahlak gelişimi teorisi ortaya koyan Piaget, Zihinsel Gelişim Kuramı ile ahlaki gelişimin zihinsel gelişimle paralel gittiğini ortaya koymak için çocukların ahlaka dair kuralları nasıl yorumladıklarını, onların oyunlarını gözlemleyerek ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmalar sonucunda

⁴⁵ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana 1998, s. 231.

⁴⁶ A.g.e., s. 232

⁴⁷ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, s. 23-24.

⁴⁸ Meral Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 9-11.

değişik yaşlardaki çocukların düşünce ve problem çözmede “niteliksel” farklılıklar gösterdikleri, her çocuğun belli bir sırayı takip ederek bilişsel gelişimini tamamladığı ve bu sıranın sabit ve evrensel olduğu, her dönemde daha önceki dönemlerin sentezi yapılarak problem gelişimine daha etkili ve akılcı yaklaşımlar geliştirdikleri gibi sonuçlara ulaşmıştır. Piaget çocukları verdiği hikâyeleri nasıl yorumladıklarına bağlı olarak hataları ve cezayı algılayış şekilleri açısından da incelemiştir. Buna göre çocukların ahlak gelişimini dışsal kurallara bağımlılık dönemi (4-10 yaş) ve ahlaki özerklik dönemi (11 yaş ve ötesi) olarak iki dönemde incelemiştir. Birinci dönemde çocuklar ahlaki kararlarında başkalarına bağımlıdırlar. Olaylara somut olarak bakan çocuk niyet ve sonuç ayrımını yapamaz. İkinci dönemde ise çocukların yargulamalarında esneklik, değerlendirmelerinde görelilik vardır. Artık eylemleri niyetlerine göre değerlendirirler.⁴⁹

Kohlberg ise Piaget'nin ileri sürdüğü ahlaki gelişim basamaklarını dikkate alarak ahlak gelişimini incelemiştir. Kohlberg, Piaget'den farklı olarak daha ayrıntılı ve karmaşık hipotetik hikâyelerden yararlanarak ahlaki ikilemlerden faydalanmış ve böylece hem çocukların hem de yetişkinlerin ahlaki yargılarını ortaya koymaya çalışmıştır. Sonuçta ahlak gelişimi ile ilgili üç düzey ve her bir düzey için iki evre belirlemiştir. Bunlar⁵⁰:

1. Gelenek Öncesi Düzey: Çocuğun 11-12 yaş öncesinde dışa bağımlı olduğu dönemdir. Bu düzeyde birinci evre (4-5 yaş) “Ceza ve İtaat Eğilimi” içerisindedir. Çocuk cezadan ve maddi zarardan korktuğu için kurallara uyar. İkinci evre (6-9 yaş) “Karşılıklı Çıkara Dayalı İlişkiler Eğilimi”nde çocuğa göre ihtiyaçlarını karşılayan davranış iyidir, faydacı alışveriş kavramı geçerlidir, kendi istek ve çıkarları ise önceliklidir.

2. Geleneksel Düzey: Ben merkezlilikten çıkılarak, empatik düşünmeye geçilir, bir grubun parçası olarak o grubun beklentileri dikkate alınır. Bu düzeyde üçüncü evre (10-15 yaş) “İyi Çocuk Eğilimi”nde birey, kendisinden beklenen rollere

⁴⁹ Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 31-42; Nuray Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, Özsen Matbaası, Ankara 1998, s. 68-69; Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, 7. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2000, s. 111; Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, 7. Basım, Evrim Yayınları, İstanbul 1988, s. 252; Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 107-110.

⁵⁰ Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 49-55; Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, s. 71-74; Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, s. 112-114; Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 254-261; Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 110-114.

uygun davranır, kendini başkalarının yerine koyma anlayışı gelişir, yaptıklarını başkalarını mutlu etmek amacıyla yapar, cezadan kurtulmak amacı baskın değildir. Artık kuralların varoluşunun anlamı kavranmaya başlanır. Dördüncü evre (15-18 yaş) “Kanun ve Düzen Eğilimi”nde bireye göre kurallara ve yasaya uygun olan davranış doğru davranıştır. Kurallara uymak, sosyal düzeni korumak açısından önemli görülür.

3. Gelenek Üstü Düzey: Bu düzeyde kurallar kural koyucudan bağımsız olarak seçilmeye çalışılır. Bireyin davranışlarını kontrol eden vicdandır. Beşinci evre (20 yaş ve üstü) “Sosyal Anlaşma ve Kişisel Haklar Eğilimi” dir. Bu evrede ancak insan hakları ve toplum yararına uygun düştüğünde kanunlara uyulur. Altıncı evre “Evrensel Ahlak İlkeleri Eğilimi” ahlaki gelişimin en son evresidir. Doğru ve yanlış toplumun yasa ve kuralları belirlemez, birey kendi vicdanı ve kendi geliştirdiği ahlak ilkeleriyle bu kuralları belirler. Eşitlik, adalet, insan hakları dürüstlük vb. evrensel ahlak ilkelerine uymadığında yasalara uyulmayabilir.

Ahlak eğitiminde hedeflenen kazanımlara ulaşabilmek için yukarıda sözü edilen çocukların ahlaki gelişim düzeylerinin bilinmesi ve ahlaki hazır bulunuşlukları dikkate alınarak konuların belirlenmesi ve yöntemlerin seçilerek öğretimin düzenlenmesi önemlidir. Çünkü ahlaki gelişim göz önünde bulundurulmadan, yanlış bir dönemde ve yanlış yöntemlerle yapılmaya çalışılan bir ahlak eğitimi çocuklarda ahlaki açıdan olumsuz etkilere neden olabilir.

Ahlak eğitimi duyuşsal alana hitap eden bir değerler eğitimidir. Değerler eğitimi konusunda çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi yukarıda ifade edilen Kohlberg’in ahlak gelişimi teorisiyle temellendirilen “ahlaki muhakeme” diğer adıyla “ahlaki ikilem” yaklaşımıdır. İkilem iki farklı değer ilkesinin çatıştığı gerçek yaşam problemleridir. Bu yaklaşıma göre öğretmen, ahlâki ikilemlerin bulunduğu örnekler vermek ve öğrencilerin kendi çıkmazlarını çözmelerine yardım etmekle görevlidir. Ahlâki ikilemler oluşturulurken ikilemlerin, derste ele alınan konuyla ilişkili olmasına; mümkün olduğunca basit olmasına; açıkça belirgin tek bir yanıt yerine, farklı yanıt seçeneklerini içerecek şekilde açık uçlu olmasına dikkat

edilmelidir. Öğrencilerin düzeylerine uygun ikilemleri içeren örnekleri vermektteki amaç, öğrenciler arasında bilişsel çatışma, tartışma ve akıl yürütmeyi sağlamaktır.⁵¹

Değer eğitimi konusunda geçmişten bu yana en çok kullanılan yaklaşım ise “değerlerin doğrudan öğretimi”, yani “ahlaki değerlerin telkini” yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın benimsediği temel ön kabul, çocuklara ya da gençlere neyin iyi neyin kötü olduğunu yeteri kadar anlatır veya gösterirseniz, sonunda istenilen şekilde davranacaklardır, diye varsayılmıştır. Bu yaklaşım için en çok kullanılan yöntemler arasında, ilham verici hikâyeler okuma, öğretmenler tarafından anlatılan ahlaki durumları dinleme bulunmaktadır. Burada kullanılan hikâyeler, ahlaki yönü bulunan tarihsel, kişisel veya kurgusal hikâyelerdir. Ayrıca, bu yaklaşım için edimsel koşullamanın değer öğretimine uygulanmış şekli olan davranış değiştirme yöntemi yani ödül de kullanılmaktadır. Verilmek istenen değere uygun davranış gösterdiğinde öğrenci ödüllendirilmektedir. Özellikle öğrencilerin velileri tarafından çokça uygulanan bu yöntemin okulda, öğretmen tarafından kısıtlı ders saatlerinde uygulanmasının uygun olmadığı, bu şekilde bir değer öğretiminin etkili ve kalıcı olmadığı ifade edilmektedir.⁵²

Bir diğer değer öğretimi yaklaşımı, “değer açıklamak”tır. Doğrudan öğretim yaklaşımının aksine bireyin neye değer verip vermeyeceğine başkalarının telkiniyle değil, seçenekleri ve muhtemel sonuçlarını inceledikten sonra kendisinin özgürce karar vermesi esasına dayanmaktadır. Öğretmenlerin öğrencilerin kendi değerlerinin farkına varmalarına yardım etmelerine yönelik bir yöntemdir.⁵³ Bu yaklaşım, bireyin kendi duygu, inanç, öncelik ve değerlerinin farkında olması, güçlü ve zayıf yönlerini bilmesini ve yaşam onuruna sahip olmasını içerir ve bireyin kendi hayatındaki değerlerini fark etmesine, karar almasına ve bu kararlar doğrultusunda hareket edebilmesine yardım eder. Simon ve arkadaşları tarafından ortaya konulan yaklaşım, öğrencilerin kendi değerlerini tek başlarına açık bir şekilde anlayamayacakları varsayımına dayandığından bu konuda öğrencilere yardım etmeyi hedefler. Bu

⁵¹ Ahmet Doğanay, “Değerler Eğitimi”, *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi* (Edt. Cemil Öztürk) Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006, s. 275.

⁵² A.g.m., s. 267-268; Oktay Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretimi Bilim Dalı, Ankara 2004, s. 71-72.

⁵³ Hasan Bacanlı, *Duyuşsal Davranış Eğitimi*, Nobel Yayın, Ankara 2006, s. 36.

yaklaşımında kullanılan sınıf oyunları, sergiler vb. yöntemlerle belli bir değeri telkin etmeden öğrencilerin değerlerini açıkça ifade etmeleri teşvik edilir.⁵⁴ Bu yaklaşımda yedi basamakta değer kazandırma temel alınır. Bunlar:⁵⁵

I. Seçme

1. Çocukların özgürce seçim yapmalarını özendirme,
2. Seçme durumuyla karşılaşıldığında, alternatif seçenekler oluşturmaya yardımcı olma,
3. Her bir alternatifin olası sonuçları üzerinde düşünülerek alternatifleri değerlendirmede çocuklara yardımcı olma,

II. Ödüllendirme

4. Çocukları neyin ödüllendirilip korunduğu konusunda düşünmelerini özendirme,
5. Seçeneklerini başkalarının onaylaması için fırsatlar sunma,

III. Davranma

6. Çocukları seçimleriyle tutarlı yaşaması ve davranması için özendirme,
7. Yaşamın daha sonraki anlarında bu davranışın tekrarlanması için çocuklara yardımcı olma.

Öğrencilerin sınıf içinde ve dışında bilinçli bir şekilde yaptıkları kendi seçim ve değerlendirmelerine yardım edebilmek için öğretmen, değerleri en önemliden en önemsizine doğru sıralamak, verilen değer ifadelerine katılıp katılmadığını belirtmelerini istemek, cümle tamamlamak ya da –meli -malı şeklinde biten cümle yazmalarını istemek gibi uygulamalar yapabilir.⁵⁶ Değer açıklamada, rol oynama, grup tartışması, düşünce kâğıtları, açık uçlu sorular, otobiyografi, oylama, görüşme, alıntılama, öğrenci raporları vb. gibi pek çok öğretim tekniği de kullanılabilir.⁵⁷

“Değer Analizi” de değer öğretiminde kullanılan yaklaşımlardan biridir. Değer sorunları üzerinde duygusal olmadan akılcı bir şekilde değer sorularını test eden değer analizi yaklaşımı gerçek ya da yapay bir problemle karşılaşıldığı zaman uygulanan bir yaklaşımdır. Öğrenciler örnek olaylarla ahlaki düşünme becerisi kazanırlar. Örnek olay hakkında öğretmen tarafından yöneltilen sorular rehberliğinde, öğrencilerin problemi çözmelerine ya da olayı değerlendirmelerine yardım edilir. Böylece öğrenciler bilişsel problem çözme basamaklarını sosyal problemlere uygulamayı da öğrenirler.⁵⁸ Değer analizi yaklaşımına göre değer öğretimindeki süreç sekiz aşamada gerçekleştirilmektedir:

1. Değer sorununu belirleme,
2. Karşılaşılan değer sorununu açıklığa kavuşturma,

⁵⁴ Oktay Akbaş, “Değer Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar”, *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (4-5. Sınıflar) Öğretim Programı*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2005, s. 88-89.

⁵⁵ Doğanay, “Değerler Eğitimi”, s. 268-269.

⁵⁶ Akbaş, a.g.m., s. 89-90.

⁵⁷ Bacanlı, *Duyuşsal Davranış Eğitimi*, s. 40.

⁵⁸ Akbaş, a.g.m., s. 92.

3. Sorun hakkında bilgi ve kanıtlar toplama,
4. Bilgi ve kanıtların uygunluğunu ve doğruluğunu değerlendirme,
7. Olası çözüm yollarını belirleme,
8. Çözüm yollarının her birinin olası sonuçlarını belirleme ve değerlendirme,
9. Seçenekler arasından birini seçme,
10. Seçilen öneri doğrultusunda davranımda bulunma.⁵⁹

Ahlak eğitiminde bireylerin dikkatlerini kendi yaşamlarına ve kendi değerlerine çekmek, bireyin başkalarının değerlerine saygı duymak konusunda gönüllü olmasını sağlamak ve bu konularda cesaretlendirmek için yukarıda sıralanan değer eğitimi yaklaşımlarından sadece birini esas almak eksik olabilir. Çünkü her bir değer eğitimi yaklaşımının eleştirilebilen yönleri bulunmaktadır. Öğrencilerin değerlerini, kendi tercihleri ve davranışları ile bütünleştirebilmesi için, onlara değerlerini kendi başına keşfetme, tanımlama ve açıklama konusunda rehberlik etmek faydalı olabilir. Bunun için de sadece ahlaki telkin yaklaşımını kullanarak ahlak eğitimi yapmak başarılı olmayabilir. Çünkü değişen şartlar gençlerin telkin ya da öğütlerden çok fazla etkilenmediklerini, başkası tarafından zorlanarak değil öğrencinin kendi seçimleriyle hareket etmesinin öneminin arttığını göstermektedir. Öğrencinin ahlak konusunda tercihte bulunabilmesi için öncelikle ahlak konusunda bilgi sahibi olması, bunlar hakkında düşünüp tartıştıktan ya da sorguladıktan sonra hayatıyla ilişkilendirebilmesi ve gerektiğinde ahlaki davranışlarına temel oluşturan değerlerini savunup temellendirebilmesi gerekir. Bunun için de işlenen konunun özelliğine uygun olarak yukarıda belirtilen değer eğitimi yaklaşımlarından uygun olanı ya da uygun olanları bir arada uygulanabilir. Bir sorun ya da bir örnek olay merkeze alınarak bunlar hakkında düşünme, tartışma, kararlar verme konusunda öğretmen rehberlik edebilir ve gerektiğinde güzel öğütlerde bulunarak yardımcı olabilir. Bu yaklaşımlarla öğrencinin ahlaki akıl yürütme kapasiteleri artırılarak kendi tercihlerinin sorumluluğunu üstlenmeleri sağlanabilir.

3.1. Ahlak Eğitimi ve Öğretimi ile İlgili İlkeler

Ahlak eğitiminin kazandırmak istediği davranış kurallarının tekrar edilen alışkanlıklar haline gelmesi önemlidir. Bu yüzden ahlak eğitimi insanın davranışlarında etkili olan alışkanlık, hırs, irade gibi itici güçleri göz önünde bulundurulmalıdır. Kişiyi davranışa yönelten şey alışkanlık değil öncelikle irade ve

⁵⁹ Doğanay, "Değerler Eğitimi", s. 272-274.

hırsıdır. İrade insanın hareket ve davranışlarını kontrol etme gücüdür. Bir hareketi yapmadan önce zihnimize tasarlar, davranışımızın sonuçlarını düşünürüz. Fakat herkesin her benzer olay karşısındaki tutumu farklı olabilir. İnsanların farklı mizaçlara, huylara sahip olabileceğini dikkate alan bir ahlak eğitimi, kişiden kişiye farklılık gösterebilen mizaçları uygun bir şekilde yöneltmek, böylece insanlarda güzel huyların ve karakterlerin oluşmasını sağlamak için çalışır. Ahlak, beden ve akıl eğitimi bir bütün olarak görülmelidir. Beden, akıl ve ahlakın birlikte eğitilmesi gereklidir. Beden hareketleri maddi olarak belirler, akıl ona yön verecek bilgileri alır, fikirleri oluşturur; ahlak ise onları ayıklar, seçer, son kararı belirler. Bedenin ve aklın gücünün, kişinin kendisine ve toplum hayatına zarar verecek şekilde kullanılmasına engel olacak şey, iyi ahlaktır. Ahlak eğitimi, bedenin ve aklın eğitilmesini kolaylaştırır, güçlendirir.⁶⁰

Ahlak eğitiminde, İslam dininin ahlakla ilgili ilkelerinin, kişinin temel eğilimlerine ve duygularına dayalı olduğu dikkate alınmalıdır. Eğilimler ise genellikle kişisel ve sosyal olmak üzere iki yönlüdür. Eğiticiler, hem bütün insanların genel eğilimlerini hem de eğitmekte oldukları kişilerin özel eğilimlerini, huylarını, alışkanlıklarını dikkate almaya, faaliyetlerini bunlara göre düzenlemeye çalışmalıdırlar. Eğilimlerin ve duyguların bazıları daima iyiliğe, bazıları ise kötülüğe sebep olduğundan, eğiticilere düşen, iyiliğe hizmet eden duygu ve eğilimleri kuvvetlendirmek, kötülüğe sebep olanları zayıflatıp, etkisini azaltmaktır. Hem iyiye hem de kötüye hizmet edebilecek duygu ve eğilimleri de istenilene uygun bir yöne yönlendirmek gereklidir. Bunun için izlenecek bazı ahlak eğitimi ilkelerinden bahsedilmektedir. Bunlar aşağıdaki gibidir.⁶¹

a. Fırsat Oluşturmak: Öğrencinin iyi eğilimlerini sık sık ortaya çıkarabilmesi için uygun ortamlar ve fırsatlar sunulabilir. Bu sayede öğrencide iyi davranışa yönelik daha çok duygu ve heyecan doğar ve duygular değerlendirilir. Kötü eğilimlerin ise kuvvetlenmemesi için, bu eğilimlerin kötü davranışlara dönüşmesini sağlayacak fırsatlar verilmemelidir.⁶²

⁶⁰ Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 102–104.

⁶¹ Bu konuda oluşturulan başlıklara şu eserlerden faydalanılarak yer verilmiştir: Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 105-107; Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s. 14; Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996, s. 74–76.

⁶² Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s.105-106.

b. Somut Örnekler Göstermek: Yapılan iyi bir işi ya da sergilenen iyi bir davranışı görmek, en kuvvetli anlatımlardan daha etkili olabilir. Çünkü görmek, özellikle çocuklarda hareketi taklit ederek tekrar etme arzusunu, iyi işi yapanlarınkine benzer duyguların oluşmasını doğurabilir.⁶³ Bu yüzden iyi iş ve davranışa dair somut örnekleri görebilme imkânı oluşturulabilir. Bu her zaman yapılamayacağından ve bunun yerine işitmek ve hayal etmek de taklit ve tekrara yol açabileceğinden, bu konuda hikâyeler, masallar, gazete haberleri, seyredilen filmlerden örnekler kullanılabilir. Bunlar üzerinde konuşulabilir. Hz. Muhammed'in dini pratiklerde olduğu kadar, ahlaki, insani ve sosyal kişilik olarak da örnek oluşu göz önünde bulundurularak onun hayatından verilebilecek örnekler, Kur'an kıssalarından çıkarılabilecek ibretler somut örnekler olarak öğrencilerle birlikte değerlendirilebilir.⁶⁴

c. Eğilimleri Birbirine Karşı Kullanmak: Çocuğun ahlaki davranışlarında sahip olduğu eğilimler etkili olabilir. Bu husus dikkate alınırsa ahlaki davranışı kazandırmak kolaylaşır. Çocuğun anne babasının veya öğretmenin sevgisini kazanma ya da sevgisini kaybetmeme isteği onun davranışlarına yön verebilir. Bunların da ötesinde onu her an görüp gözetene, seven ve koruyan bir Yaratıcı'nın varlığını hissetmek ve buna duyulan inanç da diğer eğilimlerden daha çok etkili olabilir. Bu inanç ile oluşan Allah'ın sevgisini kazanmak ve cezasından korunmak arzusu, ne anne babanın ne öğretmenin, hiç kimsenin görmediği yerde de çocuğu iyi hareket yapmaya teşvik edebilir. Ahlak eğitiminde Allah inancının ahlaki duyarlılığın kazanılmasında sağlayabileceği katkılardan yararlanılabilir.⁶⁵

d. Akıl ve İradeyi Güçlendirmek: Çocuklara öncelikle iyi ve doğruya dair yüksek fikirler verilerek bunlar üzerinde düşünmeleri için fırsatlar oluşturulabilir, bu yolla yüksek duyguların oluşmasına çalışılabilir. Ancak iyi ve doğruya dair sağlam fikirleri olan çocuklar, bu fikirleri davranışa dönüştürebilecek iradeyi sergileyebilirler.

Düşünme, tartışma, karar verme ve uygulama aşamalarından geçerek oluşan davranışın, karar verme bölümünde irade devreye girer. Karar vermeden önce düşünmenin, aceleci davranmamanın, kararları sorgulamayı engellemeye neden olan

⁶³ A.g.e., s. 106.

⁶⁴ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 74-76.

⁶⁵ Bilgin-Selçuk, a.g.e., s. 106.

inatçılığın zararları öğrencilere fark ettirilebilir. Hz. Muhammed'in hayatından örnekler, masallar, hikâyeler kahramanlarının ve büyüklerin hayat hikâyeleri onları dinleyen ve okuyan çocukların iradeleri üzerine derin tesirler yaparlar. Ahlak öğretiminde bu materyalleri kullanmak faydalı olabilir. Öğretmenler de kendileri karar verirken ve kararları sonrasındaki tutumlarıyla örnek olacaklardır. Ayrıca iradenin kuvveti ve kararından dönmeme, uygulama ile gelişecektir. Hareketlerinde hiçbir serbestliğe imkân bulamamış, daima başkalarının emirlerine boyun eğerek hareket etmiş çocukların iradeleri, hayatları boyunca zayıf kalır. Bunun için çocuklara kendi kararlarını alıp uygulayabilmeleri için fırsatlar verilmelidir.⁶⁶

e. Çocuğun Özsaygısını Korumak ve Geliştirmek: Ahlak eğitiminde çocuğa yaptığı hareketin neden yanlış olduğunun gösterilmesi, yanlış olan tutum ve davranışlardan vazgeçmesinin sağlayabileceği faydaların açıklanması önemlidir. Kötü hal ve hareketleri yüzüne vurularak hakaretlere maruz kalan bir çocuk ya da genç bundan sonra anlatılmaya çalışılan her şeye karşı kendini kapatabilir. Kendisine saygı duyulmadığını hisseden çocuk bunu başkalarına da yansıtabilir. Kendine saygısını yitiren bir birey başkalarına da saygı duymayı anlamlı bulmaz. Çocuğun hatalı davranışları onun kendisine güvenini ve saygısını kaybetmesine yol açacak şekilde düzeltilmemelidir. İyiliğin ve iyi davranışların olumlu sonuçları hakkında onu düşünmeye teşvik etmek daha doğru bir yoldur. Örneğin çocuğa hatalı davranışı sonunda “senden adam olmaz”, “senden de bu beklenirdi” gibi olumsuz mesajlar vermek, bir topluluğun ya da arkadaş grubunun önünde rencide etmek yerine davranışının neden hatalı olduğunu düşünebilmesi için o çocuğa fırsatlar oluşturmak gerekir.⁶⁷

f. Ahlaki Konuları Gerçek Hayat Üzerine Temellendirmek: Ahlak eğitiminde ele alınan konular gerçek yaşamdan kopuk ve uygulanmayacak kadar ütöpik örneklerle ilişkilendirildiğinde öğrencinin zihninde ahlak, yaşanamaz uygulanamaz bir alan olarak görülebilir. Çocuklara günlük yaşamdan, onların da başlarına gelebilecek olaylar, ikileme düşmelerine sebep olabilecek problemler sunulabilir. Çözüm yolları ile farklı görüşlerin ortaya konulması sağlanabilir. Bu yolla çocukların ahlaki muhakeme ve karar verme yönünden gelişmelerine yardım

⁶⁶ Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 106-107, 110-111.

⁶⁷ A.g.e., s. 107.

edilebilir. Öğrenciler hayatta karşılarına çıkabilecek sıkıntı ve zorlukları nasıl aşabilecekleri konusunda fikir sahibi olabilirler.⁶⁸

g. Ahlak Eğitiminde Tazmine Başvurmak: Tazmin yapılan bir hatayı telafi etmek anlamına gelir. Çocuğun yaptığı yanlış davranışlarının sonuçları hakkında fikir sahibi olabilmesi, davranışının sorumluluğunu üstlenebilmesi açısından kendi hatasını kendisinin düzeltmesine imkân vermek faydalı olabilir. Örneğin bir çocuk yere boya döktüyse, ondan yeri temizlemesi istenebilir. Başkasının bir eşyasına zarar verdiyse o eşyayı yeniden alarak sahibine vermesi sağlanabilir. Ahlaki tazmin yoluyla halledilemeyecek ahlaki problemler olabilir. Bu durumlarda farklı uzlaşma ve çözüm yolları denenebilir.⁶⁹

h. Çocuğun Davranışlarının Sonuçları Hakkında Dikkatini Çekmek:

Öğrenci bir hata yaptığında, eğer hatayı tekrarlama eğiliminde olursa, yaptığı davranışlarının olumsuz sonuçlarının hatırlatılması onu yanlış hareket etmekten uzaklaştırabilir. “Örneğin eğer bir çocuk, pastel boyalarını kırıyorsa, öğretmeni ona “eğer sen bunların hepsini böyle kırıp kullanılmaz hale getirirsen, artık bizim sana vereceğimiz başka bir boya yoktur.” diyerek, yaptığı eylemlerin sonuçlarını gösterebilir.”⁷⁰ Bu yolla hatalı davranışından vazgeçirebilir. Kötü söz ve davranışlarıyla arkadaşlarını kıran bir öğrenciye zamanla hiç arkadaşının kalmayabileceği, yalnız kalmanın kötü bir duygu olduğu hatırlatılabilir. Aynı davranışlar kendisine yapıldığında neler hissedeceği ona fark ettirilebilir.

i. Çocuğu Yanlış Kullandığı Şeyden Mahrum Etmek: Bir çocuk hatalı davranışının sonuçları kendisine ifade edildiği halde eylemini sürdürüyorsa hatalı davranışında kullandığı araçlardan mahrum edilebilir. Yukarıdaki örnekteki çocuk için eğer çocuk pastel boyaları kırmakta ısrar ediyorsa pastel boyalar elinden alınabilir.⁷¹ Sınırsız televizyon izleme isteğinde ısrar eden bir çocuk bu davranışının sonuçları kendisine açıklanmasına rağmen bu isteğinde ve davranışında ısrarlıysa televizyon izlemekten alıkonulabilir. Ancak hata konusu televizyonken ceza başka

⁶⁸ Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s. 141; Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 108.

⁶⁹ Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s. 141.

⁷⁰ Aynı yer.

⁷¹ Aynı yer.

bir konuda örneğin bisiklet kullanmama olmamalıdır. Çünkü yanlış davranışın bisikletle bir ilgisi yoktur.⁷²

j. Ahlak Eğitiminde Mükâfat ve Cezaya Yerinde Başvurmak: “Eğer ahlak eğitiminde mükâfat ve ceza tek başına bir yol olarak kullanılmaya çalışılırsa, o zaman öğrenci bunu yanlış bir şekilde kullanabilir. Sırf iyi desinler diye veya mükâfatı elde edilebilmek veya cezadan kurtulmak için davranışı yapıyor olabilir. Bu nedenle ahlak eğitiminde ödül ve cezaya gerektiğinde başvurulmalı ve sadece ödül ve ceza üzerine değil, aynı zamanda karşılıklı saygı üzerine de kurulmalıdır.”⁷³ Bunun için de çocuk kendisine saygı duyulduğunu hissetmelidir.

k. Çocukları Oldukları Gibi Kabul Etmek, Onlar Üzerinde Değer Yargısında Bulunmamak: “Çocukları oldukları gibi kabul ederek onlar üzerinde değer yargısında bulunmaktan kaçınmak gerekir. Çocuklar, uygun olmayan bir tarzda cevap verdiklerinde, öğretmenler çocukları kabul edip, eylemleri üzerine odaklaşabilirler. Bunu genellikle “Niçin öyle yaptın?” sorusundan çok “Ne yaptın?” sorusu takip eder. “Ne yaptın?” sorusu eylem üzerine odaklaşırken, “Niçin öyle yaptın?” sorusu, çocuğun bir şeyi yanlış yaptığına işaret eder. İkinci tarz soru çocuğun kendi eylemleri konusunda bir düşünceye götürür.”⁷⁴

l. Uygun Olmayan Karşılaştırmalardan ve Rekabet Uygulamalarından Kaçınmak: Ahlak öğretiminde ve eğitiminde, uygun olmayan karşılaştırmalardan ve rekabet uygulamalarından kaçınmak gerekir. Çocuklar farklı ahlaki seviyelerde olduklarından, karşılaştırma zararlı olabilir.⁷⁵

m. Çocuklara Makul Sorumluluklar Vermek: Çocuklara yapabilecekleri görevler vermek, ahlaki konuların gelişmesi için tabii çevre oluşturur. Ayrıca çocuğa başarabilme duygusunu tattıracağından özgüvenini ve sorumluluk duygusunu geliştirir.⁷⁶

Bu ilkelerin dışında ahlak öğretiminde hayatın gerçeklerinin unutturulmaması ve toplumsal duyguların zaafa dönüştürülmemesi konusuna dikkat edilmesi gerekir. Hayatın sadece zevklerden ve mutlu anlardan ibaret olmadığı zaman zaman insanın başına maddi ve manevi sıkıntıların gelebileceği çocuğa hatırlatılmalıdır. Önemli

⁷² Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s. 141.

⁷³ A.g.e., s. 142.

⁷⁴ Aynı yer.

⁷⁵ Aynı yer.

⁷⁶ Aynı yer.

olan böyle durumlarda sorunla başa çıkabilmeyi ya da o andaki sıkıntıyı sabırla aşabilmeyi becerebilmektir. İnsanların gerektiğinde manevi bir zevk için veya uzaktaki bir başarı uğruna şimdinin zahmetine katlanabildikleri ve bunun gerekliliği çocuklara fark ettirilmelidir. Başkalarının duygularından etkilenme, başkalarının duygularına katılma, merhamet, şefkat gibi toplumsal eğilimlerin beslenip kuvvetlendirilmesi, aile ahlakı ve sosyal ahlakın kuvvetlenmesi açısından çok önemlidir. Çocuklar insanların acıları ve sıkıntılarında haberdar olmalıdırlar. Yoksulluk ya da felakete uğramışlık manzaraları karşısında kendilerini başkalarının yerine koyarak kıyas yapmaya alışmalıdırlar. Aksi halde yalnız kendi hayatları ile meşgul edilerek, nemelazımcı tembihlerle toplumsal eğilimleri köreltilirse, merhamet ve şefkat duyguları gelişmeyecektir. Ancak her konuda olduğu gibi bu konuda da aşırılığa gitmemek önemlidir. Çünkü insanın çevresinde göreceği en tabii bir yoksulluktan ve olumsuzluktan bile aşırı derecede etkilenecek hale gelmesi, vaktini kederler içinde geçirmesine sebep olabilir.⁷⁷

Kişinin kendini, ailesini, toplumunu, vatanını ve insanlığı sevmesi ahlaki davranış kazanmasında çok önemli bir etkidir. İnsanlar önce ailesinde iyiliksever olmayı öğrenirler. Kanunlara saygı ve itaate önce ailede sonra da ikinci aile sayılabilecek okulda öğretmenleriyle alışırlar. Anne babalar kadar öğretmenler de çocukların sevgisi ve saygısını kazanmalı, kötü ve adaletsiz davranışlarla bu sevginin zedelenmesine izin vermemelidirler. Ayrıca öğrencilere vatanları, milletleri ve onlara ait şeyleri sevdirmelidir.⁷⁸

3.2. Ahlak Eğitimi ve Vicdan Eğitimi İlişkisi

Ahlak eğitimi ile ilgili önemli alanlardan biri de vicdan eğitimidir. Vicdan, felsefi olarak davranışımızı ahlaki niteliklerine göre suçlayan ya da savunan bir iç ses; genel ilkeleri özel hareketlere uygulama yetisi; ahlaki ilkelerin içten bilincine varılması; doğruyu yanlıştan ayırt etmeye yarayan bir duygu gibi farklı şekillerde tanımlanabilir.⁷⁹ Bireylerin toplumsal ilişkilerini belirleyen, bütün insanlarda doğuştan var olsa da çoğunlukla içinde yaşanılan topluma egemen olan normlara

⁷⁷ Bilgin, Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 108–109.

⁷⁸ Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s. 109-110.

⁷⁹ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, çev: Ayda Yörükan, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997, s. 171.

paralel olarak gelişen yahut biçim kazanan içselleştirilmiş kurallar ve değerler bütünü olan vicdan ayrıca doğru-yanlış, iyi-kötü gibi ahlaki yargıların hayata aktarıldığı, insanın kendisini hesaba çektiği, yahut iç denetime tabi tuttuğu sezgisel bir süreç, kendisini başkalarının yerine koyarak düşünmesini mümkün kılan, dolayısıyla onların zararına olan düşünce ve eylemleri yapmaktan alıkoyan içsel uyarı sistemi olarak da tanımlanabilir.⁸⁰

Genel olarak vicdan kelimesi "...Davranışların iyi veya fena olduğuna hüküm veren, iyi hareketleri takdir, kötü hareketleri takdir eden, bize iyilik yapmamızı emir, kötülük yapmamızı yasak eden bir duygudur. Vicdanımız, henüz uygulamaya geçmemiş olan niyetlerimizi de denetler ve değerlendirir. Kalbimize iyilik yaptığımızda ferahlık, kötülük yaptığımızda sıkıntı verir. Vicdan bizim iyiyi kötüden ayırt etmemize yarayan bir iç ölçüdür."⁸¹ Vicdanı akıl, duygu ve iradeden bağımsız düşünemeyiz. Çünkü "Vicdan, işler ve davranışlar hakkındaki bilgi, anlayış ve eğilimlere dayalı akıl yürütmelerin toplamından başkası değildir. Vicdan bütün diğer kabiliyetler gibi normal bünyede doğuştan vardır. Onun olumlu ya da olumsuz yönde hükümler verebilmesi, aldığı eğitime, kazanmış olduğu bilgiye ve anlayışa, insan aracılığıyla terbiye edilerek programlanmasına bağlıdır."⁸² Bu nedenle özellikle ahlak eğitimi vicdanın bu yönde gelişmesini amaçlar. Kişinin, kendi eylemlerine değer biçebilmesi için gerekli olan donanımı kazandırmaya çalışır. Ahlak eğitimi kapsamında vicdan eğitimi için değerlendirme sürecine götüreceği eğitim kazanımları şunlar olabilir:

1. Yaptığının ya da yapmadığının nedenlerini, niçinlerini kendi gözünde aydınlığa çıkarmak,
2. Eylemin oluşturacağı sonuçları göz önünde bulundurmak,
3. Niyet ve sonuçların belirleyici unsurlarını ve aralarındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır.⁸³ Bunları gerçekleştirilebilmek içinse değerler eğitimi ve değerler eğitimi kapsamında ahlak eğitimi son derece önemlidir.

"Vicdan ahlak eğitiminin en etkili araçlarından biridir. İnsanı herkesten uzak, hiçbir cezaya veya azara uğramayacağından emin olduğu durumlarda bile kötülük

⁸⁰ Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 374-375.

⁸¹ Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 112.

⁸² A.g.e., s. 112.

⁸³ İonna Kuçuradi, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 150-151.

yapmaktan alıkoyabilir. Bunun için kişileri, aydınlık ve dürüst vicdanlara sahip olarak yetiştirmeyi, ahlak eğitiminin hem aracı hem amacı sayılmalıdır.”⁸⁴

“Vicdanın bireyin gelişme ve olgunlaşma dereceleri vardır. Öğrencilerde vicdan, iyi ile kötünün ayrımı, başlangıçta anne-babaların ve onların yerini tutan kişilerin emir ve yasaklarından ibarettir. Büyüdükçe kendi akılları ve kalplerinden emir almaya başlarlar. Anne-babalarını, öğretmenlerini ve diğer yakınlarını üzen veya sevindiren şeyler, onların kendilerini geliştirecekleri iyi veya kötü anlayışlarına temel olacaktır. Daha sonra kendine ve başkasına saygı, kişilik, görev ve sorumluluk, erdem, din gibi fikirleri geliştikçe anlayışlarını geliştirip, genişleteceklerdir. Öğrencilere iyi ile kötü, sorumluluk ile sorumsuzluk hakkında açık ve tam bilgiler verip bunlar hakkında fikirler oluşturulmalıdır. Onlara verilen ödül ve cezalarda aşırılığa gitmek de zararlı olabilir. Çünkü bu yolla vicdanın ferahlamasına veya sıkılmasına fırsat verilmemiş, aksine körelmesine yol açılmış olur. Derslerde bir yandan tarih ve hikâye kahramanlarının hareketlerine dayanarak günlük hayatta rastlanan dikkat çekici olaylar üzerinde öğrenciler ile birlikte vicdan muhasebesi yapılabilir, bir yandan da onları, kendi davranış ve hareketleri üzerinde düşünmeye, kendi kendilerini değerlendirmelerine, böylece bu alanda alışkanlık kazanmalarına yardım edilebilir.”⁸⁵

Vicdanın hem kendisi hem de başkaları için kullanılacak şekilde geliştirilmesi gerekir. İnsanın kendisi için istediği bir değeri başkası için de istemesi, kendisinin zararından kaçındığı, istemediği bir davranışı başkasının da istemeyeceğini bilmesi ve ona göre davranması, kendisinin iyiliğini ve faydasını düşündüğü kadar başkalarının da iyiliğini ve faydasını düşünmesi aslında vicdani bir gelişmenin göstergesidir.⁸⁶ “Vicdan özgürlüğü kavramı ise herkesin vicdanında hür olduğu ancak kendi vicdanını rahatsız etmese bile başkasının vicdanını rahatsız etmekte hür olmadığı anlayışı ile birlikte verilmelidir. Toplum içindeki iyi-kötü, güzel-çirkin, kutsal olan gibi ortak değer hükümlerini korumakla görevli olduğu ve insanın bunları çiğnemekte ve bunlara saygısızlık etmekte hür olmadığı hatırlatılmalıdır. Toplum içinde, hatta toplumlararası alanda, ortak evrensel değerler vardır. İyi-kötü, doğru yanlış, güzel-çirkin, kutsal gibi değerler bütün insanlarda

⁸⁴ Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s.113.

⁸⁵ *A.g.e.*, s.113.

⁸⁶ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, s. 232.

ortak temellere sahiptir.⁸⁷ Herkes iyiyi, doğruyu ve kutsalı korumakla görevlidir. Bunları çığnemekte hür değildir. Hiç kimse kendi anlayışı değişik bile olsa, insanlığın ve toplumun değerlerine aykırı davranışlarda bulunamaz. Aykırı bir davranışta bulunup başkasına zarar vermediği sürece de hiç kimse kafasının içindeki farklı inanış ve düşünce biçimlerinden ötürü kınanamaz, cezalandırılmaz.”⁸⁸ Vicdan özgürlüğü konusu ahlak eğitimiyle ilişkilendirilerek bu şekilde hassasiyetle işlenmelidir.

Bazı ailelerde vicdan gelişimi anne babanın örnek davranışı ile değil, tanrı korkusu ve dinsel baskılarla sağlanmaya çalışılır. Cehennemde yanmak, sırat köprüsünden geçememek gibi öte dünyada çekilecek işkencelerle öğrenci sindirilir. Allah’ın anne babaya karşı geleni cezalandıracağı abartılı bir dille anlatılır. Yani anne baba kendi sağlayamadığı disiplini yanlış bir tanrı anlayışı vererek, tanrıyı araç olarak kullanarak sağlamaya çalışır. Şüphesiz bu yöntem vicdan gelişimi için son derece yanlış bir yöntemdir.⁸⁹ Böyle bir yaklaşımla yetiştirilmiş bir öğrencinin sahip olduğu tanrı anlayışının düzeltilmesi ve sevgiye, güvene dayanan bir vicdan gelişiminin sağlanabilmesi için buna yönelik çalışmaların okulda yapılması önemlidir. Bu şekilde verilecek dine dayalı bir ahlak eğitimi de doğru bir temele kavuşur.

Ahlaki yaşayışı gerçekleştirmek için din, yerine göre mükâfatlandırma yoluyla teşvik edip olumlu davranışları desteklerken, yerine göre de uygun görülmeenin iradeli olarak yapılması ile oluşan günahdan tövbe etmek yoluyla bağışlanmanın olacağını vaat etmektedir.⁹⁰ Dinin tövbe kapısını açık tutması, aslında insanın tabiatına uygun bir yaklaşımı ifade eder. Elbette kusursuz ve hatasız bir insan olamayacağından insanın böyle durumlarda yalnız bırakılmadığı, dışlanmadığı ve hoş görülebileceğini bilmesi ona hatada ısrar etmeyip o hatadan dönme imkânını verebilir. Bunun için yapılması gerekenler; yapılan hatadan dolayı rahatsızlık duyma, bundan pişmanlık hissetme, yapılan hatanın neden yanlış olduğunu anlama ve sonrası için iradi olarak bir daha işlememek üzere karar vermektir. Ahlak öğretiminde de

⁸⁷ Evrensel ahlaki değerler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Hans Küng-Karl Josef Kuschel, *Evrensel Bir Ahlaka Doğru*, Çev. Cemal Tosun-N. Yaşar Aşkoğlu-Recai Doğan, Gün Yayıncılık, Ankara 1995.

⁸⁸ Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 112-113.

⁸⁹ Recai Doğan-Cemal Tosun, *İlköğretim 6. 7. ve 8. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2003, s. 71.

⁹⁰ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, s. 230.

dinin bu ilkesi vurgulanarak öğrenciler bu konuda bilinçlendirilebilirler. Dinin getirmiş olduğu bu esneklik ahlak eğitimine de yansıtılmalı bir küçük hatadan dolayı hiç kimsenin ahlaksız olarak nitelenemeyeceği, herkesin hata yapabileceği anlayışı öğrencilere kazandırılmalıdır. Bu, toplumsal hoşgörünün öğrencilere kazandırılması için çok önemlidir.

Çocukluk ya da gençlik döneminde bulunan öğrencilerin genellikle deneme yanılma ile öğrendikleri göz önüne alındığında, onlara verilen öğütlerden ziyade kendi bildiklerini yaparak edindikleri tecrübeler zaman zaman hata yapmalarına neden olmakta, hata yapa yapa yapmamayı öğrenmeye başlamaktadırlar. Belli bir tecrübe dizisinden sonra yetişkinlerin tecrübelerinin de değerli ve dikkate değer olduklarını fark etmektedirler. İşte bu süreçte yaptıkları hatalardan dolayı onlara gösterilecek esneklik ve hoşgörü o çocuğu ve genci kazanmak anlamına gelir. Dinin açık bıraktığı tövbe kapısı insana her zaman yeniden başlama azmi ve kararlılığını verebilir. Bu husus öğrenciye de her düştüğünde yeniden ayağa kalkma cesareti ve sosyal hayata yeniden intibak şansı verebilir.

Vicdan duygusunun doğru yöntemlerle ve doğru kaynaklardan beslenerek öğrencide uyandırılması ve geliştirilmesinde ahlak eğitimine çok önemli görevler düşmektedir. Vicdan duygusu tek başına ahlaklı bir yaşamı ilke edinip yaşamak için yeterli olamayabilir, bunun iyi bir ahlak eğitimiyle desteklenmesi gerekir. Ahlak eğitimi verilirken vicdan duygusunun canlı tutulup doğru bilgi ile yönlendirilmesi sayesinde duyarsızlık, vurdumduymazlık, bencillik, acımasızlık ya da nemelazımcılık gibi tutumlar yok edilebilir. Bunlar yerine diğergamlık, sosyal duyarlılık, birlik beraberlik, dayanışma, yardımlaşma, merhamet gibi duygu ve tutumlar geliştirilebilir.

3.3. Ahlak Eğitiminin Toplumsallaşma ve Bireyselleşme Eğitimine Katkısı

Eğitim genel olarak bir sosyalleşme süreci olarak görülebileceği gibi bireyselleşmeye doğru götüren bir süreç olarak da düşünülebilir. Ahlak eğitiminin de bireyin hem toplumsallaşmasına hem bireyselleşmesine katkıları olabilir.

Eğitim en geniş anlamıyla bir etkileşim sürecidir. İnsanı etkileyen faktörler o denli çeşitli ve karmaşık ki (bunlar arasında doğa, aile, sosyal ve siyasal yapı, kitle

iletişim araçları, ekonomi, inanç sistemleri, çocukluk-yetişkinlik-yaşlılık gibi gelişme basamakları vb. etkileri gözlenemeyen, bir anlamda gizli eğiticiler denebilecek faktörlerden bazıları sayılabilir) tüm bu değişkenleri kontrol altında tutabilmek olanaksızdır. Ama bu aynı zamanda eğitimin iç mantığını oluşturmaktadır.

Eğitimi en geniş bağlamında anlayabilmek için insan üzerindeki tüm olası etkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu etkiler üç kategoride değerlendirilebilir; kuşatan çevre, başkalarının dünyası ve insanın duyguları, duygulanımları, şüpheleri, kaygıları ile kendi iç dünyası.⁹¹ “İlk iki kategori içinde insan ‘itaat’ etmeyi öğrenmektedir. Uzun bir itaat eğitiminden sonra yetişkin olmakta ve ayakları üzerinde duran kendi kararlarını kendisinin aldığı bir birey olması beklenmektedir. Bu sosyo-kültürel çevre karakter gelişimi üzerinde en önemli etkiyi yapmaktadır ve insanın kendini inşa sürecindeki bu etki uzun bir zaman kesitinde sürmekte ve bilincin algısı dışında kalmaktadır.”⁹²

Sosyalleşme, insan yavrusunun toplumun bir üyesi haline gelmesi, yani ailesinin, akraba ve komşuluk düzeyinin, şehir veya köyünün bir parçası olduğunu öğrenmesi;⁹³ içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerini kazanması;⁹⁴ insanın içinde bulunduğu topluma uyması, birlikte yaşadığı insanlarla geçinmeyi öğrenmesi demektir. Bu da onun içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerini kazanması ile mümkün olur. Bu değerler taklit yoluyla, çevredeki insanları örnek edinmekle, bu insanlarla işbirliği yapmak ve eğitim yoluyla elde edilir.⁹⁵

Toplumsallaşmak ile törelleşme⁹⁶ nin bireyselleşmeye engel olduğu düşünülebilir. Ancak insanın, bedensel, devimsel, bilişsel, duygusal, cinsel, toplumsal ve törel gelişimiyle kişiliğini oluşturduğu ve bütün bu gelişim alanlarında, başkalarından ayrı özellikleri olduğu için kendine özgü bir kişi olduğu göz önünde bulundurulduğunda bireyselleştirmenin, toplumsallaştırma ve törelleşmeye aykırı olmadığı görülür. Çünkü insan nasıl bedensel, devimsel, bilişsel, duygusal ve cinsel

⁹¹ Sabri Büyükdüvenci, “Eğitimde Gizil Faktörlerin Gücü”, *Felsefe Dünyası*, S.7, Mart 1993, s. 44.

⁹² A.g.m., s. 44.

⁹³ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 25.

⁹⁴ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, 6. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 1984, s. 275-276.

⁹⁵ A.g.e., s. 273.

⁹⁶ Törelleşmek, bireyin ilk yaşlarından başlayarak yaşamı boyunca, iyi ve doğru davranışları öğrenerek yapmasıdır. Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütününe töre, bu konularda istenen davranışlara ise, törel davranışlar denir. Bkz. <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=t%F6re&ayn=tam>.

yönlere başkalarından ayrılık gösteriyorsa, toplumsallaşmış törelleşmiş olarak da başkalarından ayrılık göstererek bireyselleşir. Törelleştirme eğitiminin nihai amacı ise öğrencileri toplumsallaştırırken aynı zamanda bireyselleştirmektir.⁹⁷

Toplumsallaşabilmek için insan, hayatta birtakım rolleri öğrenmek ve benimsemek zorundadır. Toplum, insandan her an bir takım görevler bekler. İnsan, hayatında çocukluk, öğrencilik, ana-babalık, memurluk-amirlik vb. gibi çeşitli roller oynamak zorunda kalır. Her toplumsal grupta, grubun kültürünü, önceki kuşağın sonraki kuşağa öğretmesi sonucu, grup üyeleri ortak kültürel özellikler geliştirirler; böylece o grubun temel kişilik tipleri oluşur. Bir grubun genç üyelerinin yetiştirilmesi ne kadar yoğun ve tek yönlü olursa, üyelerde o ölçüde benzerlik gösterir ve bireysel farklılıklar azalır. Böylece sınırlı ve değişmez görüşleri olan⁹⁸ birbirlerinden farklılıkları olduğu gibi, birbirlerine büyük benzerlikler de gösteren toplumsal bireyler oluşur.⁹⁹ Burada eğitimcinin önündeki en önemli engel, insanın oluşumu üzerindeki doğal ve sosyal çevrenin etkilerini denetim altına almada yetersiz olmasıdır.¹⁰⁰

İnsanı kuşatan çevre ve başkalarının dünyası, "...bir bakıma çocuğun gerçek gücü üzerinde bir kabuk oluşturma sürecidir. Gerçek güç, bu kabuğun altında taze ve canlı saklanmaktadır ve onun kendisi olmasını önlemekte ve onu sürünün bir üyesi yapmaktadır."¹⁰¹ Aslında eğitim bir anlamda bireyleşme sürecidir.

Bu kabuğu kırma konusundaki yaklaşım ise şöyledir; "İlk önce çocuğun kendi yaşamındaki kültürün farkına varması gerekir ve ikinci olarak bu bilince vardikten sonra kendini bunun dışına çıkarabilmeli, onu eleştirebilmeli ve yeniden oluşturabilmelidir. 'Ben kimim?' kimlik sorusunu çocuğun kendisine sorması önemlidir. Önemli olan insanın iç dünyasını çözümlenmek ve betimlemektir. Çocuğun, erken toplumsallaşmanın etkilerini sorgulamaya, değiştirmeye ve düzeltmeye cesaretlendirilmesi gerekir... Ben kimim sorusuyla ontolojik bir sorgulama yapan çocuk çevreyi ve yaptığı etkileri fark eder. Bu soru şimdiye kadar bilgi ağırlıklı eğitim anlayışında ihmal edilmiş bir sorudur. Aslında ihmal edilen

⁹⁷ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yayınevi, Ankara 1997, s. 193-196.

⁹⁸ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, 18. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s. 16.

⁹⁹ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 245.

¹⁰⁰ Sabri Büyükdüvenci, "Eğitimde Gizil Faktörlerin Gücü", s. 43.

¹⁰¹ A.g.m., s. 44.

insana kendini buldurmak¹⁰²tır. Bu yolla insana insan kimliği kazandırılabilir. Bu soru ve sorgulamayla bireyselleşme süreci de başlamış olmaktadır.

Burada belirtilmesi gerekir ki, insanın benliğini ve kimliğini sorgulaması esnasında kafasında oluşan şüphe, kaygı ve merak duygularını tatmin edebilecek cevaplara ulaşabilmesi önemlidir. Bu cevapların ise sadece bilim ya da bilimsel sorgulamayla karşılanması mümkün değildir. Çünkü varlık sadece fizik âlemden ibaret değildir. Metafiziğe dair soruların cevaplanması için din çok önemli araçlardan biridir. Sadece sorgulamak cevaplara ulaşılmadığında bir ıstıraba ve boşlukta kalma duygusuna da dönüşebilir. Bunun için dinin bireyselleşme konusunda katkısı çok önemlidir denilebilir. Karakter eğitimi, insan olma eğitimi ya da ahlak eğitimi hangisi olursa olsun dinin sağlayabileceği katkı göz önünde bulundurulmalıdır. Din, hayata anlam katmak ve bu anlam için yapılan sorgulamada sorulan hayati sorulara cevap bulabilmek için zengin ve güvenilir bir kaynaktır.

Ahlak eğitiminin çocuğun toplumsallaşmasına katkısı olduğu kadar bireyselleşmesine de katkısı vardır. Ahlak eğitimi toplumun sahip olduğu ahlaki değerleri öğrencilere benimsetmek ve davranışa dönüştürmek yoluyla toplumsallaşmaya katkı sağlar. Aynı zamanda bireyin kendi başına karar verebilmesi için iradesini kuvvetlendirerek ve vicdan duygusunu geliştirerek bireyselleşme eğitimine destek olur. Çocuğun başkalarının kendi üzerindeki egemenliğinden kurtularak kendi ayakları üzerinde durabilmesi için kendi davranışlarının sorumluluğunu üstlenebilmesi gerekir. Yetişmekte olan bir çocuğun ya da gencin, sahip olduğu gücü olumlu yönde üretime dönüştürebilmesi için haklarının ve özgürlüklerinin farkında olması gerekir. Yani bir insanın yetişkin oluncaya kadar bireyselleşebilmesi için düşünme, vicdan, irade ve eylem özgürlüğünü kazanması gerekir. Tüm bu gereklilikler için, ahlak eğitimi insanın bu yöndeki gelişimi konusunda katkılar sağlayabilir. Kişinin dış baskılardan uzaklaşarak kendi davranışlarını kendi iç yargılama gücüyle (vicdanıyla) iyiye ve doğruya yönlendirmesi ve bu davranışları özgür iradesiyle seçmesi ancak iyi bir yardım ve kılavuzluk imkânı sağlayan ahlak eğitimiyle gelişebilir ve gerçekleşebilir.

¹⁰² Büyükdüvenci, "Eğitimde Gizil Faktörlerin Gücü", s. 45.

3.4. Ahlak Eğitimi ve Kişilik-Karakter-Şahsiyet Eğitimi İlişkisi

Kişilik, ahlak eğitimiyle doğrudan ilişkili bir kavramdır. Ahlaki olgunluğun çoğu zaman kişiliğin olgunlaşmasıyla eş anlamlı kullanıldığı görülmektedir. Kişiliğin ne olduğunu belirleyebilmek için kişi kavramını açıklamak gerekir. Genel anlamda kişi, “zaman akışı içinde değişkenlik ve çeşitlilik gösteren duygu, deneyim, bilgi davranış ve yaşantıların taşıyıcısı, birlik, bağlantı noktasıdır... İnsanı kişi yapan, onun kendisine herhangi bir eşya gibi davranılmasını onaylamaması; ne herhangi bir şeyle ne de herhangi bir kimseyle bir tutulamaz ve tekrarlanamaz, kendine özgü olması; dokunulamaz devredilemez hakların taşıyıcısı olması, diğer bir deyişle ilkece ve değerce “tekliğinin” olmasıdır. Ama insan aynı zamanda ancak kendisi birer ‘kişi’ olan diğerleriyle karşılaşma, onlarla bir arada yaşama, hayatını onlarla birlikte düzenleme, onlarla karşılıklı bağlanma içinde bir ‘kişi’ olabilir. Kişi birçok bakımdan diğerlerine, içinde bulunduğu sosyal çevreye bağımlıdır; o büyük ölçüde gerek yakın bağlantı içinde olduğu diğerleri, gerekse yaşadığı sosyal çevre, ortam ve koşullar tarafından şekillendirilir ve kendisi de bunlar üzerinde etkileyici, şekillendirici bir rol oynar.”¹⁰³

Kişi olmanın belirgin nitelikleri arasında, insanın genel olarak yaşam ve kendi varlığı ve diğer insanların varlığı hakkında sorular sorması ve bunlara kendince verdiği cevaplarla dünya, hayat ve insan hakkında belli bir görüşü ve tutumunun olması, bu doğrultuda kararlar alması ve sorumluluk yüklenebilmesi sayılabilir.¹⁰⁴

“Kişilik sözcüğü günlük konuşmalarda sık sık geçer. Birinden söz ederken çoğu zaman “kişilik sahibi, güvenilir kişiliği var, kişiliği zayıf, kişiliği silik vb.” ifadeler kullanılır, tanımlar yapılır.”¹⁰⁵ Kişilik sözcüğü kullanıldığında herkes tarafından anlaşılır fakat tanımlamaya gidildiğinde iş zorlaşır. Kişilik tanımları üç grupta özetlenebilir:

“1. Davranışçı psikologlara göre kişilik, insanın gözlenebilir davranış ve alışkanlıklarıdır;

2. Sosyal açıdan; ferdin diğer insanlar üzerinde bıraktığı etkiler ve izlenimlerdir.

¹⁰³ Akın Etan, “Kişilik ve Eğitim”, *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi*, Haz: İonna Kuçuradi Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s. 237.

¹⁰⁴ A.g.m, s. 237.

¹⁰⁵ Özcan Köknel, *Kişilik*, Altın Kitap Yayınları, Ankara 1985, s. 19.

3. Derinlik psikologlarına göre ise kişilik, ferdin iç hayatındaki dinamik güçlerin kendine has özellikleridir. Özellikle derinlik psikolojisinin kurucusu Freud'a göre id, ego, süper ego olmak üzere üç bölümün bileşimidir. Yani kişilik bireyin kendine özgü ve ayırt edici davranışlarının bir bütünüdür"¹⁰⁶, denilebilir.

Genel anlamda kişilik "Bireyin, hayata bakışındaki özgünlükleri meydana getiren ve temel ilgi, dürtü, yetenek ile duygusal eğilimlerini de içeren belli bir süreklilik gösteren davranış ve özelliklerinin bileşimi; kişinin tüm çevresiyle ilişkilerini belirleyen, onu başkalarından ayırt etmeye yarayan huy, alışkanlık, savunma mekanizmaları ve davranış şekilleri gibi özelliklerin oluşturduğu bütün"¹⁰⁷ olarak da tanımlanabilir.

"Kişilik, insanın kendisinde bulunan yetenekler, edindiği bilgi, beceri ve deneyimler ile yapıp ettikleri arasında bir bütünlük kurma, kendisi için mümkün olan en iyiye ulaşma kendini yetiştirme ve kendini olgunlaştırma çabası içinde gerçekleşir... Kişilik, onu kazanmak için insanın kendini zorlaması ya da başkaları tarafından zorlanmasıyla değil, kendisinden beklenene, üstlendiği görev ve işe, birlikte olduğu ve kendilerine karşı sorumluluk taşıdığı diğerlerine kendini vermesiyle gerçekleşir."¹⁰⁸

Kişilik insanın bilgi, beceri ve başarılarında olduğu gibi davranış biçimlerinde de açığa çıkar. Örneğin insanın saygı, dürüstlük vb. ilkeleri koruyup korumaması, başkalarının sıkıntı ve acılarına duyarlı olup olmaması, başkalarından ziyade kendi eksiklerini görüp, bunları düzeltip düzeltmemesi onun nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu gösterir.¹⁰⁹ "Eğitim, bir anlamda insanın 'kendisi olma', "kendisine dayanma", "kendisi ile tutarlı olma"ya ve aynı zamanda "diğerleriyle birlikte ve diğerleri için olma"ya eğitilmesidir. Bunun gerçekleştirilmesi ise geniş ölçüde yetişkinlerin yetişmekte olanlar karşısındaki tutumlarına bağlıdır."¹¹⁰ Kişiliğin gerektirdiği olgunluğu yetişmekte olanlara kazandırabilme ise her şeyden önce çocuk ve genç insanı, sevgiyle eğilmesi, özenle korunması gereken bir değer olarak

¹⁰⁶ Naci Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu, Ankara 2002, s.33.

¹⁰⁷ Demir-Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 209-210.

¹⁰⁸ Etan, "Kişilik ve Eğitim", s. 237-238.

¹⁰⁹ A.g.m., s. 238.

¹¹⁰ A.g.m., s. 238.

görebilmeyi şart koşar. Çocuk ve gençte kişiliğin oluşmasını destekleyici etkenler şöyle sıralanabilir:

- Çocuk ve genç insanı kendiyile ilgilenildiği, kendisine değer verildiği duygusundan yoksun bırakmama;
- Güvensizlik duymayacağı bir ortamı ona sağlamak için gösterilen çaba ve özveri gösterme;
- Onun duygu, gereksinim ve beklentilerine kayıtsız kalmama;
- Yanlışlarını yüzüne vurmak yerine, neyin daha doğru olduğunu onun anlayabileceği ve benimseyebileceği biçimde ona göstermeye ve aynı zamanda onu kendi açısından anlamaya çalışma;
- Kendinden söz etmesine, kendince önem taşıyan şeyleri açıklayabilme ve anlatmasına imkân verme;
- Yardımlaşma ve ortak çalışma duyarlılığını ona kazandırma.¹¹¹

Kişilik kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılan bir diğer kavram da karakterdir. “Karakter, bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen, üstün ana özellik, öz yapıdır.”¹¹² Karakter (character) “İnsanın zor ya da özenli davranılması gereken durumlarda bile kendi kendisiyle uyum içinde ve kendine egemen olabilmesini; düşünüş ve davranışlarında tutarlı; dirençli ve töreli kalabilmesini sağlayan özelliklerinin bütünü ve bütünlüğün sürekliliğidir.”¹¹³

Karakter/kişilik gelişimi için çocuğun davranışlarına bir yön göstermek açısından okul ve aile çok önemlidir. Bir insan, içinde yaşadığı toplumun görenek, gelenek ve ahlaki kanaatleriyle tezat halinde bulunacak olursa böyle bir insan ne kendisinin ne de toplumunun faydasına hizmet edebilir.¹¹⁴

Kısmen çocuğun içinden gelerek, kısmen de ailesi, arkadaşları ve öğretmenlerinin etkisi altında yaptığı faaliyetlerle edindiği alışkanlıklar gerçek karakterini oluşturur. Bir insanın karakteri hakkında hüküm verirken sadece dıştan görülebilecek hareketlerine dayanmak yetersiz olur. Çünkü insan kalbiyle ve kafasıyla neye inanır neyi kabul ederse kendisini ona göre şekillendirir. O halde çocuğun içinde saklı bulunan ve ancak dikkatli gözlem ve tecrübelerle anlaşılması mümkün olabilecek bu içten etki eden faktörleri gözden kaçırmamak gerekir. Ayrıca

¹¹¹ Etan, “Kişilik ve Eğitim”, s.238.

¹¹² Karakter kavramı için bkz.

<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=karakter&ayn=tam>”.

¹¹³ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 185.

¹¹⁴ Vedide Baha Pars-Hüsnü Cırıtlı vd., *Eğitim Psikolojisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1954, s.83-84.

bir insanın karakterini anlayabilmek için onun sosyal çevresindeki gelişme sürecini de takip etmek gerekir. Karakter eğitiminde anne-baba ve öğretmenlere düşen en önemli görev “özü sözü bir olmak”tır. Okullar her yaş ve seviyedeki çocuklara en az muhtevaya verdikleri değer kadar sosyalleşmeye ve sosyalleşirken karakter gelişimine de yer ayırmak durumundadır.¹¹⁵

Gün geçtikçe insan ve çocuk hakkındaki bilgilerimizin artması karakter eğitimi konusu üzerindeki kanaatlerimizi de geliştirmektedir. Bugün karakterin, büyüme, ruh sağlığı ve insanlarla münasebetler ve şahsiyetin bir bütün halinde gelişmesiyle yakından ilgili bulunduğu bilinmektedir. Bu konu üzerinde zamanla değişen çeşitli eğitim görüşlerinin hedefleri hiç şüphesiz hep birdir. Karakter eğitimi ister dini, ister ilmi, ister ahlaki açıdan ele alınsın, bir anlamda hepsinin amacı birdir. Hepsi diğer insanlarla olan ilişkilerimizin daha verimli olmasını, mutluluğumuzu hedefler.¹¹⁶

“Karakter eğitimi, çeşitli programlar ve uygulamalar aracılığıyla yetişen yeni nesle temel insani değerleri kazandırma, onlara karşı duyarlılık oluşturma ve onları davranışa dönüştürme konusunda yardımcı olmak amacıyla onların sorumluluklarını taşıyabilecekleri seçimler yapabilmelerine imkân sağlayan bilgi, beceri ve yeteneklerinin geliştirilmesi çabalarının adıdır. Bu süreçte aile, çevre, okul ve öğrencinin bizzat kendisi ortak bir şekilde faal olmak zorundadır.”¹¹⁷ Karakter eğitimi konusunda okulda ve ailede faydalanılabilecek çevre imkânları şunlardır:

- 1. Basılı Ürünler:** Süreli yayınlar, akademik çalışmalar, resmi belgeler (defter, mektup, arşivler, mezar taşları vs.) öncelikle karakter eğitimi çalışması yapan öğretmenlerin kendilerinin geliştirmeleri için başvuracakları kaynaklardır. Başka bir deyişle öğretmenin kendi teorik/pratik birikimini güncel tutması için gereklidir.
- 2. Sözlü Ürünler:** Karakter eğitimi sürecinde kitabın yanında sözlü kültürün de önemli bir yeri vardır. Sözlü kültür denildiğinde öykü ve masallardan, şarkı türkülerden, oyunlarına, bilmecelerinden kelime dağarcığı, söz oyunu ve atasözü ve deyimlerine değişik inanışlardan göreneklerine kadar uzanan değişik ve çok çeşitli bir alandan bahsedilebilir.
- 3. Görsel Ürünler:** Çeşitli tekniklerdeki fotoğraflar, filmler, insan yapısı nesnelere, yapılar, bina süslemeleri, kişisel eşyalar, aletler ve cihazlar, iletişim nesnelere, ulaşım nesnelere, sanat nesnelere, eğlence amaçlı nesnelere, paketler

¹¹⁵ Pars-Cırtlı vd., *Eğitim Psikolojisi*, 84–85.

¹¹⁶ A.g.e., s.86.

¹¹⁷ Alparslan Durmuş, “Karakter Eğitiminde Çevre İmkânları,” *Değerler ve Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumu* (26–28 Kasım 2004), DEM yayınları, İstanbul 2007, s. 323.

ve kaplar, müzeler eğitim öğretimi sürecinde hemen ulaşabileceğimiz son derece önemli ve üstelik birçoğu ücretsiz çevre imkânlarıdır.

4. **Dijital Ürünler:** İnternet ve Pc/Mac ve benzeri araçlar için üretilmiş CD, disket vb. materyaller kullanılabilir.¹¹⁸

Karakter eğitiminin amacı, insanın kendine egemen olmasını sağlamaktır. Ahlak eğitiminin amacı ise, insana davranışlarının iyiliğini kötülüğünü denetlemesine yardım edecek ilke ve kuralları kazandırmaktır. Karakter ve ahlak eğitiminin amaçları göz önüne alındığında birbirlerini tamamlayan eğitimler oldukları söylenebilir.

Karakter ve ahlak eğitiminde kullanılacak bazı yöntemlerden söz edilir; örneğin Başaran'a göre öğrencilere törel kuralları vermek ve kurallar için alıştırmayı yaptırmak bilinen yollardan biridir. Ancak öğrenci açısından alıştırmalar yoluyla kazandığı alışkanlıkların sınırını aşmamak diğer bazı alanlara geçiş yapamamak gibi bir sakıncası olabilir. Diğer bir yöntem ise çocuğa törel kuralları anlatmak ve bu konuda yazılmış kitapları okutmaktır. Bu yolla öğrenci kuralları belleğindedir. Ancak çocuğun bilmesi bu kuralların hepsini uygulayacağı anlamına gelmez. Bu yüzden karakter ve ahlak eğitiminde en etkili yol, öğrencinin karşı karşıya kaldığı törel sorunlarını çözmesine kılavuzluk etmektir. Çocuğun karakteri ve ahlakı, ana-baba, öğretmen gibi büyüklerin; içinde bulunduğu kümenin ve üyelerinin, kendine karşı tutumunun etkisiyle şekillenir. Çocuk karakter ve ahlak örüntüsüne göre törel değerleri benimser. Okul çocuğun karakter ve ahlak eğitiminde eğitsel, kültürel ve toplumsal etkenlerin tümünü içinde bulundurur. Bu bakımdan okul, çocukta bulunan gizli güçleri en iyi biçimde işleyerek onun karakterini oluşturmaya çalışmalıdır. Tüm bu açıklamalardan sonra Başaran, okulun karakter ve ahlak eğitimindeki görevlerini şöyle sıralar;

1. Okul öğrenciye güven içinde olabileceği bir çevre hazırlayarak onun duygusal olgunluğa ulaşmasına yardım etmelidir.
2. Okul, öğrencinin törel olma arzusunu desteklemeli ve pekiştirmelidir.
3. Okul, karşılaşılan törel çatışmaların, ussal yollarla çözülebilecek birer sorun olduğunu öğrenciye öğretmelidir.
4. Okul, ortaya çıkan törel çatışmaları yenmesi ve çözmesi için, öğrencinin yaşantı kazanmasına fırsat hazırlamalıdır.
5. Okul öğrencinin, kazandığı bu yaşantılarla, bilinçli olarak, törel kavramlara ulaşmasına yardım etmelidir.¹¹⁹

¹¹⁸ Durmuş, "Karakter Eğitiminde Çevre İmkânları," s. 326-330.

¹¹⁹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s.193.

“Din, kişilik/karakter gelişimini etkileyen önemli bir değerdir. Ancak dinin kişilik/karakter gelişimi üzerindeki etkisi onun eğitim ve öğretimine göre oluşacaktır. Din eğitimi ve öğretimi de insanın kalıtsal gelişim özellikleri ve ihtiyaçları ile beraber, eğitim-çevre ilişkisi çerçevesinde eğitimin gerçekleştirildiği sosyal çevreye göre şekillenmektedir. Bu nedenle dinin kişilik gelişimine etkisini veya din eğitimi hedeflenen kişilik gelişiminin mahiyetini anlamak için eğitimin uygulandığı sosyal alanı (pedagojik çevreyi) tanımak gereklidir ve önemlidir.”¹²⁰ Din, fitri olan inanma ihtiyacının karşılanması ve sosyalleşmedeki önemi itibarıyla kişilik gelişmesi için anlamlı ve önemlidir. Dolayısıyla dinin sağlıklı bir şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesi de önem kazanmaktadır. Örgün ve yaygın öğretim kurumlarında yer alan, ahlak eğitimiyle işbirliği yapan bir din eğitiminin, insanın gelişim özellikleri esas alınarak, dinin evrensel değerleri ön plana çıkarılarak uygulanması karakter/kişilik gelişimine katkı sağlayabilir.¹²¹ Karakter/kişilik eğitimi böylece bir ahlak ve din eğitimi işbirliği ile desteklenmelidir.

4. AHLAK EĞİTİMİ AÇISINDAN AHLAKI TEMELLENDİRME PROBLEMİ

Düşünce tarihi içinde ahlak kavramı farklı şekillerde incelenmiştir¹²² ve bunun yanında ahlakla ilgili olarak felsefe tarihinde farklı temellendirmeler yapılmıştır. Bunları din dışı ve din ile yapılan temellendirmeler diye iki gruba ayırmak mümkündür. Başka bir ifade ile bu görüşler: 1- Aşkın varlığa dayalı teoriler, 2- İnsana bağlı teoriler olmak üzere tasnif edilebilir. Aşkın varlığa dayalı teoriler din ile temellendirilen bir ahlak öğretimi anlayışını doğururken, ahlakı insanın aklına,

¹²⁰ Ramazan Buyrukçu, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimine Etkisi”, *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, 26-27 Mayıs 2001 Adapazarı, Değişim Yayınları İstanbul 2002, s. 233.

¹²¹ Buyrukçu, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimine Etkisi”, s. 238.

¹²² Kılıç’a göre bu farklı şekiller de “ya deskriptif veya normatif veya analitik bir tarz olur. Ahlakın deskriptif tarzda ele alınması, bilim adamının tarzıdır. Bu tarz ahlak fenomenlerinin bir antropolog, tarihçi, psikolog ve sosyolog tarafından tecrübî, tarihi veya ilmi olarak ele alınışı demektir. Ahlak normatif tarzda yaklaşan din ile felsefedir. Dinin yaklaşımı sadece normatif iken felsefenin yaklaşımı hem normatif hem de analitiktir. Normatif yaklaşımda bir filozof, bir takım ahlaki ilkeler koyar, bir hayat modeli oluşturmaya gayret eder... Analitik yaklaşımda ise ahlak filozofu; “iyi”, “kötü”, “doğru” ve “yanlış” gibi ahlak kavramlarının anlamlarını açıklar, ahlak ilkelerinin mantıkî açıdan tahlilini yapar. Bu ilkelerin doğruluğunun tespit edilip edilemeyeceğini sorgular.” Bkz. Recep Kılıç, “Ahlaki Temellendirme Problemi”, *Felsefe Dünyası*, s. 8, Temmuz 1993, s. 67-78; Ahlakın ya da etiğin temellendirilmeleri konusunda daha fazla bilgi ve tasnif için bkz. Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi-*, s. 24-29; Cevizci, *Etiğe Giriş*, s. 6-10.

duygusu ve sezgisine dayandıran ahlak yaklaşımları humanist veya laik denilen bir ahlak öğretimi anlayışını ortaya çıkarmıştır.

4.1. Din Temelli Ahlak Anlayışının Ahlak Öğretimine Yansımaları

Ahlakın din ile temellendirilmesi, temel ahlaki ilkelerin, tarihin dışında, tarih üstü, ezeli-ebedi bir Mutlak Varlık ile mümkün olabileceğinin kabul edilmesidir. Bu şekilde ortaya çıkan kabule göre ise, ahlaki ilke/değer mekân ve zaman içerisinde, ama bütün bunları aşan bir niteliğe sahiptir. Yani değerler, evrenseldir.

Din temelli ahlak anlayışının normatif bir karakter arz ettiği söylenebilir. Burada, nelerin iyi ve nelerin kötü olduğu dini otorite tarafından bildirilir. Yapılması ve yapılmaması gereken hususlar belirtilir ve insanların bunlara uymaları istenir. Bütün dinler insan-insan, insan-Mutlak Varlık arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini emirler şeklinde bildirirler.¹²³

İslam düşüncesinde ahlakın temellendirilmesi ile ilgili olarak Müslüman kelim âlimlerinin aralarında bir takım yorum farkları olmasına rağmen, din ile temellenen ahlak teorilerinin hepsinde, ahlaki değerlerin kaynağı mutlak varlık olan Allah'tır. Mutlak Varlığın her şeyi mutlak olduğundan, koyduğu değerler de mutlak olmakta; böyle değişmez ve sabit değerlere bağlı olarak ortaya çıkan ahlak ilkeleri de evrensel olarak kabul edilmektedir. Din ile temellenen ahlak teorilerinin aralarındaki anlaşmazlık, ahlaki değerlerin bilgisinin nasıl elde edildiği ile ilgilidir. Yoksa vahyin önemi ile ilgili değildir. Bilakis vahyin asli önemi yanında aklın işlevi konusundadır.¹²⁴ Zaten, din ile temellenen ahlak teorilerinin hepsinde, ahlak ilkelerinin belirlenmesi konusunda vahyin merkezi bir önemi vardır. Ahlaki ilke ve kuralların kaynağı vahyidir. Eşari'nin kabul ettiği "...ilahi buyruk teorisinden farklı olarak, Mutezile ve Maturidi tarzında temellendirilen teorilerde, akıl da vahyiden bağımsız olarak, ahlak ilkelerini belirleme gücüne sahiptir. Normal şartlarda aklın belirlediği ilkeler ile vahyin belirledikleri arasında çelişki değil uyum vardır. Özellikle Maturidi'nin açıkça ifade ettiği gibi insanın tabiatı gereği sahip olduğu eğilimleri, tutku ve arzuları ile sosyal hayattaki değişik meşguliyetleri, aklın doğru karar vermesine engel olabilmektedir. İşte bu gibi durumlarda vahiy, akıl için sabit bir mihenk taşı rolü oynamaktadır. Din ile temellenmeyen teorilerin hemen hepsinde

¹²³ Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, s. 4.

¹²⁴ *A.g.e.*, s. 161

eksik olan unsur, ahlak ilkelerinin belirlenmesinde zaman ve zemine göre değişmeyen, vahiy gibi, sabit bir ölçütün olmayışıdır. Böyle sabit bir ölçütten yoksunluk ise, ahlaki relativizm (görecelik) ve şüpheciliği davet etmektedir.”¹²⁵

Tüm bu açıklamalardan sonra Kılıç, ahlaki temellendirme problemi bağlamında şu değerlendirmelerde bulunur;

Din dışında yapılan herhangi bir temellendirme teşebbüsünde karşılaşılan esas problem, ahlaki relativizm ve şüphecilik gibi gözükmektedir. Ahlaki relativizm ve şüphecilikten kurtulabilmek için, Kant’ın işaret ettiği gibi evrensel ahlak ilkelerine ihtiyaç duyulur. Ahlak ilkelerinin evrensel olabilmesi ise, ahlaki değerlerin ancak mutlak olmasıyla mümkün olabilir. Çünkü her ahlaki ilke bir değere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda cevabı aranması gereken soru şu olmalıdır; Ahlak alanında mutlak değerlere ulaşma imkânı var mıdır varsa bu nerede aranmalıdır. Bizce; değerlerin mutlak olabilmesi imkânı, ancak Mutlak bir varlık ile irtibatlandırılırsa söz konusu olabilir. Değerler Mutlak bir varlık –dolayısıyla din- ile temellendirilmediği takdirde, ahlaki relativizmi aşmak mümkün olmayacağını düşünüyorum.¹²⁶

Din, ahlaki relativizmi aşmak, evrensel ahlaki değerlere ulaşmak konusunda yardımcı olmakla beraber ahlak eğitim öğretimine, evrensel ahlaki değerlerin kazanılmasına da çok sayıda katkı sağlayabilir. “İnsanı insan yapan bilinçli bir varlık oluşudur. İnsan olarak bizler geçmişî hatırlarız; bir gelecek beklentimiz vardır; hem sürekliliğin hem de değişikliğin farkında oluruz. Ne düşündüğümüzü ya da neler hissettiğimizi konuşarak ya da yazarak ifade eder, diğerleriyle paylaşıyoruz. Şu anda var olan şeylerin daha iyisini hayal edebiliriz. Sonucunu görebilecek kadar yaşayamayacağımızı bile bile, geliştirilmesi on yıllarca sürecektir programları tasarlayabiliriz. İnsanın yaşamını kaçınmayacağı tek bir koşul yönetir, o da her birimizin bir gün öleceğine ilişkin kesin gerçektir. O gün gelinceye kadar içlerinden bazılarını seçme özgürlüğüne sahip olduğumuz pek çok olanak önümüzdedir.”¹²⁷ İşte bu olanaklardan hangisini seçmemiz gerektiği bir değer tercihi ifade eder. Değerlerimizi tercih ederken dayandığımız kaynaklar seçimimizi yönlendirir. Doğru değerleri seçmek için gerekli olan bilgi ise eğitimle kazanılabilir. Çünkü insan her konuda olduğu gibi ahlak ve değerler konusunda da eğitilebilen bir varlıktır. Fakat akla bu noktada gelen soru, değerler konusunda edinilen bilgi birikimi, değerleri

¹²⁵ Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, s.161.

¹²⁶ Kılıç, “Ahlaki Temellendirme Problemi”, s.78; Ayr. bkz. Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, s.139-140.

¹²⁷ Leslie Lipson, *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları* (Manevi Bir Erimeyi Yoksa İlerleme mi?), çev. Jale Çam Yeşiltaş, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s.36.

harekete geçirmek yani değerleri davranışa dönüştürmek için yeterli midir, sorusudur. Sadece bilmek yapmayı gerektirir mi? Bu soruya verilecek cevap olumsuzdur. Çünkü insan kötülüğe dair bilgisi olduğu halde hiç kötülük yapmayabilir ya da iyiliğe dair pek çok şeyi bildiği halde kötülüğü tercih edebilir. O halde ahlak eğitiminin motive edici, insanları davranışa yönlendirici bir güce, insanların kendiliğinden iyiliği tercih etmelerini sağlayacak, iyi davranışı destekleyecek bir motivasyona ihtiyacı vardır. Aksi halde kurallar manzumesi bir bilgi yığını olarak okunur geçilir, ya da ezberlenip unutulur. Ya da hayatta karşılığı bulunamadığından rafa kaldırılır. Bu noktada din eğitiminin ahlak eğitimine katkısı göz önünde bulundurulduğunda, dini inancın ahlaki değerleri hayata katma, davranışa dönüştürme konusundaki motive gücü ortaya çıkar.

Ahlakın en önemli hedeflerinden biri insanın insaniliğini oluşturabilmektir. Burada insanilik, insandan bekleneni, insanda bulunması gerekli olanı, insana yakışanı belirtmek amacıyla kullanılmaktadır.¹²⁸ İşte yukarıda ifade edilen dinin bazı işlevlerinden de anlaşılacağı üzere insaniliğin oluşumunda dinin önemli bir rolü ve katkısı vardır. Ahlaki davranışın esaslarından pek çoğu dinden gelmektedir. Başka bir deyişle din ahlaki hayatımızın en büyük kaynaklarından biridir.

Din ve ahlak ayrı şeyler olmakla beraber aralarındaki bağ çok sıkıdır. “Din ve ahlak birbirinden ayrılmaz bir bütün meydana getirirler. Dini emirlerin bir çoğu ahlaki emirlerden ibarettir. Ahlaksız din olmaz ve her din insanları ve toplumları ahlaklı yaşamaya zorlar.”¹²⁹

“İnsaniliğin yani ahlaklı bir insan olabilmenin Kur’an’da geniş bir boyutu vardır: Adalet, affetmek, ahde vefa, Allah’a tevekkül, arbulma, barış, bilgili olma, cömertlik, çalışmak, doğruluk, emanete riayet etmek, hoşgörü, insanları bağışlamak sevgi, yardımlaşma, kardeşlik, merhamet, temizlik, alçak gönüllü olmak, nimete şükür vb. “Gayri İnsanilikle” ilgili olarak da şu kavramlar da vardır: Zulüm, adam öldürmek, aldatmak, başa kalkmak, cehalet, cimrilik, yalancılık, düşmanlık, fesatçılık, fitne, iffetsizlik, gıybet, haset, kin, taassup, hırsızlık, hilekârlık, riya, iftira etmek, intikam almak vb.”¹³⁰

¹²⁸ Vahdettin Başçı, “İnsaniliğin” Oluşumunda Dinin Rolü”, *Felsefe Dünyası*, sayı: 33, s. 40, 43.

¹²⁹ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 3.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 42-44.

¹³⁰ Başçı, “İnsaniliğin” Oluşumunda Dinin Rolü”, s. 44.

“İdeal insanın niteliklerini belirleyen ahlak kuralları evrenseldir. Evrenselliğin en sağlam bir şekilde ortaya çıkması, ancak onun insanı aşan bir varlığa dayanması ile mümkün olur. İnsanın Allah’a olan sorumluluğu, beşeri bir otoriteye olan sorumluluğundan daha güçlüdür. Çünkü birincisinde ebedilik fikri vardır ve Allah mutlak bir varlık olduğundan ondan herhangi bir eylem saklanamaz, böylece eylemin gerektirdiği yaptırımdan kaçmak mümkün olmaz... Ahlak alanında iyi ve kötünün evrensel değer kazanmasında ferdi tecrübe yetmez. Fert veya toplumun tecrübesi ile kazanılmış iyi ve kötüler de vardır; fakat bunların geçerliliği yoktur, ferdi veya yöresel kalırlar. İşte insandan beklenen evrensel nitelik taşıyan genel ahlak kurallarına uymasındır. Bu isteme, ferdin davranış ve hareketlerini olumlu yöne yönlendirmek için bu alandaki hürriyetin sınırlandırılmasıdır.”¹³¹

“Bugün dini *olduğu gibi*, ahlakı *olduğu gibi* kabul ederek her iki alan arasında bir diyalogun bulunduğunu kabul etmek, denebilir ki en yaygın görüştür. Burada artık din, ahlaki kavramların belirlenmesinde yahut tanımlanmasında iş gören bir unsur değil, teşvik ve terkip edici bir güç olarak kendini göstermektedir.”¹³²

Tanrı’ya inanmak, ahlaki değerleri hayata geçirebilmek bakımından yeni bir çevre oluşturur. Eğer kişi Tanrı’ya inanıyorsa onun ahlaki davranışlarıyla inancı yana değil iç içedir. Örneğin fakir bir kimsenin bizden yardım istemesi olgusal boyut; bu istek karşısında duyarsız kalıp kalmamayı düşünmek ahlaki boyutu oluşturur. Bu durumdaki bir insan Tanrı’nın varlığına inanıyorsa karar verirken dinin ona kazandırdığı, örneğin yardım etme davranışının Tanrı tarafından sevildiğini bilmesi, herkesin Tanrı tarafından yaratıldığı ve bütün insanların kardeş oldukları, her insanın sevgiye, saygıya, mutlu olmaya hakkının olduğu, şu anda yardım etmezse Tanrı’nın buna güceneceği gibi inançlar onu bu iyiliği yapmaya yönlendirebilir. Bu da olayın inanç boyutunu oluşturur.¹³³ Örnekte de görüldüğü gibi inanç boyutunun devreye girmesi olayın mahiyetinde bir değişikliğe yol açmamakta, olay karşısında kalan insanın tutumunda bir değişikliğe yol açmaktadır. İnancın teşvikiyle oluşan tutum değişikliği ahlaki yükümlüğün uygulanmasında büyük bir rol oynar. İnanan bir insan için hayatın olgu, ahlak ve inanç boyutu birlikte görülür. İnanç boyutu da en az

¹³¹ Başçı, “İnsaniliğin” Oluşumunda Dinin Rolü”, s. 43-44.

¹³² Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, 8. Baskı, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1999, s. 315.

¹³³ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s. 316-317; Mehmet Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 202.

diğerleri kadar gerçektir. Ahlakın doğru ya da iyi dediği davranışlar inanan kimse için aynı zamanda ibadettir. İnanç boyutunu içeren bir tutum ahlaki amaçtan farklı amaçlara da yer verir. Örneğin inananın hayatında adam öldürme fiilinin kötülüğüne inanma ile hayatın kutsal olduğuna inanma birleşir. Yani dindar bir kimse, karşılaştığı herhangi bir olayı bir de Tanrı'nın varlığı açısından yorumlar ve kendi hayatında “kötü”ye günahı, “iyi”ye sevabı ekler.¹³⁴

“İlahi buyrukların yer aldığı ahlak anlayışında bir takım kesin ve mutlak ilkeler bulunmaktadır. Tanrı tarafından belirlenmiş fiiller hakkında bir “görecelik” (relativizm) ve “sonuca göre değerlendirme (consequentialism) den söz edilemez.”¹³⁵ Tanrıya inanan bir kişinin ilahi buyruk karşısında kayıtsız kalamayacağı ve onların aksine hareket edemeyeceği daha doğrusu etmemesi gerektiği doğrudur. Fakat bir buyrukla onun pratik hayata uygulanması aynı şey değildir. Buyruğun genel bir ilkeye işaret ettiği düşünüldüğünde bu buyruğun özel bir duruma uyarlanması ancak akli bir çabayla mümkün olabilir. Yani ahlak ilkeleri ile somut olaylar arasında ilişki kurarak ilkeyi hayata geçirebilmek konusunda sorumluluk, insanın akli ve iradesine bırakılmıştır. Dini inancın beraberinde getirdiği cezalandırılma korkusu ve ödüllendirilme ümidi ile bir takım fiiller yapmak, zamanla, yerini bu duyguları bir yana iten ahlaki davranışları yapabilme yatkınlığına bırakabilir. Bu yüzden sırf cezadan korkma ya da ödüllendirilmek için yapılan bir davranışı küçümseyerek buna ahlaki değil demek doğru değildir. Eğer dinin öne sürdüğü görüş, ahlaki yatkınlık için bazı kişilere bu imkânı sağlıyorsa, onu ahlak alanının dışına itmek ve hele zararlı görmek hiç de akla yatkın görünmemektedir. Bir ateistin sırf kanundan veya toplumun kınamasından korkması ile inanan bir kimsenin Tanrı'dan korkması bir tutulamaz. Çünkü kanundan ya da kınamadan kaçmak kurtulmak mümkün iken inanan kimse için insan her an Tanrı'nın gözetimindedir.¹³⁶ “Ahlak, doğru yolu seçmek için bize yol gösterir; Hak bir din ise bu doğruya bütün kalbimizle sarılabilmemiz için yardımcı olur.”¹³⁷

Hak bir dinin öğrenilmesi konusunda Din eğitimine büyük görevler düşmektedir. Çünkü din eğitiminin ahlak eğitimine sağlayabileceği katkılar

¹³⁴ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 317-318, 329; Aydın, *Tanrı- Ahlak İlişkisi*, s. 203.

¹³⁵ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 322.

¹³⁶ Aydın, *Din Felsefesi* s. 322-325; Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, s. 208-211.

¹³⁷ Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, s. 220.

önemlidir. Din eğitimi ile öğrenciye kazandırılan inanç ve onun Tanrı'ya olan bağlılığı, onu ahlaki davranışı gönülden isteyerek, içselleştirerek yapmaya teşvik edebilir. Böylece öğrenci, aklıyla kavrayabildiği ahlaki davranışın nedenini dini bir açıdan da sorgulayabilir. Bu tür sorgulamalarda ilahi buyruğun rehberliği onun için bir mihenk taşı olabilir. Dinin özellikle İslam dininin akla ve aklını kullanmaya verdiği önem göz önüne alınırsa neyin ahlaki neyin ahlak dışı davranış olduğunu tespitite, bu çaba için gerekli olan sorgulama, düşünme, değerlendirmede her zaman ve her mekâna hitap edebilen evrensel ahlaki ilkeleri esas almak kişinin işini kolaylaştıracaktır. Ayakları sağlam bir zeminde olan insanın kaymadan düşmeden ilerlemesi, gerekirse basamakları çıkması kolay olur. Hayattaki ahlaki tercihlerimizde bu sağlam zemini sağlayan da dinin getirdiği evrensel ahlak ilkeleridir. Kişisel ya da yöresel farklılıklar bu genel ilkelerin özel uygulamalarında çeşitlilik sağlayabilir. Ancak bu noktada değişen temel ahlaki ilkeler değil, bu ilkelerin tekil uygulamalarıdır.

İslam dininin iman-salih amel ilişkisine başka bir deyişle inanç ve güzel davranış bütünlüğüne verdiği önem, iman ile ahlakın iç içe, birbirinin parçası olarak ayrılmaz bir bütün olduğunu göstermektedir. İman hem salih amelin itici gücü hem de gereğidir. İnsanın yaptığı işe yönelik niyetiyle, o niyetini davranışa dönüştürüp dönüştürmemesiyle ve davranışının yol açtığı sonuçlarla bir bütün olarak, eyleminin sorumluluğunun farkına varmasını sağlayan dini şuurlu ve iyi ve kötü kavramlarının yanında onları destekleyen sevap ve günah kavramlarına olan inancı, hangi davranışı seçeceği konusunda kişiye motive edici itici bir güç olarak yardım edebilir. Bu yardımın öğrencilere fark ettirebilmesi ancak din-ahlak öğretimi işbirliği ile mümkün olabilir. “Neden okullarda din eğitimi yapılmalıdır?”¹³⁸ sorusunun cevaplarından biri de işte bu işbirliğinin sağlanabilmesidir.

“Okul eğitimiyle birey, bütün yönleriyle geliştirilmeye çalışılır. Okul bireyi hayata hazırlar. Hayatta karşılaşacağı durumlarla ilgili bilgilendirir. Okul, bir yandan bireye, yaşadığı toplumun kültürünü bilgi birikimini, değer yargılarını öğretmeye

¹³⁸ Din Eğitim Öğretiminin örgün eğitim kurumlarında niçin yer alması gerektiği ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 92-106; Necati Öner, “Niçin Din Öğretimi”, *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri* (8-10 Nisan 1988), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 23-26; Colin Alves, “Niçin Din Eğitimi”, çev. Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı:33, Mart-Nisan 1992, s. 20-26; Hasan Onat, “Niçin Din Öğretimi”, *Uluslar Arası Din Eğitimi Sempozyumu* (20-21 Kasım 1997), Düzenleyenler: A.Ü. İlahiyat Fakültesi, TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 1997, s. 15-23.

çalışmak, yani bireye kültür kazandırmak, bir yandan da bireyin kişisel yeteneklerini keşfedip geliştirmesi için ona imkân hazırlamakla görevlidir. Bireyi hayata hazırlayan okul, onun din konusundaki sorularını ve ihtiyaçlarını da dikkate alıp karşılamak durumundadır.”¹³⁹ Çünkü din toplumsal bir gerçektir ve kültürün vazgeçilmez bir parçasıdır. Zaten din eğitimi insanın sosyalleşmesi, toplumunun kültürünü tanıyarak uyum sağlamasını hedefler. Bir kültür içinde yaşayan insanın anlam dünyası, büyük çapta kültürel anlam kodlarınca şekillenir. Belli bir kültüre ayırt edici rengini veren en asli unsur ise, o kültüre egemen olan dindir. Dolayısıyla sadece tarih, edebiyat, musiki ve estetik gibi kültürel faaliyet alanlarını değil, sosyal adet, gelenek ve görenekleri, sosyal kurumları ve değerleri anlayabilmek de büyük ölçüde, dinin anlaşılmasıyla mümkün hale gelir. Dine yer vermeyen bir öğretim programı içinde yetişen insanın, yaşadığı kültürü anlayabilmesi mümkün olmayacağı için o kültüre mensubiyet duygusuna sahip olması da zorlaşacaktır.¹⁴⁰ Dolayısıyla insanın toplumunun sahip olduğu örfler, adetler, görgü kuralları ve ahlaki değerlere yabancılaşmaması için din eğitimi ve ahlak eğitimi işbirliği son derece önemlidir.

Türk milli eğitiminin genel amaçları arasında; Türk milletinin milli, insani, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan geliştiren... ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar yetiştirmek; beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip kişiler olarak yetiştirmek, vardır. Sözü edilen milli, ahlaki ve manevi değerlerin dinden ayrı düşünülmesi özellikle bizim toplumumuz için mümkün değildir. Bu noktada din ve ahlak eğitiminin gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.¹⁴¹

Gittikçe küçülen dünyamızda her gün gelişen iletişim imkânlarıyla birbirlerine yakınlaşan kültürlerarası ve dinler arası ilişkilerde başkalarını anlama ve saygı duyabilmek ve hoşgörülü olabilmek için öncelikle kişinin kendi dinini bilmesi,

¹³⁹ Nevzat Aşıkoğlu, “Eğitimin Bütünlüğü İçinde Din Öğretimi ve Öğretim Programları Üzerine”, *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı*, Bildiri ve Tartışmalar, 7-9 Nisan 2005, İnönü Üniversitesi Matbaası, Malatya 2005, s. 493.

¹⁴⁰ Kılıç, “Din Öğretiminin Felsefi Boyutu”, *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı*, Bildiri ve Tartışmalar, 7-9 Nisan 2005, İnönü Üniversitesi Matbaası, Malatya 2005, s.246; Tosun, *a.g.e.*, 97-98.

¹⁴¹ Din eğitimi ve öğretiminin temellerinden felsefi temel için bkz. Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 101-102.

anlaması ve saygı duyması gerekir. Başka dinler hakkında bilgi sahibi olmak da onları anlamak bir arada barış içinde yaşayabilmek için bir ön koşuldur.¹⁴²

İnsanın ahlaki davranışının neliğini sorgulaması faaliyeti, var olanın bilgisine nasıl ve hangi yöntemlerle ulaştığına bağlıdır. İnsanlar var olanların bilgisini onlara farklı açılardan bakarak, farklı metodlar kullanarak elde eder. Yani insan, var olanları tanımada farklı yollar kullanır.¹⁴³ Bilim, sanat, felsefe ve din var olanları tanımada sahip olduğumuz yolların dördüdür. Öğretim programlarında bunlardan her hangi birine yer vermemek var olanın eksik ya da tek yönlü, taraflı tanınmasına, var olan karşısında taraflı bir tutum takınılmasına yol açar. Kısaca insanı gerçeğin bütünü ile karşı karşıya getirip, insanın kendi içinde bütünlüğünü kurmasına imkân hazırlamak için öğretim programlarında, bilim, sanat ve felsefenin yanında, dine de yer verilmelidir.¹⁴⁴ Ancak böyle yapılarak mozağin bütün parçaları ve renkleri öğrenciye bir zenginlik olarak sunulabilir ve ahlak eğitimi tüm bu zenginliklerden faydalanabilir.

Din öğretiminin temel insani bir ihtiyaç olması, insanın inanan varlık olmasıyla yakından ilgilidir. İnsanın bu inanma ihtiyacının doğru bir şekilde karşılanabilmesi için sistemli bir din öğretimi gereklidir. İşte tüm bu gerekliliklerin yanında temelinde insana, düşünceye, hürriyete, ahlaki olana ve kültürel mirasa saygı bulunan ve inancı sayesinde kişiyi hayatın üstesinden gelmeye kabiliyetli kılacak, bunun için kendi başına düşünebilen, eleştirel zihniyete sahip, seçme kabiliyetinin farkında olan, hayatın anlamını keşfedebilen ve inancını aklıyla bütünleştirebilen fertleri yetiştirmeyi hedefleyen bir din öğretiminin¹⁴⁵ ahlak eğitimine sağlayacağı katkılar ihmal edilmemelidir. Ahlaklı insanın yetişmesinin hedeflendiği ahlak eğitiminde de inanç boyutunun ihmal edilmeyerek, ahlak eğitiminde inancın teşvik edici yönünden istifade edilmesi gereklidir. Çünkü iyinin ne olduğunu bilen bir kimsenin her zaman iyi olanı yapamadığı, kişisel tecrübelerimizde ve çevremizdeki insanlarda müşahede edilmektedir. Güzel sözler söylemek, konferanslar vermek, tavsiyelerde bulunmak, örnek insanlar, örnek durumlar anlatmak kimi zaman yetmeyebilir. Bu nedenle insanın hayatında ağır basan ve onun yönünü tayin eden

¹⁴² Din eğitimi ve öğretiminin evrensel emeli için bkz. *A.g.e.*, s. 99-100.

¹⁴³ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, İstanbul 1995, s. 193-194, 36.

¹⁴⁴ Recep Kılıç, “Din Öğretiminin Felsefi Boyutu”, s. 244.

¹⁴⁵ Mualla Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1997, sayı: 4, s. 148-155.

şeyin sözlerden çok eylemler olduğu göz önünde bulundurularak, inancın motive edici bir güç olarak eylemlerimize olabilecek etkisinden ahlak eğitiminde faydalanılmalıdır. Bu da ancak ahlak eğitiminde dinle temellendirilen bir ahlak anlayışının esas alınmasıyla mümkün olabilir. Ahlak eğitimine inanç boyutunu dâhil ederek, herkesin bildiği iyinin yanına sevabı katabilmek, herkesin bildiği kötünün yanına günahı ekleyebilmek, ahlaka yepyeni bir şekil kazandırır. Allah korkusunu ve Allah sevgisini, insanı yönsüz, desteksiz ve şaşkın bırakabilecek her türlü uygulamada koruyucu bir güç olarak görülebilir. Çünkü Allah korkusu ve Allah sevgisi, insanı vicdanına cevap vermeye her an hazırlıklı tutar, yani ahlaki fikirlerin mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünün davranışa kılavuzluk etmede itici güçler haline gelmesini sağlayabilir.¹⁴⁶

4.2. Hümanist ve Laik Ahlak Anlayışının Ahlak Öğretimine Yansımaları

Ahlakın temelini insanda arayan görüşlerin bir kısmı insanın aklına, bir kısmı insanın sezgisine, bir kısmı da duygusuna dayanır.

Aristo ahlak teorisini akıl ile temellendirmektedir. Dolayısıyla Aristo'ya göre ahlaki değerler, insan aklı tarafından oluşturulur. Değerlerin dayandığı temel, tarih üstü bir varlık ile değil, doğrudan insanın yaşadığı tarih içerisinde yine insan tarafından belirlenir.¹⁴⁷

Bu konuda modern felsefe içerisinde örnek verilebilecek Aydınlanma dönemi filozoflarından Kant'a göre ahlaki bilgi, a priori (deneyimden gelmeyen/akli) bir bilgi türüdür.¹⁴⁸ Ödev ahlakı olarak da bilinen Kant'ın ahlak anlayışı, insanı

¹⁴⁶Mualla Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s.154-155.

¹⁴⁷ Aristo'ya göre, akıl bir taraftan metafizik ve aritmetiğin konusu olan değişmez ve zorunlu en yüksek kanun ve hükümleri doğrudan doğruya kavrar ve ilk prensipleri elde eder. Akıl bu faaliyetinde insan, mutluluğun kemaline ulaşır. Diğer taraftan akıl, olumsal ve değişebilir insan fiilleri üzerinde düşünüp, insana 'doğru olan ortayı' gösterir. Başka bir ifadeyle, teorik yönüyle ahlaki ilk prensipleri tespit eden akıl, pratik yönüyle de bu prensiplerin özel durumlara nasıl tatbik edileceğini insana göstermektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, s. 31-32; Aristo'nun konuyla ilgili ayrıntılı görüşleri için bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınları, Ankara 1998, s. 212-214.

¹⁴⁸ "Bütün ahlak kavramlarının yeri ve kaynağı tamamen a priori olarak akılda bulunur; hem de en yüksek derecede kurgusal olan akılda olduğu kadar sıradan insan aklında da; bu kavramlar deneysel, bundan dolayı da sırf rastlantısal olan bilgilerden çıkarılamaz; bizim için en yüksek ilkeler olmalarını sağlayan değerlilikleri, kaynaklarının tam bu saflığında bulunur." Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1995, s.

merkeze alan bir temellendirme çabası olarak karşımıza çıkar. Buna göre, diğer canlı varlıklardan farklı olarak insan rasyonel bir varlıktır. Bu yönüyle insan kendisini, yani eylemlerini belirleyebilen bir güce sahiptir.¹⁴⁹ Dolayısıyla insan kendi iradesine başvurup aklıyla oluşturduğu ahlaki tercihlerini, yine kendi koyduğu ahlak yasasına göre belirlemelidir. İnsanın kendi koyduğu ahlak yasası öyle bir yasa olmalı ki kendi yaşamında hayata geçirdiği bu yasanın bütün insanlığın kabul edebileceği bir yasa olması gerektiğini düşünmelidir.¹⁵⁰ Bunun oluşması için bazı şartların da yerine getirilmesi gerekmektedir.¹⁵¹ Burada bu konuda ayrıntıya girmekten ziyade dikkat edilecek konu, Kant'ın da ahlaki temellendirme yoluna giderken, insanın/insan aklının, ahlaki değerlerin oluşmasında tek yetkili olduğu vurgusudur.

Yine ahlaki insanla temellendiren ama diğer örneklerden farklı olarak, insanın duygu yönünü öne çıkararak temellendiren filozoflar olan Epikür,¹⁵² Hume¹⁵³ ve Mill¹⁵⁴ kendinde iyi olan tek şeyin haz olduğunda; doğruluk, dürüstlük ve fedakârlık gibi kavramların kişiye haz verdikleri sürece fazilet diye isimlendirilecekleri hususlarında görüş birliği içindedirler.¹⁵⁵

İnsanı temel alan bu ve buna benzer görüşlere dayanan Hümanizm, genel olarak akıllı insan varlığını tek ve en yüksek değer kaynağı olarak gören, bireyin yaratıcı ve ahlaki gelişiminin, rasyonel ve anlamlı bir biçimde, doğaüstü alana hiç başvurmadan, doğal yoldan gerçekleştirilebileceğini belirten ve bu çerçeve içinde, insanın doğallığını, özgürlüğünü ve etkinliğini ön plana çıkartan bir felsefi akımdır. İnsanın kendisinin ilgi/çıkarlarının çok temel bir öneme haiz olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Özünde ateizme ya da agnostisizme dayanan ve dini ya da dini inancı dışlayan bir ahlaki savunan yaşam görüşü olarak hümanizm, insan varlıklarının kendi

27; Ayrıca Kant'ın ahlak anlayışı için bkz. Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi, Bursa 2002, s. 252-265.

¹⁴⁹ Kant'a göre mutluluk: "Akıl sahibi bir varlığın var oluşunun bütünü içinde, her şeyin kendi arzu ve istemesine uygun olup bittiği dünyadaki durumudur." *Kant, Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İ. Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 135.

¹⁵⁰ Kant, *Ahlâk Metafizikinin Temellendirilmesi*, s. 8; Özlem, *Etik*, s. 28-29.

¹⁵¹ Kant'ın ahlak anlayışı hakkında daha geniş bir değerlendirme için bkz. Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 252-265.

¹⁵² Epikür etiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa, Bursa 2001, s. 247-25.

¹⁵³ Hume'un etik anlayışı konusunda daha geniş bilgi için bkz. Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s. 77-84.

¹⁵⁴ "Ahlak alanında yararcılığı savunan Mill, hazrı ya da mutluluğu insan eylemlerinin en büyük amacı ve mutlak ölçüsü yapmış ve yararcılığında, genelin iyiliğini ve refahını temele almıştır." Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 596.

¹⁵⁵ Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, s. 136-137.

içinde bir değer taşıdıklarını, insanla ilgili tüm diğer hak ve değerlerin temelinde, insanın insan olarak değerine duyulan saygının bulunduğunu öne sürer.¹⁵⁶

Hümanist ahlakın temellendirilmesinde insan, ahlaki kuralların yaratıcısıdır. Bu anlayışa göre geçerli ahlak normları, insan aklı tarafından oluşturulabilir. İnsan, ahlaki yargıda bulunma ve onları diğerinden ayırt etme konusunda yetenekli bir varlıktır. Hümanist ahlaki düşünce geleneğinin atmış olduğu temeller, insan için iyi ya da kötü olan şeyin ne olduğunu bilmek istiyorsak, insanın tabiatının ne olduğunu bilmek zorunda olduğumuz öncülü üzerine bina edilmişlerdir.¹⁵⁷

Hümanist ahlak, otoriter ahlakın karşıtı veya alternatifi olarak sunulur. Buna göre “otoriter ahlakta insan için neyin iyi neyin kötü olduğunu söyleyen ve davranış kurallarını ve yasalarını koyan bir otorite vardır; hümanist ahlakta ise kuralları koyan da kurallara bağlı kalan da insanın kendisidir; insan hem kuralların formel kaynağı ya da düzenleyici gücüdür hem de bu kuralları uygulayan kişidir.”¹⁵⁸

Hümanist ahlak anlayışı geleneğinde öne çıkan isimler Aristoteles¹⁵⁹, Spinoza¹⁶⁰ ve Dewey¹⁶¹dir. Bu filozofların ahlak konusunda öne çıkan ortak görüşleri ahlaki insanla, insan aklıyla temellendirmiş olmalarıdır. Ahlaklı insan, aklını yerinde kullanan, aklıyla genel ahlak ilkelerine ulaşabilen, bu yönde kendi güçlerini etkin bir biçimde kullanabilen kimsedir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında ülkemize gelerek Türk eğitimi hakkında görüşlerine başvuru ve bir rapor¹⁶² yazan Dewey eğitim alanında görüşleri yankı bulmuş düşünürlerden biridir. Dewey’e göre de objektif olarak geçerli olan değer önermelerine insan aklının gücüyle ulaşılabilir. İnsan bilimi bize bir “örnek insan tabiatı” imajı verebilir ve biz buradan hareket ederek amaca götüren araçlardan önce asıl amaçları ortaya çıkarabiliriz. Buna göre insan hayatının amacı ise insanın kendi

¹⁵⁶ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.431-432.

¹⁵⁷ Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, s. 14.

¹⁵⁸ A.g.e., s. 19-21.

¹⁵⁹ Aristo’nun ahlak anlayışı insanı merkeze alarak, ahlakın akılcı yoldan oluşturulabileceğini savunur. Aristo’nun ahlak hakkındaki eseri tamamen bu anlayış üzere kurgulanmıştır. Bakınız. Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınları, Ankara 1998.

¹⁶⁰ Spinoza’nın ahlak anlayışı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Alasdair MacIntyre, *Ethik’in Kısa Tarihi*, Paradigma, İstanbul 2001, s. 158-163; Ahmet Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınevi, Bursa 2001, s. 145-150.

¹⁶¹ Dewey’in ahlak anlayışı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. MacIntyre, *Ethik’in Kısa Tarihi*, s. 287-288; Cevizci, *On yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 229.

¹⁶² John Dewey, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, T.C. Maarif Vekilliği, Ankara 1939.

tabiatına uygun olarak yetişmesi ve gelişmesidir.¹⁶³ Dewey, söz konusu aktif, eylemde bulunan insan düşüncesini ve yaratıcı bir etkinlik olarak bilgi anlayışını, din görüşü ve eğitim felsefesine de yansıtmıştır. Ona göre geleneksel din anlayışı, değişmez dogmalar ve ahlak kurallarına inanç, insan zihnini kendisine kabul ettirilen bir görüşe bağlama ve hapsedmeyle eş anlamlıdır. Bu tür bir inanç, insanın hayal gücünün bir görüş edinme çabasını ortadan kaldırır.¹⁶⁴

Hem ahlak eğitimini başlı başına bir konu olarak inceleyen hem de yukarıda sözü edilen felsefi görüşlere dayalı bir humanist/laik ahlakı benimseyerek bu yönde bir ahlak eğitimini temellendiren Durkheim'ın görüşleri önemlidir. Durkheim'ın ahlak anlayışı ve bu yöndeki ahlak eğitimi ile ilgili görüşleri ülkemizde ahlak eğitimi anlayışlarını belli dönemlerde etkilemiştir. Özellikle bir dönem kabul gören dinden soyutlanmış sadece akla dayalı ve teorik olarak verilen ahlak eğitimini savunan ve uygulayan kesimlerin görüşlerinin, Durkheim'ın görüşleri ile paralellik arz ettiği söylenebilir.

Eğitimi, çocukları ve gençleri sosyalleştirme olarak algılayan Durkheim, her toplumun kendi devamlılığını sürdürmek için ortaya koyduğu ahlak, değerler ve diğer sosyal normları genç kuşaklara benimsettiği ilk unsurlar olarak görür.¹⁶⁵ Durkheim'a göre ahlakın yaratıcısı toplumdur. "Bireyin tek başına doğrudan kendisini ilgilendirmeyen ancak kendi dışında kalan bir gerçeklikle ilişkili ve belli belirsiz bir şekilde algılayabildiği böyle bir düşünce ve uygulamalar sisteminin yaratıcısı olması mümkün değildir. Ancak bir toplum, kendini bütünsel olarak ifade edebilecek bir disiplin anlayışı geliştirebilecek bir bilince sahip olabilir. Eğer ahlak toplum için varsa toplum da onu yaratmak için vardır... Ahlakı toplum üretir ve toplumsal yapı ahlakı kusursuz bir şekilde yansıtır. Kendimize karşı yerine getirmemiz gereken görevlerin neler olduğunu bize toplum söyler."¹⁶⁶ Toplumun sahip olduğu güç onun otorite olarak kabul edilmesi ile bireyler üzerinde yaptığı baskıdır. Yani otorite duygusu ve onun beraberinde gelen baskının kaynağı

¹⁶³ Dewey'in ahlak anlayışı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, s. 287-288.

¹⁶⁴ Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 229.

¹⁶⁵ Mustafa Ergün, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, Ocak Yayınları, Ankara 1994, s. 5, 37.

¹⁶⁶ Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, 2004, s. 87-88.

toplumdur. Sahip olduğumuz ahlaki vicdan da toplumun eseri olup toplumsal dışı vurur. Toplumun bizdeki yansıması vicdanımızın sesidir.¹⁶⁷

Durkheim'a göre din ağırlıklı olarak görünen ahlak anlayışı tarih boyunca bir toplumsal olgu olarak vardır. Fakat metafizik düşünceye dayalı bir ahlak anlayışının modernleşmiş bir toplum için artık geçerli olması mümkün değildir. Durkheim, ahlakın her zaman için bir toplumsal olgu olduğunu, tarihin belli bir döneminde yine bir toplumsal olgu olan dinlerin ahlakı sahiplenmiş olmasının onun toplumsal boyutunun göz ardı edilmesine yol açamayacağını belirtir. Asıl yapılması gereken ahlak konusunda metafizik düşüncenin tekeline son vermektir. Bunu yapmanın tek yoluysa bilimsel düşünce ve yöntemdir. Geleneksel ahlak ile laik ahlak arasındaki en temel fark laik yaşamın rasyonel (bilimsel) düşünce üzerine oturuyor olmasıdır.¹⁶⁸

Ahlaki olmayan bir toplum yoktur diyen Durkheim'a göre, ilkel toplumlarda ahlakın kendisi de dine dayalı olmak zorundaydı. Bu toplumlarda, amacı her şeyden önce dini varlıklara karşı nasıl davranmaları gerektiğini ve bu konuda kendilerine yararlı olacak dini kavramları öğretmek üzerine oturtulmuş bir ahlak eğitimi söz konusuydu. Zaman içinde insanların birbirlerine karşı sorumlulukları çoğalıp belirginleşip ön plana geçerken diğerleri geriledi. İnsanların ahlaki yaşamında doğrudan etkili olan Tanrı sadece bekçilik yapar hale geldi. O aşamadan itibaren de ahlaki yükümlülükler dini kavramlardan bağımsızlaştı.¹⁶⁹

Durkheim, okullarda pedagojik bir devrim yaparak, laik denilecek bir ahlak eğitimi vermeyi kararlaştırdıklarını belirtir. "Bir başka deyişle semavi dinlerin üzerine oturdukları tüm ilkeleri yadsıyan ve yalnızca akıl aracılığıyla doğrulanabilen düşünce ve uygulamalar üzerine oturtulan akılcı (rasyonalist) bir eğitim süreci"¹⁷⁰ne geçmişlerdir. Bunun için yeni düzenlemelere gitmek lazımdır. Bütünüyle rasyonel bir ahlak eğitimi ise mümkündür. Durkheim'a göre akılcı bir ahlak eğitimi yalnızca mantıksal açıdan değil aynı zamanda tarihsel gelişmemiz açısından da zorunludur. Eğitim yüzyıllardan beri laikleşmektedir.¹⁷¹

Durkheim rasyonel bir ahlak eğitimi vermek ya da hedeflenen sonuçlara ulaşabilmek için ahlaki içeriği, din ile ilgili her şeyden arındırmanın zor olduğuna

¹⁶⁷ Durkheim, *Ahlak Eğitimi* s. 89-90.

¹⁶⁸ *A.g.e.*, s. 21-22.

¹⁶⁹ *A.g.e.*, s. 24.

¹⁷⁰ *A.g.e.*, s.20-21.

¹⁷¹ *A.g.e.*, s. 23.

ancak imkânsız olmadığına işaret eder. Bu zorluğun nedeni, dini semboller ile ahlaki ilkelerin yüzyıllardır iç içe geçmiş olmasıdır. Bütün bunları göz önünde bulundurmadan ahlak ve ahlak eğitimi rasyonelleştirmek amacıyla ahlak disiplininin dine özgü alanı alıp, yerine hiçbir şeyi koymamak ise bizzat ahlaki unsurların kendilerini de söküp almak anlamına gelir. O halde yapılması gereken dini kavramların içinde kaybolup gitmiş ya da gizlenmiş olan ahlaki değerlerin ortaya çıkartılmasıdır. Onları ortaya çıkartıp ne anlama geldiklerini sorgulamak, özgün doğalarını belirlemek ve rasyonel bir dille ifade etmek gerekir.¹⁷² Laik ahlak anlayışına dayalı ahlak eğitimi bir zorunluluktur ve öğretmen yeni ahlak alanlarının keşfi için bu konuda öğrencilere rehberlik etmelidir.¹⁷³

Durkheim ahlakın aşkınlık yönüne işaret ederek bu yönün din tarafından açıklanmasının çok kolay olduğunu belirtir. Ahlakın aşkınlık yönü, ahlak dinle ilişkili olduğunda açıklanabilmektedir. Çünkü bu durumda ahlakın da din gibi her kutsal şeyin kaynağında bulunan ilahi güç tarafından yaratıldığı ve ona bağlı olduğu düşünülmektedir. Bu tespitlerden sonra Durkheim, ahlakın aşkınlık boyutunu göz ardı etmenin tehlikelerinden söz eder ve şöyle der:

“Eğitimi rasyonelleştirdiğinizde çocuğa ahlakın bu aşkınlık özelliğine boş verip, yalnızca biçimsel bir rasyonel ahlak sunarsanız, doğal itibarı zedelenmiş bir ahlak sunmuş olursunuz. Bunun yanı sıra öğretmenin kalpleri ısıtmak ve zihinleri coşturmak için sahip olması gereken otorite ve sıcaklık kaynağını kurutma tehlikesiyle de karşı karşıya kalabiliriz... Aşkınlık duygusunu koruyamadığımız ve ona başka bir görünüm kazandıramadığımız takdirde prestij ve canlılıktan yoksun bir ahlak eğitimi vermiş oluruz.”¹⁷⁴

Durkheim’ın aşkınlığa fazlasıyla vurgu yapıp bunu tamamen rasyonel ve akli bir kaynaktan elde etme ve besleme kaygısı bize göre gerçekleştirilemeyecek bir ütopyadır. Tamamen insana dayanan ve aynı zamanda kuralı koyan insanlardan uymaları beklenen bu tür bir ahlak yapısından aşkınlık beklenemez. Dolayısıyla tamamen akla dayalı bir ahlak eğitimi de çocuklara aşkınlık duygusunu veremez. Çünkü aşkınlık somut âlemden görülen duyulan nesnelere öte metafizik âleme ait soyut bir kavramdır.

¹⁷² Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, s. 24-25.

¹⁷³ *A.g.e.*, s.29.

¹⁷⁴ *A.g.e.*, s. 26-27.

Okullarda yapılan eğitim öğretimin amaçlarından biri, öğrencinin toplumsal hayata uyumunun sağlanmasıdır. Ortaya konulan laik-toplumsal ahlaka dayalı bir ahlak eğitimi ile bu uyumun sağlanması güçleşmektedir. Tamamen dinden soyutlanmış bir ahlak eğitimi ile toplumun kültürel miras olarak yaşattığı dinden gelen ahlak anlayışlarını anlamak veya sürdürmek mümkün değildir. Çünkü din aynı zamanda bir toplumsal gerçekliktir. Dini inancı olan bir öğrenci, sahip olduğu dini kavramlarla iç içe geçmiş ahlaki değerleri ile dinden bağımsız olarak verilecek ahlaki değerler arasında bir ilişki kurmak zorundadır. Öğrencinin, bu iki ayrı anlayışı uzlaştırmanın zorluğunu, iç çatışmaları yaşaması da muhtemeldir. Yani sözü edilen laik-toplumsal ahlak eğitiminin uygulanabilirliği ya da beklenen hedefleri doğurması toplumsal gerçekler doğrultusunda tartışılabilir bir konudur. Ülkemizde de uygulanmaya çalışılan laik ahlak eğitiminin toplumsal gerçeklerimiz doğrultusunda kabul görmediği ve bir süre sonra yeniden din temelli ahlak eğitimi anlayışına dönüldüğü bilinmektedir.

II. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÖRGÜN EĞİTİM KURUMLARINDA AHLAK EĞİTİMİ

1. CUMHURİYETİN MİRAS ALDIĞI EĞİTİM

Tanzimat'la başlatılabilecek yenileşme modernleşme çabaları meşrutiyet ile giderek artmıştır. Lale devrinden beri çağdaş batı teknik bilgileriyle ilişkili ve daha çok askerlik alanında yenileşme çabaları dolayısıyla gelen teknik bilgiler, medrese dışında kurulan Harbiye, Tıbbiye, Kara¹⁷⁵ ve Deniz Mühendishanesi¹⁷⁶ gibi okullarda öğretilmeye başlamış, böylece medreseler yeni bilimler ve teknikler alanından gittikçe uzaklaşmıştır. 1838 yılında Rüştüye¹⁷⁷ okullarının açılması kararı da o dönemin eğitim alanına getirmiş olduğu yeniliklerdir.

Tanzimat döneminde fikri yönden bilim anlayışında önemli bir gelişme gözlenir. “Bu, din ve dünyaya ait bilimlerin aynı felsefi anlayış içerisinde birleştiği görüşünden ayrılarak; fen bilimlerini din bilimlerinden ayıran ve onların sahalarının birbirinden farklı olduğunu savunan görüştür. Tanzimat öncesi dönemde özellikle daha sonra görüleceği üzere Tanzimat'ta, devlet ricalinin tercihi, yeni tip eğitim-öğretime meyletmiş bunun bir sonucu olarak bu tür öğretim görenler daha imtiyazlı bir statüye kavuşmuştur. Devlet, 1838 tarihli layihada din ve bilim eğitimi bir arada ele almayı düşünmüş ve ikisinin de gerekli olduğunu belirtmiştir. Fakat acil ihtiyaç olarak gördüğü fen eğitimi için gerekli tedbirleri öncelikle almaya gayret etmiştir. Osmanlı'nın ilim ve Batı'dan gelen yeni bilim arasındaki tercihte, fikri bir sentez veya diyalog kurma girişiminde bulunmaması sonucunda, bu iki unsur birlikte ele alınacağı yerde, aralarında denge kurulamamış ve farklı istikamette gelişmeye başlayan bu ikilik, Tanzimat'tan sonra zıt kutup mücadelesine dönüşmüştür.”¹⁷⁸

Modernleşme için Osmanlı'da eğitim reformu gündeme gelmiştir. Tanzimat döneminde hedef laik bir sistemle Müslüman ve Hristiyanları kaynaştırmak iken,

¹⁷⁵ Bkz. Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 28.

¹⁷⁶ Bkz. A.g.e., s. 25.

¹⁷⁷ Bkz. A.g.e., s. 40.

¹⁷⁸ Recai Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXVII, Ankara 1997, s. 438.

Hristiyan cemaat ve onların okulları bir tarafa bırakılarak, sadece Müslüman cemaate hitap eden laik eğitim müesseseleri tesis edilmeye kalkışılmıştır. Bu uygulama ile Müslüman cemaatin az veya çok bütünlüğünü muhafaza eden mevcut eğitim sistemi ikiye bölünerek, mektep-medrese ikiliği ve rekabeti başlatılmış, bu ikilik Türk aydınlarını ve devlet adamlarını medrese mektep zihniyeti altında ikiye bölerek, birbirleriyle amansız bir mücadeleye sevk etmiştir.¹⁷⁹ Ayrıca bu dönemde yabancılar da çeşitli maksatlarla dini ve laik okullar kurmaya hak kazanınca pek çok yabancı okul açılmaya başlamış, dolayısıyla üç ayrı okul kuruluş sistemi gelişmiştir. Bunlar geleneksel öğretim kurumları, yenileşme döneminde açılan devlete ait okullar, gayri Müslim cemaat teşkilatları ile yabancı misyon ve yabancı hükümetlerine bağlı kurumlardır.¹⁸⁰

Türkiye’de milli eğitimin modernleştirilmesinde atılan en önemli adımlardan biri olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1869’da yayınlanmıştır.¹⁸¹ Bu nizamname ile dinler ve milliyetler arası ortaöğretim kurumlarının açılması önerilmiştir. Din dersi olarak ilkokullarda Kur’an-ı Kerim ve Tecvid, Ortaokullarda Mebadi-i Ulum-i Diniye dersleri konulmuştur.¹⁸² “Eski öğretim sisteminde eğitim “dini eğitim”, esas olan dini öğrenmek idi. Yeni öğretim sisteminde ise din, genel eğitimin bir branşı, yani öğrenilecek bilgilerin yanı sıra “dinin de öğretimi” şeklinde ortaya çıkmıştır. Yeni öğretim sistemi ile din, dersler arasında bir ders olurken, bütün öğretim kurumlarının birden bire bu dönüşümü sağladığı düşünülmemelidir. Çağdaşlaşmanın gereği olarak açılan mektepler yeni programları uygularken, eski usul Osmanlı-Müslüman toplumunun tek ilim ve öğretim kurumu olan medrese olduğu gibi bırakılabilmektedir. Böylece geleneksel ve çağdaş olarak iki tür kurum, birbirleriyle hem yan yana hem de karşı karşıya yaşamaya devam etmişlerdir.”¹⁸³

¹⁷⁹ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 11, 15.

¹⁸⁰ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1990, s. 53.

¹⁸¹ Bkz. Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, s. 82-83.

¹⁸² Okullarda okutulacak bilim derslerinin hükümetçe belirleneceği ancak ulumu diniye derslerinin düzenlenmesinde her milletin kendine has özelliklerinin dikkate alınacağı belirtilmektedir. İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1966, s. 13; Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 8-9.

¹⁸³ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara 1998, s. 47; Örneğin Galatasaray Lisesi bu dönemde açılan modern kurumlardan biridir. Bu okulla ilk kez modern anlamda bir eğitim müessesesi kurulmasının temelleri atılmıştır. Bu lise aslında ilk ve yükseköğretim arasında dinler arası bir ortaöğretim müessesesi olarak 1868’de açılmıştır. Galatasaray hızla gelişmiş, başarılı bir kurum olmuş, birkaç yıl içinde hukuk, ekonomi ve

Her ne kadar yeni eğitim sisteminde mektepler ve yabancı okullarda, din, genel eğitimin bir branşına dönüşse de ahlak, bu dönemde din eğitimi çerçevesinde öğretilmeye devam edilmiştir. Yani dini eğitim vermeye devam edilen medreselerde ve diğer okullarda öğretimi yapılmakta olan ahlak, “dini ahlak” idi. Fakat aynı zamanda yeni eğitim sistemi milliyetçilik duygularının artması ve Batı’nın ahlak öğretimi konusundaki görüşlerinden etkilenmenin de yolunu açmıştır. Böylece daha sonra yapılacak milli ahlak ve toplumsal ahlak tartışmalarına zemin oluşturmuştur.

Meşrutiyetin ilanı ile dağınk olan aydınlar bir araya gelerek belli yayın organlarında birleşmişler Devlet’in yıkılmasını önlemek ve kurtuluş için çare olarak görülen batılılaşmanın nasıl gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili tartışmalar, bu dönemde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla bu konu üzerinde düşünen çeşitli fikir akımları ortaya çıkmıştır. Bunlar, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Garpcılık, Mesleki-İctimai Cereyan, Sosyalizm Cereyanıdır.¹⁸⁴ II. Meşrutiyet döneminin en önemli özelliği, açık ve özgür parti hayatının başlaması, Türk halkı arasında ulusal birlik bilincinin doğması ve giderek kuvvetlenmesi, vatan, hürriyet, terakki, ittihat, din, devlet, hukuk vb. kavramların o zamana kadar görülmeyen geniş kapsamlı bir tartışma ortamı içerisinde tartışıldığı bir dönem olmasıdır. Özellikle Balkan savaşlarından sonra çökmekte olan Devleti ancak eğitim ve öğretmenler kurtarır, görüşü benimsenerek toplumda eğitim konularına ilgi artmıştır. II. Meşrutiyet dönemi basınında eğitim meselelerine oldukça geniş yer ayrılmış, Cumhuriyet dönemi eğitim felsefelerine yön verecek görüşler ileri sürülmüştür.¹⁸⁵

Meşrutiyet döneminde aydınlar arasında oluşan yüksek dinamizmle memleket şartlarına uygun eğitim hedeflerinin ortaya konulması vurgulanır olmuştur. Öğrenci

mühendislik bölümlerinin katılmasıyla bir üniversite haline gelmiştir. Hukukun ilk kez okutulduğu müessesesi (1874’te) Galatasaray olmuştur. Batı fikirleri ve eğitiminin etkileri Galatasaray yoluyla devam etmiştir. Galatasaray ile aşağı yukarı aynı tarihlerde kurulan Robert kolej, Fransız Katolik, Avusturya Katolik, İngiliz, Alman, İtalyan okulları da bu dönemde açılarak Osmanlı Maarif Bakanlığının boş bıraktığı bir alanı doldurmuştur. Bu ve bunun gibi okullar bir elit zümrenin doğmasına neden olmuştur. Bulgar, Rum, Ermeni öğrencilerin milliyet duygularını kavramalarını sağlamıştır. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 242-243.

¹⁸⁴ Recai Doğan, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitimi-Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXVIII, Ankara 1998, s. 361-363.

¹⁸⁵ Doğan, a.g.m., s. 364-365; Meşrutiyet döneminde maarif sisteminin işleyişi ve içeriğine dair çeşitli görüşler istikametinde uygulamalar denenmeye çalışılmış, çeşitli yeniliklere de imza atılmıştır. Maarif sistemi ile ilgili olarak 1869 tarihli Maarif Nizamnamesinin düzenlenmesi, maarif sisteminin ıslahına nereden başlanması gerektiği, tevhidi tedrisat ve tefriki tedrisat uygulamaları, mahalli dillerle eğitim öğretime izin verilip verilmemesi, kadınların eğitimi gibi hususlar ele alınmıştır. A.g.m., s. 366-369.

hangi eğitim öğretim yöntemleriyle nasıl bir birey olarak yetiştirilecekti? Bu konuda oluşan iki ayrı eğilimden birini temsil eden ve o dönemin etkili düşünürlerinden olan Emrullah Efendi'ye göre eğitimin amacı bir fertteki bedeni ve nefsanî güçleri olgunluk derecesine çıkarmaktır. Eğitim kişileri din hükümlerine ve vatan çıkarlarına uygun bir faziletle ve uygulamalı bilgilerle donatmalıdır. Bu sözlerinden anlaşılmaktadır ki Emrullah Efendi verilecek ahlak eğitiminde dini değerleri esas almıştır. Ortaya koyduğu Tuba Ağacı Nazariyesine göre eğitimin gelişmesi yukarıdan aşağıya, öğretmenden öğrenciye, üniversiteden liseye olmalıdır.¹⁸⁶ Öyleyse denilebilir ki ahlak eğitimine de diğer alanlar gibi yukarıdan aşağıya doğru bir yaklaşımla yer verilmelidir. Fakat kendi bakanlığı sırasında mevcut şartlar onu ilköğretim üzerinde çalışmaya yöneltmiş, savunduğu şeyi uygulamaya koyamamıştır.¹⁸⁷ Emrullah Efendi ilköğretim layihasında eğitimin önemi ile ilgili olarak “Bütün ilerlemelerin sebebi ilimdir. Tecrübeler gösteriyor ki bir milletin ahlakı, serveti, mutluluğu öğretimle sağlanabilir.” diyerek; bu esaslardan hareketle ilköğretim programında, diğer derslerle birlikte Ahlak Bilgisi dersine de yer vermektedir.¹⁸⁸

Meşrutiyet dönemi eğitim bakanlarından bir diğeri olan Satı bey'e göre ise eğitim ıslahatlarına ilköğretimden başlamak gereklidir. İlköğretimin birinci amacı eğitim (terbiye) dir. Orada çocuklara ahlaki, fikri, vatani, bir eğitim verilmelidir. Milli eğitim gelişmeye engel olacak bir niteliğe dönüşmemelidir.¹⁸⁹ Eğitimi beden, fikir, ahlak olarak üç bölüme ayıran Satı Bey'e göre önemli olan, sağlık koruma, psikoloji ve ahlak ilimleridir.¹⁹⁰ Satı bey bu dönemde olabildiği kadar laik, ahlaki ve bireyci bir terbiye sistemini savunmuştur. Osmanlıcılık politikasını benimsemekle birlikte eğitimin tümüyle değil bir yönüyle milli olabileceğini, yani düşünce eğitiminde olmasa da ahlak eğitiminde milli olunabileceğini belirtmiştir. Dini ve ahlaki eğitimin öneminden söz etmekle beraber, sırf dini yaptırımlara dayanan dini

¹⁸⁶ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 1276-1277; Mustafa Ergün, “20.Yüzyılın Başlarında Türk Eğitiminin Amaçları Konusundaki Tartışmalara Mukayeseli Bir Bakış”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 20, 1986, s. 64.

¹⁸⁷ Koçer, Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 170-172.

¹⁸⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 7. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, s. 193.

¹⁸⁹ Ergün, a.g.m., s. 65.

¹⁹⁰ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 174-175; Ayrıca bkz. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 186.

ahlaktan öte, çocuğa beşeri vicdanından kaynaklanan bir laik ahlak telkininin önemi üzerinde durmuştur.¹⁹¹ Satı Bey'e göre eğer bir insanın bütün yetenekleri dengeli olarak gelişirse ahlak karakteri de kendiliğinden oluşacaktır. Ahlak eğitiminde yapılması gereken, batı pedagoglarının yaptıklarını bilmek ve onları tatbik etmek gerekir. "Pedagoji çocuğun ve gencin psikolojik türlü kabiliyetlerinin dengeli bir şekilde gelişmesinin yolunu gösterir. Bu fikir Satı Bey yoluyla Darul- Muallimin'de kuvvet bulmuş ve oradan yayılmıştır."¹⁹²

Batıcılık akımının temsilcilerinden birisi olan Prens Sabahattin de o dönemde eğitim görüşleri ile tartışmalara katılmış düşünürlerdendir. Ona göre toplumu kurtarmanın en önemli yolu eğitimidir. Eğitimin temel amacı; beden, düşünce ve ahlak yönünden kişisel yetenekleri artırmaktır. Aileleri çocuklarına girişkenlik yerine gelenek ve göreneğe bağlılığı öğretmekle, okulları da geleceği öğretecekleri yerde tüm sıkıntılarıyla beraber geçmişi öğretmekle eleştirmektedir. Ona göre eğitim ve öğretim kişiliği geliştirecek bunu verimli kılacak bir araç olmalıdır. Görüşlerinde eğitimde ferdiyetçiliği temsil eden Sabahattin Bey Batının üstünlüğünü sağlayanın mevcut ferdiyetçi yapısı olduğunu, bütün fikri, siyasi ve ekonomik üstünlüğün temelinde bunun olduğunu düşünmektedir.¹⁹³ Okullarda hürriyet fikirlerinin verilmesi üzerinde durarak istibdada karşı körpe neslin uyanması için elinden gelen çabayı göstermektedir.¹⁹⁴ Ona göre üretim seviyemizin alçaklığı, içtimai kabiliyetimizin yetmezliği, şahsiyet yokluğunun giderilmesi ve toplumsal seçkinleşme için, başarının anahtarı bireysel girişimciliktir. Bütün okullarımızı girişimci ve üretici insanları yetiştirecek bir hale getirmek gerekir.¹⁹⁵

Yukarıda ifade edilen Meşrutiyet dönemi eğitimcilerinin görüşlerine baktığımızda değişim içindeki bir ahlak ve ahlak öğretimi anlayışını görebilmek mümkündür. Tamamen dini temelleri olan bir ahlak öğretiminden, dini ve milli değerlerden bütünüyle kopmadan -insani bir vicdan anlayışı kazandırmak amacıyla-laik/toplumsal bir ahlak telkinini içeren bir ahlak öğretimine ve hatta ferdiyetçi bir

¹⁹¹ Doğan, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi", s. 369-370.

¹⁹² Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 52-53.

¹⁹³ Mustafa Ergün, "20.Yüzyılın Başlarında Türk Eğitiminin Amaçları Konusundaki Tartışmalara Mukayeseli Bir Bakış", s. 67.

¹⁹⁴ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 182.

¹⁹⁵ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 334.

ahlak öğretimine doğru değişimin olduğu ortaya konulan görüşlerden anlaşılmaktadır.

Türkçülük akımının önemli temsilcilerinden Ziya Gökalp ise (Durkheim gibi) eğitimi ferdin sosyalleştirilmesi olarak görür, eğitimde amacın milli fertler yetiştirmek, yani millet yapmak olduğunu belirtir. Eğitim, milli kültüre göre yetişmiş, onu temsil eden şahsiyet sahibi gençler yetiştirmelidir. Türk milletinin modern milletler seviyesine çıkarılması için milli kültür kurulmalıdır. Ona göre maarif'in iki amacı vardır: Eğitim konusunda kendi kültürümüzü modernleştirmek ve kültürel Türkçülük olarak bütün halka yaymak; öğretim kısmında Avrupa'daki fen ve teknolojiye yararlanmaktır.¹⁹⁶ Bunun için toplum eğitiminde öğretilmesi gerekenler, milli dil ve tarihimiz, İslam esasları ve İslam tarihi, Matematik ve tabiiye gibi ilimler ile yabancı dillerdir. Gökalp ahlaki açıdan toplumun mevcut durumunu ve yapılmakta olan ahlak eğitimini eleştirerek nedenlerini açıklar. Ona göre başka milletlerde en karakterli ve ahlaklı kişiler öğretimde en çok ileri girmiş fertler arasından çıktığı halde, bizde genellikle bunun zıddı ortaya çıkmakta, eğitim öğretim arttıkça ahlaki değerler bozulmakta, ruhi hastalıklar artmaktadır. Bunun sebebi tektir. Diğer milletlerin maarifi milli olduğu halde bizim maarifimiz kozmopolittir.¹⁹⁷ Okullarda verilen eğitim milli harsa dayanmamaktadır. Okullarda öğretilen derslerin yaşanan hayatla örtüşmemesi zıtlıklara yol açmaktadır. İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi'nde tartışılan konular arasında bu dönemde din öğretmenlerinin müsbet ilimler konusundaki bilgisizlikleri, öğrencilerin nazarında kendilerini gülünç duruma düşürdüklerinden söz edilmektedir.¹⁹⁸ Dolayısıyla bu öğretmenlerce verilmeye çalışılan ahlak eğitimi de etkisiz ve yetersiz kalmaktadır.¹⁹⁹ Yapılması gereken terbiye ve eğitimimizi bir yandan milletlerarası medeniyete, bir yandan da milli harsa dayandırmaktır.²⁰⁰ Milli terbiyeyi gerçekleştirebilmek için dinde, ahlakta, hukukta, dilde, güzel sanatlarda, ekonomide kendi kişiliğimizi bulmalıyız, demektedir.²⁰¹

¹⁹⁶ Ergün, "20.Yüzyılın Başlarında Türk Eğitiminin Amaçları Konusundaki Tartışmalara Mukayeseli Bir Bakış", s. 66.

¹⁹⁷ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 178.

¹⁹⁸ Doğan, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi", s. 376.

¹⁹⁹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Muallim Cevdet, *Mektep ve Medrese*, haz. Erdoğan Erüz, Çınar Yayınları, İstanbul 1978, s. 104-110.

²⁰⁰ Ziya Gökalp, *Türk Terbiyesi*, Tokar yayınları, İstanbul 2005, s. 138-140; "Eğitim ve Hars", *Yeni Mecmua*, 13 Temmuz 1918, sayı 52.

²⁰¹ Doğan, a.g.m., s. 372.

Gökalp'e göre mevcut olan ahlak buhranının kaynağı dinin kişinin üzerindeki etkisinin zayıflamasıdır. "Fakat bunalımın çaresi okullarda din eğitimi vermekte değildi. Ahlakını dinin emir ve yasaklarına dayandıran bir toplumdaki ahlak, onun deyişiyle züht(İbadetçilik) ahlakıydı. Böyle bir ahlak bütün ahlaki değerlerini dinden alan toplum var oldukça olumlu bir rol oynayabilir. Fakat çağımızda artık ahlak değerlerinin kaynağı sadece din değildir. Türk toplumunun bugün manevi bir bunalımla karşılaşmasının nedeni buradadır. Türk toplumu bir ümmet toplumu olmaktan bir ulus toplumu olmaya geçiş durumundadır."²⁰² Fakat ona göre okullar bu geçiş sürecine uygun yeni bir milli ahlak yönü verememektedir. Üstelik bunlar hem ahlaki, hem de fikirsel anarşi oluşturmaktadır.²⁰³

Gökalp bu görüşleriyle beraber bütünüyle dinden soyutlanmış bir ahlakın da olamayacağını kabul eder²⁰⁴ ve ahlak buhranının giderilmesi için ne tamamen eski ahlak anlayışının ne de tamamen Avrupalı ahlak anlayışının benimsenebileceğini ifade eder. Gökalp'e göre Avrupa, ahlak buhranını sarsılmakta olan dindarlığın yerini boş bırakmayarak, onların yerine toplumcu kutsallığı ve toplumcu ahlakı koyarak aşmıştır. "Bir millet ahlaklı olduğu oranda, dinine ve kanunlara saygı gösterir. Ancak bir milletin kültür değişimine uğradığı bu dönemde, ahlak ihtiyacı ne denli büyük olursa olsun; çağın gerisinde kalmış bir ahlakı, tekrar yaşatmaya çalışmak da o denli tehlikelidir... Bugünkü ahlak buhranından sorumlu olanlar; birinci derecede toplumcu ahlakı oluşturmaya ve yaymaya çalışan düşünürler; ikinci derecede de eski ahlakı zorla yaşatmaya çalışan tutucu güçlerdir."²⁰⁵ Bu noktada pozitif bir din ilmi ile pozitif bir ahlak ilminin oluşturulmasının gerekli olduğunu vurgulayan Gökalp

²⁰² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 455-456; Ziya Gökalp, "Ahlak Buhranı", *Yeni Mecmua*, I, (1918), s. 122-124; Gökalp'in bu görüşlerinde Durkheim'den etkilendiği anlaşılmaktadır. Çünkü ahlak eğitiminde dini temelden vazgeçilmesini savunurken ileri sürdüğü görüşler Durkheim'in gerekçeleriyle aynıdır.

²⁰³ Berkes, *a.g.e.*, s. 456.

²⁰⁴ Ziya Gökalp, "Dine Doğru" adlı makalesinde ise değerler konusunu açıklarken din ile ahlak arasındaki ilişkiye dikkat çeker: Toplumsal hayat bir takım değerlerin teşkil ettiği ahenktir. Bu değerlerin ahenği mertebeli olmalıdır. Değer mertebeleri ise sırasıyla birbirine üstün bulunur. Ahlaki değer iktisadi, ilmi/akli ve estetik değerlerden üstündür. Ahlaki değeri bize iyi verir. Fakat en yüksek değer olan ve kutsal kelimesiyle ifade edilen dini değer, bütün manevi değerleri toplamı dolayısıyla ahlaki değeri de içine alır. Dini değer ahlaki değere üstün olması ahlakın şerefine eksiklik vermez. Zira dinin en çok değerlendirdiği şey ahlaktır. Gökalp'e göre başka değerler bunların içinde değerlendirilir. Dil değerleri estetik değerlerin bir çeşididir. Hukuki, siyasi değerler ahlaki değerlere girer. Bir eylemin haklı, meşru adilce olması için iyi olması gerekir. Hukuk halkın ahlakına dayanmazsa saygın görülmez. Kanun, gücünü milli ahlaktan almazsa boyun eğilmez. Gökalp, *Dine Doğru*, (Küçük Mecmua sayı 5); Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 359-360.

²⁰⁵ Ziya Gökalp, *Türk Ahlakı*, Toker Yayınları, İstanbul 2005, s. 28-29.

aksi takdirde gençlerimizin pozitif ilimlerle ilk karşılaştıklarında, benliklerinde değerlenmiş duygularla yani dini ve ahlaki duygularla pozitif gerçekler arasında müthiş bir çarpışma başlayacağını belirtir. Bu noktada yapılması gereken çalışma dini ve manevi duyguların nasıl oluştuğunun, bunların hizmet ve faydalarının neler olduğunun müspet bilimler çerçevesinde ele alınmasıdır. Bunu yapacak bilim ise sosyolojidir. Ahlak buhranını çözecek olan sosyoloji bilimidir.²⁰⁶ 1916 İttihat ve Terakki Kongresi'nde partinin fikir babası olan Gökalp ve öteki aydınların yazılarından eğitimde –eleştirilerine rağmen- dinin önemine ve dinle irtibatlandırılan bir ahlak eğitiminden yana oldukları anlaşılmaktadır. Gökalp, 1917 Kongresi'nde de eğitimde ulusçuluğu gündeme getirmekle beraber din eğitim-öğretiminin de önemini vurgulamaktadır.²⁰⁷ Onun ahlak öğretimi hakkındaki fikirleri milli ve dini ahlakın birlikte öğretilmesinden yanadır. Aslında fikir akımlarında yapmış olduğu sentezi bu konuya da uyarlamıştır denebilir. Yani dini ve milli ahlakın Batı'nın ilmi yöntemiyle yeniden yorumlanıp toplumun ihtiyaçlarına göre yeniden oluşturulması gerektiğini savunmuştur.

O dönemde Batıcı ve Türkçü düşünürler yanında İslamcıların da eğitim öğretim konusunda tartışmalara katıldığı görülebilir. Hatta bu yönde yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. İslamcılık²⁰⁸ görüşünün mensupları mevcut kötü gidişattan kurtulmak için çareler aramak hedefinde birleşirler ve onlar için “İslamiyet mani-i terakki değildir.” cümlesi temel prensiptir.²⁰⁹ Açıkça bilinir ki ilerlemek için Batı'ya ihtiyaç vardır. Fakat Batı'nın ihtiyaç duyulan yönü sadece teknik alandadır. Çünkü batının zayıf tarafı olan maneviyatı ve ahlakının iktibasına ihtiyaç yoktur. İslamcılara göre üç çeşit terbiyenin verilmesi gereklidir: Beden terbiyesi, zihin terbiyesi, din ve ahlak terbiyesi. Din ve ahlak terbiyesinin birlikte ele alındığı görülür. Dini güzel ahlaklı olabilme için manevi bir kuvvet olarak değerlendirip, kişinin ancak dini terbiye sayesinde vatanını seveceği, milli adetlere riayet edeceği, yabancı ve hayalet fikirlerden uzak olacağı, kötü huylardan uzak durarak bunların tersi olan güzel

²⁰⁶ Ziya Gökalp, “Ahlak Buhramı”, s. 122-124.

²⁰⁷ Doğan, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi”, s. 432-433.

²⁰⁸ “İslamcılık, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim...) yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve baskıcı yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların teklif ve çözümlerin bütününe içeren bir harekettir.” Recai Doğan, *İslamcıların Eğitim Öğretim Görüşleri*, Ankara 1999, s. 11.

²⁰⁹ A.g.e., s. 17.

ahlaka ulaşacağı belirtilir. Eğitimde en önemli amaç fertlerin güzel ahlakla donatılmasıdır.²¹⁰ “İslamcılar için milletin yükselmesi, fertlerine verilecek ahlak terbiyesi ile doğru orantılıdır. İlim ve marifet ancak, ciddi ve hakiki bir ahlak terbiyesinin üzerine kurulabilir. İslam dünyasının geri kalmasının en büyük sebeplerinden biri ahlak ve din eğitime gereken önemin verilmemesidir.”²¹¹ İslamcılar ahlakın temel ilkelerini dinden alması sebebiyle dinden uzaklaşma ile ahlaki çöküntü arasında bir paralellik görürler ve akıl, beden ve dinin yani ahlakın birlikte geliştirilmesinin ilerleme için şart olduğunu vurgularlar.²¹²

İslamcılık akımının temsilcilerinden biri olan Şemsettin Günaltay’a göre din insanlık için bir ihtiyaçtır, ictimai bir kurumdur.²¹³ İslamiyet ilim düşmanı değil, koruyucusudur.²¹⁴ İslam dini ahlak dinidir.²¹⁵ İlerlememize engel olan İslamiyet değil bize öğretilen Müslümanlıktır.²¹⁶ Günaltay çöküşe karşı çareyi millette bulmuş, millet asabiyetinin uyandırılmasının gerektiğini; bunun da milli eğitimle olacağını, ancak ciddi bir İslam eğitiminin mili eğitimi kuvvetlendirebileceğini belirtir.²¹⁷ Günaltay “Dinin Lüzumu” adlı makalesinde din ve ahlak arasındaki ilişki nedeniyle dînî ahlakın bir toplum için vazgeçilmez olduğunu belirtir. Ona göre dinin vermiş olduğu Allah korkusu her türlü ahlak zabitasından kuvvetlidir.²¹⁸ Milletın eğitimiyle uğraşanlar bu noktayı cidden araştırmalıdır.²¹⁹

1917 yılında Maarif bütçesi görüşülürken Ertuğrul mebusu olan Şemseddin Günaltay söz alarak konuyu ahlak eğitimi ve din eğitimi ilişkisine getirmiştir. Konuşmasında toplumların ahlak kuralları sayesinde ayakta kalabileceklerini

²¹⁰ A.g.e., s. 19, 37-38, 52, 55.

²¹¹ Doğan, *İslamcıların Eğitim Öğretim Görüşleri*, s. 157.

²¹² A.g.e., s.158-161.

²¹³ Şemsettin Günaltay, “Din Sosyal Bir Müessesedir”, *Zulmetten Nura*, haz. Musa Alak, Furkan Yayınları, İstanbul 1998, 2. Baskı, s. 65-69.

²¹⁴ Günaltay, “İslamiyet İlim Düşmanı Değil Hamisidir”, a.g.e., s. 81-86.

²¹⁵ Günaltay, “İslam Dini Ahlakî Fazilettir”, a.g.e., s. 87-90.

²¹⁶ Günaltay, “İlerlememize Mani Olan İslamiyet Değil, Bize Öğretilen Müslümanlıktır.”, a.g.e., s. 99-144.

²¹⁷ Günaltay, *Zulmetten Nura*, s. 216-281.

²¹⁸ Şemsettin Günaltay, , “Dinin Lüzumu”, a.g.e., s. 61-64.

²¹⁹ Günaltay, “İslam Dini Ahlakî Fazilettir.”, a.g.e, s. 87-90; Günaltay ahlak öğretimi ile ahlak terbiyesinin birbirlerine karıştırılmaması ve ahlak terbiyesinin yalnız ahlak derslerine değil öğretimin tamamına nüfuz etmesi gerektiğini belirtir. Öğretim için tahsis edilen zamandan ayrıca ahlak için zaman tahsis edilemez. Fakat öğretmenin bütün öğretimine –gerek dorudan doğruya gerek dolaylı olarak- ahlak terbiyesi esasları girmelidir. Ders zamanlarında, teneffüs vakitlerinde, her yerde her anda ahlak terbiyesi alıştırmalarına devam edilmelidir. Okuma dersleri, talebeye ezberlettirilecek manzum parçalar hatta güzel yazı modelleri ve matematik problemleri ahlak terbiyesi gözetilerek seçilebilir. Günaltay, “Ahlak Terbiyesi”, a.g.e., s. 283-288.

belirterek ahlakın ne üzerine bina edileceği sorusunu gündeme getirir. Ona göre okullarda ahlakı sağlam bir esasa dayandırmak için birinci derecede nazarı itibara alınacak şey, kanun kuvvetinin kutsi bir esasa dayanmasıdır. Dolayısıyla ahlakın tesisi ve vicdanın geliştirilmesi için mekteplerdeki din öğretimine daha fazla önem verilmelidir. Mekteplerde gençlerde görülen din hususundaki lakayd tavrın sebebi hem fennin felsefesini anlamayan fen öğretmenleri hem de dinin ulviyetinin takdir edemeyen din öğretmenleridir. Din öğretmeni karşısındaki talebenin ruh haline, maneviyatına hâkim olabilmek için geniş bir fazilet ve irfan ve derin bir vukufa sahip olmalıdır.²²⁰

Ahlak terbiyesi konusunda başlıca iki fikir akımından söz edilebilir. Bunlardan birine göre ahlakın temeli dindir ve Allah korkusudur. Vicdan dini inanıştan ayrılmaz. Mekteplerde ahlak terbiyesi din terbiyesi ile bir arada verilebilir ve verilmelidir. Buna karşın diğer görüşe göre ise ahlakın temeli toplumsal gerçeklerdir. Dini inanıştan bağımsız bir vicdan eğitimi de mümkündür. Ahlak eğitimi Batılı eğitimcilerin yöntemlerinin uygulanmasıyla gerçekleştirilebilir. Bilgin bu durumu şöyle değerlendirir:

Bu iki fikir akımı, olayların bilimsel olarak incelenmesinden doğmuş değildi. Daha çok siyasi ve hissi idi. Birinciler Tanzimat'tan beri olup bitenlerden memnun olmayanlarca daima söylenegelen fikirlere. Dini inançların zayıflaması üzerinde duranlar, dini inançların niçin zayıfladığı, dini ibadetleri yapanların niçin azaldığı, bunların sosyal sebeplerinin neler olduğu ve bu sebepler üzerinde hangi yollar ve araçlarla etkili olunabileceği konusunda araştırma yapıyor değillerdi. Onlar sadece, hükümetlerin din öğretimine önem vermesiyle, ahlakın kendiliğinden düzeleceğini iddia ediyorlardı. İnciler, psikolojideki gelişmelerin pedagojiye tatbiki hakkında yazılmış Fransız kaynaklara dayanıyordu. Psikolojinin bilim bulguları, dengeli bir toplumda yaşayan, normal insan için geçerliydi. Türkiye ise kaynaşmakta olan bir toplumdur. İçeride ve dışarıda ayrılma, parçalanma hali hüküm sürüyordu. Memleket ölüm kalım savaşıdaydı. Böyle bir dönemde insanlara, yönecekleri bir istikamet bir ideal göstermek gerekiyordu. Her yönden dengeli, her değeri eşit gören, kendi halinde insan yetiştirme prensibi bu devre yetmiyordu.²²¹

İşte o noktada milli değerleri milli ahlakı öne çıkaran ve bilimsel yaklaşımı benimseyen bir ahlak eğitimi anlayışı da bu iki görüşü telif ederek birleştirmeye çalışmıştır. Böylesi bir ahlak eğitimi yaklaşımı Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında benimsenip uygulanacaktır.

Yapılan tartışmaların ötesinde yapılan uygulamalara baktığımızda, “Bu dönemde ilköğretimin sık sık değiştirilen müfredatlarında din derslerine yer verilmiştir. Ayrıca ilköğretimin amaçları içinde de yetiştirilecek bireylerin hem

²²⁰ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 3-4, s. 1371-1373.

²²¹ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 53.

ahlaki hem de *dini* yönlerinin gelişmesine ağırlık verileceği belirtilmiştir.”²²² Rüşdiyeler ise İbtidai mekteplerin üstünde üç senelik mekteplerdi. İdadiler için öğrenciyi hazırlamayı hedef alan II. Meşrutiyet dönemi rüşdiyelerinin programında bulunan dersler arasında sadece kız rüşdiyelerinde diğer derslerin yanında Ahlak derslerine yer verilmektedir.²²³ “II. Meşrutiyet döneminde artık ilk mektep olarak eğitim tarihindeki yerini alan rüşdiyelerdeki amaç, Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkati’nde ifadesini bulan “... hayat için en ziyade lâzım olan malumatı kazandırmak ve onları mütediyyin, vatanperveri mukdim ve gayur birer insan olarak yetiştirmektedir...”dir.”²²⁴ Zaten bu kanuna dayanarak 1913’lerde bütün mekteplerdeki ders programları, bu hedefe paralel olarak dayarılan dört esastan birisi özellikle dini ve ahlaki eğitime önem vermektir.²²⁵

Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin devleti kurtaramayacağıının anlaşılmasından sonra, devlet politikasında başka ideolojiler denenmiş, tabii olarak bunlar eğitim öğretim faaliyetlerinin de yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. “1917 tarihinden itibaren ise Osmanlıcılığın Balkan Harbi’nden sonra eski itibarını kaybetmesi üzerine yetiştirilmek istenen insan tipinde diğer üç fikir akımının birleşimi olan bir anlayış, -ulusçuluk, çağdaşlık ideolojisini İslamcılık ilkeleriyle bağdaştırma yaklaşımı- benimsenmeye başlanmıştır. Özellikle Partinin fikir babası olan Ziya Gökalp’in 1917 Kongresindeki etkileri bunda rol oynamıştır.”²²⁶ Eğitimin dini mi, milli mi yoksa hem dini hem milli mi olmalıdır soruları çerçevesinde hem eğitim çevrelerinde hem de basında pek çok tartışma yapılmıştır. 1917 yılı Maarif bütçesi müzakere edilirken mebuslardan biri Basra mebusu Hilmi Bey konuşmasında toplumun terbiyesi konusunda oluşan farklı eğilimler karşısında milletin muhtaç olduğu şeyin görüş birliğine ulaşmak olduğunu; bu konuda maarif nezaretine büyük görevler düştüğünü belirtmiş ve neticede kongrede kabul edilen kararın milli ve dini terbiyeyi esas almak olduğunu vurgulamıştır.²²⁷ 1917’de dönemin maarif nazırı Şükrü Bey, ilköğretimin hedefini bütçe konuşmasında açıklarken; dinine bağlı, vatanını sever, milliyetini tanır, yani çeşitli adlarla anılan görevleri iyi bir şekilde

²²² Doğan, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi”, s. 387.

²²³ Doğan, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi”, s. 388-390.

²²⁴ A.g.m., s. 390.

²²⁵ A.g.m., s. 390.

²²⁶ A.g.m., s. 397.

²²⁷ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 51-52.

yerine getirmeye gayret eder bir adam yetiştirmek şeklinde ifade ederek d6nemin devlete ait eğitim felsefesini de ortaya koymaktadır. şukr6 Bey ve Hilmi Bey'in s6zlerinden anlaşılıyor ki bazı bilim adamlarımızın dediği gibi o d6nemde h6k6met ne sırf dini bir eğitim ne de milli eğitimi değil milletin kendi b6nyesine, k6lt6r6ne, geleneğine uygun olan ikisinin de esas alındığı bir eğitim felsefesini benimsemiş g6r6nmektedir.²²⁸

Cumhuriyet d6neminde gerçekleştirilen eğitim atılımına ilişkin d6ř6ncelerin geliştiği ve denendiği bir hazırlık safhası olarak nitelendirilebilen bu d6nemde, eğitim tartişmaları ve b6t6n bu genel eğitim-6đretim faaliyetleri ve uygulamaları çerçevesinde din eğitim-6đretimi ile ahlak eğitimi de tartişlımış ilk ve orta dereceli okullarda din derslerinin aklıleştirilmesi ve laik bir ahlakın temellerine dair g6r6şler ortaya atılmıştır. Fakat okullarda buna dair uygulamalara yer verilmediği g6r6lmektedir. Uygulamada din eğitimi ve ahlak eğitimi birlikteliği esas alınmıştır.

Meşrutiyet d6nemi yapılan eğitim tartişmalarında bir grup din eğitimini, yetiştirmek istediği insan tipinin oluşmasında etkili konuma almaz iken diğer bir grup da onu tamamen merkez yapmak istemektedir. Bu ikisinin ortasında bir yol izleyip sadece program veya y6nelim değişikliği ile bu işi y6r6tmek isteyenler ise diğer iki gruba g6re işi daha karışık bir hale getirmişlerdir. Eğer bu tartişmalar ideolojik zeminde değil de eğitimsel kaygılarla ele alınarak konu irdelenseydi, 6z6mler aransaydı din eğitim 6đretimi genel eğitim içindeki yerini hem bu d6nemde hem de sonraki d6nemlerde daha ilmi ve sağlam bir şekilde alabilirdi.²²⁹ Din eğitimiyle birlikte y6r6yen ahlak eğitimi de sadece toplumdaki ahlak buhranının kısa yoldan 6z6m6 için değil eğitimsel kaygılarla ele alınırdı. Ahlak eğitiminin dayanacağı temeller ve kullanacağı y6ntemler netlik kazanabilirdi.

²²⁸ Doğan, "II. Meşrutiyet D6nemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-6đretimi", s. 374.

²²⁹ A.g.m., s. 434.

2. CUMHURİYET İLE GELEN EĞİTİM ANLAYIŞI VE UYGULAMALARI

2.1. Atatürk Dönemi ve Atatürk'ün Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Din ve Ahlak Eğitimi

Milletlerin, tarih içerisindeki yürüyüşlerinde dönem dönem olağan süreçlerin dışında kırılma anları olagelmektedir. Osmanlı Devleti'nin parçalanması sonrasında birçok milli unsur, devletleşme yoluna gitmiştir. Türkiye Kurtuluş Savaşı ile ciddi bir var oluş mücadelesi yapmıştı. İşte yaşanan bu kırılma anı, siyasal birliğin yeniden kurulması ve beraberinde kültürden siyasal yapılanmaya kadar ciddi bir paradigma değişimine gidilmesine yol açmıştır. Bu irade siyasal hayatın 'Cumhuriyet'le birlikte devam edileceğine, kültürel açıdan da milliyetçilik temelinde, batılılaşma/çağdaşlaşma hedefine dönük adımlar atılmasına karar vermişti. Ve yeni kurulan devlet, dönemin paradigmasına uygun olarak milli unsurlara dayalı bir devlet olarak ortaya çıkmıştı. Türkiye'nin meşruiyetini sağlayan temel dayanaklar bunlardı.²³⁰ Söz konusu siyasal irade, eğitimden tarıma, ekonomiden siyasal hayata dönük hemen bütün alanlarda bu yeni paradigma içerisinde kalarak adımlar atmıştı.²³¹

Bu süreçte söz konusu siyasal yapının ve milli eğitim politikalarının oluşmasının öncüsü M. Kemal Atatürk'tür. Atatürk inkılaplarının Batıcılık anlayışından kaynaklanan temel karakteristik özelliği laiklik ilkesidir. Laiklik yalnızca devletin dini kurumlardan ayrılması değil, kişinin düşüncesinin geleneksel dini kavram ve uygulamasının getirdiği sınırlamalardan kurtarılması ve dini gelenek ve görenekleriyle yoğrulmuş devlet ve toplumun modernleştirilmesidir.²³² Yeni kurulan Devlet'in hedeflerini bu yönde belirleyen Atatürk, Türk milletinin

²³⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Erol Güngör, "Cumhuriyet Devrinde Türkiye'nin Kültür Politikası", *Türk Milli Eğitiminin Dünü Bugünü ve Geleceği 1*, Ülkü-Bir Yayınları, no 3, İstanbul 1979, s. 3-4.

²³¹ "Medreselerin kapatılmasıyla ortaya çıkan ihtiyaçlara Cumhuriyet, önceleri mekteplerde yapılacak din öğretimiyle cevap vermeye çalışmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki din eğitimi, temelde modernleşme çabalarına dini açıdan destek sağlanmasını amaçlarken dini alandaki yanlış anlayışları da düzeltmeyi hedeflemekteydi. Eğitimin birleştirilmesine ilişkin kanunun çıkmasının ardından siyasi anlayışlardaki değişiklikler eğitim alanına da yansımış, ilk günlerdeki uygulama şekli korunamamış ve sonradan din eğitimi açısından olumsuz bir döneme kapı açılmıştır." Nurullah Altaş, *Gençlik Dönemi Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, Nobel yayınları, Ankara 2004, s. 12.

²³² Ercüment Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 28.

çağdaşlaşmasını iktisaden kalkınmakta ve bu kalkınmayı sağlayacak gücü de milli eğitimin gelişmesinde görmektedir. Milli eğitimin kaynağı da Türk milletinin kuvvetli seciyesi ve şahsiyetli milliyetçiliğidir.²³³ Eğitim politikaları da bu doğrultuda oluşturulmuştur.

Atatürk'ün bizzat kendi notları ve görüşleri ile Afet İnan'a hazırlattığı Medeni Bilgiler adlı kitapta Maarif Vekâletinin vazifesi hakkında şunlar ifade edilmektedir: “Bütün vatandaşların cumhuriyeti tanıyıp sevmeleri, din ve itikat kayıtlarını dünyadaki yaşayış hududunun haricinde manevi bir mefhum olarak tanımaları, bilginin telkin edeceği en mühim esaslardandır.”²³⁴

Atatürk, Türk toplumunu milliyetçi ve Batı medeniyetine bütünleşmiş olacak tarzda yeni baştan tasarlarken, bu yeni kültür yapısını ve siyasi sistemini koruyacak, geliştirecek insan unsurunu da “milli eğitim” kanalıyla yetiştirmeyi/tamamlamayı hedefledi.²³⁵ Eğitim politikaları işte bu doğrultuda oluşturuldu. Eğitim o kadar gerekli görülmektedir ki Savaş'ın ortasında konuyla ilgili olarak kongre yapılabilmekteydi.²³⁶ Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla eğitim-öğretim geleneksel eğitimin aksine tek elde toplanmıştı.²³⁷ Bu konuda yapılan sert tartışmalar²³⁸ bir kenara, atılan bu adım, yeni oluşturulan paradigma ekseninde atılmıştı. Yeni kurulan Cumhuriyet, eğitim konusunda oldukça hassastır. Kurtuluş Savaşı yıllarında (1920'de) Maarif Vekili seçilmiş ve program tespiti yoluna gidilmişti. Programda dini ve milli bir eğitim esas alınmakta, çocukların hayattaki zorluklarla başa çıkabilen, teşebbüs gücü ve kendine güveni olan fertler olarak yetiştirilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir.²³⁹

²³³ A.g.e., s. 70.

²³⁴ Kili, *Türk Devrim Tarihi III, Çağdaş Matbaacılık*, 2000, s. 28; Ayşe Afetinan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 294.

²³⁵ Kili, a.g.e., s. 29.

²³⁶ I. Maarif Kongresi 15 Temmuz 1921'de yapılmıştı. Geniş bilgi için bkz. Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 14; Yahya Akyüz, “Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi”, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 89-91, 100-101.

²³⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Recai Doğan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim –Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999, s.227–288, 232-233.

²³⁸ Bu konuda yapılan tartışmalar için bkz. A.g.m., s. 243-244.

²³⁹ Geniş bilgi için bkz. Hıfzırahman Raşit Öymen, “Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi”, *Belleten, c. L.I*, S. 20, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 1013-1014; Reşat Özalp, Aydoğan Ataüenal, “Milli Eğitim'de Kongreler ve Şuralar”, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, M.E.B. Ankara 1983, s. 106; *Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1973, s. 19-20.

Diğer taraftan Atatürk 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada;

Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları tahsilin hududu ne olursa olsun, her şeyden evvel, Türkiye'nin istiklaline, kendi benliğine, millî geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Dünyadaki milletlerarası vaziyete göre, böyle bir mücadelenin gerektirdiği manevî ruha sahip olmayan fertler ve bu nitelikte fertlerden oluşan cemiyetlere hayat ve bağımsızlık yoktur. Silahla olduğu gibi dimağımız ile de mücadele etmek mecburiyetindeyiz.²⁴⁰

diyerek eğitimin bilgilendirme ve meslek edindirme fonksiyonlarından başka, milli şuur kazandırma, iyi vatandaş yetiştirme yönleri üzerinde de durmuştur.²⁴¹ Milli şuur kazandırma ve iyi vatandaş yetiştirme eğitimi için din ve ahlak eğitimi okullarda millileşme ve modernleşme²⁴² doğrultusunda yapılandırılmaya çalışılmıştır. Çünkü Atatürk'ün öğretilmesini istediği milli ahlak, hurafelerden arındırılmış bir din eğitiminin²⁴³ yardımıyla da desteklenmeliydi.²⁴⁴ Mustafa Kemal, ard arda yaşanan yıkımların sebebi olarak da eğitimsizlik ve gayr-i milli eğitim olgusunu görmüştür. Ona göre;

Terbiyedir ki bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum halinde yaşatır veya bir milleti kölelik ve yoksulluğa terk eder. ... Yeryüzünde üç

²⁴⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, haz. Nimet Unan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 17; "M. Kemal, Atatürk bu konuşmasında özetle; bugünün evlatlarının memlekete, millete yararlı kişiler olarak yetiştirilmesini öğretmenlerden istediğini; milleti millet yapan, ilerleten ve yükselten kuvvetler bulunduğunu, bunların fikir ve sosyal kuvvetler olduğunu; okulun genç dimağlara; insanlığa saygı, millet ve memleket sevgisini ve istiklalin onurunu öğrettiğini; milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimizin bilim fen olacağını; çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz eğitim ve öğretimin sınırı ne olursa olsun, onlara esaslı olarak milliyetine, Türk Devletine, TBMM'ye düşman olacak unsurlarla mücadele etmek lüzumunun öğretilmesinin gerektiğini; ordularımızın kazandığı zaferlerin, öğretmen ordularının zaferi için dayanak hazırladığını, esas zaferi öğretmenlerin kazanacağını ve devam ettireceklerini ve mutlaka kazanacaklarını bildirmiştir." Özalp-Ataunal, "Millî Eğitim'de Kongreler ve Şuralar", s. 108-109.

²⁴¹ Kili, *Türk Devrim Tarihi III*, s. 24.

²⁴² Bkz. *Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, I-III, s. 94-95, 187-188.

²⁴³ "Bizde ruhbanlık yoktur. Hepimiz eşitiz ve dinimizin ahkâmını eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Herkes dinin, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır, orası da mekteptir." *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 90.

²⁴⁴ Atatürk'ün ahlak eğitimi meselesine de yer verdiği 1924'te Samsun İstiklal Ticaret Okulu'nda yaptığı konuşmasında, kendisi eğitimin amaçları ile ilgili olarak üç ayrı anlayış sıralar: dini eğitim, milli eğitim, uluslararası eğitim. Milli bir eğitimin esas olgu olarak vurgulanması sonrasında, bugüne kadar uygulanan dini eğitimin yanlışlıklarını ortaya koyarak ve verilen eğitimin insanları ahlaklı kılmadığının ve başka milletlerin tutsaklığından kurtarmamasının nedenini ise bu insanların milli eğitim almadıkları şeklinde açıklayarak temellendirir. Milli eğitimle geliştirilen, olgunlaştırılan bu kafaları bir yandan da paslandırıcı, uyuşturucu, gereksiz, saçma sapan inanışlar ve düşüncülerle doldurmaktan da özenle sakınmak gerekir, der. Bkz. Hakimiyet-i Milliye, 25 Eylül 1925, s. 2; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 198-199.

yüz milyondan fazla İslam vardır. Bunlar ana, baba, hoca terbiyesiyle terbiye ve ahlak almaktadırlar. Ne yazık gerçek şu ki, bütün bu milyonlarca insan kütleleri, şunun veya bunun kölelik ve horlanma zincirleri altındadır. Aldıkları manevi terbiye ve ahlak onlara bu kölelik zincirlerini kırabilecek insanlık meziyetini vermemiştir, veremiyor. Çünkü terbiyenin amacı milli değildir.²⁴⁵

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal'e göre, siyasal ve askeri başarısızlığın temel sebebi, gerek ahlak eğitiminin gerekse genel olarak eğitimin milli bir zemin üzerinde verilmemesidir. Öyleyse eğitimin derhal millileştirilmesi gerekmektedir.²⁴⁶ O, 1924'te bu konuda şunları ifade etmektedir;

Milli eğitimin ne olduğunu bilmekte artık bir belirsizlik, bulanıklık kalmamalıdır. Milli eğitim esas olduktan sonra onun dilini, yöntemini, araçlarını da milli yapmak gereği tartışılmaz. Milli eğitim ile geliştirilip yüceltilmek istenen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, gereksiz şeylerle doldurmaktan dikkatle kaçınmak lazımdır.²⁴⁷

Ahlak eğitimi de bu doğrultuda zararlı unsurlardan, dini hurafelerden arındırılarak fakat bütünüyle de dinden soyutlanmadan, milli bir hüviyet kazandırılarak yapılmalıydı.²⁴⁸

Kurtuluş Savaşı öncüsünün ve hayatının büyük bir kısmı cephelerde geçen bir devlet adamının öngörüsü doğrultusunda, eğitimin de mücadele azmini öne çıkartan bazı değerleri öncelemesi gerektiğini ifade etmesi, bu değerlerle donanmış bireyler yetiştirilmesi yönünde yapılanması gerektiğini vurgulaması doğaldı. Mustafa Kemal, manevi değerlerin milli sınırlar içerisinde yeniden inşa edilmesini tavsiye etmiştir. Din ve ahlak eğitimi de bu genel çerçevede değerlendirilmek durumundadır. Kaldı ki o dönemde din eğitiminin milli eğitimden ayrı olarak değerlendirilemeyeceği, dinin milleti teşkil eden unsurlar arasında yer aldığı vurgulanmıştır. Milli eğitim ile meslek

²⁴⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 8.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 306.

²⁴⁶ *Atatürkçülük I. Kitap; Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Millî Eğitim Basımevi İstanbul, 2001, s. 291.

²⁴⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 308; Atatürk sonrası yıllarda onun bu sözlerinde yer verdiği paslandırıcı ve uyuşturucu unsurlar ya da hurafeler dinin kendisiymiş gibi algılanmış ve millileşme için dinden uzaklaşmak gerektiği gibi yanlış bir sonuç çıkarılmıştır.

²⁴⁸ Mustafa Kemal bu konuda şunları ifade etmiştir; “Maarif işlerindeki gayemiz, çocuklarımıza verilecek terbiyeyi, her manasıyla dini ve milli bir hale koymak.”, Hıfzırahman Raşit Öymen, “Cumhuriyet Eğitime Geçişte Atatürk'ün Etkisi”, s. 1013-1014; Köylünün eğitiminden de bahsederken aynı konudan bahsetmiştir. “Bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini...”, Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk Diyor ki, derleyen: Mustafa Baydar, Varlık Yayınları, İstanbul 1951, s. 83.

eğitimi ve din eğitimi birlikteliği vurgusu, dđnemin eğitim anlayışının temel niteliğiydi. Ve din eğitimi, milli eğitimin bir parçası olmak durumundaydı.²⁴⁹ Din ve ahlak eğitimi, en ciddi zorluklar karşısında direnç gösterebilen, milli sınırlar içerisinde üretilmiş olan değerlere karşı yüksek hassasiyeti olan bireyler yetiştirmek amacıyla olmalıydı. Aksi takdirde Mustafa Kemal'e göre siyasal birlik inşa etmek ve onu ayakta tutmak mümkün değildir.²⁵⁰

Ona göre, eğitim bireylerin bütün yönleriyle gelişmesine katkı sunmalıdır. Ve bu konuda bir seferberliğe ihtiyaç vardır.²⁵¹ Eğitime dâhil edilen bireylere yukarıda ifade edilen doğrultuda milli bir ahlak eğitimi verilmesi hedeflenmiştir. Yeni neslin donatılacağı manevi vasıflar arasında kuvvetli bir fazilet aşkı ve kuvvetli bir düzenle disiplin fikri de yer almalıdır.²⁵² Atatürk bu konuyla ilgili olarak şunları ifade eder:

Aynı zamanda onların temiz yüreklerinde, yurt, ulus, aile ve yurttaş sevgisiyle beraber, doğruya, iyiye ve güzel şeylere karşı sevgi ve ilgi uyandırmaya çalışmalıdır. Bence bunlar, çocuk terbiyesinde, ana kucağından en yüksek eğitim ocaklarına kadar her yerde, her zaman üzerinde durulacak önemli noktalardır. Ancak bu suretledir ki çocuklarımız memlekete yararlı birer vatandaş ve mükemmel birer insan olurlar.²⁵³

Genel olarak bu paradigma doğrultusunda oluşturulmuş olan bir ahlak eğitiminden bahsetmek gerekmektedir. Mustafa Kemal, milli eğitim aracılığıyla bireylere kazandırılması gereken milli değerlerin din ve ahlak eğitimi aracılığıyla kazandırılmasının gerekliliğine inanmıştır. Yani din ve ahlak eğitimi, milli eğitimle amaçlanan hedeflerin gerçekteşmesinde, birer araç olarak görülmüştür. Milli bir devlet kurulmuş, sınırlar içerisinde oluşmuş olan değerlere dönük milli bir ahlak anlayışı vurgulanmıştı. Devletin yapısından sınırlarına doğru bir değerler skalası oluşturulmuştu ve eğitim aracılığıyla bu değerler bireylere kazandırılmalıydı. Ayrıca ahlak eğitiminin hangi yöntemlerle ve nasıl yapılması gerektiğinden ziyade verilecek ahlaki değerlerin milli temelleri ve bu temellerin dini değerlerle olan ilişkisi üzerinde tartışma yapılmaktaydı.

²⁴⁹ İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 139; 1921 Kongresinde bunlar yer yer vurgulanmıştır. Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 14.

²⁵⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 308-309; *Atatürkçülük I. Kitap; Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, s. 85.

²⁵¹ Akyüz, *a.g.e.*, s. 311.

²⁵² Yahya Akyüz, "Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi", s. 91-92; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Haziran 1921, s.1.

²⁵³ Akyüz, *a.g.e.*, s. 310.

İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında görüşülen maddelerin müzakeresi sırasında, okunan Lâyhada din eğitimindeki başarısızlığın sebepleri açıklanırken gençlikte meydana gelen fikir ve ahlak buhranının sebepleri iki şey ile özetlenir: Birincisi, iş başına gelenlerin ve gençliğin talim ve terbiyesi ile meşgul olanların, çoğunlukla, din hususunda lakayt olmaları; ikincisi, din eğitimi ile meşgul olan kimselerin hem sahip oldukları bilgi birikimi hem de öğretim yöntemleri konusunda ve öğretmenlik yeterlilikleri açısından belli bir standartta olmamalarıdır.²⁵⁴

Din ve ahlak eğitiminin devlet eliyle verilmesi konusunda yapılan tartışmalara da örnek verilmelidir. Zira bu konuda o dönemde çeşitli tartışmalar yapılmaktaydı. Bu husustaki esas tartışmalar Muallim Mektepleri Mezunları Kongresi'nde nizamnamenin ikinci maddesindeki, derneğin amacının gelecek nesillerin çağdaş bilgi ile donanmasına, dindar ve vatanperver bireyler olarak yetişmesine katkı sunmaktır, manasına gelecek açıklamasında geçen dindar ve vatanperver kelimelerinin, Sadrettin Celal bey tarafından çıkarılmasının istenmesi, bunların yerine cumhuriyetçi kelimesinin konulmasının istenmesiyle başlar ve sonuçta iki kelime çıkarılmadan cumhuriyetçi ifadesi eklenir.²⁵⁵ Sadrettin Celal, laik cumhuriyetin öğretmenlerinin akıl ve mantığa uygun ve Cumhuriyet idaresinin ruhuna uygun olmasına rağmen kongreye katılanların vatanperver ve dindar kelimelerinin çıkarılmasına karşı çıkan tavırlarını, geçmişin anane ve hurafelerine bağlılık olarak nitelendirmekte ve gerekçelerini şöyle ifade etmektedir:

... Cumhuriyetin sadakaya ihtiyacı yoktur. Türk milletinin namütenahi fedakarlık ve mahrumiyeti bahasına meydana gelen Türk Cumhuriyeti'nin, Saltanat ve Hilafete yordakçılık eden ve halkın cehalet ve dalalet içinde kalmasına en başlıca amillerden biri olan din de dahil olduğu halde hiçbir kuvvetten korkusu yoktur. Cumhuriyet kendi kendine kâfi gelen kuvvetini yalnız hak ve mantıktan alan bir şekl-i idaredir. (...) Dindar tabiri de fazla ve tehlikelidir. Laik bir Cumhuriyet vatandaşlarının dini hissiyat ve itikatlarıyla meşgul olmaz. Dini devletin müdahalesi haricinde sırf emr-i vicdani olarak kabul ve telakki eder. Diğer taraftan asrî irfanı da dini hurafelerle telif etmek imkânını da göremiyoruz. (...) Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması tabii ve zaruri bir surette din ve mektebin de ayrılmasını icap ettirir. Din derslerini mekteplerden kaldırmak, dini terbiyeyi tamamen aileye bırakmak, laik Cumhuriyetin zaruri bir neticesidir. Son ders programları incelenecek

²⁵⁴ Bilgin-Selçuk, *Din Eğitimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 15-18.

²⁵⁵ Doğan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", s. 252.

olursa Vekâletin bu gayeye doğru oldukça mühim bir adım atmış olduğu sarahaten görülür.²⁵⁶

Sadrettin Celal, yazısının devamında mürteci olarak isimlendirdiği öğretmenlerin anayasanın devletin dini İslam'dır, maddesinden kuvvet aldıklarını ancak bunun inkılabın rehberleri tarafından o zaman istemeye istemeye verilmiş tavizlerden biri olduğunu söyler.²⁵⁷

Sadrettin Celal'in yazısına eleştiri, öğretmen Mehmedoğlu İhsan tarafından gelir. Celal'in ithamları ve tesbitlerinin kendisini üzdüğünü belirttikten sonra din terbiyesinin niçin mekteplerde yer alması gerektiği ile ilgili şunları söyler:

Din ahlakın en kuvvetli müeyyidesi olması itibarıyla tedrisat ve terbiyede lakayd kalmayacağımız bir keyfiyettir ve bizim genç ruhlara telkin edeceğimiz dini itikat hurafelerle mâli ve inkılaplara mani bir mecmua değil ve belki ruhları yıkayan ak ve pak bir cevher-i feyyazdır.²⁵⁸

Görüldüğü üzere Mehmedoğlu İhsan, din eğitiminin mekteplerdeki varlığının önemini ahlaki terbiyeye olan katkısı açısından temellendirmektedir. Gençlerin ahlak gelişimi için dinin vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır. Dinin tamamen hurafelerle özdeşleştirilemeyeceğini bilakis verilecek din eğitiminin hurafeleri engelleyecek ve inkılâplara engel olmayacak mahiyet arz ettiği ifade edilmektedir.

Sadrettin Celal'e tepkiler bununla sınırlı kalmamış, diğer yayın organlarında da tepkiyle karşılanmış ve kendisine cevap yazılmıştır. Sadrettin Celal, tüm bunlardan sonra konuyu ahlak eğitiminin temellendirilmesi meselesine çekerek cevap yazar:

Laik Türk cumhuriyetinin mekteplerinde vereceğimiz ahlaki terbiyeyi hangi esaslar üzerine istinat ettireceğiz? Şimdiye kadar olduğu gibi dini metafizik esaslar üzerine mi yoksa bugün laik cumhuriyetlerde olduğu gibi akli, içtimai, insani esaslar üzerine mi?" diye sorar ve ikincisinin olması gerektiğine açıkça işaret ederek "dini terbiyeyi ailelere bırakmak, mekteplerde vereceğimiz ahlaki terbiyeyi tamamıyla laik esaslar üzerine istinat ettirmektir."²⁵⁹

²⁵⁶ Doğan, a.g.m., s. 253; Sadrettin Celal, "Muallimler ve Cumhuriyet", *Son Telgraf*, No. 37, 23 Temmuz 1340-20 Zihicce 1342, s. 3.

²⁵⁷ Doğan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", s. 252-253; Sadrettin Celal, a.g.m., s. 3.

²⁵⁸ Doğan, a.g.m., s. 253; Muallim Mehmedoğlu İhsan, "Muallimler ve Cumhuriyet, (Sadrettin Bey'e Cevap)", *Son Telgraf*, No: 40, 26 Temmuz 1340-23 Zihicce 1342, s.3.

²⁵⁹ Bunu ifade ettikten sonra da laik terbiye ve ahlakın ilkelerini sırlar. Doğan, a.g.m., s. 254; Sadrettin Celal, "Terbiyenin Esasları", *Son Telgraf*, No: 51, 6.

Onun bu görüşlerini destekler mahiyette, hatta din derslerinin büsbütün mekteplerden kaldırılmasını öneren düşünürler bulunduğu gibi din eğitimi ailelerin gereği gibi veremeyeceği, maarif vergisi alan devletin halkın bu ihtiyacını karşılaması gerektiği ve ahlakın temelini teşkil eden din eğitiminin olmaması halinde, gençliğin ahlak buhranına düşeceği ve taassubun hâkim olmaması için din eğitiminin akilâne şekilde verilmesi gerektiği yönünde görüş belirten düşünürler de vardır.²⁶⁰

Bu tartışmalar sürerken Maarif Vekâleti'nin mekteplerin gayesi hakkında yayınlamış olduğu tamimde “garp medeniyetinin şiarları ve usullerinin terbiyemizin temellerini oluşturacağı, yeni neslin cumhuriyetçi olarak yetiştirilecekleri ve cumhuriyetin varlığını sürdürmesi için çocukların vicdan ve fikri hürriyetlerini, şuurlu bir sorumluluğu idrak etmiş olarak eğitecekleri ifade ediliyor.”²⁶¹ Burada vicdan ve fikir hürriyeti sağlanmasının ifade edilmesinin ima yoluyla dinden uzaklaşma olarak takdim edildiğini belirten Doğan, batının tekniğinden ve metotlarından yararlanmanın ve yeni nesillerin cumhuriyetçi olarak yetiştirilmelerinin elbette terbiyenin esasını teşkil edeceği, ancak bir millet olabilmenin ise onu millet yapan en önemli unsurlardan biri olan dinden uzaklaşmakla gerçekleşmeyeceği tespitlerinde bulunmaktadır.²⁶²

Bu tartışmalardan da anlaşıldığı üzere iki ayrı taraf mekteplerdeki din eğitimi hakkında karşıt görüşleri savunmaktadır. Bir taraf özellikle din eğitimi ahlak eğitimi ile temellendirerek, benimsenmesi gereken eğitim felsefesinin dini ve milli bir eğitim felsefesi olmasını savunurken, diğer taraf medrese eğitimi ile din eğitimi bir tutmakta ve laik devletin okullarında din dersine yer verilemez diyerek ve bu görüşe dayanan laik eğitimi de milli eğitim diye adlandırarak din dersinin okullardaki varlığına karşı çıkmaktadırlar.²⁶³

Mustafa Kemal'in genel olarak din ve ahlak eğitimine bakış açısından yola çıkarak şu tespitler yapılabilir. Atatürk'ün milli eğitimden maksadının din eğitim öğretimini dışarıda bıraktığı sonucunu çıkarmak doğru değildir. Çünkü din hakkındaki görüşleri ve milli eğitimden ne anladığı ile ilgili fikirleri göz önüne

²⁶⁰ Bkz. Doğan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, s. 254-255.

²⁶¹ A.g.m., s. 255.

²⁶² A.g.m., s. 255.

²⁶³ A.g.m., s. 256.

alındığında millilik vasfı önde, ancak din kimliğinin gelişebilmesi için de akli bir din eğitimi ve öğretiminin devletin gözetiminde, devletin okulunda modern bir tarzda verilmesinin gerekliliğine inandığı rahatlıkla görülebilir. Daha önce de ifade edilen sözlerine bakıldığında, din eğitiminin tamamen kalkmasından değil, verilmiş şekil ve amacının uygun olmayışından, fertleri bir millet haline getirebilmesi için gerekli fonksiyonu yerine getiremeyişinden bahseder. Daha sonraki yıllarda Kur'an tercümelerinin yapılmasının istenmesinin, ezanın Türkçeleştirilmesi gayretleri... ancak bununla izah edilebilir.²⁶⁴ Buna rağmen bu sözler, yüzeysel olarak ve önyargılı bir şekilde yorumlanarak,²⁶⁵ dini dışarıda bırakan bir eğitim felsefesi benimsenmesine gidilmiştir.²⁶⁶

Genel olarak 1920'lerde kurulan milli eğitim felsefesi dini ve milli eğitimi ön görüyordu. "Eğitimin en önemli görevinin yeni kuşaklarda milli karakter oluşturmak olduğu en baştan ilan edilmişti. Yeni kuşaklar, Türk devletine tamamen sadık olacaklar, bütün öteki uluslara, "yabancı" düşünce ve akımlara karşı mücadeleye hazır bulunacaklardı. Türk milli eğitim anlayışına göre ulusların birbirlerine karşı sürekli ve müthiş mücadelesi, dünyanın temel gerçekliği idi; çocuklarına ve gençlerine bu mücadelenin zorunluluğu bilincini aşılamayan uluslar yaşama hakkını yitirirlerdi. Bu yüzden "kendimizin olmayan ve kendimiz için olmayan" bütün düşünce akımlarına karşı uyanık durmak ve savaşmak, eğitim politikasının temelini

²⁶⁴ Doğan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim –Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", s. 257.

²⁶⁵ Uygulamanın kanundaki öngörüden farklı kurgulandığını belirlemek de gerekiyor. Bu konuda ortaya çıkan tablodan rahatsızlığını vurgulayanlar da bulunmaktadır. Örneğin "Cumhuriyet Halk partisi programında "mili terbiye" kavramından anlaşılan, Türk dili ve tarihine yapılan vurgu, iyi vatandaş, çağdaş değerlerden yararlanma ve hurafelerin ve yabancı fikirlerin sistem dışında bırakılması gibi unsurlardır. Bununla birlikte CHP Milli Eğitim bakanlarından Banguoğlu, 1930'lu yıllarda Ankara'da öğretmenlik yaptığı döneme ait gözlemlerinden hareket ederek laik değil maddecî bir eğitim sistemi kurulduğunu belirtmekte ve din derslerinin kaldırılmış, mesleki, dini okulların kapatılmış olmasıyla birlikte ders kitaplarında ve derslerde dini kavramların kullanılmasından özellikle kaçınılmasının dini ahlak ve adetlerin kötülenmesinin olumsuz etkilere neden olduğunu belirlemektedir." Altaş, *Gençlik Dönemi Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, s. 9.

²⁶⁶ Tabii sonucun böyle olmasında din eğitiminin milli kişiliğin oluşmasında önemli bir rol oynadığını savunan ve mekteplerde din derslerine ve din görevlileri yetiştiren meslek okullarının eğitim sistemi içerisinde yer almasını savunanların, bu hususta Cumhuriyet öncesinden zayıf kalıplarının ve bunu siyasilerden beklemlerinin de önemli etkisi vardır. Beyza Bilgin, *Liselerde Din Bilgisi Eğitiminin Bugünkü Durumu*, 50 yıl, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 42; "Başka eğitim ve iş alanlarının açılmasıyla din hizmetlerine olan ilginin azalmasından da faydalanılarak din eğitimi konusunda gittikçe gelişen olumsuz bir cereyan milli eğitimi etkisine aldı. Modern eğitimin laik bir sistem içinde geliştirilmesi prensibi, milli eğitim çevrelerinde kabul görünce yeni nesillerin dini bilgilerle teçhizi tam ve sekter bir anlayışla çocuk velilerine bırakılmış oldu." Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s.26.

oluşturması gereken mutlak bir zorunluluktu. Bu milliyetçi eğitim anlayışı başlangıçta milliyetçilikle dini uzlaştırmaya çalıştı. Bu uzlaştırmada, kendini “eski devrin hurafeleri”ne karşı uyarı şeklinde ortaya koyan bir gerilim bulunduğu halde, din, milli karakter oluşturmada yararlı bir etken sayıldı... Ne var ki zamanla din siyasal yaşamdan ve eğitimden uzaklaştırıldı... Milli karakter oluşturma işi artık çocuklara ve gençlere “öz Türk” ahlak ve siyaset ilkelerinin aşılması yoluyla yapılacaktı.”²⁶⁷

Sonuç olarak denilebilir ki yeni bir devlet kurulmuş, yeni devletin paradigması millilik ve çağdaşlaşma/batılılaşma ekseninde kurgulanmıştır. Bu doğrultuda siyasal, toplumsal ve eğitim alanında bazı yeni adımlar atılmıştı. Milliliği esas alan eğitim alanında atılan adımlar, ahlak ve din eğitimi alanında da yeni paradigmaya uygun olarak yapılandırılmıştı. Siyasal birlik/devlet, milli sınırlar içerisinde kurulunca, değerler de bu minval üzere inşa edildi. Cumhuriyet dönemi, siyasal ve eğitim alanında kendinden önceki dönemden bir kopuşu ifade eder. Bununla birlikte zihniyet ve kültürel açıdan bir devamlılık söz konusuydu. Siyasal erk, sürekliliğe dönük yeni tercihlerde bulunduğu gerilimlerin yaşanması doğaldı. Dönemin din ve ahlak eğitimi yönündeki tartışmaları da bu yönde gelişmişti. Din eğitimi, manevi değeri olan milli unsurların bireylere kazandırılmasında bir araç olmak durumundaydı. Milli unsurlar, milleti ve devleti daha ileriye taşıyacak olan bireylerin kazanması gereken değerler, ahlak çatısı altında verilmekteydi. Ahlak, vatan, millet, bayrak vs. gibi milli değerlerin sevgisini bireylere taşıyan bir eğitim aracıydı.

2.2. İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası Çerçevesinde Ahlak Eğitimi

2.2.1. İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikalarındaki Değişimin Ahlak Eğitime Yansıması

Dönemlerin eğitim politikalarının şekillenmesinde o döneme hâkim olan kültür politikalarının payı büyüktür. “Cumhuriyet devrinin kültür politikasında ikinci dönem Atatürk’ün ölümüyle başlar. 1938-1946 yılları arasında Atatürk devrinin en belirgin vasfı olan milliyetçilik eski hararetini kaybetmiş ve Batıcılık ön plana

²⁶⁷ Kaplan, *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, s. 161-162.

geçmiştir... Atatürk'ün ölümünden sonra bir taraftan milliyetçilikten hümanizme doğru açılma bir taraftan da milli kültürün ihmal edilmiş ve reddedilmiş taraflarının işlenmesine imkân verme yönünde iki ayrı baskı görüldü... Böylece Cumhuriyet Hükümetleri bir yandan Batı klasiklerini çok sayıda ve hızla Türkçeye çevirtirken öbür yandan Türk-İslam kültürünün bazı temel eserlerini ve müesseselerini yeniden ortaya çıkarmaya başladılar.”²⁶⁸

1930-31 yılları arasında görev yapan Beşinci İnönü Hükümeti'nin programında açıklanan maarif siyasetinde zararlı görülen bütün düşünce akımlarına kapalı tutulan kurumlarda verilen otoriter bir eğitimle ulusal ahlak ve düzeni içselleştirmiş ve en ucuz yollarla teknik beceriler elde etmiş yurttaşlar yetiştirmek hedeflenmiştir.²⁶⁹ “Hurafelerden uzak bir eğitim öngörülürken bununla dini düşüncelerin ima edildiği söylenebilir. Çünkü bu dönem din derslerinin okullardan uzaklaştırıldığı bir dönemdir. Buna karşılık programda dinin yerine başka bir kutsallık “mukaddes cevher”, yani Türk tarihinin milliyetçi yorumu konulmaktadır.”²⁷⁰ Yine programda bilginin araçsallığı esastır. “Eğitim aydınlanmayı sağlayan, bireyin her yönlü gelişimini sağlayan bir değer değil, maddi yaşamda başarı getiren pragmatik bir aygıt sayılmaktadır. Bilgi ekonomik bir aygıt olarak görülmekte, derhal maddi başarıya çevrilebilen, anında kullanılabilen ve doğrudan doğruya fayda getiren bir alet takımı olarak değerlendirilmektedir.”²⁷¹

1935 Cumhuriyet Halk Partisi'nin programında da milli kültürün geliştirilmesine önem verilmiş, fakat milli kültürle Türk dilini, Türk tarihi ve rejimini öğrenmekten ibaret olan gayet dar bir yurttaşlık eğitimi anlayışı ortaya koyulmuştur.²⁷² Özellikle milliyetçilik komunizme²⁷³ karşı etkili tek silah olarak

²⁶⁸ Güngör, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye'nin Kültür Politikası”, s. 11.

²⁶⁹ Nuran Dağlı-Belma Aktürk (haz.) *Hükümetler ve Programları*, c. II, 1960-1980, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s. 40; Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, s. 162-163.

²⁷⁰ Kaplan, *a.g.e.*, s. 174.

²⁷¹ *A.g.e.*, s. 174-175.

²⁷² *A.g.e.*, s. 164; CHP'nin 1935 programı da 1931 programının esas olarak aynıdır. Dil devriminin etkisiyle öztürkçeleştirilmiştir. Partinin altı okuna uygun olarak eğitimin hedefi; “Kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci yurttaşlar yetiştirmektir.” *CHP Programı*, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 16.

²⁷³ Ayverdi, komunizmin Türk gençliği ve toplumun geleceği için ne denli tehlikeli bir unsur olduğunu açıkladıktan sonra alınabilecek tedbirlerden söz eder: Ona göre ortada meselesiz ve her türlü kıymet hükümlerinden yoksun bırakılmış bir gençlik mevcuttur. Sahipsiz bırakılan gençlik komunizmle kendini var etmeye çalışmaktadır. Toprağına ısındırılmamış, dili, dini, tarihi ve iftiharını elinden alınmış, asırlık düşmanlarının tuzakları gözünden uzak tutulmuş bir gençlik, elbette ki bu tuzağa düşecektir. Buna karşın alınacak en önemli tedbir ise gençliği köksüzlükten kurtarıp eline bir

görülmüştür. 1939 yılında görev yapan Refik Saydam Hükümeti de eğitim politikasını açık bir şekilde ifade eder: “Türk çocuğunu, ahlakı temiz, ruhça ve bedence sağlam, milletine ve vatanına, Cumhuriyete ve inkılabı sadık yetiştirmek maarifimizin başlıca hedefidir.”²⁷⁴ Burada millilik üzerinde vurgu yapılırken dönemin milli eğitim bakanı Hasan Ali Yücel’in ifadelerinden hümanist bir eğitim politikası hedeflendiği görülmektedir. O, Türk klasikleri yanında dünya klasiklerini de tercüme ettiklerini ve milli kültürümüzün bunlarla oluştuğunu belirtir.²⁷⁵ Dönemin başbakanlarından Şükrü Saraçoğlu zamanında, milliyetçi ve yayılmacı bir tutumun savunulduğu görülür: “Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar, aynı zamanda bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz.”²⁷⁶ Görüldüğü üzere aynı dönem içinde hem milliyetçi hem de hümanist eğitim politikası ortaya konulabilmiştir. Her ne kadar humanist eğilimler artsa da milliyetçi görüşü savunan kuvvetli bir damar da var olmuştur.

Özellikle bu dönemde medeniyet ve irfan yönünde adımlar olarak görülen bir anlayış açıkça ifade edilmiş ve uygulama alanı bulmuştur. Bu anlayışa göre “her şeyden önce din, devlet hayatından ve sosyal hayatımızdan çekilmelidir. Din bir vicdan işidir, dolayısıyla ferdin kendine ait bir meselesidir. Dinin bu şekilde ele alınması, her şeyden önce, dinle ilgili kurumların ve kişilerin millet hayatında etkili olmasını önlemek demektir. Özellikle bu konuda milletimizi uyandırmak üzere geçmişteki kötülüklerin hep din adamlarının din namına yaptıkları hareketlerden ileri geldiği anlatılmalıdır. Geçmişte bir kısım softaların ve padişahların idaresi Türk milletini geriletmeyle kalmamış, onun hâkimiyet hakkını da elinden almıştır.

mesele vermek, onu dava sahibi kılmaktır, denebilir. Komünizmle ilgili olarak o kötüdür diyerek yasaklayan bir anlayış yerine uygun ve doğru örnekler ve içinde at koşturacağı ufukları gençliğe vermek zorundayız. Sâmiha Ayverdi, “Komünizm ve Türk Maarifine Düşen Vazifeler” *Milli Kültür Mes’eleleri ve Maarif Davamız*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006, s. 162-181.

²⁷⁴ İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak, İstanbul 1968, s. 12.

²⁷⁵ *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitim İle İlgili Söylev ve Demeçleri*, c. III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1947, s. 121; Yücel, ‘in eğitimin temel meseleleri hakkındaki görüşleri kısmen zamanla değişime uğramıştır denilebilir. Zira kendisi, “maneviyat alanını da en az teknik kadar önemseydiğini şu sözlerle ifade eder: İlmin ve tekniğin en son verilerini öğrenmemiz ve kullanmamız ne kadar derin bir zaruret ise milli varlığımızın üstün ve gerçek tanıdığı manevi kıymetlere de o derece kıymet vermemiz icap ediyor. Geleceğimizin emniyeti iki kuvvet arasında kuracağımız ahenge bağlıdır.” İyi Vatandaş İyi İnsan adlı kitabını yazma nedeninin bu ahengi kurmaya hizmet edebilmek olduğunu belirtir. Hasan Âli Yücel, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 5-6.

²⁷⁶ Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, s. 146.

Eğitimin mutlak surette laik, yani dini unsurlardan temizlenmiş olması lazımdır... Devlet okullarında öğrencilere dinin bir vicdan işi olduğu, devletin buna müdahale etmeyeceği söylenirken hürriyetçi ve laik bir tavır gösteriliyor, buna karşılık maddi tabiatın dışında insan zihninin tasavvur ettiği her şeyin –tabiatıyla bunların başında Allah fikri gelir- uydurma olduğu söyleniyordu. Yine aynı şekilde, bu türlü anlayışların halkı sömürmek isteyenler tarafından özellikle düzülmuş bir yalan olduğu bildiriliyordu.”²⁷⁷

Mardin’e göre, laikliği bir vicdan meselesi olarak ele alan Cumhuriyetin kurucuları, dinin kişi üzerinde bir baskı aracı olduğu fikri ile beraber dinsel kurumları siyasal rejimi tehlikeye sokacak unsurlar olarak gördüler. Fakat onlar dinin sosyal baskı aracı olarak kullanılabileceğini fark ettikleri kadar dinin kendi toplumlarındaki olağanüstü toplumsal fonksiyonlarını göremedikleri için dini bir “vicdan” meselesi olarak değerlendirmenin meseleyi halledeceği konusunda yanılığa düşmüşlerdir. Laikliğin tutulabilmesi için yeni bir kişilik sisteminin gerekeceği fikrini önemsememişlerdir. Cumhuriyet hümanizması ise yüzeyselliği dolayısıyla ve önemsenmediği için tutmamıştır.²⁷⁸

İnönü döneminin 1938 ve sonrası eğitim uygulamaları milliyetçi eğitimi sözle ifade etmiş olsa da hümanist bir eğitim anlayışına yöneltmiştir. İnönü döneminde “Atatürk’ün milli kültür politikasından farklı olarak yeni bir kültürel yapının inşasına geçilmiştir. Bu husustaki temel yaklaşım ise şöyledir: Ülkenin kalkınmaya ihtiyacı vardır. Kalkınmak için Batılılaşmak kaçınılmazdır. Batılılaşabilmek için batılıların kültür kaynaklarına inmek gerekir. Dolayısıyla kültür iktibas edilebilir. Kalkınmayı başaramamış toplumların kültürü yüksek kültürdür. Yüksek kültürün aktarılması neticesinde kalkınma problemi çözülecektir.”²⁷⁹ Bunun için çok geniş çaplı bir eğitim ve kültür seferberliği başlatılmıştır. Kalkınma, bir ekonomi problemi değil de bir kültür problemi olarak görülmüş, kültürün geliştirilmesi için eğitim konusunda çalışmalar yapılmıştır. Köylere zorunlu okullar götürülmüş, konservatuar açılmış, opera kurulmuş, devlet radyoları Batı müziğine tahsis edilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı yayınlarıyla “Batı Kültürü” Türkçeye aktarılmış, liselerde Yunanca ve

²⁷⁷ Güngör, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye’nin Kültür Politikası”, s. 6.

²⁷⁸ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 5. Baskı, İletişim, İstanbul 1998, s. 242-243.

²⁷⁹ Atayığıt, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s. 42.

Latince dersleri konulmuştur. Kalkınmanın tek yolu olan batılılaşmanın İslamî yolla engellenmemesi için laiklik, dine karşı bir anlayışla uygulanmıştır.²⁸⁰

Hümanizmin bir kültür politikası olarak belirlenmesi özellikle Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde olmuştur. Kendisi tek parti döneminin en etkili eğitim bakanı olmuştur.²⁸¹ Türkdoğan'ın ifadesiyle bu dönem Kemalist ideolojinin tarihî Türk-kültür kadrolarından çıkarılarak, Greko-Romen kaynaklara yönelmesi ve dönüşümü olan yeni bir dönemdir.²⁸² Hasan Ali Yücel kendi söylevinde bu dönüşümü, kültür anlayışında milliyetçi anlayışın bir gereği olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında Farsça ve Arapçanın kaldırılması sonucunda oluşan boşluğu seneler sonra kendilerinin Latince ve Yunanca ile doldurmaya başladıklarını ifade ederek göstermektedir. Ve bu yaşanan dönüşümü milliyetçiliğin bir tezahürü olarak göstermiştir.²⁸³ 1940 yılında bazı liselerde "klasik kol" kurulmuş, bu kol ile Latin dilinin öğrenilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bakanlık bünyesinde Tercüme²⁸⁴ Bürosu kurulmuştur.²⁸⁵ Yükseköğretimde ise hümanist kültür politikasının yansıması olarak Dil ve Tarih Coğrafya fakültesinde klasik filoloji kürsüsünün kurulması ve Latin filolojisi ve Yunan filolojisinin Avrupa'daki benzer kürsüler örnek alınarak kurulmasıdır.²⁸⁶

Atatürk'ün laikleştirme politikasının devamı olduğu iddiasıyla ve kültürde hümanizma akımı ile beraber 1940-1950 arası yıllarda, militarist laikliğin uygulama

²⁸⁰ A.g.e., 43; Din eski rejimin en önemli dayanaklarından biri olarak görülmekteydi. Cumhuriyet inkılapçılarının din inancına ve din müessesesine bu kadar karşı çıkışının altında yatan nedenlerden biri, "Cumhuriyet ile Hilafet ve Saltanat zıtlaşmasında yatmaktadır. Cumhuriyet Osmanlı siyasi ve sosyal rejimine karşı bir hareket olarak ortaya çıktı; bu yeni hareketin kendini yerleştirmesi ve kabul ettirmesi her şeyden önce kendi zıddı ve rakibi olanı tamamen saf dışı etmesine bağlı görünüyordu." Güngör, "Cumhuriyet Devrinde Türkiye'nin Kültür Politikası", s. 6-7.

²⁸¹ Hasan Ali Yücel 1938-1946 yılları arasında (7 yıl 7 ay) Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Bkz. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 362.

²⁸² Orhan Türkdoğan, *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*, Türk Dünyası Vakfı, İstanbul 1988, s. 14-15.

²⁸³ *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitim İle İlgili Söylev ve Demeçleri*, c. III, s. 13.

²⁸⁴ "Hümanist kültür politikasının bir ürünü olarak ortaya çıkan tercüme faaliyeti Türk kültürünün gelişmesi açısından önemli bir olaydır... Ancak söz konusu çalışmanın mahiyeti olumlu neticeleri gölgelemiştir. Zira bu çalışma antik çağın Yunan-Latin kaynaklarına ulaşmak gayesi, bilginin aktarılmasına ve yaratıcı düşüncenin doğmasına ve/veya gelişmesine yönelik değil; Batılılaşmanın ötesinde Batı tecrübesiyle Avrupalılaşmak hedefi gibi, ilmî düşünceye aykırı bir düşünceye yönelik olmuştur. Yani hümanist anlayışın Avrupa tarihinde oynadığı rol ve sağladığı neticeler, çok farklı bir tarihe ve sosyal yapıya sahip bir Türkiye için –o da yüzyıllar sonra- iktibas edilebilir sanılmıştır." Atayığit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, s. 47-48.

²⁸⁵ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 93.

²⁸⁶ Atayığit, a.g.e., s. 66.

alanına aktarıldığı görülmektedir. Hatta bu dönemde Tanrı tanımazlığa kadar uzanan bir politikayla, hümanist ütopya için dinî hayat devre dışı bırakılmıştır.²⁸⁷ Dine karşı gösterilecek hoşgörünün politikaya yansyacağı konusundaki endişeler bu dönemde dillendirilmektedir.²⁸⁸ Laikleştirmenin kalıcı ve etkili olması için eğitime son derece önem verilmiştir. İnönü bu konudaki kararlılığını ve eğitim politikasını şu sözleriyle ifade eder: “Sizin vereceğiniz terbiye dini değil milli, beynelmilel değil millidir. Milli terbiye istiyoruz... Kafaları mazinin demir çemberi içinde kilitlenen milletlerin vay haline.”²⁸⁹ Laikleştirme politikasının bir gereği olarak Atatürk zamanında kurulan halkevleri yurdun en ücra köşelerine kadar ulaştırılır. Halkevleri kütüphanelerinde dinle ilgili herhangi bir yayının bulunması yasaklandığı için²⁹⁰ dini bilgileri ve dini duyguları hatırlatacak, öğretecek bir faaliyetin olması söz konusu değildir.²⁹¹

Atatürk ve İnönü dönemi hükümetleri ilköğretim konusuna büyük önem verdiler ve nüfusun çoğunluğu köylerde bulunduğundan meseleye “köy eğitimi” olarak yaklaştılar. Nüfusun çoğunluğu okuma yazma bilmediğinden bu yönde çalışmalar yapıldı, okuma yazma kursları yaygınlaştırıldı. Bu konu kalkınma açısından önemli görülmele beraber, yeni rejimin kitlelere aktif olarak tanıtılması ve mahiyetinin aktarılması açısından da ilköğretim ve okuma yazma kursları son derece önemli görülmüştür. Özellikle harf inkılabının kendisinden bekleneni verebilmesi için ilk öğretime çok önem verilmiştir.²⁹² Harf inkılabından neler beklendiği ise 1931 yılında Burhan Asaf Belge tarafından şöyle ifade edilmektedir: “Harf inkılabı, inkılabımızın en stratejik, inkılap şevkülceysiine en uygun bir harekettir. Bu inkılapla, Gazi, yetişen neslin hatt-ı ric’atini kesmiştir. Yetişen nesil, yazılmışın tesirinden kurtulacak, yazılanın ve yazılacağıın tesirine girecektir.”²⁹³

²⁸⁷ Orhan Türkoğan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözölme*, s. 17.

²⁸⁸ İsmet İnönü, *İsmet İnönü’nün Vecizeleri*, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul 1941, s. 10.

²⁸⁹ İsmet İnönü, *İsmet İnönü’nün Maarife Ait Direktifleri*, T.C. Maarif Vekilliği, Ankara 1939, s. 4.

²⁹⁰ CHP, *Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara 1934, s. 18-20.

²⁹¹ Güngör, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye’nin Kültür Politikası”, s. 9; Geleneksel usullerle halkın kendi kendine dini eğitim yapmalarına dahi müdahale edilmiştir. Jandarma ve polisin bu husustaki baskı ve denetimleri herkesçe bilinen bir husustur. Ayrıca bu dönemde dinde reform çalışmaları hızlanmış, Arapça ezan okuyanların üç ay hapisle cezalandırılmasına karar verilmiş sadece 1947 yılında bu yüzden 29 kişi tutuklanmıştır. Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972, s. 46.

²⁹² Atayığit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, s. 56-57.

²⁹³ *Türk Yurdu*, s. 39-233, Mart 1931, s. 46-60.

Hasan Ali Yücel 1937’de başlayan Eğitim kursları aracılığıyla köye öğretmen yetiştirme ve bu yoldan okuma yazma seferberliğini devam ettirmiştir. Aynı şekilde köy eğitimi üzerinde duran eğitimcilerden İsmail Hakkı Tonguç da köyü canlandırmak için köyde yaşayan insanların yeni bir insan tipi olarak yetiştirmekle mümkün olabileceğine işaret eder: “İyi insan, iş gören, işi başarabilen adamdır. İş yapmayan, yalnızca yazan ya da söyleyen insana biz iyi insan diyemeyiz. İş göremeyen bir insanın dürüst ve akıllı olacağına inanmıyoruz. Böyle insanların bir ulusu iyi yola götürdükleri de görülmemiştir.”²⁹⁴ Böylece İsmail Hakkı Tonguç “iş”i eğitimin eksenini olarak görmüştür. Eğitime ve işe olan sonsuz güveni, onu iş içinde iş aracılığıyla yeni bir öğretmen tipi yaratmaya götürmüştür. Köy Enstitüleri bu düşüncenin ürünüdür.²⁹⁵ 1936-1946 yılları arasında İlköğretim Genel Müdürü bulunduğu sırada 20 Köy enstitüsünde bu görüşlerini uygulamaya çalışmıştır. Görüşlerini 20. yüzyılın en yaygın eğitim akımı olan “İş Eğitimi Akımının” temsilcilerine dayandırmıştır.²⁹⁶

Bu tür görüşler ve uygulamalar gerek halk kesiminde gerekse düşünürler ve eğitimciler arasında çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Eğitim camiasından çeşitli eleştiriler almıştır.²⁹⁷ Köy Enstitüleri beklenen başarıyı yeterince gösterememiş, halk tarafından gönüllü destek görmemiştir. Bunda halkın enstitülerde görev yapan öğretmenlerin örf, adet ve ahlak kaidelerine riayet etmedikleri, kendilerini hakir gördükleri hakkındaki kanaatleri en önemli sebeplerden biridir.²⁹⁸

Cumhuriyet devrimlerinin bekası için, tam anlamıyla batılı bir hayat tarzının ikame edilmesi için ve yeni bir devlet ve millet var edilebilmesi için eğitimde

²⁹⁴ İsmail Hakkı Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947, s. 19.

²⁹⁵ Aylin Özman, ‘İ.Hakkı Tonguç’, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları, Modernleşme Ve Batıcılık*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, c. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 368-371.

²⁹⁶ Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara 1982, s. 158; İş Eğitimi Akımı ve temsilcilerinin görüşleri hakkında bilgi için bakınız. Binbaşıoğlu, *a.g.e.*, s.119-127; Halil Fikret Kanad da o dönemde Köy Enstitüleri’nin kurulmasını çeşitli yazılarıyla “Hayat yapıcı üretici (üretici) insan istiyor. Hayat elişinin her nevinde mahir, becerikli insan istiyor.” diye gerekçelendirerek destekleyenlerdendir. Halil Fikret Kanad, *Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye*, Ankara 1942, s. 165.

²⁹⁷ Örneğin Baltacıoğlu’nun eğitim anlayışı toplumsal yönü ağır basan “yaparak yaşayarak öğrenme”ye ya da “iş eğitimi”ne yer veren bir eğitim anlayışı olsa da köy enstitülerinin kendi zihnindeki içtimai mektebin uygulamacısı olmadığını belirterek bu okulları eleştirir. Ona göre bu kurumlardan çocuk eksik doğmuştur. Sınıfları, saatleri, ezberi, kelime bilgisini kaldırmak bunların yerine işleri, sosyal gerçek travayı (iş, etkinlik) koymak gerekirdi. Ona göre içtimai mektepte nazari ameli ayrımı olmamalı yalnız üretim olmalıdır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Pedagojide İhtilal*, Anadolu Matbaası, İstanbul 1964, s. 79-80.

²⁹⁸ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 146-147.

humanist, pozitivist ve pragmatist bir felsefe benimsenmiştir. Tarihi miras, edinilen tecrübe ve birikim itilmiş, horlanmış ve eğitim felsefesine temel alınmamıştır. Eğitim ne halka, ne kültüre ne de dine dayalıdır. Böylece halkın değerleri, mefkûresi ve metafiziği dışlanmış. Bu dönemde dindar ve vatansever kavramlarının dahi yan yana kullanılmasına tahammül edilmemiştir. Bu doğrultuda eğitim ideolojik bir aygıt olarak görev yapmış, ahlak dinden soyutlanmıştır. Böylece Türk toplumuna yeni bir kimlik biçilmeye çalışılmıştır.²⁹⁹ Eğitimde önemsenen nokta dini ve ahlaki değerlerin verilmesi değil, biyolojik bir varlık olarak algılanan insanın iyi bir yurttaş yapılmasıdır.³⁰⁰

İnönü'nün laikleştirme politikası II. Dünya savaşı sonrası yerini demokratikleşmeye bırakmış, çok geçmeden din ve laiklik konuları üzerindeki tartışmalar artmıştır. Din dersinin tekrar okullarda yer alması konusunda CHP'li pek çok milletvekili görüş bildirmiştir. Gençlerde ana babalarına karşı görülen saygısızlıklar ve iyi eğitilmiş din adamı eksikliği okullarda din eğitiminin yeniden başlaması ile ilgili olarak ortaya atılan iki gerekçedir.³⁰¹ Bunlarla beraber CHP içinde laikliğin yorumlanması ile ilgili de değişim söz konusu olmuştur. Parti 1947'deki kongresinde programın laiklik ile ilgili maddesinde düzenlemeye gitmiş; “din ve itikatları yüzünden” ifadesi çıkarmış, onun yerine “kanunun yasaklamadığı ibadet ve ayinler yüzünden” ifadesini getirerek, hiçbir vatandaşın bu konuda rahatsız edilmemesi hususunu belirtmiştir.³⁰²

1935'lerden sonraki bakış açısı, çevrenin ve ekonominin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok kültürlü insan yetiştirmeye yönelmiştir. 1940'larda humanist eğitim görüşü programlara yansımıştır.³⁰³ İnönü döneminde milliyetçilik fikrinin değişmesi ve hümanist eğitim felsefesinin benimsenmesi sonucunda okullarda verilecek ahlak eğitimi ile ilgili anlayış da değişmiştir. Laikliğin katı bir şekilde dinden uzaklaşma olarak yorumlanması, din derslerinin okullardan tamamen

²⁹⁹ Necmettin Tozlu, “Eğitim Sistemimizin Şekillenmesinde Bir İdeoloji Olarak Batılılaşma Düşüncesinin Etkisi” *Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi- Yüzcüncü Yıl Üniversitesi* 23-26 Ekim 1996, Van 1997, s. 240-242.

³⁰⁰ İbrahim Hasgür, “Cumhuriyet Türkiye’inde Eğitim Politikalarının Temel Özellikleri”, *Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, Van 1994, s. 205.

³⁰¹ Bu süreç hakkında bilgi için bakınız. Y. Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Politika-Eğitim- Kalkınma*, Nüve Matbaası, Ankara 1974, s. 302-307.

³⁰² Atayığıt, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, s. 51-52.

³⁰³ Recai Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 28-30 Mart 2001 İstanbul*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2003, s. 628.

çıkarılması, milli ahlakın artık aslında milli kültürün çok önemli bir parçası olmasına rağmen dinden ayrı düşünülmesi, ahlak eğitimi dini-millî ahlak işbirliğinden uzaklaştırmıştır. Artık milli ahlakı besleyen değerler humanist-laik ahlakın değerleridir. Ancak bu uygulamaları yapan parti daha sonra yine ahlaki gerekçelerle din derslerine ve dolayısıyla milli ahlakla birlikte dini ahlakın eğitimine dönüş yapacaktır. Ayrıca dönemin öne çıkan eğitim akımı “İş Eğitimi Akımı”dır. Bu akımın ön gördüğü nitelikte bir iş ahlakının öğretilmesi, işi yapabilme ve tamamlayabilme ile ilgili ahlaki sorumluluğun kazandırılması şeklinde, iş içinde ve iş aracılığıyla uygulanmıştır.

2.2.2. İnönü Dönemi Eğitim Programlarının Amaçları ve Eğitim Şuralarında Ahlak Eğitimi

Dönemin eğitim ve ahlak eğitimi politikasını daha iyi anlayabilmek açısından uygulanan müfredat programlarında yer alan amaçlara ve bu dönemde yapılmış olan şura çalışmalarına değinmek de faydalı olacaktır. Cumhuriyetin ilk İlkokul Müfredat Programı 1926 yılında çıkarılmıştır. Bu programa göre ilkokulların amacı şöyledir: İlk mekteplerin başlıca maksadı, “...genç nesli muhitine faal bir şekilde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir.”³⁰⁴

Bu dönemde ilkokul müfredat programında 1936 yılından 1948’e kadar herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu programa göre ilkokulun amaçları şunlardır:

1. İlkokula devam eden çocukları, kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, devletçi, laik, inkılapçı yurttaşlar olarak yetiştirmek, Türk milletini, Kamutayı (TBMM Genel Kurulu), Türk devletini sayın tutacak ve tutturacak fikirleri bütün yurttaşlara aşılarmayı kendisine bir vazife bilecek talebe yetiştirmek,
2. İlkokul, talebesinin fikir ve bedence gelişmesine ehemmiyet verir, onları sağlam vücutlu, şen ve gülbüz yurttaşlar olarak yetiştirmek, karakteri bakımından da milli derin tarihimizin gösterdiği yüksek derecelere çıkarmaya çalışmak, talebede sosyal vazife ve mesuliyet duygusunu uyandırmak, onları inzibat ve nizamla samimi bir anlayışla bağlamak.
3. İlkokulun terbiye ve tedrisinden güdülen hedeflerden biri de bilgiyi, talebeye maddi hayatta muvaffakiyet elde ettiren bir vasıta haline getirmektir. İlkokula devam eden her vatan çocuğuna modern iş hayatının mühim vasıtalarından istifade edebilmek için gereken bilgi ve maharetleri temin etmek ve bu bilgi ve maharetleri başkalarına da faydalı kılmak şuurunu kazandırmak.³⁰⁵

³⁰⁴ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s. 81.

³⁰⁵ *1936 İlkokul Programı*, T.C. Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, Ankara 1936, s. 6-12.

Ortaöğretim konusunda Cumhuriyet’i kuranlar 1923 yılında sultanileri liseye, idadileri de 1924’te ortaokula dönüştürmüşlerdir.³⁰⁶ Yücel bir konuşmasında, liselerin müspet ilim zihniyetinin, milli kültürün ve milli kültürün oluşması için de hümanizm ruhunun halini ve geleceğini belirleyecek kurumlar olduğunu belirtmiş ve buna yönelik olarak Latince ve Yunancanın öğretildiğini ifade etmiştir.³⁰⁷ 1927 yılında kabul edilen Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi’nin ikinci maddesinde belirtilen bu okulların amaçları şöyle ifade edilir: Öğrenciye sağlıkla ilgili alışkanlıklar alması, bir ailenin parçası, bir meslek adamı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşı olmak sıfatıyla milleti için verimli faaliyette bulunması ve bunları içeren bir ahlaki seviyenin kazandırılmasını hedefler.³⁰⁸ “Görüldüğü gibi öğrencilerin taşıyacağı sıfatlar aile üyesi olmak, meslek adamı olmak, yurttaşlıktır. Ufuklar ulusla sınırlıdır; öğrenci ulus çerçevesinde hareket etmeli, aile kurmalı ve bir meslek sahibi olmalıdır.”³⁰⁹ Verilecek ahlak eğitimi ise bu yurttaşlık eğimi içerisinde değerlendirilmektedir. Aynı anlayış 1947 yönetmeliğinde sıralanan amaçlarda da görülmektedir: “Türkiye Cumhuriyeti’nin milli ahlakı benimsemiş ve pozitif bilim anlayışını kazanmış, çalışkan, yararlı bir yurttaş olarak yetişmesini... iyi alışkanlıklar, maharetler kazanmasını, ruhça bedence sağlam olmasını amaç sayar.”³¹⁰ Yani öğretimi yapılan “milli ahlak” yararlı bir yurttaş yetiştirebilmek için bir araç olarak görülmektedir.

1936 İlkokul programında tespit edilen ilkeler arasında ahlaklı yaşama ilkesi ve ilkokulun hedefleri arasında bilimsizliği gidermek; kuvvetli Cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı yurttaş yetiştirmek; Fikir, beden ve karakter gelişimini sağlamak; bilgiyi, yurttaşa hayatta başarı elde ettiren bir araç haline getirmek; Millî vatansever ve bilimsel zihniyetli yurttaş yetiştirmek; serbest disiplinli, düzenli ve iyi alışkanlıklar elde edilmesi³¹¹ gibi hususlar yer almakla beraber; özellikle ahlaklı yaşama ilkesi, karakter gelişimi ve iyi alışkanlıklar elde edilmesi konusunda din eğitiminin göz ardı edilmiş olduğu, dinin katkısı ya da etkisi olmaksızın bir ahlak eğitiminin hedeflendiği görülmektedir. Bu dönemde bilimsel

³⁰⁶ Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim*, s. 133.

³⁰⁷ Reşat Özalp, Aydoğan Atıunal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s 10-13.

³⁰⁸ Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim*, s. 160.

³⁰⁹ Kaplan, *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, s. 188.

³¹⁰ Cicioğlu, *a.g.e.*, s. 161.

³¹¹ *İlkokul Programı (1936)*, T.C. Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, Ankara 1936, s. 19-34.

zihniyetli insan yetiştirmek ile din eğitimi birbirini tenakuz eden hususlarmış gibi görüldüğünden, din eğitimi örgün eğitimden uzaklaştırılmıştır.³¹² Ancak din eğitiminin de bilimsel bir zihniyetle ehil olan bilgili insanlarca verilmesinin önemi ve din eğitiminin ahlak eğitimine ya da karakter gelişimine sağlayabileceği katkılar uzun yıllar sonra tartışılabilir olacaktır.

Milli Eğitim Bakanlığının düzenleme hizmetini yürütmek maksadıyla toplanmış bulunan Heyet-i İlmîyelerin görevini yapmak üzere, 1933 yılında yürürlüğe giren 2287 sayılı kanun ile “Millî Eğitim Şurası” teşekkül ettirilmiştir.³¹³ Çok partili yönetime geçilinceye kadar iki ayrı Millî Eğitim Şurası düzenlenmiştir. Her iki şura da Hasan Ali Yücel’in eğitim bakanlığı döneminde gerçekleştirilmiştir. Dönemin eğitim anlayışı ve bu çerçevede yapılan tartışmaları görmek açısından bu şuralar önem arz eder. Ayrıca ahlak eğitimi konusu da bu şuralarda tartışılan konular arasındadır.

17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında 12 gün süren Birinci Maarif Şurası’nda her derece ve türdeki eğitim kurumlarına ait program ve yönetmeliklerin incelenmesi önemli bir yer tutmuştur. Ahlak eğitimi konusu ise doğrudan veya dolaylı olarak sadece okul disiplin talimatnamesi çerçevesinde ele alınmış ve görüşler konu ile ilgili müzakereler sırasında söz alanlarca açıklanmıştır. Konu açısından aydınlatıcı olabilecek bu görüşlere aşağıda değinilmiştir.

Dönemin maarif vekili Hasan Ali Yücel, şurayı açış konuşmasının bir bölümünde okullarda disiplin ve disiplin talimatnamesine değinmiş, bu talimatnamenin önemli özelliklerinden birisinin ders ve vazife ile ahlaki durumun yakın alakasına dikkati çekmesi olduğunu belirtmiştir.³¹⁴

³¹² 1936 ilkökul programında Din Derslerine şehir ilkokullarında ne program dışı ne de isteğe bağlı olarak yer verilmemiştir. Bkz. *İlkökul Programı (1936)*, s. 35; Hatta bu tarihten önce yayınlanan program kitapçıklarında da program dışı olarak yine din derslerine şehir ilkokullarında yer verilmediği görülmektedir. Yani 1931-1932 eğitim-öğretim yılından itibaren şehir ilkokullarından din dersi tamamen çıkarılmıştır. Recai Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları”, s. 616.

³¹³ “Eğitim sisteminin düzenlenmesi ve zaman içinde yenileşmesi çalışmalarını, Talim ve Terbiye Kurulu ile birlikte inceleme ve Bakanın onayına sunulacak kararları almak üzere bu konudaki mevzuatın gereği olarak kurulan Millî Eğitim Şuraları, Cumhuriyet dönemi boyunca önemli girişim ve katkılarda bulunmuştur... Şuralarda alınan kararların uygulanması imkân ve şartlarla kayıtlı olmakla beraber şuraların eğitimin bütünüyle ele alınmasında, tartışılmasında, konuların meslek ve kamuoyuna mal edilmesinde, dolayısıyla uygulayıcılara yol gösterilmesinde büyük ölçüde katkıları bulunmuştur.” Özalp-Ataünal, “Millî Eğitimde Kongreler ve Şuralar”, s. 116-117.

³¹⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği Birinci Maarif Şurası*, Maarif Vekâleti Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, s. 18-20.

Dr. Fahrettin Gökay, gençliği tahrip eden maddelerin yalnız nikotin ve alkolle sınırlandırılmaması gerektiğini belirtmiş, buna karşın Dr. Akil Muhtar Özden, aslında okullarda hiçbir zararlı maddeden bahsedilmemesi gerektiğini bu maddelerin isimleri tekrar edildikçe çocukları buna teşvik edebileceğini dile getirerek karşı görüş belirtmiştir.³¹⁵ Bu görüşüne bu talimatnamenin bir ahlak kitabı olmadığını gerekçe göstererek Hıfzurrahman Raşit Öymen, bu talimatnameden içki, kumar, bara gitme, küfür etme gibi gereksiz ve zararlı olabilecek ifadelerin çıkarılmasını teklif etmiştir.³¹⁶ Bu konuyla ilgili olarak nikotin ve alkolün kötü bir şey olmadıklarını ifade eden ve talimatnamede yasaklanan şeyler listesinden çıkarılmasını talep edenler dahi olmakla beraber, İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu konuda özetle şöyle der; çocuklara kötülükleri öğretilerek anlatmalıyız ki ancak çocuklar güzelliklerle beraber çirkinlikleri, doğru ile eğriyi küçük yaştan öğrenebilsinler ve bu yolla iyi yetişsinler.³¹⁷ Ayrıca ona göre okul bir ceza verme yeri değil, işlenen suçların maddi, toplumsal sebeplerini araştırma, ahlaki nedenlerini teşhis etme yeridir. Okulda verilen terbiyenin bütün memleketin ahlakı ve vicdanını ilgilendiren bir mesele olduğunu ifade eden Baltacıoğlu, terbiye evi, ahlak evi, ya da kültür evi gibi isimler altında insanların sosyalleşmeleri amacına yönelik kurumlar kurulmasını teklif etmiştir.³¹⁸

Esat Demirel, Türk çocuğunun üzerinde ulaşmaya çalışması gereken yüksek özellikler içinde yalan söylememesinin yanına, soğukkanlı olması, hakikati sevmesi, eleştiriye tahammül etmesi, işbirliği yapması gibi özelliklerin de eklenmesini talep eder.³¹⁹ Sami Akyol, talimatnamede tesbit edilen “okulda ve dışarıda talebenin vakur ve ciddi bir vatandaş karakteriyle yaşamasını istemek” şeklindeki esasın yerinde oluşunu okulun hayattan ayrı bir yer olmadığı ve okulun hayatla irtibatlandırılmasının gerekliliğine dayandırır.³²⁰

Okullarda işlenen suçlarla ilgili olarak çocukları bunlara iten nedenleri tespit etmek ve onların haleti ruhiyelerini anlayabilmek için çocukların karakter ve sıhhat fişlerinin tutulmasının faydalı olacağını belirten Fahrettin Kerim Gökay, böyle bir

³¹⁵ A.g.e., s. 214-215.

³¹⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği Birinci Maarif Şurası*, s. 223.

³¹⁷ A.g.e., s.216-217.

³¹⁸ A.g.e., s. 232-234.

³¹⁹ A.g.e., s. 219-220.

³²⁰ A.g.e., s. 222.

uygulamanın başlatılmasını teklif etmiştir.³²¹ Disiplinden beklenen esas gayenin çocukların ve gençlerin ahlakına şekil vermek olduğunu söyleyen Sadrettin Celal Antel, disiplin talimatnamesindeki esasların okulu küçük bir demokrasi şeklinde işletmesi gerektiğini, ancak bu sayede okulda hür, bağımsız, vazifesinas vatandaşlar yetiştirebileceğini vurgular.³²²

Yukarıda görüldüğü üzere Birinci Maarif şurasında ahlak eğitimi ile ilgili ayrıntılı ve somut görüşlere yer verilmemiş ve ahlak eğitiminin okullarda nasıl verilmesi gerektiğine dair genellikle okullarda disiplini sağlamak açısından yaklaşmıştır. Müstakil bir ahlak dersi ya da ahlak eğitimi ile dini değerler ilişkisine hiç değinilmemiştir.

1941 yılında yayınlanan maarifle ilgili broşürde dönemin bakanı Hasan Ali Yücel, Cumhuriyet Maarifinin birinci özelliğinin laiklik olduğunu, serbest ve tabii bir şekilde olgunlaşan ferdin vicdanını belirli bir dinin inanç şekline uydurmanın devletin işi olmadığını vurgulayarak, pratik ahlakın ve idealizmin kaynağının millet bütünlüğüne faydalı kılacak insan yetiştirmek olduğunu,³²³ ahlak eğitiminde vatanseverlik duygusunun verilmesinin gerektiğini belirtir.³²⁴

15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında yapılan İkinci Maarif Şurası'nda ise ahlak eğitimi temel gündem maddelerinden biridir. Ahlak eğitimi başlığı altında ise şu gündem maddeleri üzerinde çalışılmıştır.

1. Okullarda ahlak terbiyesinin geliştirilmesi,
 - a) Türk ahlakının sosyal ve kişisel prensiplerinin belirtilmesi,
 - b) İlk ve orta dereceli okullarda bu prensiplerin gerçekleşmesini sağlayacak tedbirlerin düşünülmesi mesleki ve teknik okullarda ayrı prensiplerin iş ahlakına tatbiki,
 - c) Bu tedbirlerin programa bağlanması,
 - ç) Ortaöğretim kurumlarındaki sosyoloji ve ahlak dersleri programının bahse mevzu prensipler bakımından incelenmesi,
 - d) Yüksek öğretim gençliğinde ahlak prensiplerine bağlılığın işlenmesi,
 - e) Talebinin okul dışı durumlarının murakabesi meselesinin incelenmesi.³²⁵

Başbakan Şükrü Saraçoğlu şurayı açış konuşmasında toplumun ve bireyin karşılıklı ilişki içerisinde olduğunu belirterek toplumdaki bireylerin bilgi ve ahlakının birbirine yakınlığı ve benzerliği ölçüsünde toplumun mutlu, huzurlu ve kuvvetli

³²¹ A.g.e., s. 235.

³²² A.g.e., 238-239.

³²³ *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi* (1940-1941), Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 1.

³²⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi* (1941-1942), Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s. X.

³²⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası*, (Tıpkı Basım) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 2-3.

olacağını ifade etmiştir. Ahlakın ve bilginin sınırlarının her bireyin keyfi tercihlerine bırakılmayacağını, böyle olursa milli birlik ve ahengın bozulacağını dikkati çeker. Toplanan şuradan meseleleri incelerken ahlak kaidelerinde çok darlığın kısırlığa ve çok genişliğin de çözülmeye götüreceğini, bilginin yaratıcı ve yapıcı olması gerektiğini göz önünde bulundurmalarını ister.³²⁶

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ise açış konuşmasında milli kültürün en önemli unsurları arasında her Türk'ün şahsiyeti ve manevi varlığı demek olan ahlakı da saymış ve ayrıca Türk çocuklarının kendilerini eğiten kişilerce şikâyetini gerektirecek durumda olmadıklarını iftiharla belirtmiş, memleket gençliğinin ahlakında bir buhranın olmadığını söylemiştir. Şuranın ahlak konusundaki çalışmalarının salgın hastalıklar olmadığı zamanlarda tıp biliminin çalışmaları gibi düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 18 Mart 1942 tarihinde İzmir'de bütün Türk ana-babalarına hitaben yaptığı konuşmasına atıfta bulunarak ahlak eğitiminde okulun işlevinin ne denli önemli olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan okulun görevleri tekrar düşünülmeli, öğrenciye, yurt bilgisi ve tarih dersleriyle, talebe teşekkülleriyle okulun umumi havası içinde verilen ahlakı bugünkünden daha derin ve daha geniş ölçüde telkin edilmelidir.³²⁷

Yücel okulların her ne kadar teknik eksikleri olsa da talebeye ilk ahlak kuralı olarak varlıklarını Türk milletinin yoluna koymak, çalışmalarını onun gelişmesine hasretmek, kendini ona faydalı olacak şekilde yetiştirmek ilkeleriyle milli duyguların verilmesinde çok başarılı olduğunu belirtmiştir. Bir ahlak nizamı kurmak için her şeyden önce o nizamın sıkı bir şekilde uygulandığı bir çevre oluşturmak gerektiğinin altını çizen Yücel, yapılan inkılâpların bu amaca hizmet ettiğini, yani milli bilinç eğitimini desteklediğini belirtmiştir. Yücel çocuklarımıza ahlak eğitimi kapsamında nelerin öğretilmesi gerektiğini çeşitli örneklerle açıklar.³²⁸

³²⁶ A.g.e., s. 3-4.

³²⁷ “Ancak ahlaklı ve karakterli çocukların bilgilerinden memleket faydalanır. Yavrularımız, memleketin ilerisi kendi ellerinde olduğunu bilerek kudretli ve bilgili olduğu kadar ahlaklı ve karakterli olarak yetişmelidirler. Böyle bir yüksek amaç küçük yaşta, mektep sıralarında zihinlerde yerleşirse sağlam olur.”, *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası*, s. 6.

³²⁸ “Çocuklarımıza, iyilik sevmenin, ahlaklı olmanın ikinci adı olduğunu; bir insanın iyi olması demek onun kendisi ve başkaları için iyiliği istemesi, yine insan tabiatında bulunan kin, kıskançlık hallerinden kurtulması demek olduğunu; dedikodunun memleketimiz hayatında haksız olarak aldığı yeri ve vatandaşın iş saatlerinden çaldığı zamanı; kin, kıskançlık, dedikodu zihniyetine kapılmış olanların melekelerini ne boş yere israf etmekte olduklarını; vatandaşların yalnız dedikodudan vazgeçecekleri zaman içinde kendilerine ve memlekete getirebilecekleri yardımın, yapabilecekleri işin ne büyük bir yekûn tutacağını; iyilik duygusu ile hareket edenin ‘bön adam’ olmadığını; iyi

Yücel'e göre kişinin sahip olması gereken ahlak ilkeleri sadece kendisi için kendi faydası için olmamalıdır, yani etkin olmalıdır. Bu konuyu ise etrafımızda gördüğümüz kötülükleri önce elimizle yok etmeye çalışacağız, bu yetmiyorsa dilimizle düzeltmeye çalışacağız, bu da mümkün olmuyorsa onları yüreğimizden taşıyacağız şeklinde açıklamaktadır. Bunu sağlamak yani ahlak anlayışımızı edilgin değil de etkin hale getirmek en önemli vazifemiz olmalıdır.³²⁹ Yücel'in burada belirttiği ilkenin İslami bir temele dayanmış, yani Hz. Peygamber'in bir hadisine dayanmış olmasına rağmen bununla ilgili herhangi bir atıfa yer vermeden zikretmiş olması dikkate değerdir.³³⁰ Yücel ahlaki telkinlerimizin temellerini milli faziletlerimizden çıkarabileceğimizi belirtir. Çünkü milli hayatımız bize, en büyük ahlaki düsturları verecek kadar zengindir. Siyasal ve medeni tarihimizin olayları ve büyükleri, halkımızın düşünceli ve ihtiyatlı hayatı, vakarlı hareket tarzı, çetin toprak terbiyesinden aldığı gerçekçi görüşü, en değerli ahlak temelleridir. Atasözlerimiz tükenmez hakikatler hazinesidir. Türk milletinin vatanseverlik ruhu ise üzerine kişi ve cemiyet ahlakını inkılâpçı ve laik bir ruhla dayandırabileceğimiz yıkılmaz temeldir.³³¹ Görüldüğü gibi Yücel'in bu sözlerinde de milli faziletler ile dini değerler arasındaki ilişkiye, milletin sahip olduğu ahlaki değerlerin temelleri arasında dine yer verilmemektedir.

Şura çalışmaları sırasında bir ahlak komisyonu oluşturulmuş ve okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi yönünde bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Yeni düzenlemeler yapılırken Türk eğitiminin hedefleri arasında "Türk diline, kültürüne, inkılabın eser ve esaslarına, umumiyetle Türklük idealine bağlı bir Türk; bütün medeni milletlerce kabul edilen yüksek ahlak ilkelerini benimsemiş bir insan;

insanın kendine gelebilecek fenalıkları kolayca görebildiğini ve iyilik ruhuyla hareket ettiği için fenalıkların birçoğundan korunabileceğini öğretelim; kurnazın asla zeki olmadığını, gerçek zekânın hileye tenezzül etmeyecek kadar kudretli olduğunu yüksek sesle anlatalım.

Çocuklarımıza, doğruluğun kişiye verdiği vicdan huzurunu, ancak doğru bir insanın memleketine faydalı olmak imkânını bulabileceğini, çünkü etrafındaki insanların ona bu şartla inanacağını; doğru vatandaşlardan terekküp eden bir cemiyette insanların birbirine inanarak iş görebileceklerini; kendilerinde ve başkalarında yalanı affetmemeleri gerektiğini; yalanın ve hilenin insanın kendi gözünde düşürdükten başka, çevresi içinde de alçak ve bayağı bir vaziyete soktuğunu; buna karşılık, doğru olmanın ve doğruyu söylemenin insana bütün hareketlerinde hürriyet ve istiklal verdiğini ve doğru insanın yalnız bu karakteriyle bir şahsiyet olacağını göstereyim." *T.C. Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası*, s. 6-8.

³²⁹ *A.g.e.*, s. 10.

³³⁰ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 70.

³³¹ *T. C. Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası*, s. 10.

kendine ve başkalarına saygı gösteren, haysiyet ve namus sahibi bir şahsiyet yetiştirmek³³²de bulunduğuna vurgu yapılmıştır. Dini temelden ziyade ulusçu ilkeye dayalı milli karakterde bir ahlak anlayışı benimsenmiştir.”³³³

Komisyon tarafından belirlenen “İdeal Türk Çocuğunun Özellikleri” ise şunlardır:

1. İyi, doğru ve güzel olan manevi değerleri benimseyerek yaşar ve etrafındakileri yaşatmaya çalışır. Kendi günlük hayatında çalışma ve başarılarıyla milletine en çok faydalı olur. Kendi menfaat ve saadetini milletin menfaat ve saadetinde arar bulur. Vazifesinde titizdir. Kendi hakları gibi başkalarının haklarını da aramakta uyanıktır.
2. Milli egemenliğin ifadesi olan kanunlara bilgi ve sevgi ile uyar.
3. İyi ve doğru işlere kendi teşebbüsü ile sarılır. Bilgi ve karakterine dayanarak çalışır ve işin sorumluluğunu çekinmeden üzerine alır. İyi ve doğru bildiği şeyleri cesaretle müdafaa eder.
4. Cemiyet işlerinde yurttaşlarıyla el ve emek birliği yapar. Geçmiş nesillerin bıraktıkları maddi ve manevi, milli ve insani değerleri yalnız korumakla kalmaz, onları zenginleştirerek kendinden sonra gelenlere devreder.
5. Milletini en yüksek medeniyet seviyesine çıkarmayı ülkü bilir. Türk çocuğu bu ideale varmak için:
 1. Ciddi çalışır ve ödevine bağlıdır.
 2. Her yerde, her işte, her zaman doğruluktan ayrılmaz, başkalarının da ayrılmasına meydan vermez.
 3. Yurttaşını sever, ona yardım eder ve güvenir.³³⁴

Ayrıca “Türk Ahlakının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları” başlığı altında sıralanan ilkeler arasında en başta vatanseverlik, vatanının faydası için çalışmak, çalışkanlık, başkalarına zarar vermemek, doğruluk gibi ilkeler Türk’ün meziyetleri olarak sıralanmaktadır. Yapılması gereken bir işi yapmamak ya da eksik yapmanın hilekârlık olduğu, gösteriş ve şarlatanlığın fert ve cemiyet için zararlı olduğu, adalet, doğru emirlere ve disipline uymak, ailenin değerini bilmek, sağlığını korumak, zararlı alışkanlıklardan uzak durmak, başkalarının başarısından mutluluk duymak, öfkeyi yenmek, kin duygusundan uzak durmak, başka inançlara ve fikirlere saygı duymak, büyüklenmemek, başkalarıyla eğlenmemek, dedikodu yapmamak, lüks ve israftan kaçınmak, merhametli ve şefkatli olmak gibi niteliklerin iyi ahlaklı bir insanın vasıfları olduğu vurgulanmaktadır.³³⁵ Hem ideal Türk çocuğunun özellikleri hem de Türk ahlakının toplumsal ve kişisel ilkeleri ahlaki ilkeler iyi bir yurttaş yetiştirmek amacıyla öğrenciye kazandırılması hedeflenen milli ahlak ilkelerini esas almaktadır. Bu ahlak ilkeleri sıralanırken hiçbir şekilde dini inançlar

³³² A.g.e., s.104.

³³³ Nurullah Altaş, “Türkiye’de Örgün Eğitimde Dinin Yeri”, *Marife Dergisi*, c. 1, S. 2, 2002, s.221-222.

³³⁴ T.C. Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası, s. 104-105.

³³⁵ T. C. Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası., s.105-107.

ya da değerlerin bu ilkelerin kazanılmasına olabilecek katkısından ya da toplumun dini inançları ile sıralanan ahlak ilkeleri arasındaki ilişkiden söz edilmemektedir.

Ahlakı davranıştan ayırmanın mümkün olmadığı, inanılmayan ve yaşanmayan ahlakın ahlak olmayacağı vurgulandığı raporda okul içinde ve dışında her türlü okul-aile işbirliğinin öneminden söz edilir. İlkokullarda ahlak eğitiminde uygulanabilecek çeşitli yöntemler ve tedbirlere yer verilir. Başlıca tedbirler ise okullarda iyi bir disiplinin kurulması ve çocukların itaate alıştırılması, sözle telkin yapmak, başta öğretmenler olmak üzere çocuğun çevresindeki iyi örnekleri çoğaltıp, kötü örnekleri kaldırmak, verilmek istenen ahlaki ilkeleri sık sık tatbik ettirmek, yakın ve uzak Türk tarihinden, büyük Türk şahsiyetlerinin hayatlarından milli duyguları kuvvetlendirecek olguları telkin vasıtası olarak kullanmak, ahlak eğitiminde estetik duyguların yardımcı bir öğe olduğunu göz önünde bulundurarak çocukların sanat ve tabiat güzelliklerine ilgi duymasını sağlamak, Yurttaşlık Bilgisi dersinde olduğu gibi diğer derslerde de ahlakın gelişmesine yarayacak her fırsattan yararlanmaktır.³³⁶

Ortaokul çocuklarında ise sosyal ve ahlaki duygular daha bilinçli olduğundan onlara ahlaki ilkelerin hem telkin hem de düşündürme yöntemleriyle verilmesi mümkündür. Orta dereceli okullarda ahlak eğitimi ile ilgili olarak şu tedbirler sıralanmaktadır:

1. Gençlere uygun sözler söyleyerek ve örnekler vererek yüksek ahlak ilkelerini sevdirmek
2. Cemiyete karşı ödevlerini açıklamak
3. Gençlerin iradelerini talebe teşkilatları ile güçlendirmek
4. Gençlerde toplumsal ahlakı, ödev duygusunu ve karşılıklı yardım eğilimlerini geliştirmek
5. Kazanılan iyi alışkanlıkları ahlaki değerler uygun fikirlerle aydınlatarak her an faaliyete geçecek bir duruma getirmek
6. Gençlerde bedeni ve ruhi gelişimi sağlayacak kuvvetli bir edebiyatın yayılmasını sağlamak
7. Öğrenciler ve öğretmenler arasında karşılıklı konuşmalar yapmak suretiyle gençlere adabı muaşeret öğretmek ve ahlakı etkinleştirmek
8. Gençlere zararlı ve cinsel telkinler yapan, onların hayat anlayışlarını sathileştiren filmlerin mümkün olduğu kadar memlekete girmesine ve yayılmasına engel olmak
9. Türk tarihinden faydalanarak, fedakârlık, kahramanlık, yardımlaşma olguları ile dolu filmlerin yapılmasına çalışmak
10. Çocukların estetiğe ait her şeyi tanımalarına yardımcı olmak
11. Toplu oyunları ahlaka yardım edecek şekle koymak için bunları ilgili öğretmenlerin gözetimi altında yaptırmak
12. Her türlü fena ve zararlı yarışmaları önlemek
13. Kendi seviyelerine uygun seçme okul şarkıları ve halk türküleriyle talebenin estetik ve ahlak eğitimine yararlı olmak
14. Yatılı okulda bulunan talebeye okulda, ileride yaşayacağı hayata yakın temiz ve sade bir hayat yaşatmaya çalışmak

³³⁶ T.C. Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası., s. 109.

15. Ahlaki ilkelerin etkinleşmesini sağlamak amacıyla izcilik teşkilatını kuvvetlendirmek
16. Ahlak ilkelerinin iyice benimsenmesi, yurtseverliğin ülkü ve inanç haline gelmesi için okul dışında gençleri halk evlerine çekecek vasıtaları sağlamak.³³⁷

Yüksek öğretim talebesine ahlak eğitimi verilmesi ile ilgili olarak şu tedbirler ortaya konulmuştur:

1. Yüksek öğretim talebesini aktif ahlaklı ve karakterli olabilmesi için üniversite hayatında ilmi araştırmalara alıştırmak
2. Gençlere küçüklükten itibaren kazanmış oldukları alışkanlıkların mahiyetini iyice kavratmak ve bu amaçla onlarla felsefi, ilmi telkinlerde bulunarak hareketlerinin hesabını kendi kendilerine verebilecek duruma gelmelerine çalışmak
3. Gençlerin ruhunda milli duyguların son derece kuvvetli olmasına çalışarak milliyet ülküsünü her Türk vatandaşı için birleştirici ve yaratıcı bir güç haline getirerek bu şekilde gençlerin kendine güven duymasını sağlamak
4. Kişisel teşebbüs kabiliyetlerini artırmak ve onların yüksek ülkelere ulaşmasını sağlamak³³⁸

Görüldüğü üzere hangi yaş grubu olursa olsun ahlak eğitimi yapılırken milli duyguların kuvvetlendirilmesi esas alınmakta, öğretimi yapılan ahlak milli değerlerle temellendirilmektedir.

Raporda ortaöğretim kurumlarında yer alan Yurttaşlık Bilgisi dersine vurgu yapılarak bu derslerde ahlak konusuna daha geniş yer verilmesinin gereği üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan ahlak eğitimi çerçevesinde toplum bilim ve ahlak dersleri ile ilgili olarak programların incelendiği belirtilir. Bu derslerde (felsefe, sosyoloji, ahlak) pratik ahlaka daha fazla önem verilmesi, ahlak derslerinin teori ve pratik olarak bir bütün halinde ele alınması ve pratik kısımda Türk ahlakının ilkelerine önem verilmesi gerektiğine raporda yer verilmiştir.³³⁹ Ayrıca raporun dilekler bölümünde ahlak eğitimi için yapılması teklif edilen çeşitli öneriler yer almaktadır.³⁴⁰

³³⁷ A.g.e., s. 109-110.

³³⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası*, s. 110.

³³⁹ A.g.e., s. 111-112.

³⁴⁰ Bunlardan bazıları: “-Ahlak ve karakter terbiyesini sağlamak amacıyla zikredilen tedbirlerin hedeflenen sonuçlara ulaştırması için bilgili, vazife ve meslek ahlakı kuvvetli, inançları sağlam öğretmenler yetiştirilmesi,
- Gençlik psikolojisi ve ahlak terbiyesi üzerine kitaplar yazdırılması,
- Yatılı ve yatılı olmayan okullarda bazı hizmetlerin öğrencilere yaptırılması,
- Mümkün olduğu takdirde orta dereceli okul öğretmenlerinin derslerinin aynı okulda toplanması
- Bir sınıfta ders sayısı en çok olan öğretmenin o öğrencilerin ahlaki ve fikri eğitimleriyle özellikle ilgilenilmesi,
- Büyük bestecilerin plaklara alınmış eserlerinin öğrencilere dinletilmesi,
- Türk gençlerine dünya ölçüsünde büyük bilgi adamı olmak, insanlığa yeni, güzel değerler kazandırmak idealini aşlamak için onlarda cesaret, mukavemet ve manevi atılganlık vasıflarının kuvvetlendirilmesi,

Gündem maddelerinden birini başlı başına doğrudan ahlak eğitimine ayıran İkinci Maarif şurasının müzakereleri de ahlak eğitimi konusunda farklı görüşlerin ifade edilmesine bir zemin oluşturmuştur. Müzakerelerde zikredilen görüş ve eleştirilerden bazıları ise şunlardır:

Akil Muhtar Özden, ahlaki tedbirlerin uygulanması için toplumun ve sosyal çevrenin önemine yeterince vurgu yapılmadığı ve ahlak eğitiminin sadece öğretmenlerin şahsiyeti ve eğitimine bırakılması konularında rapora yönelik eleştiri getirmiştir.³⁴¹ İ. Hakkı Tonguç ise bu eleştirilere katılmadığını belirterek öğretmenden beklenen şeyin talebeye iyi örnek olmaları için doğru sözlü, adil, iyi ahlaklı olmaları, yersiz yere hiddetlenmemeleri ve nefislerine hâkim olmalarıdır, der.³⁴²

Reşit Tarakçıoğlu, toplumbilim ve ahlak derslerinin ahlak eğitimi açısından önemini vurgulayarak bu konudaki eserlerin özellikle de ahlak kitaplarının içerik ve üslup olarak yetersiz olduğundan bahseder.³⁴³ Muhtar Bayat, adab-ı muaşeretin önemi ve vazife duysunun geliştirilmesini vurgulayarak, çocuklara verilmesi düşünülen muaşeret kurallarına dair konferanslar yerine yeni yazılacak olan yurttaşlık bilgisi kitaplarında sınıf ve seviyeye uygun konuların bulunmasını, bütün talebeye mecburi olarak okutulmasını teklif eder, bunun zorunlu işlerden olduğunu belirtir.³⁴⁴

Hıfzurrahman Raşit Öymen ise, ahlak konusunun önceleri dine bağlı bir mesele olarak ele alınırken sanayi inkılabından sonra dünyevi bir mesele olarak algılandığını, bu meselenin halledilmesi için çeşitli kongreler etrafında farklı fikirler

-
- Okul dışı gençliği içine alan ve onları çalıştıran çeşitli iş yurtlarına ve mesleki teşekküllere ahlak ve karakter eğitimi bakımından düşen görevlerin yapılıp yapılmadığının ilgili müesseseler tarafından takip edilmesi,
 - Ahlak eğitimi için Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kültür merkezlerinde Halkevlerine bağlı, bu işte uzman olan kimselerden “ahlak danışma kolları” oluşturulması ve bu kolların ana babalara çocuklardaki ahlaki kusurların giderilmesi noktasında rehberlik yapması ve bunlar için radyodan faydalanabilmesi,
 - Şehirlerin her mahallesine ve köylerde uygun kimselerden kurulu “ahlak öğüdü verme kolu” oluşturulması ve bu kolların kendi mahallelerindeki uygunsuz davranan gençleri ve bunlara göz yuman anne babaları uyarması,
 - Öğretmen okullarına alınacak çocukların en ahlaklı gençler arasından seçilmesi,
 - Talebeyi kültür ve milli ahlak bakımından iyi yetiştirmek için her türlü fedakârlığın yapılması.” *T. C. Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası.*, s. 114-116.

³⁴¹ *A.g.e.*, s. 117-120.

³⁴² *A.g.e.*, s. 120.

³⁴³ *A.g.e.*, s.123-124.

³⁴⁴ *A.g.e.*, s. 1129-130.

ileri sürüldüğünü belirterek, hazırlanan raporun en kuvvetli yönünün ahlaki bir aksiyon ve iş ahlakı olarak ele alması ve bu noktada bir takım yeni fikirler ileri sürülmesi olarak gördüğünü ifade eder ve ortaokullarda resim iş dersinin yanı sıra konulacak iş dersinin, iş ahlakını düzeltmede ve öğrenciye eline aldığı işi iyi bir sonuca vardırma fikir ve terbiyesi kazandırmada önemli bir rol oynayacağını belirtir.³⁴⁵

Sadrettin Celal Antel, ahlak terbiyesini üç ana esasta toplayarak, bu esasların uygulanması için gerekenlerin raporda yeterince yer verilmediğini belirterek şu açıklamalarda bulunur; ahlak terbiyesinin birinci esası, yüksek manevi değerlere karşı gençlerde alaka ve heyecan uyandırmak, ikincisi ahlaki ve medeni esasları tanıtmak suretiyle onlarda ahlaki, medeni şuur ve idrak yaratmak, üçüncüsü de bu esaslara uygun olarak alışkanlıklar kazandırmaktır. Okullarda öğrencilere yaşlarıyla ve idrakleriyle uyumlu olarak hürriyet ve sorumluluklar vermek, onları okul hayatına fiilen iştirak ettirmek yoluyla serbest bir disiplin anlayışı uygulanmalıdır.³⁴⁶

İnönü döneminde gerek kültür ve eğitim politikasındaki değişim ile gerekse bunun eğitim uygulamalarına yansısıyla bir toplumun, çağdaşlaşma ve batılılaşma adına yeniden inşası, dönüşümü hedeflenmiştir. Milli kültürden hümanist kültüre doğru bir yönelimin gerçekleşmesi, laikliğin tamamen dinden uzaklaşma olarak yorumlanması, benimsenen milliyetçilik anlayışının da dini değerlerden soyutlanmasına yol açmıştır. Bu dönemde hedeflenen toplumun oluşturabilmesi için eğitim bir kültürleme aracı olarak görülmüştür. Din derslerinin örgün eğitim kurumlarından uzaklaştırılması laikliğin bir gereği olarak uygulanmıştır. Dolayısıyla okullarda yapılan ahlak eğitimi de milli değerlerin (dini değerlerle değil) laik ve hümanist değerlerle desteklenmesi yoluyla yapılmıştır. Ahlaki değerlerin kazanılmasında motive edici güç olarak dini inançlar ve değerler değil, yurttaşlık bilinci, iyi bir yurttaş olmak, Türk milletine yakışır ve vatanına faydalı bir fert olabilmek gibi idealler verilmektedir. Öğretimi yapılan ahlakın temeli toplumun sahip olduğu milli değerler olarak gösterilmektedir. Oysa ki toplumun sahip olduğu milli değerler dini değerlerle iç içedir ve sosyal yaşamda bu birliktelik sürmektedir. Fakat bu durum yani toplumun yaşatmaya devam ettiği kültürel mirasın dini yönü göz ardı edilmiş, yok sayılmıştır. Özellikle Fransız

³⁴⁵ T. C. Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası., s. 141-143.

³⁴⁶ A.g.e., s. 154-155.

düşünür Durkheim'ın sosyal-laik ahlak teorisi pozitivist düşünce gereği³⁴⁷ kabullenilmiş, ahlak, toplumun oluşturduğu toplumsal kurallara indirgenmek istenmiştir. İnsaniyet dininin gereği olarak din ile ahlak arasındaki ilişki de koparılmak istenmiştir. Gerek hükümet programlarında, gerek eğitim programlarının amaçlarında gerekse yapılan şura çalışmalarında ahlak eğitimi hakkında söylenenler, kullanılan üslup hep dini kavramları kullanmama hassasiyetini yansıtmakta ve ahlak eğitiminde milli değerler temelinde laik-toplumsal bir ahlakın benimsendiğini göstermektedir. Ahlak eğitiminde özellikle üzerinde durularak vurgulanan nokta ise iş ahlakının öğretilmesidir.

2.3. Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi ve Sonrasında Eğitim Politikaları ve Ahlak Eğitimi

İkinci dünya savaşından sonra dünyada meydana gelen yeni güçler dengesinde Türkiye'deki tek parti rejimi, yeni siyasal gerçekliklere uyum sağlamak üzere kendisini dönüştürmek zorunda kaldı. Bu uyum sağlama sürecinin bir parçası olarak 1945 yılının Temmuz ayında siyasal partilerin kurulmasına izin verildi. "1946 yılında yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı'nda parti tüzüğü değiştirilerek Değişmez Genel Başkanlık ve Şeflik unvanı kaldırıldı."³⁴⁸ Bu süreç siyasal hayatı ve dolayısıyla eğitim politikalarını da etkilemeye başlamıştır. Yani din ve ahlak eğitimi yeni bir sürece girmiştir.

"Öğretim birliği kanununun ruhuna dönme denemelerine 1946 yılında başlandığı görülür. Din eğitimi ve öğretimi konusu, bu yıl ilk defa gençliğin ana-babaya saygı beslemediği gibi bir ahlaki endişe ve komünizm tehlikesine karşı bir korunma tedbiri olarak TBMM'ye getirilmiştir. Mesele bu gerekçe ile meclise getirildiği zaman, önce üzerinde durulmak istenmemiştir. Devrin hükümet başkanı, modern insanın, ilmi ve insani düşüncelerde mesafe almış milletlerin ahlakını örnek alması gerektiğini hatırlatmış, komünizme karşı din eğitimi, 'zehiri zehirle tedaviye' benzetmiştir." Bu husus da o günün anlayışını yansıtmaları bakımından

³⁴⁷ Orhan Türkdoğan, "Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler ve Cemaatleşme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan Özel Sayı*, Ankara 1999, s. 75-77.

³⁴⁸ Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, s. 199.

önem taşımaktadır.³⁴⁹ Zira o dönemde uygulanmakta olan ahlak öğretimi sözü edilen gelişmiş ülkelerin uyguladıkları laik ahlak öğretimiydi.

Bütçe müzakerelerinde, Milli Eğitim Bakanlığının bütçesi görüşülürken, “Türkiye’de Tanrısızlık propagandasının bulunmadığı, sadece laikliğin anlaşılmasında görüş ayrılığı bulunduğu ileri sürülerek, yetişmekte olan nesle din terbiyesi yolu ile ahlak ilkelerinin aşılması gerektiği tekrar edilmiştir. Fakat dünyevileşmiş okula din öğretiminin sokulamayacağı fikri galip geldiğinden, Fransız örneğine göre “Musahabatı Ahlakiye” dersinin konulabileceği kararlaştırılmıştır. Daha sonra bu konuların, “Yurt Bilgisi” dersi içinde işlenebileceği düşünüldüğünden, okullara ayrıca bir ders konulmasından vazgeçilmiştir.”³⁵⁰

2-10 Aralık 1946 tarihleri arasında yapılan Üçüncü Maarif Şurası’nda altıncı gündem maddesi okul-aile işbirliği konusuna ayrılmıştı. Bu çerçevede okul- aile birliklerinin üzerinde çalıştıkları problemlerden söz edilirken ahlak eğitimi problemine değinilmektedir.³⁵¹ Şura raporunun ahlak eğitimi konusuna ayrılan bölümünde, özellikle okulda ve ailede dayanın, kötü söz ve küfürün terbiye aracı olamayacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca okulda ve ailede işbirliği ile çocukta iyi hallerin çoğalmasını sağlamak ve teşvik etmenin en önemli nokta olduğu belirtilmektedir.³⁵² Raporun müzakere bölümünde öğrencilerin milli ve manevi değerlerle yetiştirilmesi konusunda okul aile işbirliğinin ve bu işbirliğinin öğrenciler için iyi örneklerin bulunduğu bir sosyal çevre ile desteklenmesinin önemine vurgu yapılmaktadır.³⁵³ Burada dikkati çeken nokta ahlak eğitiminden bahsedilirken özellikle dini değerlere hiç değinilmemesidir. Bu, tek partili dönemde benimsenen laik ahlak öğretimi anlayışıyla devam edildiğini göstermektedir.

1946 seçimlerinde Celal Bayar’ın başkanlık ettiği Demokrat Parti, seçimlerde meclise 61 temsilci gönderdi. 1950 yılında yapılan seçimlerde ise iktidar partisi oldu. Demokrat Parti programının “Milli Eğitim İşleri”ne ayrılan bölümünde “Maarif sistemimizde, milli eğitim ve öğretimin vahdeti prensibinin taraftarıyız... Gelecek

³⁴⁹ Bilgin, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980, s. 56.

³⁵⁰ Bilgin, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 56-57.

³⁵¹ *Üçüncü Milli Eğitim Şurası*, (Tıpkı Basım) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 50-56; Okul aile birliklerinin üzerinde çalıştıkları problemler şunlardır:1. Okul hayatına hâkim olan eğitim-öğretim ilkelerinin ailelere tanıtılması problemi 2. Temizlik ve sağlık problemi 3. Devam problemi 4. Öğrencilerin beden eğitimi problemi 5. Fikir ve eğitimi problemi 6. Duygu eğitimi problemi 7. Ahlak eğitimi problemi 8. Sosyal eğitim Problemi.

³⁵² A.g.e., s. 55-56.

³⁵³ A.g.e., s. 63-64, 74, 82.

nesillerin yalnız ilim ve teknik bilgi ile değil, milli ve insani bütün manevi kıymetlerle de teçhizine çalışılmalıdır”³⁵⁴ denilerek hem öğretimin birliği ilkesi hem de teknik yanında manevi ve insani değerlerin öğretiminin de vurgulandığı görülmektedir. Manevi ve insani değerlerin öğretiminin ise din öğretimi aracılığıyla sağlanacağı yönünde adımlar atılmaktadır.³⁵⁵ Bu da artık ahlak öğretimiyle ilgili yaklaşımda bir değişimin olduğu, milli ve dini ahlakın birlikte öğretime karar verildiği anlamına gelmektedir.

CHP'nin 1947 programında da önceki programların çizgisi korunmakla eğitimde oluşturulması hedeflenen milli karakterin yanına bir de milli geleneklerimize uygun bir ahlakı kazandırmak da eklenerek³⁵⁶ daha fazla “ahlak” vurgusu yapılmaktadır.

Cumhuriyet döneminin en uzun süreyle yürürlükte kalan programı olan 1948 İlkokul Programının öngördüğü genel amaçlar arasında zikredilen milli kültürü kazandırmak ile din arasındaki ilişkiye işaret edilmemesine³⁵⁷ rağmen, 19 Şubat 1948 günü iktidar partisi meclis grubunda, ilkokullarda din öğretiminin yapılması kabul edilmiştir. 1949'dan itibaren ilkokulların dördüncü ve beşinci sınıflarında din dersi “program dışı ve ebeveyninin isteğine bağlı olarak” yer verilmiştir. Velilerin yazılı isteği bulunmak, ders zamanları dışında uygulanmak şartı ile kabul edilen isteğe bağlı³⁵⁸ din dersleri çeşitli eleştirileri beraberinde getirmiştir. Özellikle dersin ders zamanları dışında okutulmasının çocuk psikolojisine uygun olmadığı, bu dersi okumak istemeyenlerin serbest bırakılması şeklinde bir uygulamanın daha doğru olacağı; dersi uygun olmayan şartlar altına koyarak Türk ahlak ve karakteri bakımından bu dersten fayda ummaya imkânın olmadığı yönünde eleştiriler

³⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, İstanbul 1952, s. 666.

³⁵⁵ Kaplan, *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, s. 202-203.

³⁵⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 593.

³⁵⁷ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim*, s. 83.

³⁵⁸ Din eğitim öğretiminin isteğe bağlı olması daha sonra 1961 Anayasası'nın 19. maddesinin 3. fıkrasında bu husus kanuni bir hüviyet kazanmıştır. “Vicdan ve Din Hürriyeti” adını taşıyan 19. madde şöyledir: “Herkes vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine ve genel ahlaka aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz. Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.” *Anayasa*, Yasa Yayınları, İstanbul 1976, s. 21-22.

yapılmıştır. Dini ve ahlaki terbiyenin ilkokullardan lise son sınıfa kadar muntazam bir program içinde ve mecburi olarak devam ettirilmesi de önerilmiştir.³⁵⁹

23-31 Ağustos 1949 tarihleri arasında toplanan Dördüncü Milli Eğitim Şurası gündeminin birinci maddesinde yer alan, 1948-49'dan itibaren uygulanmaya başlanacak olan ders programının incelenmesi hakkındaki raporda din derslerinin öğretimi ile ilgili alınan kararlardan biri, İslam tarihinden, Peygamberimizin ve büyük din adamlarının hayatlarından ancak çocuk için cazip ve ahlaki değer taşıyan hikâye ve menkıbelerin alınmasıdır. İhtiyari (isteğe bağlı) olan bu ders için not takdiri gerekli görülmüş ancak ders geçmede etkili olmaması ve din öğretiminin ders saatleri içinde kalmasına karar verilmiştir.³⁶⁰ Bu konuyla ilgili müzakerelerde din öğretimi anlayışının belirlenerek, dinin iman ve metafiziğe ait kısımlarından ziyade ahlaka, fazilete ve milli ahenge değer veren unsurlarının üzerinde durulması gereği de zikredilmiştir.³⁶¹ Bu konuda müzakereler bölümünde çeşitli tartışmalar yapılmıştır.

Öğretmeni, dini akideleri ve inanışları belli olmayan bir kimse olarak tanımlayan Esen, öğretmenin kesinlikle bilinmesi gereken ahlaki prensipleri öğretmekle yükümlü olduğunu, bunun ötesinde öğretmenin belli bir dinin eğilimleri yönünde bilgi verdiği noktada çocukların hürriyetlerini kaybedeceklerini ileri sürmüştür.³⁶² Yani ahlakın dinle temellendirilerek öğretilmesini doğru bulmayışını, öğrencilerin özgürlüklerini yitirmelerine neden olacağı ile gerekçelendirmektedir.

Buna karşın Kemal Atatuğ, dinin fert ve toplum için vazgeçilmez bir unsur olduğu ve din eğitiminin mutlaka gerekli olduğunu, dinin güzel ahlaki davranışları kazandıran bir kültür meselesi olarak anlaşılması gerektiğini ifade eder.³⁶³

Bedi Ziya Egemen ise terbiyenin gayesinin genç nesli bir milletin tarihi süzgecinden geçen değerlerle yetiştirmek ve onu millete faydalı hale getirmek olduğunu, bu değerler silsilesi içinde dinin de çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede Egemen, din derslerindeki gayenin doğru, dürüst, itaatli ve ahlaklı bir nesil yetiştirmek olduğunu, bu açıdan bakıldığında din dersinin okul

³⁵⁹ Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 57-58; Yusuf Ziya Yörükkan, "Din Eğitimi ve Din Öğretimi", *Tasvir Gazetesi*, 20 Mart 1948, *Yeni Sabah Gazetesi*, 16 Haziran 1948.

³⁶⁰ *Beşinci Milli Eğitim Şurası*, 5-14 Şubat 1953, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 354.

³⁶¹ *A.g.e.*, s.378.

³⁶² *A.g.e.*, 384-387.

³⁶³ *A.g.e.*, s. 389-390.

içinde varmak istediği gaye ile diğer derslerin varmak istediği gaye arasında asla bir tezat olmadığını, dinin iyi kabul ettiği iyi insan ile dünyanın kabul ettiği arasında hiçbir ayrılık olmadığını belirtmiştir.³⁶⁴ Egemen ile aynı görüşleri paylaşan Hüsnü Dikeçligil, dinin ahlak eğitimine olabilecek katkıları açısından şu örneği vermiştir; ileride devlet hizmetinde vazife alacak bir çocuğa dininin rüşvet konusundaki emrinin öğretilmesi onu terbiye etmek, ona ahlaki değerler kazandırmak demektir. Çünkü inancın insan ruhunun yüksek değerler kazanması ve terbiye edilmesi üzerindeki etkileri önemlidir.³⁶⁵

Peyami Safa, din eğitiminin Milletlerarası Terbiye Kongresi'nde hem umumi ahlak, hem de zekâ terbiyesi bakımından gerekli görüldüğünü belirtmiştir. Din terbiyesi ile ahlak terbiyesinin birbirinden ayrılmadan paralel bir şekilde gitmesinin gerektiğini belirtmiştir.³⁶⁶

Demokrat Parti iktidarı, Halk Partisinin devlet eliyle yürüttüğü hümanizma politikasını büyük ölçüde sınırlamış ve Batı klasiklerinin yayını çok azaltmıştır. Bunların yanında yerli kültür eserlerine yer vermeye başlanmıştır.³⁶⁷ Hükümet programında eğitimle ilgili görüşleri açıklanırken milli ahlak ve maneviyatın önemine vurgu yapılmaktadır.³⁶⁸ Benimsenen eğitim politikasına göre ahlak öğretiminde öğrencilere kazandırılmak istenilen milli ahlakın, milli kültürün önemli bir parçası olan dinden bağımsız olarak değil, bilakis dini ahlakla bir bütün halinde öğretilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Demokrat parti halkın eğilimlerine geniş ölçüde yer verdiğinden, halkın dini eğitim konularındaki dileklerini tatmin hususunda hoşgörülü bir politika uygulamayı uygun bulmuş ve bunun bir sonucu olarak bu dönemde din eğitim öğretimi alanında çeşitli gelişmeler olmuştur.³⁶⁹

³⁶⁴ A. g. e., s. 411-413.

³⁶⁵ *Beşinci Milli Eğitim Şûrası*, s. 416-417.

³⁶⁶ A. g. e., s.435-436.

³⁶⁷ Erol Güngör, "Cumhuriyet Devrinde Türkiye'nin Kültür Politikası", s. 12.

³⁶⁸ "Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, milli ahlakı sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir." Dağlı-Aktürk, *Hükümetler ve Programları*, s. 164-165.

³⁶⁹ Demokrat Parti hükümeti daha önce program dışı ve isteğe bağlı olarak ilkokul dördüncü ve beşinci sınıflara konulmuş olan din dersini, 1950'de program içine almış, ama öğrencilerin bu dersi alıp almamaları yine velinin isteğine bırakılmıştır. 1951 yılında 7 İmam Hatip Okulu açıldı. 1956-57 öğretim yılında din dersi ortaokullara seçmeli ders olarak konuldu. 1960'da İstanbul'da Yüksek İslam Enstitüsü açıldı. Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 29.

1951 yılında Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Birliği, bir Ahlak Terbiyesi Kongresi düzenlemiştir.³⁷⁰ Kongrenin belirtilen düzenlenme sebebi, memlekette okul çocukları ve gençlikte yer yer beliren bazı hadiseler neticesinde oluşan ahlak probleminin çözümü için sorunların tespiti ve alınabilecek tedbirlerin akademik olmaktan ziyade mesleki ve ameli mahiyette tartışılmasıdır. Kongre sonunda oluşturulan raporda, yaygınlaşan ahlaksızlığa dair gözlemler ve bunların nedenleri sıralanmaktadır. Ahlak terbiyesi bakımından müfredat programının yetersiz ve açık olmaması, tarihi ve milli değerlerimizin tanıtılmaması, okullarda tarih, vatan, din, ahlak ve güzel sanatlara ehemmiyet verilmemesi ve bu ideallerin yaratılmaması, milli mefahir ve kahramanlıkların ihmali, milli ahlakın ihmali ve müşterek bir milliyet idealinin yokluğu, din müessesesinin zayıflaması ve başka bir şeyin bunun yerini tutmaması, ahlak ve din telakkilerinin bağdaşmaması, dini terbiyenin ictimai tekâmülü sağlayacak durumda olmaması gibi nedenler bunlardan bazılarıdır. Raporda ahlak eğitimine yönelik alınması gereken pek çok tedbir sıralanır. Ahlakın değişmeyen esasları ile milli ahlakı tespit ve din ile mezç, bir başka ifadeyle milli karaktere dayanan, milletçe değişmez bir ahlak ve nizama Türk-İslam ahlakıyla varmak, ahlak eğitimindeki ideal olarak tespit edilir.³⁷¹

Görülüyor ki, Ahlak Terbiyesi Kongresinde yer alan ifadelerde millileşme, millet olabilme, milli birlik ve beraberliği sağlayabilme ve milli değerleri kazandırabilme için manevi değerler bir başka deyişle din ve din eğitimi bir araç olarak görülmektedir. Yani aslolan din temelli, dînî bir ahlak olmamakla beraber milli ahlak için zaruri olduğundan dolayı dine müracaat edilmesi gerekliliğiyle temellendirilen bir ahlak eğitiminden söz edilmektedir.

³⁷⁰ Başkanlığını Zeki Mesut Alsan'ın yaptığı, Bedi Ziya Egemen, Halil Fikret Kanad, Suut Kemal Yetkin gibi toplam on dört akademisyenin ilmi heyet olarak belirlendiği kongreye Türkiye'nin değişik bölgelerinden 49 ayrı öğretmen derneği katılmıştır. Bu kongrede tebliğleri sunanlar öğretmenlerdir. İlmî heyet sadece tebliğleri değerlendirmek için teşkil edilmiştir.

³⁷¹ *Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Birliği Ahlak Terbiyesi Kongresi İlmî Heyet Raporu*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1951, s. 1-29; Raporda önerile tedbirlerden bazıları şunlardır: Ahlak tedrisatına ehemmiyet ve öğretimde günlük hadiselerin muhasebesi, öğretmenlerin ahlak terbiyesindeki vazifelerinin vuzuhla belirtilmesi, ahlak mükâfatlarının ihdası, iş öğretiminin ahlaki gayeye yöneltilmesi, ilkokuldan üniversiteye kadar ahlak fişlerinin tutulması, dini telkinler ve kültür yayınları yapmak, milli ahlak ve karakteri bütün teşekküllerin talimat ve nizamnamelerinde birinci vazife telakki etmek, komünizm gibi kökü dışarıda olan ideolojilere karşı maneviyatın seferber edilmesi, milliyetçiliğin sarih esaslara bağlanması ve gençlerin mutlaka milli şuur ve terbiye ile yetiştirilmeleri, milli ve dini vicdanın telifi, müsbet bilime dayanan ve dinden kuvvet alan bir ahlak eğitimi verilmesi.

Elbette ahlak eğitiminin nasıl olması gerektiği ile ilgili tartışmalarda farklı düşünenler de vardır. Örneğin, Münir Raşit Öymen, kendisinin bulunduğu dönemde demokrat ve medeni bir memlekette bütün ahlak meselelerinin çeşitli toplumsal görüşlerle ele alındığından söz eder. Bu toplumsal görüşler karşısında kalan mürebbiler ve öğretmenlerin, ahlak davasının hallinde büyük güçlükleri yenmek zorunda olduklarını belirtir. Milli kültürden hareket ederek insanlık kültürüne ulaşan bir anlayışı geliştirmenin ve evrensel değerleri yaşatmanın gerekli olduğunu belirtir. Kalkış noktası açısından milli ahlak ve milli değerleri esas alan Öymen, memleketimizde uzun bir süreçte siyasi ve toplumsal inkılapların gerçekleştirildiğini, bu sebeple milli düşünce ve değerlerde buhranlar adıyla vasıflandırılabilir şekilde büyük değişiklikler olduğunu ifade eder. Bu buhranlardan kurtuluşun bir gün gerçekleşebileceğini ancak o zamana kadar milli değerleri besleyecek ve onları yaşatabilecek mahiyette olan insanlık kültürüne, iyilik, vazife, namus, haysiyet vicdan vb. âlem şümül ahlaki fikirlere ve duygulara bağlanmak, bu gaye ile müsbet ilme ve müsbet felsefeye gereği kadar ilgi göstermek ihtiyacı vardır. Bunun doğurduğu bir zorunluluk da çocuk ve gençlik terbiyesiyle meşgul olanların, her öğretim kademesindeki öğretmen ve idarecilerin müspet ilim ve felsefe bilgileriyle yetiştirilmesidir.³⁷²

Bu sözlerinden Öymen'in, ahlakı müspet ilim ve felsefeye, evrensel ahlaki değerlere dayandırdığı anlaşılmaktadır. Ahlakın yaratıcısı olarak toplumu görmesi, ahlakın kaynağını topluma dayandırması onun da toplumsal-laik bir ahlak anlayışını savunduğunu göstermektedir. Milli değerleri beslemek ve yaşatabilmek için insanlık kültürü, ilim ve felsefeye ihtiyacımızın olduğunu vurgulaması ve milli kültürün unsurları arasında yer alan dinden hiç söz etmemesi, onun din temelli değil laik bir ahlak anlayışını benimsediğinin açık bir göstergesidir.

O dönemde Türk Çocuğunun Ahlak Eğitimi için Düşünceler isimli bir eser kaleme alan Süleyman Nuri Öz ise, ulusal ahlak bir ulusun varlığını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur, der. Ona göre her ulusun diğer uluslarla ortak değerleri olabileceği gibi kendine has bir ahlakı da olmalıdır. Ulusal tarih bilinci, inancı ve sevgisi yükselmiş insanlarda, ahlak daha sağlam olur. Ulusal tarih ve

³⁷² Münir Raşit Öymen, *Bugünün Ahlak Terbiyesi Meseleleri*, 2. Baskı, Matbaacılık Okulu, İstanbul 1955, s. 5-10.

duygu, ahlakın tükenmez hazinelerinden biridir. Bir toplumun ahlakına kaynaklık edecek olan inancın, bütün toplum için müşterek olması gerekir. Türk ulusu için bu inanç her yerde, her zaman mevcut olan Ulu Tanrı, Türk tarihi, Türklük duygusu ve sevgisidir. Ahlak eğitiminde öğretmen en büyük rolü, örnek Türk tipi olmakla oynar. Türk öğretmenlerinin ilk günden itibaren öğrencilerine telkin edeceği inanç ve fikirler Tanrı inancı ve korkusu, vicdan duygusu, Türklük inancı, saygısı, güvenci, sevgisi, bilgisi olmalıdır. Büyükkada İlkokulu'nda görev yapan Öz, bu ilkelerin 15 yıldır okulunda uygulanmaya çalışıldığını ve başarının sağlandığını belirtir.³⁷³ Burada bu görüşlere yer verilmesinin sebebi milli ahlakın anlaşılma biçiminin bir uç örneğini sunabilmektir. Görülüyor ki ahlak anlayışında Türklük vurgusu ne kadar hakim olursa olsun ahlak eğitiminin din ile Allah inancı ve korkusu ile temellendirilmesi, Türk toplumunda ahlaki değerlerin dini değerlerden bağımsız olarak verilemeyeceği kabulüne dayanmaktadır.

Görüldüğü gibi o dönemde çeşitli ahlak eğitimi anlayışları dile getirilmektedir. Bunlarla birlikte iktidarda olan Demokrat Parti'nin ahlak öğretimi yaklaşımı, milli değerleri dini değerleri de işe katarak kazandırma yoluna gitmektedir.

1958 yılında Celal Yardımcı'nın Milli Eğitim Bakanlığı sırasında teşkil edilen Eğitim Milli Komisyonu,³⁷⁴ din eğitimi konusunu da incelemiş ve görüşlerini "Dinle İlgili Eğitim ve Öğretim" başlığı altında belirtmiştir. Özellikle 1960 ihtilalinden sonra dini eğitim alanında Bakanlık tasarruflarında etkili olan raporda, din eğitimi ve ahlak eğitimi de yurttaşlık eğitimi çerçevesinde anlamlı hale getirilmektedir. Din bilgisi ve bu yolla ahlak eğitimi verme hedefi yurttaşlık için lüzumlu olması ile temellendirilmektedir.³⁷⁵

1960 ile 1980 yılları arasındaki dönem siyaset ve kültür alanlarında modern Türkiye tarihinin en çalkantılı yıllarını oluşturur. Bu dönemde neredeyse her yıla bir hükümet olmak üzere 19 Hükümet görev yapmıştır.³⁷⁶

"1960'tan sonra kurulan eğitim planı hazırlığı ile görevli komisyonun çalışmaları neticesinde teşkil edilen Din ile İlgili Eğitim Öğretim Komitesi, Milli

³⁷³ Süleyman Nuri Öz, *Türk Çocuğunun Ahlâk Eğitimi İçin Düşünceler*, Çeltüt Basımevi, İstanbul 1959, s. 10-23.

³⁷⁴ Başta öğretmen yetiştirme konusu olmak üzere bütün eğitim sorunlarını incelemek ve Türkiye eğitiminin o günkü durumu ile alınması gereken tedbirler hakkında bir rapor hazırlamak üzere oluşturulmuş bir komisyondur.

³⁷⁵ *Türkiye Milli Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 110.

³⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız. İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, s. 227-273.

Eğitim Őurasına sunulmak üzere bir rapor hazırlamıŐtır... Komiteye göre Netice olarak, çocukların ruhlarını manevi değerlerimizle en çok iŐleyebileceđimiz, dini sevgi motiflerini kuracağımız, doğruluk fedakârlık, çalışma ve sabır gibi faziletleri geliŐtirebileceđimiz bu çağda daha planlı ve Şuurlu bir din terbiye ve tedrisini ciddi bir Şekilde tekrar ele almak zorunda bulunmaktayız.”³⁷⁷ ifadesi, liselerde verilecek ahlak eğitimi için planlı ve Şuurlu bir din eğitiminin yapılmasının gerekliliğine işaret edilmektedir.

5–15 Şubat1962 tarihleri arasında toplanan Yedinci Milli Eğitim Şurası’nda ifade edilen din eğitimi ve öğretiminin başlıca hedefi, ilkokullarda ve ortaokullarla meslek okullarının ortaokula denk kısımlarında, öğrencilerin gelişim ve anlayış seviyelerine uygun olarak karakter ve ahlak eğitimini de desteklemek üzere, dini duygularla inanç ve ibadet hakkında temel bilgileri kazandırmaktır. Bu “Şurada din eğitimi ve öğretiminin hedefleri arasında artık duygu faktörünün de katıldığını tespit etmek mümkündür.”³⁷⁸ Şuranın bu kararında görölmektedir ki dinin inanç, ibadet ve duygu boyutlarıyla beraber ele alındığı bir din eğitiminin ahlak ve karakter eğitimine olabilecek katkısı göz önünde bulundurulmakta ve önemsenmektedir.

AltmıŐlı yıllarda hükümetlerin eğitim politikalarında ahlak eğitimi konusundaki anlayış devam ettirilmektedir. Milletimize ve insanlığa yararlı iyi ve verimli yurttaşlar yetiŐtirmek³⁷⁹ ve milli, kültürel değerleri yaratmak ve geliŐtirmek³⁸⁰ hedeflerine yönelik bir ahlak eğitiminin verilmesi esas alınmıştır. Ahlak eğitiminde milli kültürel değerlerin yaşatılması içinse Türk milletinin vasıflarından milliyetine ve dinine bađlılık³⁸¹ öne çıkarılmaktadır.

“14.06.1973 tarihinde çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, Türk milli eğitim ideolojisi ve sisteminin eksenidir.”³⁸² Milli Eğitim Temel Kanunu’nda Türk milli eğitiminin genel amaçları Şöyle belirtilir:

“1. Atatürk inkılâplarına ve Anayasanın baŐlangıcında ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve anayasanın baŐlangıcındaki temel

³⁷⁷ Parmaksızoğlu, *Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 36.

³⁷⁸ Nurullah Altaş, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, s. 18.

³⁷⁹ Dağlı-Aktürk (haz.) *Hükümetler ve Programları*, c. II, 1960-1980, s. 43.

³⁸⁰ A.g.e., s. 62.

³⁸¹ A.g.e., s. 181.

³⁸²“12 Eylül 1980’den sonra Ulusu Hükümeti tarafından 16.06.1983 tarihinde çıkarılan 2842 sayılı yasayla kimi deđiŐikliklere uğratılmıŐ olarak hala yürürlüktedir.” Kaplan, *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, s. 265.

ilkelere dayanan milli, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

a. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

b. İlgi istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri ve davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.”³⁸³

Ayrıca kanununun 10. maddesinde milli ahlak ve milli kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli ile korunmasının önemi vurgulanır³⁸⁴

24 Haziran-4 Temmuz 1974 tarihleri arasında toplanan Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası gündemini milli eğitim sisteminin bütünlüğü içinde programlar ve öğrenci akışını düzenleyen kurallar oluşturmaktadır. Bu şurada Ahlak derslerinin örgün eğitim kurumlarında ayrı ve zorunlu bir ders olarak okutulma kararı alınmıştır. Her öğrenciye temel anlamda genel kültür veren ve her öğrencinin alması gereken dersler olarak tanımlanan ortak dersler arasında ahlak dersi de sayılmıştır.³⁸⁵ Şura'da din eğitiminin, sosyal sorumluluk duygusunu nesillere aşılama en kuvvetli etken olduğu, dolayısıyla milli ahlak kültürünün ve milli şahsiyetinin oluşmasında bu konunun önemle ele alınmasının gerekliliği dile getirilen görüşler arasında yer alır.³⁸⁶ Şurada Ahlak derslerinin, 1974-75 öğretim yılında bütün okullarımızda hangi esaslara göre okutulacağı belirtilmiştir.³⁸⁷ Şura kararları dönemin hükümet

³⁸³ Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, *Milli Eğitim Temel Kanunu*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1995, s. 2.

³⁸⁴ *A.g.e.*, s. 5-6.

³⁸⁵ *Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası*, (Tıpkı Basım) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 280.

³⁸⁶ Özalp-Ataünel, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, s. 534-536.

³⁸⁷ 1. Hükümet Programında öngörülen ahlak derslerine ait program, Türk Milli Eğitiminin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak Talim ve Terbiye Kurulunca taslak halinde hazırlanmış ve 22.7.1974 gün ve 1798 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayınlanmıştır.

2. Ahlak dersleri ilkokul dördüncü, beşinci; ortaokul altıncı, yedinci, sekizinci; lise ve dengi bütün ortaöğretim kurumlarının dokuzuncu ve onuncu sınıflarında haftalık ders dağıtım programı içinde birer saat olarak yer alır.

3. Ahlak dersi ilkokullarda sınıf öğretmenlerince veya mümkün olduğu takdirde okul yöneticileri tarafından okutulur. Bu konuda karar vermeye okul müdürleri yetkilidir.

4. Ortaokullar ile lise ve dengi okullarda ahlak dersleri okul müdürleri tarafından görevlendirilecek öğretmenlerce okutulur. Okul müdürü bu görevlendirmede felsefe, ilk öğretmen okulu meslek

programında da yankı bulmuş, şurada alınan kararlar doğrultusunda töre ve geleneklerimizle milli hasletlerimize uygun ahlak kaidelerinin öğretilmesi amacıyla ilk ve ortaöğretime mecburi ahlak dersleri konulması kararı alınmış³⁸⁸ ve bu karar uygulamaya konulmuştur.

Yetmişli yıllarda gelen hükümetler öğretimi yapılan ahlak dersini önemsemiş, programlarında bu dersle ilgili kararlara yer vermiştir. Örneğin ilk ve orta öğretimde okutulan zorunlu ahlak derslerinin gayesine uygun ve milli ahlak esaslarına göre yeniden düzenleneceği ve bu dersleri öncelikle İlahiyat Fakültesi, İslami Bilimler Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüsü ve İmam Hatip Lisesi mezunlarının okutacakları kararı alınmıştır.³⁸⁹ Bu dönemde gelen hükümetler, toplumumuzun ve insanlığın ortak değeri olan İslam dininin, milli birliğin sağlanmasında, iç barışın oluşmasında ve kardeşlik duygularının geliştirilip pekiştirilmesinde kutsal bir kaynak³⁹⁰ olduğunu ve bu nedenle İslam dininin yüce prensiplerinden yararlanmak konusunda kararlı olduklarını³⁹¹ ifade etmektedirler. Bu sebeptir ki sosyal bilimlere ilişkin özellikle Ahlak, Sosyoloji, Felsefe ve Psikoloji gibi derslerin kitaplarının değiştirileceği, yeni kitapların ise evlatlarımızın milli inançlarını, manevi değerlerini tahrip edici değil bilakis bunlara bağlılığını sağlayacak şekilde yazılacağı ifade edilmektedir.³⁹² Bu dönemde okullarda can güvenliğinin sağlanması, okullarda ve öğrenci yurtlarında siyasal ve ideolojik çalışmaların önlenmesi, sıkıyönetime rağmen artan anarşi ve yabancı tesirlerin etkisinin azaltılması için eğitimin millileştirilmesi,³⁹³ milli-manevi değerlerin öğretilmesinin öncelenmesi tedbir olarak görülmüştür.

23-26 Haziran 1981 tarihleri arasında yapılan Onuncu Mili Eğitim Şurası'nda yeni bir öğretim program modelinde uygulanacak eğitim politikalarının ana çizgileri belirlenmiştir. Türk milliyetçiliğine bağlı yurttaşlar olarak, ulusal birlik ve beraberlik

dersleri, sosyal bilgiler, din bilgisi, tarih, Türkçe ve edebiyat öğretmenlerine ve yöneticilere öncelik tanır. Derslerin bu yolla kapatılmaması halinde açık kalan dersler diğer öğretmenlere de verilebilir.

5. Ahlak dersleri görevli her öğretmen tarafından maaş karşılığı olarak okutulur. Zorunlu ders saati dışında okutulan dersler için ek ders ücreti ödenir. *Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası*, s. 377.

³⁸⁸ Dağlı-Aktürk, *Hükümetler ve Programları*, c. II, s. 282.

³⁸⁹ Dağlı-Aktürk, *Hükümetler ve Programları*, c. II., s. 325.

³⁹⁰ A.g.e., s. 374.

³⁹¹ A.g.e., s. 386.

³⁹² A.g.e., s. 389, 435, 466.

³⁹³ A.g.e., s. 435.

ruhunu kazanmış, aile, ulus, yurt sevgisini, kültürel değerlerimizi benimsemiş fertlerin yetiştirilmesi hedeflenmektedir.³⁹⁴

1982 Anayasası'nın 24. Maddesinde³⁹⁵ “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.” ibaresine yer verilerek Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yerini almıştır. Böylece okullarda yapılan ahlak eğitimi bir ders başlığı altında kültürümüzden gelen dini ve milli değerlerin bir arada verilmesi yoluyla yapılmıştır.

Seksenli ve doksanlı yıllarda artık bu görüş benimsenerek ancak bu yolla yüksek ahlak sahibi, dengeli bir nesil yetiştirilebilmesinin mümkün olabileceği gerekçe gösterilerek³⁹⁶ din eğitim ve öğretimine daha fazla önem verileceğinden söz edilmektedir.³⁹⁷ Hükümet programlarında her ne kadar zaman zaman evrensel değerlere atıfta bulunulsa³⁹⁸ da genellikle benimsenen ahlak öğretimi anlayışı milli, manevi ve ahlaki değerlere bağlılığın³⁹⁹ sağlanmasında milli kültürümüzün bir parçası olarak dini ve milli ahlakın öğretilmesi benimsenmekte ve bu yönde bir öğretim uygulanmaktadır.

18-22 Haziran 1988 tarihleri arasında toplanan On İkinci Milli Eğitim Şurası'nda dönemin eğitim anlayışı ve programların hazırlanmasında esas alınan bazı ilkelere yer verilmektedir. Bu ilkelere, genç nesillere milli kimlik kazandırmanın, milli birlik ve beraberliğin sağlanması için manevi ve milli kültür değerlerini öğrenmelerinin ve bu değerlerin korunmasının önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda insanımızın düşünce ve manevi yapısının teşekkülünde önemli yeri olan “Tarih, Coğrafya, Türkçe ve Edebiyat, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi gibi derslerin

³⁹⁴ *Onuncu Milli Eğitim Şurası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 62.

³⁹⁵ *1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Alkın Kitapçılık, Ankara 1997, s. 14.

³⁹⁶ Dağlı-Aktürk, *Hükümetler ve Programları*, c. III, s. 34.

³⁹⁷ “Milli birlik ve bütünlüğümüzün harcı olan yüce duygularla olgunlaşmamızın, yüksek ahlaklı bir toplum meydana getirmemizin kaynağı olan dinimizin ehil öğretmenlerle öğretilmesi temel amacımızdır. Bu amaçla dini öğretime daha da önem verilecektir.” *Hükümet Programı*, Başbakan A. Mesut Yılmaz, 30 Haziran 1991, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 29.

³⁹⁸ *Hükümet Programı*, 25. Kasım 1991, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 45.

³⁹⁹ 52. *Hükümet Programı*, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, cilt 37, Yasama Yılı 2, 119, Birleşim, 30.06.1993, s. 390; 53. *Hükümet Programı* 7 Mart 1996, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1996, s. 18; 54. *Hükümet Programı*, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, cilt 7, Yasama Yılı 1, 70, Birleşim, 03.07.1996, s. 525; 55. *Hükümet Programı*, 7 Temmuz 1997, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1997, s. 26-27.

muhtevasının tayininde, kültürel açıdan hedef alınan insan tipinin yetiştirilmesinin göz önünde bulundurulması; bu derslerin bilgi ezberletici değil düşündürücü, araştırmacı ve davranış kazandırıcı olması; ...Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin programlarının yeniden gözden geçirilmesi; Anayasa'nın ön gördüğü çerçeve içinde din eğitimi ve öğretimine ağırlık verilmesi" ilkeler arasında yer almaktadır.⁴⁰⁰

İki binli yıllardan bu yana uygulanılmakta olan eğitim politikalarında ise yaşadığı toplumun değerlerine duyarlı bireylerin yetişmesine uygun koşulların ve fırsatların üretilmesi ve topluma sunulmasının hedeflendiği; eğitim ve öğretimde evrensel değerleri öne alan, insanı merkeze yerleştiren demokratik ve çağdaş bir yaklaşımın benimsendiği⁴⁰¹ görülmektedir. Her anlamda donanımlı, temel milli ve manevi değerlerimize sahip çıkan, demokratik ve çoğulcu evrensel değerleri özümsemiş, farklılıkları zenginlik olarak gören ve sorumluluk almayı bilen bir gençliğin yetiştirilmesi, onların zararlı alışkanlıklardan korunması ve geleceğe güvenle bakmalarının sağlanması, öncelikli hedef olarak belirlenmektedir.⁴⁰² Önceki dönemlerden farklı olarak ahlak öğretiminde milli ve dini değerlerin yanında evrensel değerlere ve çoğulculuğa da önem verilmektedir. Zaten bu durum yenilenen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programlarına yansıtılmıştır.

Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşundan günümüze kadar eğitimde millilik hemen hemen her zaman kabul edilir bir ilke olmakla beraber yukarıda dönem dönem değindiğimiz eğitim ve kültür politikalarından da anlaşılacağı üzere içeriği farklı farklı doldurulmuştur. Türk-İslam sentezi şeklinde ifadelendirilen bir milliyetçik anlayışı iktidara hâkim görüş oluncaya değin İslam'dan ve dini öğelerden arınmış bir milliyetçilik politikası ve bunun eğitime, eğitim programlarına yansımaları gözlemlenmiştir. Hükümetlerin programlarında ya da hazırlanan eğitim programlarının girişlerinde yer verdikleri eğitim amaçlarını ifadelendirirken seçtikleri kelimelerden dahi bunu anlamak mümkündür. Batılılaşma hedefini gerçekleştirmek için ya da laiklik anlayışı adına dinden uzaklaşmayı gerekli gören kültür politikası eğitime de bunu yansıtmış ve örgün eğitim kurumlarından dini uzaklaştırmıştır. Fakat o dönem uygulanan bu eğitim anlayışının toplumda

⁴⁰⁰ 12. Milli Eğitim Şurası, 18-22 Haziran 1988, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1989, s. 535-537.

⁴⁰¹ 58. Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/hp58.htm>.

⁴⁰² 60. Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/hp60.htm>.

oluşturabileceği kültürel çatışma ve yabancılaşma hesaba katılmamıştır. Yaşanan tecrübe göstermiştir ki okuyan kesim ile halk arasında bir kültürel uçurumun oluşması, aralarındaki iletişimi de olumsuz yönde etkileyebilmiştir. Ahlak eğitimi konusunda da başlangıçta kabul gören milli-dini ahlak görüşü sonradan milli ifadesinden de soyutlanarak sadece laik-sosyal ya da toplumsal ahlaka dönüşmüş fakat sonradan yeniden milli ahlak vurgusunun yapıldığı ifadeler dile getirilmiştir. Din derslerinin geçirmiş olduğu süreçten de etkilenerek zamanla milli-dini ahlak eğitimi ve sonrasında da milli-dini-evrensel ahlak eğitimi anlayışı uygulamaya geçirilmiştir. Ancak milli-dini ya da milli-dini-evrensel ahlak ifadelerinde birlikte duran bu vasıflardan biri diğerine zaman zaman baskın olabilmiştir. Bunu uygulanan programların muhtevasından çıkarmak mümkündür.

III. BÖLÜM

DİN BİLGİSİ, AHLAK DERSLERİ, DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERS PROGRAMLARININ ve DERS KİTAPLARININ AHLAK EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Din ve Ahlak eğitimi konusunda geçirilen tarihi süreç ve benimsenen ahlak eğitimi anlayışlarının öğretim ortamına nasıl yansıdığını görebilmek, anlayabilmek ancak uygulanmış ve uygulanmakta olan söz konusu ders programları ve bu programlara uygun olarak hazırlanmış ders kitaplarını incelemekle mümkün olacaktır.

Eğitim terimleri sözlüğünde öğretim programının üç ayrı tanımına yer verilmektedir: “1. Bir okulu bitirmek ya da bir alanda uzmanlaşmak için okunması gereken ders ve konuları kapsayan program 2. Öğretilmesi istenen ders ya da konuların amaçlar, yönergeler ders gereçleri ile birlikte sıralı olarak düzenlenmesi sonucu ortaya çıkan kılavuz. 3. Öğrencilere bir plana göre kazandırılması istenilen öğrenim yaşantılarının tümünü içine alan program.”⁴⁰³

Bu tanımlardan hareketle öğretim programını öğrenme ve öğretme faaliyetini belli bir plan dâhilinde düzenleyen, bu düzenlemeyi öngören amaç ve hedeflerle birlikte stratejiler ve konuları, bu konuların öğretiminde kullanılacak yöntem ve teknikler, araç ve gereçleri ve ölçme değerlendirmeyi içeren bir faaliyetin programlanması olarak görmek mümkündür.

Program geliştirme ise “gerek okul içinde gerekse okul dışında Milli Eğitimin ve okulun amaçlarını etkinlikle gerçekleştirmek üzere düzenlenen muhteva ve faaliyetlerin uygun yöntem ve teknik, araç ve gereçlerle geliştirilmesine yönelik koordineli çabaların tümü”⁴⁰⁴ olarak tanımlanmaktadır.

⁴⁰³ A. Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974, s. 134-135.

⁴⁰⁴ Fatma Varış, *Eğitimde Program Geliştirme: Teori ve Teknikler*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 157, Ankara 1976, s. 21; Bir başka tanımda ise eğitim programının hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme öğeleri arasındaki dinamik ilişkiye dikkat çekilmektedir. Yani bunlardan herhangi birisinde yapılacak bir değişiklik programın diğer öğelerini de etkileyecektir. Özcan Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2004, s. 13.

“Bireyin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak bir eğitim programını tasarlama süreci, ülkenin önem verdiği ve eğitim sistemine de yansımış olan değerlerle başlar. Bu değerler, eğitimin çerçevesini, amaçlarını ve yönünü belirler. Eğitim sistemi bu amaçlara ulaşmak için faaliyet gösterir. Amaçlar belirlendikten sonra programın içeriği, izlenecek yöntem ve değerlendirme araçları geliştirilir.”⁴⁰⁵ Buradan hareketle ahlak eğitimi yapılan ders programlarının da amaçları, içeriği, yöntemleri ve bunların ders kitaplarına nasıl yansıtıldığı açısından değerlendirilmesi örgün eğitim kurumlarında yapılmış ve yapılmakta olan ahlak eğitimi anlayışlarını daha iyi anlamak için faydalı olacaktır.

1. 1924- 1950 YILLARI ARASINDA DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMLARI ve DERS KİTAPLARINDA AHLAK EĞİTİMİ

1924 tarihli “İlk Mekteplerin Müfredat Programı” incelenildiğinde genel ve derslere ait özel amaçların olmadığı görülür. Program daha çok dersler ve derslere göre konuların sıralanmasından ibarettir.⁴⁰⁶ 1924 programında “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” 2. 3. 4. 5. sınıflarda haftada 2’şer saat olarak okutulmaktadır.⁴⁰⁷ Programda yer alan bu dersin uygulamasına yönelik ifadeler amacını da yansıtmaktadır: “Bu sınıfta Kur’an- Kerim elifbası gösterildikten sonra Kur’an-ı Kerim tedrisine başlanacak ve Amme Cüzü’ne devam olunacaktır. Muallim, bu derslerde münasebet düştükçe Hazreti Peygamberin menakıb-ı seniyesini (yüce ahlakını ve hayatını) izah ederek İslam muhabbetini çocukların kalbinde yaşatacaktır.”⁴⁰⁸ İfade edilen amaçta görüldüğü gibi temel amaç Kur’an okuma eğitimidir, ahlak sadece uygun fırsat oldukça, Hz. Peygamberin hayatı vesilesiyle ele alınacaktır. Dolayısıyla bu derste doğrudan bir ahlak eğitiminin hedeflendiği söylenemez.

Programda genel ve tek tek derslere göre amaçlara yer verilmemesine rağmen Cumhuriyet’in 29 Ekim 1923’te ilan edilmesinden sonra maarif vekili olan İsmail Safa Özler’in ilan ettiği *Maarif Misakı*’nın 1924 programının hazırlanmasında ve uygulanmasında yönlendirici etkisinin büyük olduğu; bu bakımdan Cumhuriyet’in

⁴⁰⁵ Recai Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları”, s. 611.

⁴⁰⁶ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340 (1924), s. 2-6.

⁴⁰⁷ *A.g.e.*, s. 13-14.

⁴⁰⁸ *A.g.e.*, s. 13.

ilk programı olma özelliği taşıyan 1924 İlkokul Programının genel amaçları olduğu ya da bu program üzerinde genel amaçlar gibi yönlendirici etkisi olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰⁹ Misak'ta ifade edilen genel amaç, Türk milletini medeniyet safında en ileriye götürmek ve yeni nesilleri, Türk olmak haysiyetinin gerekli kıldığı bu amaca en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak irade ve kudrette yetiştirmektir. İfade edilen diğer amaçlardan biri ise, toplum hayatında, dünya ve ahiret cezaları korkusundan doğan ahlak yerine, özgürlük ve barışın ön plana alındığı gerçek ve erdemi hâkim kılmaktır.⁴¹⁰ Bu ifadeler daha Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında benimsenen ahlak eğitimi anlayışının, laik ya da humanist denilebilecek bir ahlak anlayışından etkilendiği ya da bu doğrultuda yönlendirileceğinin ilk işaretlerini vermektedir.

İlkokul programının Din Dersleri'ne ayrılan bölümü incelendiğinde görülmektedir ki bu amaçların özellikle zikredilen son amaç doğrultusunda, konular arasında doğrudan ahlakla-İslam ahlakıyla ilgili herhangi bir konu bulunmamaktadır. (Bkz. Ek-1) Aynı şekilde lise birinci devrede yani ortaokullar müfredat programında; lise 1 ve 2. sınıflarda yer alan ve haftada birer saat olan Din Dersi'nin içeriğinde; lise ikinci devrede ise Din Derslerinin hiçbir sınıfta yer almamasında da Maarif Misak'ının etkisi hâkimdir⁴¹¹ ve dinin ahlaki boyutu konular açısından göz ardı edilmiştir, denilebilir. (Bkz. Ek.2)

İki yıl sonra uygulamaya geçen 1926 İlkokul programının önsözünde ilkokulun amacı; "İlk mektebin başlıca maksadı, genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir" şeklinde belirtilmiş, fakat bu cümleyi açıklayıcı olarak öğrencinin çevreye etkin bir biçimde uyumu nasıl olur, iyi bir vatandaşın nitelikleri nelerdir gibi soruların cevapları belirtilmemiştir.⁴¹²

Programda Din Dersi, 3. 4. 5. sınıflarda birer saat olarak yer almıştır.⁴¹³ Din Dersleri'nin hedefi⁴¹⁴ içerisinde ahlaki değerleri kazandırması yönünde hiçbir ifadeye yer verilmemekle beraber programda din derslerinin öğretiminde dikkat

⁴⁰⁹ Doğan, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları", s. 613.

⁴¹⁰ A.g.m., s. 613-614; Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim*, s. 80.

⁴¹¹ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim*, Birinci Basımı, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 171-172.

⁴¹² Bkz. *İlk Mekteplerin Müfredat Programı* (1926), T.C. Maarif Vekâleti, İkinci Tab', Devlet Matbaası, İstanbul 1927.

⁴¹³ A.g.e., s. 5.

⁴¹⁴ "Çocuklarda Cenab-ı Hakka karşı şükran ve muhabbet hisleri uyandırmak, onlara İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faydasını bildirmektir."A.g.e., s. 45.

edilecek hususlar arasında bu derste, çocuklara İslam dini ve İslam büyükleri sevdirelerek, iyi ve güzel hareketlerin İslam dinindeki yüksek kıymetinin anlatılması; dünyayı hakir görerek yalnız ahirete yönelmek ve kanaati sefaletle, tevekkülü miskinlikle bir tutmak gibi hal ve hareketlerin hakikî dinde yeri olmadığının, çalışmanın ve ülkenin kalkınması için gayret etmenin dinimizce de istendiğinin, Müslümanlar arasında sosyal dayanışmayı sağlayan sadaka ve zekât üzerinde durularak zekât ve sadakanın hastane, darulaceze, himaye-i etfal gibi hayır kurumlarına ve ülke savunmasına hizmet eden cemiyetlere verilmesinin daha hayırlı olduğunun öğretilmesi ifade edilmektedir.”⁴¹⁵ Gerçekleştirilmek istenen bu amaçlar bireysel olmaktan çok toplumsaldır yani öğretilmesi düşünülen ahlaki ilkeler sosyal içeriklidir. Bu da toplumun yeni kurulan Cumhuriyetin değerlerine uyum sağlaması ve çağdaşlaşma hedefinin gerçekleştirilmesi hedefleri doğrultusunda, doğru bir din anlayışıyla, dinin toplumsal ahlaki ilkelerini vermek suretiyle bir ahlak eğitimi gerçekleştirmek istenildiğini göstermektedir.

Görüldüğü üzere Din Derslerinin belirtilen genel hedefleri ve bu ders için dikkat edilmesi gereken hususları arasında doğrudan ahlaklı olmak ya da dinin ahlaklı olmaya katkısından söz eden bir ifade olmamasına rağmen dolaylı olarak iyi güzel hareketlerin İslam dininde yüksek kıymetinden bahsedilmesinin istenmesi, çalışmak ve yardımlaşmanın önemle vurgulanması programda ahlaki unsurları içeren konuların bulunduğu göstergesidir. Nitekim program konuları arasında doğrudan ahlakla ilgili olan başlıklar büyük ölçüde, bu derste dikkat edilmesi gereken hususlar doğrultusunda oluşturulmuştur; Hayırlı İnsan olmak, Çalışmak, İslam Dininde Tevekkül Her Türü Tedbirlerden Sonra Caizdir. İslam Dini Hüsn-i Muaşeret Demektir. Din Sahtekârlığına Riya Namı Verilir. (Bkz. Ek: 3)

Bu konuların ders kitaplarına nasıl yansıtıldığından söz etmeden önce belirtilmelidir ki Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında okutulan din bilgisi ders kitapları, savaştan yeni çıkmış, yeni bir yönetim rejimi kurmuş, kalkınmak için çabalayan bir toplumun ekonomik şartları ile sınırlı ve kitapları yazacak ehliyetinde kimselerin azlığı nedeniyle olsa gerek bir kısım öğretmenler tarafından yazılmış ilmihal görünümlü küçük risaleler gibidir.

⁴¹⁵ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı* (1926), s. 45-46.

İlkokul üçüncü sınıf Din Bilgisi ders kitabında, iman ile ahlak arasındaki bağın İslam dininin vazgeçilmez bir özelliği olduğu, özellikle vatan ve millet sevgisi vurgusu yapılarak öğrencilere kavratılmak istenmektedir.⁴¹⁶ Kitapta dini ve milli iman ayrımı yapılmakla beraber dini ve milli imanın ve dolayısıyla bu yönleriyle ahlakın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu kabul edilmektedir.⁴¹⁷ Milli ve dini imanla kazandırılması hedeflenen ahlaki davranışlar, yeni kurulmuş bir Cumhuriyetin toplum tarafından benimsenmesi, sevilmesi, korunması için bir araçtır.⁴¹⁸ İlkokul dördüncü sınıf Din Bilgisi ders kitabında ise İslam dininin ne kadar iyi huylar varsa onları emrettiği, ne kadar fena huylar varsa onları da yasakladığı ve Müslümanlığın emirlerinin hep insanlığa yakışacak şeyler olduğu belirtilmektedir.⁴¹⁹ İslam dininin ahlaki davranışlarla ilgili emir ve yasaklarına örnekler verilmekte,⁴²⁰ kişinin kendine, ailesine, çevresindeki insanlara, vatan ve milletine karşı hayırlı olmasının dinimizin emri olduğu vurgulanarak, hayırlı bir insanın özelliklerinden söz edilmektedir.⁴²¹ İlkokul beşinci sınıf Din Bilgisi ders kitabında ise, İslam dini, “bütün insanları iyiliğe doğruluğa alıştırmak, saadet ve selamete erdirmek için Cenab-ı Allah tarafından gösterilen yol”⁴²² şeklinde tanımlanmakta, İslam dininin, “İyi düşününüz, kalbinizi temizleyiniz, işlerinizi düzeltiniz.” emirlerinden hareketle, akıl, vicdan ve amel güzelliği arasındaki ilişki açıklanmaktadır.⁴²³ Genelde çocuklarla sohbet eder tarzda kaleme alınmış eserde, ahlaki değerler çok sınırlı bir şekilde verilmekte, sadece ahlaki emir ve yasakları içeren Kur’an ayetlerinden birkaç örnekle yetinilmektedir.⁴²⁴

⁴¹⁶ Muallim Abdülbaki, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri*, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul 1930-1931, s. 18.

⁴¹⁷ “Biz Türküz. Türkler medenidir. Milletimiz daima daha ileri gidecek, düşmanlarımızı alt edecektir. Milletime vatanıma faydası dokunanları severim. Bu milli iman bizi yaşatacak, ilerletecek imandır. İslam dini, dini ve milli iman bizi birbirimize bağlıyor.” *A.g.e.*, s. 19-20.

⁴¹⁸ “Ben Türküm ve Müslümanım, Allah’ımı severim, hükümetime, milletime yardım etmek, büyüyünce verilen işe dikkat eylemek benim vazifemdir. Herkese hayırlı olacağım; milletimi cehaletten, taassuptan kurtaran, medeniyetin nuruna kavuşturan Cumhuriyeti yaşatacağım. Milli ve dini imanıyla yaşayacağım. Yaşasın Türkiye ve Cumhuriyet!” *A.g.e.*, s. 46.

⁴¹⁹ M. Ali Rıza, *Cumhuriyet Mekteplerine Din Dersleri 4*, Türk Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1919-1930, s. 37-38.

⁴²⁰ *A.g.e.*, s. 49-50.

⁴²¹ *A.g.e.*, s. 7-13.

⁴²² Yusuf Ziya, *Dinimiz* (İlkokul 5. sınıf), Amedi Matbaası, İstanbul 1929.

⁴²³ *A.g.e.*, 5-6.

⁴²⁴ *A.g.e.*, 33-36.

“1926 İlkokul programında, 3. 4. ve 5. sınıflarda birer saat olarak yer alan Din Derslerinin, Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti'nin 30.11.1929 tarihli kararında, önce şehir ilkokullarında “Müfredat programlarındaki Din Dersleri'nin okutulacağı, fakat öğrencilerin imtihana tabi tutulmayacakları” ifadesi yer almış; daha sonra ise 28.10.1930 tarihinde bakanlıkça, “İlkokul programları içerisindeki müfredatın ancak arzu eden 5. sınıf öğrencilerine ve Perşembe günleri öğleden sonra yarım saat okutulabileceği” tamim edilmiştir. Bu çerçevede 1930 yılında yayınlanan İlk Mektep Müfredat kitabında Din Dersleri ile ilgili olarak “5. Sınıf talebesinden ebeveyni arzu edenlere program haricinde olarak, haftada yarım saat konferans tarzı verilir.” kaydı konulmuştur.”⁴²⁵ Dersin amaçları bir önceki programla aynı olmakla beraber içerik de 1926 programının 4. ve 5. sınıf konularının birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. (Bkz. Ek: 4)

“1927 Köy İlkokullarındaki düzenlemede Din Dersi program içinde yer almıştır. 1930 düzenlenmesinde ise Köy Mektepleri Müfredat programında Din Derslerine yer verilmemiştir. Aynen şehir ilkokullarında olduğu gibi din dersinin her Perşembe günü öğleden sonra yarım saat olarak 3. sınıfta verilmesi kararlaştırılmıştır. 1931 yılında yayınlanan Köy Mektepleri Müfredat Programında Din Derslerinin amaçları 1926 programının amaçları ile aynıdır.”⁴²⁶ Programın içeriği ise 1926 programındaki 3. ve 4. sınıftaki konuların birleştirilmesiyle oluşmuştur. (Bkz. Ek: 5) Köy Mektepleri Müfredat Programı kitabında 1930'da yayınlanan kitaptaki esasların korunduğu görülmektedir.⁴²⁷

Köy mektepleri için hazırlanan programa uygun olarak yazılan Din Dersi kitabının köyün hayatına, köyün çevre ve sosyal şartlarına göre hazırlandığı ve bu kitap aracılığıyla köylü çocuğunun körü körüne inanılan batıl fikirlerden, taassuptan

⁴²⁵ Doğan, “1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları”, s. 616; *İlk Mektep Müfredat Programı (1930)*, T.C. Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. 229.

⁴²⁶ Doğan, “1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları”, s. 616; *Köy Mektepleri Müfredat Programı (1930)*, T.C. Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.9, 74-77.

⁴²⁷ *Köy Mektepleri Müfredat Programı (1938)*, T.C. Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 9, 74-77; Demek ki, köy ilkokullarında din dersi program dışı olarak 1938'e kadar okutulmuştur. Ancak 1939'da yapılan düzenlemede din dersinin artık program dışı da yer almadığı görülmektedir. Lise birinci devre yani ortaokullarda ise din dersine 1927'den sonra ne isteğe bağlı ne de program dışı olarak yer verilmiştir. Doğan, “1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları”, s. 616-617.

uzak, temiz ve saf yürekli güzel ahlaklı, hayırlı bir Müslüman olarak yetişeceği ifade edilmektedir.⁴²⁸

Kitapta Müslümanlık tanımlanırken; “nefsimizi her türlü kötülüklerden alıkoyan, ana babayı sevdiren, bütün insanlara kardeş sevgisi veren din” denmesi inanç ve ahlak ilişkisinin öğrencilerin zihninde oluşturulmak istendiğini göstermektedir.⁴²⁹ Kur’an’ın ahlaki yönden öğreticiliğine işaret edilmekte;⁴³⁰ Tanrı sevgisi ve Tanrı korkusunun ahlaki yaşantımıza nasıl etki edebileceği açıklanmaktadır.⁴³¹ Türklerin Tanrı’dan korktuğu için kimseye haksızlık ve fenalık yapmaktan sakındığı ve her zaman iyilik yapmaktan zevk duyduğu belirtilmektedir.⁴³² Kitapta ibadetlerin de iyi ahlaklı, hayırlı bir insan olmaya sağlayacağı faydalara işaret edilmektedir.⁴³³

Hayırlı ve hayırsız insanların özellikleri örneklerle açıklanmakta, çocuklara hitaben iyi ahlaklı olmaya dair emir kalıbında cümleler yer almaktadır: Köyümüzün ortasında büyük çınar ağacını büyüten, köyün camiini, hamamını, mektebini yapanlar, köyün ileri gelen hayırlı insanlarıdır. Ey iyi yürekli köy çocukları! Siz de ana babaya, yurda vatana hayırlı Müslüman çocukları olmaya çalışınız.”⁴³⁴ Köylü çocuk! Çok çalış, bilgilerini artır. Tarlanı iyi sür, hayvanlarını iyi koru. Temizlikte, her işini vaktinde yapmak hususunda titiz ol. Allah’tan kork, vicdanından çekin. Göreceksin ne şen bahtiyar olacaksın”⁴³⁵ Emir kalıbıyla ahlaki hükümlerin sıralanması ahlak eğitiminde davranışçı yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Aynı yaklaşım, fiilin faili konumunda biz kalıbıyla bazı ahlaki telkinlerin verilmeye çalışıldığı cümlelerde de görülmektedir. Tanrı’nın nimetlerine nasıl şükredeceğiz konusuyla ilgili olarak; “Namazda hep Tanrı’ya dua edeceğiz. Emirlerini yerine

⁴²⁸ İbrahim Hilmi, *Köy Çocuklarına Din Dersi*, (Köy Mektepleri 3. sınıf), Hilmi Kütüphanesi, İstanbul 1933-34, s. 2.

⁴²⁹ İbrahim Hilmi, *Köy Çocuklarına Din Dersi*, (Köy Mektepleri 3. sınıf), s. 21.

⁴³⁰ “Bu kitaptır; Yürekleri iyilikle besleyen

El bağına girme!” diyen, dost yarasın bağlatan.

Bu anadır; Her öksüze “Yavrum!” diye sesleyen;

Nice canlar kardeş eden, birbiri için ağlatan.” A.g.e., s. 28-29.

⁴³¹ A.g.e., s. 30.

⁴³² A.g.e., s.32.

⁴³³ A.g.e., s. 33-39.

⁴³⁴ A.g.e., s. 45-46.

⁴³⁵ A.g.e., s. 52-53; Bu tür örnekler çoğaltılabilir: “Evinizdeki kediden köpekten başlayarak, ahırlarınızdaki hayvanlara kadar daima merhametli, şefkatli olunuz. Hastalandıkları zaman kendilerine bakınız, hükümet baytarına gösteriniz. Bilseniz ne büyük sevaptır.” A.g.e., s. 49.

getireceğiz. Mekteplerde derslerimize çalışacağız. İyi çiftçi olacağız. Askeriz, vatanımızı yurdumuzu koruyacağız, memleketimizi seveceğiz. Cumhuriyeti yaşatacağız. Mal ve mülkümüze iyi bakacağız. Memleketimizi şenleteceğiz. Allah'ın verdiği bu güzel nimetlere karşı şükran secdesine kapanacağız.”⁴³⁶ Ayrıca hem emir kalıbıyla hem de biz diliyle yazılmış bu tür ifadeler ile otoriter ve dışa bağımlı bir ahlak öğretimi anlayışının benimsendiği anlaşılmaktadır.

Kitabın genelinde yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere milliyetçi bir söylemle, milli ahlak vurgusu hâkimdir. Milli ahlak dini değerlerle beslenmekte ve bu husus yurttaşlık eğitimi için bir araç olarak kullanılmaktadır.

İnönü dönemi eğitim ve kültür politikalarından söz edilirken belirtildiği gibi, din derslerinin önce şehir sonra köy okullarından uzaklaştırılması ile bu derslerin içeriğinde yer verilen din temelli ahlak anlayışı yerine toplumsal temelli, laik bir ahlak eğitimi uygulanmaya konulmaya çalışılmış, açılan köy enstitülerinde ve halk mekteplerinde bu doğrultuda bir eğitim uygulanmıştır. O dönemin hakim eğitim akımlarından iş eğitimi akımının da etkisiyle “iş ahlakı”na, yaparak, iş üstünde öğrenilen bir ahlak anlayışına yer verilmiştir. Ahlak öğretimi, az veya çok okutulan tüm derslerin içeriğinde yer almakla beraber özellikle Yurt Bilgisi ve Felsefe dersleri aracılığıyla yapılmıştır. Bu derslerin Cumhuriyet tarihi boyunca ahlak eğitimi için üstlendiği görev ve içerdikleri değerler, ahlak eğitimi yaklaşımları açısından başlı başına araştırılabilir. Burada, Yurt Bilgisi, Felsefe vd. dersler tezin kapsam ve sınırlılığına dahil edilmediğinden, din derslerinin okullardan uzaklaştırıldığı yaklaşık yirmi yılı bulan bu dönemde, okullarda yapılan ahlak eğitimi ve bu amaçla okutulan ders programları ve ders kitapları hakkında ayrıntılı bir incelemeye yer verilmemiştir.

2. 1950–1982 YILLARI ARASINDA DİN BİLGİSİ ve AHLAK DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMLARI ve DERS KİTAPLARINDA AHLAK EĞİTİMİ

1948 İlkokul programının baş tarafında Atatürk'ün sözlerine atıfta bulunularak, sözlerinde zikredilen milletimizin toplumsal ihtiyaçları, çevre şartları ve yaşanan çağın gereklerine uygun bir program hazırlanmasının hedeflendiği

⁴³⁶ A.g.e., s. 57.

belirtilmektedir.⁴³⁷ Programda belirtilen temel hedefler şunlardır: Çocuğun ve gencin iyi bir vatandaş olarak “toplumsal bakımdan”; bir “birey” olarak “kişisel bakımdan”; bir “aile üyesi” ve diğer insanlarla “beşerî ilişkileri” olan sosyal bir varlık olarak “İnsanlık münasebetleri bakımından”; bir “ekonomik varlık” olarak “ekonomik hayat bakımından” gelişmesini sağlamak.⁴³⁸

1948 İlkokul Programı’nda belirlenen hedefler doğrultusunda, ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına 15 Şubat 1949 tarihinden itibaren yeniden Din Dersleri konulmuştur.⁴³⁹ Bu tarihten 1968’e kadar okullarda hiçbir değişiklik yapılmadan okutulan İlkokul Din Dersleri programında⁴⁴⁰ yer alan ahlakla ilgili konular şunlardır: Ana baba sevgisi, öğretmen sevgisi, millet ve yurt sevgisi, büyüğe saygı, küçüğe sevgi ve şefkat, İyi ve olgun insan örneği olarak peygamberimiz Hazreti Muhammet, İslam’da ahlak; (iyilik, güzellik, özü, sözü doğru olmak; eli veya diliyle kimseyi incitmemek; sözlerinde, işlerinde, alışverişte, ölçme tartmada, çalışma ve kazanmada doğruluk; güvenilir kişi olmak, herkesle iyi geçinmek, yalan söylememek, verdiği sözden dönmek, kimsenin malına göz dikmemek, iftira etmemek, dedikodu yapmamak, başkalarının gizli hallerini araştırmamak, emanete hıyanet etmemek; üstünü başını temiz tutmak, sağlığını korumak; kötülüğe göz yummamak; yardımlaşmak.) Güzel ahlak hakkında peygamberimizin sözleri, ana

⁴³⁷ “Hükümetin en feyizli ve en mühim vazifesi Millî Eğitim işleridir. Bunda muvaffak olabilmek için öyle bir program takip etmeye mecburuz ki, o program milletimizin bugünkü haliyle içtimai, hayati ihtiyacı ile, muhiti şartlarıyla ve asrın icaplarıyla tamamen mütenasip ve mütevatıf olsun. Bunun için muazzam ve fakat hayali, muğlak mütalaalardan tecerrüt ederek hakikate nazım nazarlarla bakmak ve el ile temas etmek lazımdır.” *İlkokul Programı (1948)*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1948, s. 2.

⁴³⁸ *İlkokul Programı (1948)*, s. 2.

⁴³⁹ Bu sebeple 1948 programında Din Bilgisi Dersi yer almamış, Talim ve Terbiye Dairesince hazırlanan Din Bilgisi Programı daha sonra ek olarak gönderilmiş ve ancak programın 1956 baskısına konulmuştur. *İlkokul Programı*, T.C. Maarif Vekâleti, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 299-302; İsteğe bağlı bir ders olup, ders geçmeye etkisi bulunmayan Din Dersleri velinin çocuğunun bu derse devamını yazılı olarak bildirmesi yoluyla alınabiliyordu.⁴³⁹ Daha sonra 7 Kasım 1950’de 2-26064 2969 sayılı valiliklere gönderilen bakanlık genelgesiyle ilkokullardaki din dersleri programı içine alınmıştır. Bu genelge ile ise köy ilkokullarının ilgili sınıflarında tarım, şehir ilkokullarının ilgili sınıflarında da Türkçe derslerinden haftada birer saatin din derslerine ayrılması; önceki uygulamadan farklı olarak bu kez din derslerini okutmak istemeyen ailelerin sene başında bu durumu dilekçe ile bildirmeleri halinde çocuklarının dersten muaf olacağı belirtilmektedir. MEB Tebliğler Dergisi, Cilt: 13, S. 617, 20 Kasım 1950, s. 116; Bu dersin sınıf geçmede etkisi yoktur. Fakat bununla ilgili olarak Beşinci Millî Eğitim Şurasında Din Derslerinin sınıf geçmede etkili olması, kararlar arasında yer almıştır. *Beşinci Millî Eğitim Şurası (5-14 Şubat 1953)*, T.C. Maarif Vekâleti, Millî Eğitim Basımevi (Tıpkı Basım), İstanbul 1991, s. 453-455.

⁴⁴⁰ *İlkokul Programı*, T.C. Maarif Vekâleti, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 299-302; *İlkokul Programı*, T.C. Maarif Vekâleti, Maarif Basımevi, İstanbul 1957, s. 299-302; *İlkokul Programı*, T.C. Maarif Vekâleti, Maarif Basımevi, İstanbul 1958, s. 299-302; *İlkokul Programı*, T.C. Maarif Vekâleti, Maarif Basımevi, İstanbul 1962, s. 299-302.

baba ile çocukların karşılıklı hak ve ödevleri; kardeşlik ve kardeş sevgisi, kardeş arkadaş ve komşu hakkı, millete, memlekete ve insanlara karşı ödevlerimiz; İslam ve insan kardeşliği ve bunun önemi. (Bkz. Ek: 6)

Uzun süre örgün eğitimde yer almayan din derslerinin yeniden okullarda seçmeli olarak okutulmaya başlanması nedeniyle hazırlanan ve aşağıda sözü edilen ders kitaplarının öncekilerden genel olarak farkı, Diyanet İşleri Reisliği tarafından bir komisyonca yazılmış olması; ayrıca konuların biraz daha ayrıntılı anlatılmasıdır. Kitaplar içerik olarak tamamen bir ilmihal mantığıyla hazırlanarak, iman, ibadet ve dolayısıyla ahlakla ilgili konular açıklanmaktadır. Bir öğretim materyali olarak kullanılacak olan bu kitaplar öğretimi planlamaya hizmet edecek nitelikte hazırlanmamıştır. Ders kitaplarında derse hazırlama, değerlendirmeye vb. ne yönelik hiçbir unsur bulunmamaktadır.

İlkokul 4. sınıf kitabında, öncelikle bir Müslümanın ahlaki açıdan yapıp yapamayacağı şeylerin sıralanması yoluyla ahlaki ilkeler verilmektedir.⁴⁴¹ Diğer taraftan kitabın genelinde benimsenen üslup, çocuğun dilinden, ben kalıbı ile onun hislerini ve düşüncelerini ifade ediyormuş tarzda yazılmış cümleler yoluyla ahlaki değerlerin işlenmesidir. Örneğin anne babaya karşı tutumlarla ilgili olarak:

Ben anamı babamı hiç incitmemeye, gönüllerini kırmamaya çalışırım; onların sözünden, izninden dışarıya çıkmam. Yüzlerine bağırمام, sert söylemem; onlara tatlı tatlı, yumuşak yumuşak söylerim. Anneciğim babacığım derim. Onlara en büyük sevgi ve saygıyı gösteririm. Allah'ım! Ana baba sevgisi ne tatlı, ne doyulmaz şey... Her güzellik sevgide, her iyilik bu sevginin içindedir.⁴⁴²

Milli duygular ve vatan sevgisi ile ahlaki tutumlar arasındaki ilişkinin somut davranışlar ve dileklerle gösterildiği, cümlelerde de yine ben dili kullanılmaktadır.⁴⁴³ Görüldüğü gibi burada çocuğun dilinden, onun duygularıyla, somutlaştırarak ve örneklendirerek yapılan açıklamalar hem ahlak ilkelerini sıkıcı nasihatler olmaktan çıkarabilir, hem de çocukların anlam dünyasında bu ilkelerin bir yer bulmasına imkân verebilir. Örneğin dinin ahlaki buyrukları sırf emirler olarak sıralandığında,

⁴⁴¹ *Din Dersleri (İlkokul Dördüncü Sınıf)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949, s. 5.

⁴⁴² *A.g.e.*, s. 7.

⁴⁴³ "Ben yurdumu, milletimi çok severim. Yurdumun güzelleşmesini isterim; milletimin çoğalmasını ve yükselmesini, bütün milletlerden önde gelmesini isterim. Ben milletimin bir parçasıyım, milletime yurduma hiçbir zarar gelmesini istemem. Yurduma, milletime karşı borçlu olduğum bütün vazifelerimi eksiksiz yaparım. Allah'ım! Yurdumun karlı, yüce dağları devrilmesin. Yemyeşil ulu ağaçları kesilmesin, yurdumun serilmiş ovaları düşman atlarıyla çiğnenmesin." *A.g.e.*, 11-12.

çocuğun dünyasına ben diliyle ifade edildiği kadar sıcak gelmeyebilir. Ben diliyle ve somut davranışlara dönüştürülerek⁴⁴⁴ verilen ahlaki ilkeler daha kalıcı ve benimsetici olabilir.

İlkokul 5. sınıf kitabında ise ahlak, iman ve davranış bütünlüğü vurgulanarak,⁴⁴⁵ yer yer ben/biz dili kullanılarak, inanan bir insanın duygu ve düşünceleri ile ele alınmaktadır. Örneğin Allah'a İman konusunda; "Allah, iyi, kötü her işimi, gönlümden geçirdiklerimi bilir. Düşüncelerim iyi, sözlerim ve işlerim doğru olursa beni mükâfatlandırır, olmazsa ister cezalandırır, isterse bağışlar."⁴⁴⁶ Özellikle inancın bu yönü ahlaki değerlerin hayata taşınabilmesine önemli bir kuvvet, destek ve teşvik kaynağı olabilir. Bu yüzden iman konusunda bu ayrıntının inananın ağzından dile getirilmesi faydalı ve önemlidir. Ayrıca kitapta meleklerle imanın davranışların güzelleşmesine etkisi, Kur'an'ın ahlaki açıdan yol göstericiliği, Hz. Muhammed'in güzel ahlakı, Müslümanlıkta çalışmanın önemi, oruç ibadetinin insana kazandırdıkları⁴⁴⁷ gibi konularla İslam dininin ahlak anlayışı öğretilmektedir. Bu konular ve bu konuların ele alınış biçimi, kitaplarda dini ve milli değerleri temel alan bir ahlak öğretimi anlayışının benimsendiğini, sadece düz anlatım yöntemine uygun olarak yazılan ders kitaplarında ahlak öğretimi konusunda öğreten merkezli davranışçı yaklaşımın korunduğunu göstermektedir.

1968 İlkokul programında isteğe bağlı olarak okutulmaya devam edilen Din dersinin amaçlarına hedef davranışlar şeklinde yer verilmiştir. Ahlakla ilgili hedef davranışlar incelendiğinde, temizlik, iyilik, doğruluk fikirlerinin, insanları sevmenin, anaya babaya, büyüklere saygı, küçüklere şefkat göstermenin, çalışkanlığın, bilim, sanat ve gerçek sevgisinin İslam Dini'nin emir ve esaslarından

⁴⁴⁴ "Ben, büyüklerime karşı, kim olursa olsun, daima saygı gösteririm, gönüllerini almaya çalışırım vapurda, tramvayda, trende, otobüste büyüklerime yer veririm. Tanıdığım büyüklerden ölenleri hayırla anırım. Öz veya üvey bütün kardeşlerimi candan sever sayarım. Amcalarımı, dayılarımı, teyzelerimi, halalarımı, büyük küçük bütün akrabalarımı sever sayarım. Vakit buldukça ziyaretlerine gider gönüllerini alırım. Benden küçük olanları severim, okşarım, sevindiririm. Onlara hoşlanmayacakları şeyleri söylemem, kendilerine her zaman yardım etmek, iyilik yapmak isterim. Ben okul arkadaşlarımı kardeş bilir ve kardeş diye severim onlarla hoş geçinir ve kendilerine elimden gelen yardımı yaparım. Ben büyük küçük kimsenin kalbini kırmam. Bilirim ki gönül kıranları Allah sevmez; Allah'ın sevmediğini de kimse sevmez. Büyükleri saymak küçüklere sevmek dinimizin buyruğudur. Ben dinimin buyruklarını yerine getiririm." *Din Dersleri (İlkokul Dördüncü Sınıf)*, s.13.

⁴⁴⁵ *Din Dersleri II, (İlkokul 5)*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 4.

⁴⁴⁶ *A.g.e.*, s. 8.

⁴⁴⁷ *A.g.e.*, s. 14-15, 17, 27-39, 47, 58.

olduğunun ve İslam dininin, başkasının canına, malına, hakkına, inancına, fikrine saygı gösteren taassuptan uzak, hoşgörülü bir din olduğunun, İslam Dini'nin ahlak ilkelerinin öğrenciler tarafından bilinmesi ve kavranması hedeflenmektedir.⁴⁴⁸

Programda hedeflenen genel amaçlar doğrultusunda yer verilen açıklamalardan ahlakla ilgili olanlar şunlardır:

1. Haksızlık, yalancılık, riyakârlık, sahtekârlık, bencillik, tembellik... gibi davranışları İslam dini'nin suç saydığı; her Müslümanın faziletli olması, faziletli kişileri sevip sayması belirtilmeli; bunlar Hz. Muhammed'in hayatından örnekler vererek açıklanmalıdır.

2. İslam dininin abdest, namaz, oruç, zekât... gibi bu ibadet ile ilgili buyruklarının Allah'a karşı sevgi ve saygı ve şükran duygularının ifadesinden başka, ibadetlerin kişinin sağlığına, toplumun yardımlaşma ve dayanışmasına yarayan, inananı fazilete sevk eden davranış ve hareketler olduğu belirtilmelidir.⁴⁴⁹

Bu açıklamalardan ikincisinin hem ders programındaki konu başlıklarına hem de ders kitaplarına yansıtılmadığı görülmektedir. Yani ibadetlerin ahlaki boyutuna dair bir başlık, ya da mevcut başlıklar altında her hangi bir açıklamaya rastlanmamaktadır. İbadetlerin tamamen ilmiyal bilgilerinden ibaret olarak öğretilmesi anlayışı korunmuştur. Bunun sebebi çok küçük farklılıklarla beraber neredeyse birbirinin aynısı olan 1948 ve 1968 programlarının (Bkz. Ek: 6, Ek:7) öğretiminde kullanılan ders kitaplarının 1948'den itibaren hiç değiştirilmeden okutulmaya devam edilmesidir.⁴⁵⁰ Dolayısıyla bu programın ahlak öğretimindeki mevcut anlayışı sürdürdüğü ve program değişikliğine rağmen yeni ders kitaplarının hazırlanıp öğretiminin yapılmamasından dolayı ilkokulda Din Bilgisi dersinin ve bu ders içerisinde yapılan ahlak öğretiminin yeterince önemsenmediği söylenebilir.

1956'da resmi ortaokullarda ve bunlara denk diğer ortaokulların 1. ve 2. sınıflarına isteğe bağlı olarak din dersleri konulması kararlaştırılmıştır.⁴⁵¹ Derse devam eden öğrenciler için mecburi ve sınıf geçmede etkili olan bu ders serbest çalışma saatlerinden bir tanesinde okutulacaktır. Genelgede dersin nasıl işleneceğine dair bazı açıklamalara da yer verilmiştir: Din derslerinde Kur'an'ın ahlaki yaşama

⁴⁴⁸ *İlkokul Programı (1968)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s.107-108.

⁴⁴⁹ *İlkokul Programı (1968)*, s. 12-13.

⁴⁵⁰ Bkz. *Din Dersleri I*, Yirmi Üçüncü Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972; *Din Dersleri II*, Yirmi Beşinci Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

⁴⁵¹ *T.C. Resmi Gazete*, s. 9406, 13 Eylül 1956.

etkisine işaret edileceği, özellikle Kur'an-ı Kerim'in sağlığını, ahlak ve irademizi kuvvetlendirici telkinlerinden faydalanılacağı ifade edilmektedir.⁴⁵²

1956 Ortaokul Din Dersi programında 1. sınıfta İslam ahlakı ana başlığı altında, aile, vatan sevgisi ve müdafaası, başkalarının hakkına saygı göstermek, iyilik ve yardım, muâşeret olmak üzere beş ayrı konuya yer verilirken ortaokul 2. sınıfta ise yine İslam ahlakı ana başlığı altında, sağlığını ve hayatımızı korumak, iş hayatında nasıl olmalıyız? Konuşmada nelere dikkat etmeliyiz? Müslümanlıkta ahlak temelleri gibi konulara yer verilmiştir. (Bkz. EK: 8)

1956 Ortaokul I. sınıf Din Bilgisi kitabında, Allah'a imanın insanın toplumsal ve ahlaki yaşayışına, bazı aşırıya giden veya olumsuz nitelikleri ve duygularını törpülemesi ya da frenlenmesi açısından sağlayacağı katkıya işaret edilmekte, Allah sevgisi ve korkusunun insana iyi bir insan olmanın yollarını öğrettiği ve bir Müslümanın hayatında iman, ibadet ve ahlakın bir bütün olduğu açıklanmaktadır.⁴⁵³ Peygamberimizin güzel ahlakından, özellikle güvenilirliğinden söz edilerek onun ahlakını örnek almanın önemi vurgulanmaktadır.⁴⁵⁴ Kitaptaki on dört dersten beşi doğrudan İslam ahlakına ayrılmıştır.⁴⁵⁵

1956 Ortaokul II. sınıf Din Bilgisi kitabının önsözünde, bu kitapta dinimizin ibadet ve diğer mevzularında çocukların ruhi ve ahlaki hislerini uyarıcı değerleri üzerinde titizlikle durulduğu ifade edilmektedir.⁴⁵⁶ Allah inancının ahlaki boyutuna dikkat çekilmekte peygamberlerin ahlak konusundaki rehberliği ve öğreticiliği⁴⁵⁷ vurgulanmaktadır. Diğer iman esaslarının da meleklerle, ahirete ve kadere imanın ahlaklı olmaya, iyi bir insan olmaya nasıl fayda sağlayacağı ile ilgili olarak örnekler verilmekte ve açıklanmaktadır.⁴⁵⁸

⁴⁵² *Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı 921, 17 Eylül 1956, s. 147-148.

⁴⁵³ Dursun Güney, *Din Dersleri, Ortaokul I*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1960, s. 5-8.

⁴⁵⁴ *A.g.e.*, s. 9, 16, 20-21.

⁴⁵⁵ Bu konular, kötülüğe karşı iyilikle karşılık vermek, kusurları affetmek, her iyi işi takdir etmek, intikam alıcı olmamak, mümin kardeşinin haklarını ve hayatını üstün tutmak, gibi İslam ahlakına ait esaslar örnek olarak sıralanmaktadır. Sonrasında aile konusuna geçilmiş ve anne babanın evlatlarına karşı sorumlulukları, evlatların anne babaya saygısı, kardeşlerin birbirlerine karşı vazifeleri, akrabalar ve komşularımıza karşı vazifelerimiz, vatan ve vatan savunmasının kutsallığı, şehitlik ve gazilik, başkalarına saygı göstermek, kul hakkını gözetmek, müsamahalı davranmak, iyilik, yardım ve hayvanlara iyi davranmak gibi muâşeret kuralları ele alınmıştır. *A.g.e.*, s. 58-780.

⁴⁵⁶ Ahmet Okutan, *Din Dersleri, Ortaokul II*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1959, s. III.

⁴⁵⁷ *A.g.e.*, s. 9-12.

⁴⁵⁸ *A.g.e.*, s. 16-18, 27-29, 30-31.

İslam ahlakı ana başlığı altında birkaç ayrı konu işlenmektedir. Birincisi sağlığını ve hayatımızı korumaktır. İkinci konu iş hayatında nasıl olmalıyız sorusuyla ilgili olarak meslek ahlakıdır. Üçüncü konu, konuşmalarda başkalarına saygı, doğruyu ve hakkı müdafaa, yalan söylememek, başkasının gıybetini yapmamak, koğuculuk yapmamak, iftira etmemek gibi ahlaki kurallardır.⁴⁵⁹

Bu kitaplarda milli değerler neredeyse hiç vurgulanmamakta, sadece milli değerler sayılabilecek, vatan sevgisi ve müdafaası, şehitlik ve gazilik gibi değerler ele alınmakta ve Türklerin İslam dinine hizmetlerine ise tarihi bilgiler şeklinde yer verilmektedir. Her bir iman esasının ayrı ayrı ahlaklı olmaya katkıları açıklanmakta fakat ibadetlerden sade oruç ve zekât⁴⁶⁰ ibadetinin bireysel ve toplumsal faydalarına değinilmekte burada da iyi vatandaş ve iyi yurttaş olmak hedefi dile getirilmektedir.

1967 yılında liselerin ve bunlara denk öğretim kurumlarıyla lise derecesindeki meslek okullarının 1. ve 2. sınıflarında Din dersi okutulma kararı alınmıştır.⁴⁶¹ İsteğe bağlı ve program dışında haftada birer saat olarak okutulan bu ders, daha sonra hafta içi bir gün bir ders saatinin ilave edilmesi yöntemiyle program içine dâhil edilmiştir. Devam etmek isteyen öğrenciler için mecburi ve ders geçmede etkili olan din dersinin hedeflerinden biri, lise çağındaki öğrencilerin, ruhlarında madde üstü değerlere karşı ilgi ve sevgi uyandırmaktır.⁴⁶²

Söz konusu programda dersin işlenilmesinde dikkat edilecek hususlar arasında ahlakla ilgili olan açıklamalara da yer verilmektedir. Bunlar: “İslam dininin Türk ruhuna ve Türk milli vicdanına uygunluğu, milletimizin bu dini gönül sevgisiyle kabul ettiği, gayretlerinin, başarılarının bu sevgiye dayandığı gerçeği üzerinde gerektiği kadar durulacaktır. İslam Dini'nin eğriyi doğrudan, sakatı sağlamdan, eksiği bütünden, yalamı gerçekten, haramı helâlden ayırt etme umdeleri kuru takrirlerle değil, ayetlerden, hadislerden ve İslâm büyüklerinin özlü sözlerinden alınacak çekici metinlerle dile getirilecektir.”⁴⁶³ Görüldüğü gibi bu programla milli vicdanla dini değerlerin bir arada ve işbirliği ile öğretilmesi hedeflenmektedir.

Ahlak eğitimi açısından bakıldığında 1967 Lise Din Bilgisi programında İslam dininde ahlak ana başlığı altında İslam dininde birlik ve beraberlik ruhu; Tevhid

⁴⁵⁹ A.g.e., s. 58-66.

⁴⁶⁰ Okutan, *Din Dersleri, Ortaokul II*, s. 42-45.

⁴⁶¹ *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt: 30, S. 1474, 16 Ekim 1967, s. 363.

⁴⁶² *Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi*, Cilt: 19, S. 921, 17 Eylül 1956, s. 147-148.

⁴⁶³ *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt: 30, S. 1475, 23 Ekim 1967, s. 371-372.

akidesinin bu ruha açtığı geniş ufuk; Ahlak açısından inanmışlık, inanmazlık; İslam dininde hayır ve fazilet anlayışı, İslam dininde yardımlaşma şuuru: zekât ve sadaka; Din ile ahlak arasındaki ilişkilere toplu bir bakış gibi konular yanında Hz. Muhammed'in Kur'an-ı Kerim ayetleriyle bildirdiği, hadislerle öğretip gösterdiği, çevresindekilere telkin ve tavsiye ettiği, şahsen yaşadığı ahlak ilkeleri gibi konular da bulunmaktadır. (Bkz. Ek: 9)

Çeşitli yöntem ve tekniklerle sıralanan “proje ve problem çözme yöntemleri 1967 İlkokul Din Bilgisi programının getirdiği yenilikler”⁴⁶⁴ olmasına rağmen, bu yöntem ve tekniklere uygun bir ders içeriğinin kitaplara yansıtıldığı söylenemez. Daha ziyade düz anlatım ve kısmen de soru cevap yöntemleri esas alınarak hazırlanmış ders kitaplarında din ve ahlak ilişkisine dair pek çok konu yer almaktadır.

1967 lise I. sınıf ders kitabı⁴⁶⁵nda İslam dininin evrensel ahlak ilkelerini içerdiği, Müslümanlıkta, ahlakın temelini imana dayandığı, Allah'a imanla birlikte oluşan sorumluluk duygusunun insanı erdemsizlikten koruyabileceği,⁴⁶⁶ Hz. Muhammed'in ahlak açısından örnekliliği ve öğreticilik görevi, Kuran-ı Kerim'de yer alan, toplumsal ilişkilerin kuralları olan ahlak kuralları, kadere, meleklerle ve ahirete imanın, müminin ahlaklı olmasına sağlayabileceği katkılar ve ibadetlerin insanın ahlaki davranışlar kazanmasına katkısı ve ahlaki davranışların da bir ibadet olduğu⁴⁶⁷ gibi konular çerçevesinde bir ahlak ele alınmakta, bu konular çerçevesinde ahlak eğitimi yapılmaktadır.

1967 lise II. sınıf Din Bilgisi ders kitabı⁴⁶⁸nda, Hz. Muhammed'in örnek olucu şahsiyeti yanında İslam ahlakının kaynağının Kur'an, hadis ve Hz.

⁴⁶⁴ Doğan, “1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları”, s. 620; *İlkokul Programı (1968)*, s. 20 vd.

⁴⁶⁵ İbrahim Olgun, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Dersleri I*, Bilgi Basımevi, Ankara 1970, s. 12.

⁴⁶⁶ A.g.e., s. 15-17, 33.

⁴⁶⁷ A.g.e., s. 18-32.

⁴⁶⁸ Burada onun dürüstlüğü, samimiyeti, görevini yorulmak bilmeyen bir çaba, hiçbir güç karşısında eğilmeyen bir direnç, azim ve cesaretle yerine getirdiği, kimseye farklı muamele etmediği, hürriyet, eşitlik, kardeşlik gibi evrensel değerlere önem verdiği anlatılmaktadır. Bunların yanında büyüklere saygısı, küçüklere karşı alçakgönüllülüğü, merhametli, çok ince ve iyiliksever oluşu, kendi işlerini kendi yapmaya gayret etmesi, affediciliği ve hoşgörüsü, adaleti ve cesareti, gönül alıcı olup yakınındakilerin üzüntülerini paylaşması, cömertliği de açıklanmaktadır. İbrahim Olgun, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Dersleri II*, Bilgi Basımevi, Ankara 1970, s. 61-64.

Muhammed'in örnek yaşayışı olduğu,⁴⁶⁹ Hz. Muhammed'in ahlaka dair sözlerinden örnekler⁴⁷⁰ verilerek açıklanmaktadır. Allah korkusu ve sevgisi arasındaki ilişki ele alınarak bunun ahlakın güzelleşmesine sağlayabileceği katkılardan söz edilmektedir.⁴⁷¹ Bir Müslümanın sahip olduğu ahiret inancının da yardımıyla, Allah'a ve çevresindekilere ve topluma karşı sorumluluk taşıdığı, ahlaki davranışların da başlı başına birer ibadet olduğu, -çeşitli örnekler yardımıyla- bir müminin dini yaşamı ile ahlaki yaşamının ne denli iç içe olduğu, Tanrı'nın herkesin en gizli duygularını, niyetlerini bildiğine inanan dindar kişinin, vicdan ölçüsünü daima dengeli tutmak zorunda olduğu⁴⁷² gibi açıklamalarla din merkezli bir ahlak öğretimi yapılmaktadır. Programda İslam dininin milli vicdanla uygunluğunun vurgulanmasının kitaplarda uygulanmadığı görülmektedir. Daha doğrusu bu konu sadece Türklerin İslam dininin yayılması ve İslam medeniyetine katkıları şeklinde ele alınmış fakat Türk milletine has milli ahlak özelliklerine hiç değinilmemiştir.⁴⁷³

Bilgin'in kendi ifadesiyle din eğitimi ve öğretimi alanındaki yeni gelişmelere katkıda bulunmak üzere, ortaöğretim döneminde Din Bilgisi dersinin yerini, o günkü durumunu, problemlerini, hangi çalışmalarla onun daha yararlı duruma gelebileceğini belirlemek amacıyla⁴⁷⁴ 1975-76 öğretim yılında uyguladığı anket sonuçlarına dayandırdığı araştırmasının sonuçları arasında, öğretmenlerin Din Bilgisi dersi ile ilgili önerilerine yer verilmektedir. Dersin içeriğinde ayet ve hadislerden karakter geliştirici örnekler, öğrencilerin hayatına karışarak şahsiyetlerinin teşekkülünde yapıcı rol oynayabilecek Kur'an-ı Kerim'deki insanı çeşitli yönleri ile ele alarak anlatan etkili örnekler ve hikâyelerin olması yönünde öneriler bulunmaktadır.⁴⁷⁵ Bu öneriler göstermektedir ki öğretmenler din bilgisi dersinin değerler alanı ile ve ahlak eğitimi ile ilişkilendirilerek karakter eğitimine katkı sağlar hale getirilmesini önemsemektedir. Ayrıca aynı araştırmada yer alan bir diğer önemli husus da öğretmenlerin çoğunun din dersinin ahlak dersi ile birleştirilerek ve iki saat

⁴⁶⁹ A.g.e., s. 73-75.

⁴⁷⁰ Bu sözler, utanma hissinin önemi, güvenilir olmak, öfkeye hakim olabilmek, kendisi için istediğini başkaları için de arzu etmek, emanete riayet etmek, sözünde durmak, kimseyi kınamamak, lanet okumamak kötü söz söylememek, kimseye zarar vermemek, insanlar arası eşitlik, hediye veya başka bir adla rüşvet almamak gibi konularla ilgilidir. A.g.e., s. 76.

⁴⁷¹ A.g.e., s. 79.

⁴⁷² Olgun, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Dersleri II*, s. 80-94.

⁴⁷³ A.g.e., s. 49-55.

⁴⁷⁴ Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Bilgisi*, s. 22.

⁴⁷⁵ A.g.e., s. 87, 96-97.

üzerinden okutulması konusundaki tekliflerini ortaya koymuş olmasıdır. Din Bilgisi dersi ile ahlak dersinin birleştirilmesi yönündeki tekliflerin gerekçeleri olarak, ahlak dersinin din dersinden ayırt edilmesinin öğrenciler ve veliler tarafından yadırganmakta olduğu, Din Bilgisi ve ahlak dersinin pek çok ortak konusu bulunduğundan, bu konuların birlikte okutulmasının daha faydalı olacağı ifade edilmektedir. Ancak birleştirme işi görüldüğü kadar kolay değildir. Çünkü Din Bilgisi dersi isteğe bağlıdır, ahlak dersi ise mecburidir.⁴⁷⁶ Burada iki dersin birleştirilmesi yönündeki önerilerin arkasında yatan anlayışın, zaten toplumda var olan ve yaşanmakta olan din temelli ahlak anlayışının, Din Bilgisi dersinin ahlak eğitimi açısından zenginleştirilmesi yoluyla okullarda öğretiminin yapılması yönündeki isteğe dayandığı söylenebilir.

Bilgin araştırmasında, Din Bilgisi dersinde İslam dininin inanç, ibadet ve görgü kurallarını öğrenen öğrenciden bu kurallara uygun davranışlar geliştirmesi beklenir, diyerek bu dersin davranış kazandırma yönünü açıklığa kavuşturmuştur. Ona göre iyi ve kötü, doğru ve yanlış, güzel ve çirkin vb. değerlerin, Din Bilgisi dersinde dini açıdan işlenmesi yoluyla öğrencilerin bunları benimsemeleri, uygulamaları, alışkanlık haline getirmeleri ve kendilerinde dini vicdan gelişebilmesi sağlanabilir. Böyle bir sorumlulukta her dersin payı olduğu gibi Din Bilgisi dersinin de payı vardır.⁴⁷⁷ Dolayısıyla denilebilir ki o dönemde artık Din Bilgisi dersi sadece temel dini ibadetlerin öğretildiği bir ilmi ders olmanın ötesinde, ahlak eğitimine sağlayabileceği katkılar açısından tartışılır bir duruma gelmiştir. Gerek okullardaki velilerin ve öğretmenlerin bu yöndeki isteklerini dile getirmeleri, gerek bu konunun din eğitimi uzmanlarınca dile getirilmesi daha sonra bu iki dersin birleştirilerek okutulmasına zemin oluşturmuştur, denilebilir.

Talim Terbiye Kurulu'nun 23-9-1976 tarih ve 345 sayılı kararında Din Bilgisi dersinin Anayasa'nın 19. Madde hükümlerine dayalı olarak, Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12. Maddesine göre ortaokul ve liselerin bütün sınıflarında haftada birer saat verileceği hükmü yer almaktadır. Bu dersin amaçları arasında, İslâm Dini'nin iman, ibadet ve ahlak esaslarını (ilmihali) öğretmek ve onların bu esasları hissedip yaşamalarına imkân ve zemin hazırlamak, Türk-İslam ruhunu geliştiren bir milli kişilik vermek, millî benliğimize dayalı din ve millet şuuru vermek, örnek bir insan

⁴⁷⁶ A. g. e., s. 101-102.

⁴⁷⁷ Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Bilgisi*, s. 112.

olarak Hz. Muhammed'in güzel ahlakını, yaşayışını, çeşitli alanlardaki öğüt, görüş ve düşüncelerini öğretmek yer almaktadır.⁴⁷⁸

Din Bilgisi dersinin işlenişi esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar arasında, ahlak öğretiminde esas alınması gerekenler şunlardır:

“Ders esnasında her türlü ibadet ve dış temizlik kadar, kalbi artırıp ruhu yükselten güzel ahlakın da insan için vazgeçilmez bir unsur olduğu gerçeği öğrencilere benimsetilmelidir. Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili konular işlenirken daima onun örnek üstün şahsiyeti esas olarak ele alınmalı bunu belgeleyen olaylardan müşahhas örnekler verilmelidir. İbadetlerin Allah'a karşı saygı, sevgi, şükran duygularını ifadesi yanında, kişinin sağlığına, toplum fertlerinin birbirine sevgi ve saygı bağları ile bağlanmalarına, yardımlaşmalarına, dayanışmalarına, fert ve toplum ilişkilerinin iyi ve düzenli bir şekilde yürütülmesine yarayan ve insanı fazilete sevk eden davranış ve hareketler de kazandırdığı özellikle belirtilmelidir. Ev ödevleri daha çok öğrencilerin bu ders ile ilgili ana kaynakları (Kur'an-ı Kerim Meali, Hadis tercümeleri, ilmihâl) tanımlarına ve yaşanan dini hayatı (ibadet, ölüm, bayram, bebeğe isim koyma vb.) görüp idrak etmelerine imkân verecek şekilde olmalıdır.”⁴⁷⁹

Ortaokul ve lise Din Bilgisi dersinin içeriğinde bulunan ahlakla ilgili konular şunlardır: İslam dininin temel prensiplerinden ahlak ve ruh temizliği: Kalp temizliği, ihlas (samimiyet) konularına orta I. sınıfta yer verilirken orta II. sınıfta doğrudan ahlakla ilgili bir konu yoktur, fakat ibadetlerin faydaları açıklanırken ibadetlerin güzel ahlak sahibi olmaya katkı sağlayabileceğine değinilmektedir. Ahlak başlı başına bir ünite olarak orta III. sınıfta bulunmaktadır. Burada ahlakın tanımı, ahlak vicdan ilişkisi, İslam dininde ahlakın kaynakları, bunlarla ilgili ayet ve hadisler yanında iyi ve kötünün farz ve haram yönünden değerlendirilmesine yer verilmektedir. Bundan sonra da İslam dinine göre haram ve farz olan davranışlar ayrı ayrı çeşitli örneklerle ele alınmaktadır. (Bkz. Ek: 10) Lise müfredatında ise “Din ve Ahlak” başlığı altında ahlakın tanımı, İslam ahlakının temeli, ahlakın amacı, iyi ahlak ve faziletin toplum için önemi gibi konular bulunmaktadır. Ayrıca İslam'da sosyal yardımlaşma ve hediyeleşme gibi konular da ahlakla ilgili konular arasında sayılabilir. Hz. Muhammed'in ahlakı ve yaşayış tarzı lise II. sınıfta incelenmekte; yine aynı sınıfta İslam ahlakı başlığı altında Allah korkusunun ahlak üzerindeki olumlu tesirleri ve Hz. Muhammed'in yaşayıp telkin ettiği ahlak ilkeleri çeşitli örneklerle sıralanmaktadır. Lise III. sınıfta ise Allah inancının insan davranışı üzerindeki etkileri ve dinin ferde kazandırdığı hasletler gibi konular bağlamında

⁴⁷⁸ MEB Tebliğler Dergisi, Cilt: 39, S. 1900, 27 Eylül 1976, s. 338.

⁴⁷⁹ Olgun, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Dersleri II*, s. 338.

dolaylı olarak dinin ahlaklı olmak konusundaki katkısına işaret edilmektedir. (Bkz. Ek: 11)

1976 ortaokul Din Bilgisi kitaplarının başında dönemin Talim Terbiye Kurulu başkanı Rıza Kardeş'in bir giriş yazısı vardır. Burada kitabın hazırlanış amacının öğrencilere, İslam'ın inanç, ibadet ve ahlaktan ibaret olan esaslarını öğretmek yanında onların, dinine ve milletine bağlılığını artırmayı gerçekleştirmek olduğu belirtilmektedir.⁴⁸⁰

Ortaokul programındaki konulara ve bunların ders kitaplarındaki işlenişine bir bütün olarak bakıldığında İslam dininin üç temel prensibinden imanın orta I, ibadetlerin orta II, ahlakın ise yoğunluklu olarak orta III. sınıfta işlendiği görülmektedir. 1976 ortaokul I. sınıf Din Bilgisi kitabında ahlak, İslam dininden bahsedilirken bu dinin ahlak dini olduğu,⁴⁸¹ Hz. Muhammed'in ahlaki açıdan örnekliliği,⁴⁸² dinin iman, ibadet ve ahlak olarak bir bütün olduğu, dolayısıyla kişinin hem Allah'la hem de diğer insanlarla ilişkilerini düzenlediği⁴⁸³ gibi konular çerçevesinde ele alınmaktadır.

Orta II. sınıf Din Bilgisi kitabında ibadetin insanın ahlakını güzelleştirdiği, kötü olan davranışlardan uzaklaştırdığı, özellikle zekât ibadetinin yardımlaşma, iyilikseverlik duygularını artırdığı bu yolla manevi yönden kuvvetlendirdiği belirtilmektedir.⁴⁸⁴ Farz ve haram konuları açıklanırken verilen ayetlerde ve metin içinde çeşitli ahlaki hükümlere işaret edilmektedir.⁴⁸⁵ İbadetlerle ilgili olarak yerine getirilen ibadetlerde niyetin önemi, temiz bir kalple, samimiyetle ve Allah'ın sevgisini kazanmak amacıyla iş yapma ve ibadet etmenin önemi

⁴⁸⁰ Talat Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu-Mücteba Uğur, *Din Bilgisi (Orta I)*, MEB. Devlet Kitapları, Ankara 1976, s. III-IV.

⁴⁸¹ Koçyiğit vd., *Din Bilgisi (Orta I)*, s. 12.

⁴⁸² Bu bağlamda, yirmili yaşlarda haksızlıklarla yaptığı mücadelesi, Kâbe hakemliği yaparken ortaya koyduğu barışçı, uzlaştırıcı ve adil tavrı, ticari hayatındaki dürüstlüğü, yönetimi, zekâsı, iş görme yeteneği ve başarısı, insanlar arasındaki saygınlığı ve kendisine güvenilir kimse anlamına gelen "Emin" denmesinden bahsedilmektedir. *A.g.e.*, s. 18-19.

⁴⁸³ *A.g.e.*, s. 28.

⁴⁸⁴ Talat Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu-Mücteba Uğur, *Din Bilgisi (Orta II)*, MEB. Devlet Kitapları, Ankara 1976, s. 14-16.

⁴⁸⁵ Temizlik, şecaat, emanetleri ehline vermek, adaletle hükmetmek, iyilik yapmak, akrabaya vermek, yalan söylememek, gıybet etmemek, içki içmemek, kumar oynamamak, tefecilik yapmamak, haksız yere başkasının malını yememek, başkalarının ayıbını araştırmamak, başkasıyla alay etmemek. *A.g.e.*, s. 20-30.

vurgulanmaktadır.⁴⁸⁶ Bu açıklamalardan sonra namaz, oruç, zekat, kurban ve hac ibadetlerinin insanın ahlaklı olmasına sağlayacağı faydalara işaret edilmektedir.⁴⁸⁷

İslam'ın temel prensiplerinden üçüncüsü olan ahlak, Allah'ın davranışlarımızla ilgili emir ve yasaklarını iyi bilip, davranışlarımızı bu emir ve yasaklara göre düzenlemektir, diye tanımlanmakta ve Allah'ın emrettiği ve yasakladığı bazı hususlar sıralanmaktadır.⁴⁸⁸ Ahlakla ilgili bu açıklamalardan sonra sırasıyla Allah'a, meleklerle, ahirete ve kadere imanın ahlaklı yaşamayla ilişkisi ortaya konulmaktadır.⁴⁸⁹

1976 ortaokul III. sınıf Din Dersleri kitabında, İslam dininde, iman ve ibadetin sağlamlığı ve üstünlüğünün, ahlakın güzel olmasına bağlandığı⁴⁹⁰ ve İslam ahlakının temelinin Kur'an ve hadisler olduğu belirtilerek, ahlak vicdan ilişkisi açıklanmaktadır. Ahlak bir de farz ve haramlar yönünden değerlendirilmektedir, Allah'ın yapılmasını emrettiği ahlaki davranışlar ve yasakları örnekendirilerek, bunlar karşılığında kazanılan sevap ve günahlar hatırlatılmakta, İslam dininin bu yolla ahlaklı bir toplum oluşturmayı hedeflediği ifade edilmektedir.⁴⁹¹

Toplumsal huzur ve mutluluk için ahlak kurallarının olması gerektiği, fakat bu kuralların, insanın şerefini koruyacak, yaratılış amacına uygun ve insanlığına uygun düşecek bir ölçüsü olması gerektiği; bu ölçünün insanı yaratan yaratıcı tarafından gönderildiği, ahlak ölçülerinin Allah'ın emir ve yasaklarından kolayca bulunabileceği vurgulanmaktadır.⁴⁹² Allah'ın ahlak yönünden farz kıldığı adalet, emanet, vefa, şecaat, cömertlik gibi davranışların, fertleri ve toplumu yücelten davranışlar olduğu, Müslümanların farz olan davranışları yaptıkları gibi haram

⁴⁸⁶ “Bir bakkal, bir kasap, bir manav, Allah'ın sevgisini kazanmak için müşterilere hizmet etmeyi düşünürse ölçüyü ve tartıyı hileli tutmaz; müşteriyi aldatmaz. Bir öğrenci okulunda, bir işçi iş yerinde, bir memur dairesinde yalnız Allah'ın sevgisini kazanmak için çalışırsa, öğrenci okulunda daha başarılı olur. İşçi işyerinde, memur dairesinde daha iyi iş üretir; devlet zarar görmez. Ülke diğer ülkelerden daha yüksek bir düzeye çıkar.” *A.g.e.*, s. 33-34.

⁴⁸⁷ *A.g.e.*, s. 68-69, 76-77, 86-87, 97-98.

⁴⁸⁸ Doğruluk, dürüstlük, adalet, hakka saygı, iyilik, yardımseverlik, iffet, tevazu, yumuşak huyluluk, emanete hıyanet etmemek, sabırlı olmak; yalancılık, hırsızlık, içki, kumar, tefecilik, sahtekârlık, dolandırıcılık, gıybet vb. Koçyiğit vd., *Din Bilgisi (Orta II.)*, s. 31-32.

⁴⁸⁹ *A.g.e.*, s. 51-53, 57-63, 77-81, 87.

⁴⁹⁰ Talât Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu-Mücteba Uğur, *Din Bilgisi (Orta III)*, MEB. Devlet Kitapları, Ankara 1976, s. 9-13.

⁴⁹¹ *A.g.e.*, s. 14-16.

⁴⁹² *A.g.e.*, s. 19-21; Konunun sonunda yazılı ödev konusu ibaresiyle öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'in tercümesinden faydalanarak Allah'ın farz kıldığı ahlaki davranışlara örnekler yazmalarını istenmektedir. *A.g.e.*, s. 37.

olanlarından da sakınmak zorunda olduğu hatırlatılarak emredilen davranışları yapmamanın da haram olduğu ifade edilmekte, yalancılık, riyakârlık, cimrilik, kin tutmak, sözünde durmamak, iffetsizlik vb. davranışlar haramlara örnek olarak verilmektedir.⁴⁹³ İslam dini ve Türkler konusunda Türklerin İslam dininin yayılmasındaki rolü değerlendirilirken Türklerin bazı ahlaki vasıflarına ve bu vasıfları kazanmaları ve sürdürmelerinde, İslam dininin katkısına işaret edilerek, Türkler, İslam dininin manevi değerlerini kendi yaratılışlarındaki temizlik, titizlik, çalışkanlık, manevi değerlere bağlılık gibi hasletlerle birleştirence bambaşka bir kişilik kazandılar, denilmektedir.⁴⁹⁴

1976 lise I. sınıf Din Bilgisi kitabında dinin iman ve ibadet yanında, ahlaki boyutu olarak “ihsan” kavramı üzerinde durulmakta, bu kavram insanın sözde ve işlerinde doğruluğu seçerek fazilete ulaşması olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹⁵ İnsanların sosyal sebeplerle ve ahlak yönünden dine muhtaç oldukları; insanın kalbine, onu her yerde görebilen bir varlığın imanı yerleşirse, onun kanunlara uyumunun daha belirgin olacağı, ruhu yücelten ahlakın, ilahi inanca bağlı olan ahlak olduğu ve bu inançla yapılan davranışların gayesinin, Allah rızası olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁹⁶ Ahlakın kaynağının neden dine dayanması gerektiği çeşitli açılardan açıklanmaktadır.⁴⁹⁷ İlahi dinlerin toplumda eşitlik, kardeşlik ve adaleti sağlayarak, bir ahlak toplumu olmayı hedefledikleri belirtilmektedir.⁴⁹⁸ Son olarak da iman esaslarına inanmanın müminde sorumluluk bilincini oluşturacağı, iyiliğe yönelmede

⁴⁹³ A.g.e., s. 34-36, 46-47.

⁴⁹⁴ Türkler bir şehri aldıkları yahut da bir ülkeyi fethettikleri zaman halkını işinde gücünde serbest bırakırlardı. Türklere ve Müslümanlığa ısınmaları için adaletli davranırlardı. Halkın inancına ilişmezlerdi. Her yeri imar eder, okullar, camiler, medreseler, han, hamam, kervansaraylar yaptırırlar, sulama tesisleri, köprüler, bentler kurarak insanların işlerine dönmelerine yardımcı olurlardı. Fakir halk için parasız yemek dağıtılan imarethaneler, sebil adı verilen ve parasız içecek ve su ve benzeri dağıtılan yerler yaptırırlardı. Türkler vatanları, inançları, kıymet verdikleri manevi değerleri uğruna ölümü bile hiçe sayan bir millettir. Onlar bu özellikleri ile inandıkları İslam dinine yıllarca hizmet ettiler. Dinlerine diğer milletlerden daha çok bağlandılar. Bir Türk-İslam medeniyeti kurdular. Koçyiğit vd., *Din Bilgisi (Orta III)*, s. 82-86.

⁴⁹⁵ İbrahim Duran vd., *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Bilgisi I*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1978, s. 8-9

⁴⁹⁶ A.g.e., s.10-11.

⁴⁹⁷ Kutsal kaynaktan gelmeyen ve manevi bir müeyyidesi olmayan emir ve ahlaki öğütlerin insan gönlünde egemenlik kurması ve ruhun derinliklerine nüfuz ederek insanlara yön vermesi mümkün değildir. Ahlak konusunda filozofların görüşleri ve öğütleri felsefi bir görüşten daha öteye bir değer taşımamaktadır. İslam dininde ahlak ise dinin bir bölümüdür. İslam iman, ibadet ve ahlak kurallarının bir bütünüdür. Ahlak kuralları da ibadetle ilgili “namaz kılız” emri gibi bir emirdir. Yapılmasında sevap, yapılmamasında ceza vardır. İslam’da ahlaki emirleri ve öğütleri dinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü ahlak; dinin ruhu ve can damarını ifade eder. Dinin gayesi güzel ahlakur. A.g.e., s. 91.

⁴⁹⁸ A.g.e., s. 18.

teşvik edici olacağı ve insanın ahlakını olgunlaştıracağı ve güzelleştireceği belirtilmektedir,⁴⁹⁹ olgun bir ahlaka sahip müminin taşıması beklenen ahlaki özellikler sıralanmaktadır.⁵⁰⁰ Aynı şekilde zekât ve oruç gibi ibadetlerin ahlaklı davranışların oluşmasındaki etkilerinden söz edilmektedir.⁵⁰¹

1976 Din Bilgisi lise II. sınıf kitabına gelince, burada Kur'an'ın her alanda bir takım ahlaki kurallar koyduğu,⁵⁰² belirtilmekte ve örnekler verilmektedir. İslam dininin evrensel özellikleri arasında temizlik dini ve güzel ahlak dini olduğu vurgulanmakta; ecdadımızın bize bıraktığı övünmeye değer mirasların yüksek İslam ahlakı sayesinde olduğu belirtilmekte; ahlakı yıkılmış bir milletin hiçbir şeyi kalmamıştır, denilmektedir.⁵⁰³ Hz. Muhammed'in yaşayıp tavsiye ettiği; doğru sözlü olmak, bilgiye ve bilime önem vermek, adaletli olmak, sabırlı ve azimli olmak, yardım etmek, çocukları sevmek gibi ahlak ilkelerine yer verilmektedir. Bu ilkeler Hz. Muhammed'in sözleri ve hayatından kesitlerle açıklanmaktadır.⁵⁰⁴

“Allah Korkusu ve Ahlak” konu başlıklarından bir diğeridir. Burada insanı kötülüklerden alıkoyan ve faziletli işler yapmaya teşvik eden başlıca etkenin kalplerde sevgi ve korku ile beraber bulunan Allah korkusu olduğu, akıl ve vicdanın tek başına buna gücünün yetmeyeceği, hesap verme ve sorumluluk bilinci ile açıklanmaktadır.⁵⁰⁵ Dinin fert ve cemiyet üzerindeki tesirleri kitapta yer verilen bir diğer konudur. Burada dini inancın ferdin iradesini kuvvetlendirme konusundaki desteği vurgulanmaktadır. Dinin birleştirici oluşu ile toplumda da ahlaki birlik ve

⁴⁹⁹ A.g.e., s. 39-54.

⁵⁰⁰ Ahlakı olgun ve güzel ahlaklı bir mümin; “Kötüyü görmekten, kötüyü işlemekten, kötü iş yapmaktan sakınacak, dilini tutacak ve asla yalan söylemeyecektir. Hayatını dürüst yollardan kazanacak ve haksızlık yaparak başkalarını istismar ederek temin edilen yemeğe, açlığı tercih edecektir. İnsanların, rengi, ırkı ve inancı ne olursa olsun zulüm yapılmasına taraftar olmayacaktır. Kötüyü asla kabul etmeyecek, ne olursa olsun karşı gelecektir. İyilik onun en belirgin özelliği olacak ve hayatı pahasına da olsa haklı ve doğru olan tarafı tutacaktır. En ufak bir adaletsizlikten tiksinecek, karşısına çıkacak engellerin şiddetinden yılmayacak, doğruluğa sınımsız sarılacak, doğru ve namuslu şekilde kazanacağı şey ile yetinecek ve kötü yollardan kazanılmış servet önüne yığılsa bile dönüp bakmayacaktır. O en güvenilen en şerefli kimse olacaktır. Çünkü inanan kimse itimadı kötüye kullanmayacak, hak yolundan ayrılmayacak, söz ve işlerinde dürüst ve çalışkan olacaktır.”, Duran vd., *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Bilgisi I*, 89.

⁵⁰¹ A.g.e., s. 77-84.

⁵⁰² İbrahim Duran vd., *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Bilgisi II*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1978, s. 28.

⁵⁰³ A.g.e., s. 42-43.

⁵⁰⁴ A.g.e., s. 44-46.

⁵⁰⁵ A.g.e., s. 47-48; Burada yapılan açıklamalar arasında “Allah inancı olmayanın iyi ve kötüye ayıracak bir değer ölçüsü yoktur” cümlesi öğrencilerin zihninde inançsız kişiler mutlaka ahlaksız olur sonucunu doğurabilir. Bu bakımdan inançsızlık ile ahlak arasındaki ilişkiden ziyade inancın ahlaki yaşama verebileceği katkıların açıklanması daha faydalı ve yerinde olurdu.

beraberliği sağlayacağı belirtilmekte, dinsizliğin cemiyetlerin yıkılmasına sebep olacağı, unkü cemiyetteki birlik beraberliğin temelini itikadi birliğin oluşturduğu ifade edilmektedir.⁵⁰⁶

Kitabın farklı bölümlerinde dini inancı olmayan fertlerin ve toplumların ahlaklı olamayacağı aıklanarak⁵⁰⁷ dini ahlak, temellendirilmeye çalışılmaktadır. Tamamen genellemeci ve meseleye olumsuz açıdan yaklaşan bu tür yargıların dinle temellendirilmiş bir ahlak eğitiminde yer alması, öğrencilerde özellikle başkaları hakkında olumsuz yargılarda bulunmaya yol açabileceği, farklılıklara saygı ve hoşgörü kültürünü kazanmalarına engel olabileceği ile ilgili olarak tartışılabilir tespitlerdir.

Kitapta dini emir ve yasaklarla ahlaki görevlerin kaynakları itibariyle bir olduğu için aralarında sıkı bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir. Bir müslümana göre namaz, oruç, hac ve zekât nasıl birer dini görev ise; sağlığını korumak, ailesine bakmak, memleket ve milletin faydasına ve herkesin iyiliğine çalışmak da dini bir görevdir. İnsan öldürmek dinde haram olduğu gibi bir adamın arkasından gıybetini yapmak da haramdır. Din yönünden ahlakla ilgili bir emrin yerine getirilmesi ahirette sevabı, terk edilmesi ise cezayı gerektirir.⁵⁰⁸ Vicdan ahlak ilişkisi açıklanmakta, temiz bir vicdana sahip olmak için iyi bir din eğitimi almış, ahlaken çok yükselmiş, terbiyeli muhitlerde yaşamak gerektiği; vicdanın kendisine yol göstermek için muhtaç olduğu rehberin din, olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁰⁹

Din Bilgisi lise III. sınıf ders kitabında, dinin fertlere kazandırmış olduğu değerler aracılığıyla toplumu da yeniden düzene koyduğu belirtilmekte,⁵¹⁰ Allah inancının insan davranışı üzerindeki ahlaki açıdan olumlu tesirleri ele

⁵⁰⁶ A.g.e., s. 59-60.

⁵⁰⁷ “Dini inancı olmayan fertlerde ise yüksek ahlak ve faziletten söz edilemez. Böyle fertlerden meydana gelen toplum, ahenk içinde yaşayamaz. Bu tip insanlar yaşayışlarını tesadüflere bırakırlar. Tesadff hayatta ise belirli bir ölçü olamayacağından, insanda bir disiplinsizlik baş gösterecek, sonu olmayan bir kararsızlık içinde hayatı ümitsizlikle geçirecektir.”; “Dini olmayan bir cemiyette ahlak diye bir şey bulunmaz. Din olmasaydı, insan ahlaklı olmaya lüzum hissetmezdi. Din olmasaydı kötülük yapmaya bir mahzur olmazdı. Din olmasaydı cemiyet hayatı bir anarş içinde olurdu, hak ve hukuk kalmazdı. Dinsiz bir cemiyette insan olgunluğa erişemez. Dini olmayan bir millet ahlaken düşmeye sonra da dünya haritasından silinmeye mahkmdur.” Duran vd., *Lise ve Dengi Okullar Için Din Bilgisi II.*, s. 60.

⁵⁰⁸ A.g.e., s. 62.

⁵⁰⁹ A.g.e., s. 63-64.

⁵¹⁰ Süleyman Ateş-Orhan Karmış-Süleyman Hayri Bolay, *Din Bilgisi Lise 3*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s. 8.

alınmaktadır.⁵¹¹ Aynı bölümde dinin ferde kazandırdığı olumlu nitelikler maddeler halinde sıralanmaktadır.⁵¹² Bundan sonra şahsi ve sosyal olmak üzere iki yönüyle sorumluluk kavramı üzerinde durularak,⁵¹³ İslam dinindeki insan-ı kâmil anlayışına yer verilmekte, en yüksek ve mükemmel insan modelini örnek almak, onun ahlakına yükselmek hedefi hatırlatılmaktadır.⁵¹⁴

Din ve toplum ilişkileri bağlamında; toplum içinde tam bir birlik meydana getirmek; bunun için topluma yüksek değerler ve sağlam inançlar vermek, fertle toplum arasındaki münasebetleri düzenlemek, onlara sevgiyi, şefkati, saygıyı, yardımlaşmayı, dayanışmayı öğretmek, toplum şururunu geliştirip milli vicdanı meydana getirerek, topluma belli bir ahlaki yaşayışı aşlamak gibi dinin sosyal hedeflerinden söz edilmektedir.⁵¹⁵

Bundan sonra İslam dininin insana verdiği hürriyet hakkı, yaşama hakkı, çalışma hakkı, mülkiyet ve evlenme hakkı ile birlikte, inanç hürriyeti, düşünce ve ifade hürriyeti ayrı ayrı açıklanmaktadır.⁵¹⁶ Bir diğer konu da İslam'da toplum ilişkileri bağlamında aile, komşuluk, işçi-işveren, idare edenlerle idare edilenler arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği ile ilgilidir. Yine bu konularla ilişkili olarak adalet, şahitlik, sosyal adalet, bir hâkimin sahip olması gereken vasıflar, şahitlerin vasıfları gibi konular da ele alınmaktadır.⁵¹⁷ Daha çok teorik olarak ele alınan konular bu şekilde biraz da olsa somutlaştırılmış olmaktadır. İslam dininde

⁵¹¹ Allah'ın kullarını daima gördüğünü ve gözetlediğini, insanın bilmesi, kendi hareketlerini kontrol etmesine sebep olur, bu inanç insanı daha iyi bir kul olmaya sevk eder. Kendisini ona beğendirme, onun rızasını kazanma, ona karşı mahcup olmama gayretine düşürür. İnsanı kötü yanlış fiillerinden, nefsinin, içgüdülerinin, hayvani duygularının sürükleyeceği kötü davranışlardan alıkoyar. Onlara karşı kalbinde ve kafasında bir direniş belirir. Bu yüksek iman onu maddenin esaretinden kurtarır, mal sevgisinden, paraya, mevkiye tapmaktan alıkoyar, çeşitli ihtiraslardan kurtarır, hürriyetine kavuşturur. Onu metanetli ve sabırlı yapar. Allah'a ve ahiret gününe tam inanan ve bağlanan kimse kendisini daima hesaba çekmek zarureti duyar. *A.g.e.*, s. 11-12.

⁵¹² Din insana kendi kıymetini öğretir. İnsan olma şuru kazandırır. Fertten "Benlik" ve "Bencilik" davasını kazandırır, boş gururu kırar. Buna karşılık fertte feragat, fedakârlık, sevgi, iyilik ve adalet duygularını geliştirir ki, intikam ve kıskançlık duygularının yeşererek onu için için mahvetmesine fırsat vermez. Din ferde karşılık gözetmeden Allah rızası için iş yapma (Hasbilik) duygusunu yükseltir, şahsi menfaatini heva ve hevesini ön plana almayı önler. Din fertte zulme, tahakküme, istilaya karşı isyan duyguları uyandırır. Hakkı sevmeyi ve onu korumayı öğretir. Herkesin iyi tarafını görme, takdir etme duygusunu ve kabiliyetini geliştirir. Fertten üzüntü, ümitsizliği alır, ümit ve huzur kazandırır, dayanıklılık verir. Din ferde ahlak güzelliğinin her güzellikten üstün olduğunu öğretir, bu güzelliği edinmek için disiplinli yaşamak melekesini kazandırır. Güzeli ahlakı yaşamayı ve yaymayı bir gaye olarak aşılar. Ateş vd., *Din Bilgisi Lise 3*, s. 13-14.

⁵¹³ *A.g.e.*, s. 15-17.

⁵¹⁴ *A.g.e.*, s. 23.

⁵¹⁵ *A.g.e.*, s. 28-31.

⁵¹⁶ *A.g.e.*, s. 31-37.

⁵¹⁷ *A.g.e.*, s.42- 50.

toplum düzeni açıklanırken Müslüman Türk cemiyetini tarihimizde mükemmel ve ahenkli yapan sebepler olarak İslam dininin Türk toplumuna kazandırdığı iyilikle emretmek, kötülükten sakındırmak, selamlaşmak, işi ehline vermek gibi prensiplerden söz edilmektedir.⁵¹⁸

Görüldüğü üzere gerek ortaokul gerekse lise Din Bilgisi kitaplarında, din-ahlak ilişkisi, din-ahlak-vicdan ilişkisi, iman esaslarının ahlaki davranışları teşvik edici yönü, ibadetlerin ahlaklı bir yaşama olabilecek katkıları açıklanarak, inanç ve ibadetlerle desteklenmiş bir vicdan eğitimiyle ahlak öğretimi yapılmaktadır. Dolayısıyla tamamen dışa bağımlı bir ahlak anlayışı yerine kişinin kendi vicdanı ve düşünebilme kabiliyeti ile karar verebilmesine imkân veren bir ahlak öğretimi anlayışı benimsenmiştir denilebilir. Ancak din dersleri ile doğrudan bir ahlak eğitimi verilmesinin hedeflendiği de söylenemez. Yani belli bir ahlaki davranışın kazandırılması yönünde, o konuda yoğunlaşıp hayattan ve değişik alanlardan örnekler üzerinde durulmamakta, daha çok dini ahlakın temellendirilmesi ve bu anlayışın öğrencilere tanıtılması yoluyla ahlak, öğretilmektedir. Doğan'a göre "1980'e kadar ki din eğitimi programları "nasıl bir din öğretimi" sorusu yerine "niçin din öğretimi" tartışması çerçevesinde yapılmıştır. Bu da daima din öğretimi programlarında ilmî görüşlerin değil siyasî görüşlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur."⁵¹⁹ Din dersinin okullardaki varlığının temellendirilmesi çabaları gibi, Din Bilgisi dersinde ahlak öğretimi kapsamında, daha çok "Niçin 'dini ahlak' öğretilmelidir? Dini ahlakın milli ahlakla ilgisi nedir? Din ile temellenmiş bir ahlakın ahlaki davranışları kazanmada etkisi ve faydaları nelerdir?" gibi sorular cevaplanmaya çalışılmaktadır.

Programda doğrudan ahlakla ilgili konulara yer verilmekle beraber bu konular "din merkezli" bir ahlak öğretimi anlayışıyla ele alınmaktadır. Din merkezli derken kastedilen, konularda ağırlığın dinin ibadet ve muamelat konularına ayrılması ve ahlak konularının yoğunluğunun daha az olmasıdır. Dolayısıyla program içeriğinin ders kitaplarına yansımada bir ilmihal kitabı görüntüsü korunmaktadır, denilebilir. Programda genel amaçlar ve genel amaçlarda belirtilen ahlak öğretimi kapsamında değerlendirilebilecek amaçlar hedef davranışa dönüştürülmemiş ve buna yönelik öğretim stratejileri açık bir şekilde belirtilmemiş ve ölçme değerlendirme ile ilgili

⁵¹⁸ A. g. e., s. 53-56.

⁵¹⁹ Doğan, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları", s.630.

yeteri kadar açıklama yapılmamıştır. Bireyin gerek kendi yaşamında gerek toplumsal yaşamında din ile ilgili karşılaştığı problemleri göz önünde bulundurmeyen, bilişsel, duyuşsal, toplumsal ve ahlakî gelişim basamaklarına dikkat edilmeksizin hazırlanmış bir muhteva görünümündedir. Ahlak öğretimi konusunda öğrencinin hayatta karşılaşabileceği ahlaki problemler ve ahlakla ilgili somut yaşantıları göz önünde bulundurmadan ve bunları ders ortamında bir öğretim aracı olarak görmeden daha çok teorik bir ahlak öğretimi anlayışı esas alınmaktadır. Dolayısıyla derste, neredeyse sadece düz anlatım yöntemi uygulanabilme alanı bulmuştur, denilebilir.

Talim Terbiye Kurulu'nun 22 Mayıs 1974 gün ve 347 sayılı kararıyla kabul edilerek 2 Temmuz 1974 gün ve 1789 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmış olan ve 1974-1975 öğretim yılında uygulanmaya konulan "Temel Eğitim ve Orta öğretimde Ahlâk Dersleri Programı"nın ilkökul 4. ve 5. sınıfta, ortaokulun tüm sınıflarında ve lise I ve II'de haftada birer saat olarak okutulması kararı alınmıştır.⁵²⁰

Program amaçlar, açıklamalar ve üniteler ile konu başlıklarından oluşmaktadır. Programda yer alan amaçlar şunlardır:

Öğrencilerin:

1. Tarih boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış Türk milletinin bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında, milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi, Türk milletinin refah ve mutluluğunu artırmayı ve Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmayı öngören inancı paylaşmaları için gerekli ortamı hazırlamak;
2. Asıl teminatını vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı teşkil eden, hürriyete, adalete ve fazilete âşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet edilmiş Anayasamızı, insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal emelleriyle kurmaları ve korumaları için gerekli anlayışı kazanmalarını sağlamak;
3. Töre ve geleneklerimiz ile milli hasletlerimize uygun ahlâk kurallarını öğrenmelerine yardımcı olmak;
4. Türk toplumunun ahlâkî ve manevî değerlerini kazanmaları için gerekli ortamı hazırlamak;
5. Toplum yaşayışını dikkatle inceleme alışkanlığı kazanmalarına böylece toplum değerlerini tanımalarına ve insan ilişkilerini anlamalarına yardımcı olmak;
6. Hür ve demokratik ilkelere dayalı sosyal yaşayışımızda yeri olan düşünce ve inanç hürriyetini kavramaları için imkân ve zemin hazırlamak.
7. Günümüze kadar gelen ve her zaman tartışma konusu yapılan dünya ve ahlâk görüşlerini tanımaları hususunda yardımcı olmak;
8. Türk toplumunda mutlu bir evliliğe ve ana-babalığa önem veren ahlâk anlayışını kazanmalarını sağlamak;

⁵²⁰ *Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlâk Dersleri Programı*, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1975, s. 13.

9. Aile hayatında huzurun temelini teşkil eden uyanıklığın değerini kavramalarına imkân hazırlamak;
10. Ailenin daha başarılı ve mutlu olması için kişiler arasında olumlu ilişkilerin pekiştirilmesine yardımcı olacak anlayışı geliştirmeleri için zemin hazırlamak;
11. Aile ve toplumun etkin bir üyesi olmaları için, gerekli tutumları ve değerleri anlamalarına ve geliştirmelerine yardımcı olmak;
12. Hareketlerinde ve karar verme sürecinde temel olarak kullanılacak bilgi ve davranışları kazanmalarını sağlamak ve liderlik kabiliyetlerini geliştirmek;
13. Davranışlarının ve olaylar karşısında takınmaları muhtemel tavırların sonuçlarını değerlendirmeleri için imkân ve zemin hazırlamak;
14. Kendilerini tanımalarına ve toplumun ilerlemesine götüren katkıda bulunan kendine ve çevresine ait yetkinlikleri geliştirmelerine yardımcı olmak;
15. Kendilerinin itibarını yükseltecek ve davranışlarına rehberlik edecek ahlâki ve manevî değerlerle ilgili kuralları geliştirmelerine yardımcı olmak;
16. Geçerli ahlâk yargılarında bulunabilmeleri için gerekli ortamı hazırlamaktır.⁵²¹

Görüldüğü üzere amaçlar ifade edilirken, dini değerlere doğrudan ya da dolaylı olarak atıfta bulunulmamakla beraber, programda belirtilen amaçların gerçekleştirilebilmesi için yer verilen ilkeler arasında; İslâm ahlâkının da belirttiği üzere denilerek, pratik ahlakın önemine değinilmekte, ahlak derslerinin işlenişinde de konuların soyut bir şekilde değil de davranışa dönüştürülecek somut örneklerle işlenmesinin gerekliliği ifade edilmektedir. Ahlak derslerinde konuların kuralların sıralanması veya önde tutulması ile değil günlük yaşamdan “iyi” örnekler yoluyla öğretilmesi gerektiği belirtilmektedir. Yaşanmış değerler yoluyla öğretim, taklitçilik ve ezberciliğe değil yaşamaya ve anlamaya götürecektir. Verilecek değerlerin töre ve geleneklerimiz ile milli hasletlerimize ters düşmeyecek, aksine pekiştirecek şekilde verilmesinde titizlik gösterilmesi, istenmektedir.⁵²²

Öğrencileri çeşitli konularda tartışmaya ve uzlaşmaya götürecektir. Konuşmalar ile dinleme ve anlama kültürü oluşturmaya; mantıklı muhakemeye alıştırmaya yönelik rehberliğin yürütülmesi gerekliliği ifade edilmektedir. Programda belirtilen bir başka ilke töre ve geleneklerimiz ile milli hasletlerimize inancın eğitimi demek olan ahlak eğitiminin tarihten ve tarihimizin büyük fedakârlıkları ve cesaretleri göze alan inanç örneklerine dayanılarak verilmesidir. Öğrencilere mümkün olduğu kadar ideal değerlerin taşıyıcıları ile temasta bulunabilecekleri ortamlar hazırlanmalıdır. Çocuklar ideal örneklerle tanıştırılmalıdır. En şanlı fazilet ve kahramanlık menkıbelerinin karakter eğitimindeki rolü unutulmamalı, üstün ahlak değerlerine, ruh asaletine, sanata ait menkıbelere ders içinde yer verilmelidir. Bu yolla milli

⁵²¹ *Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlâk Dersleri Programı*, s. 6-7.

⁵²² *A.g.e.*, s. 8.

değerlerimizin öğrencilerin davranışlarına yansması sağlanmalıdır. Derste öğrencilerin yaşantılarının ön planda tutulması, hayata dair soruları cevapsız bırakılmamalıdır.⁵²³ Lise ve dengi meslek okullarında iyi vatandaş ve medeni insan olmanın özelliklerini kazanmaları için gerekli ortam hazırlanmalıdır. Özellikle meslek ve teknik okullarında öğrencilerin iş ve meslek ahlakı kazanmaları için öğrencilerin yaptıkları çalışmaların sonuçları ahlaki tutum ile ilişkilendirilmelidir.⁵²⁴

Ayrıca bu dersi okutan öğretmenlerin, öğrencilerin seviyeleri ve tecrübelerini dikkate alarak çeşitli disiplinlerle ve felsefi düşüncelerle soyutluğa ve kesin yargılara düşmekten kaçınması gerektiği vurgulanmakta⁵²⁵, “töre ve geleneklerimiz ile milli hasletlerimize uygun ahlak kaideleri dışında bir atıf sistemi, karşılaştırma çerçevesi de çizilmediği için, ahlak derslerinde öğretmenin, kullanacağı içerikte, milli değerler ötesinde her türlü a priori’leri reddedeceği, günlük gerçeklerden uzak ve çok teorik ahlâk sistemlerine itibar etmeyeceği doğaldır.”⁵²⁶ denilmektedir. Burada her ne kadar ifade edilmiş olmasa da programın içeriğinde yer alan konu başlıkları ve ders kitaplarındaki konu işlenişlerine bakıldığında milli değerler yanında bunlarla iç içe geçmiş dini değerlere de yer verildiği görülmektedir.(Bkz. Ek.12)

Ahlak derslerinde değişik türden problemler gündeme gelip içerikten çıkıldığında, ahlak açısından ele alınıp incelenecek olunan ilgili problemler üzerinde basit ve çok kolaya kaçan yorumlardan kaçınılması gerektiği; öğrencilerin özel ve şahsi problemlerinin teşhir edilerek onların arkadaşları arasında küçük düşürülmesine asla meydan verilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Bunlara dikkat edildiği takdirde öğrenciler tarafından ortaya konulan problemler derste incelenebilir.⁵²⁷

İlkokul programının uygulamada esnekliğe imkân verecek şekilde düzenlendiği; öğretmenin çevre şartlarını ve farklı olgunluk seviyelerindeki çocukların ihtiyaçlarını dikkate alarak belirtilen üniteler arasından bazı konulara ağırlık verip bazı konulara vermeyebileceği belirtilmektedir.⁵²⁸ IV. ve V. sınıflarda altışar ünite yer almaktadır. Dördüncü sınıfta “Çocuk ve Çevresi ve İnsanın Kendisi Hakkında Bilgisi” ana başlıkları altında yer alan üniteler şunlardır: Çocuk ve okul,

⁵²³ A.g.e., s. 9.

⁵²⁴ *Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı*, s. 10.

⁵²⁵ A.g.e., s. 10.

⁵²⁶ A.g.e., s. 10-11.

⁵²⁷ A.g.e., s. 11-12.

⁵²⁸ A.g.e., s. 17.

Çocuk ve ailesi, Çocuk ve gelişmesi; İnsanın Kendisini Tanıması, Geçerli bir hal ve gidişe uymak, İnsanın düşüncesini ve bakış tarzını geliştirmesi. V. sınıfta “Bugünün Dünyası İçinde İnsan ve Yetişkinin Şartı ve Durumu” adlı iki ana başlık altında, Toplum içinde insan, Meslek çevresi içinde insan, İnsan ve grup ahlakı; Aile ahlakı, Ahlak ve emek, Milletler arası ahlak” isimli ünitelere yer verilmektedir. (Bkz. Ek: 12)

Ortaokul programının başında da programın esnek program olarak hazırlandığına dair açıklamalar yer almaktadır. Ortaokul I. sınıfta yer alan üniteler: İnsanın Kendi Mutluluğunu Hazırlaması ana başlığı altında Ahlak dersine başlangıç bilgileri, Hayattan ne bekliyoruz?, Mutluluğa nasıl ulaşırız?; İnsanın İşbirliği Yapması Gerekliliği ana başlığı altında Gruplara niçin bağlıyız ve bu bağlılık nasıl olmalıdır?, Kişi kendini nasıl tanıtır?, Sorumluluğumuzu ortaya koyan bazı problemler” isimli üniteler bulunmaktadır. Ortaokul II. sınıf’ta İnsanın Sorumluluğu Üstüne Alması ana başlığı altında Sorumlu sosyal grup: Öğrenci topluluğu, Aile ahlakı; Dünya ve Hayat Karşısında Kişinin Tavrı ana başlığı altında Bugünkü dünyanın görünüşü, İnsanın emelleri” isimli üniteler yer almaktadır. Ortaokul III. sınıfta ise Yargıda Bulunmasını Bilmek ana başlığı altında İnsani değerler ve Yaptırıcı kuvvetler isimli iki ünite ve İnsanın Kendini Değerlendirmesi ana başlığı altında İnsanın yaratışları ve İnsanın içinde yaşadığı sosyal kurumlar isimli iki ünite yer almaktadır.⁵²⁹ (Bkz: Ek: 12)

Programda derste uygulanabilecek yöntemlere de bazı konular için yer verilmektedir. Örneğin sınıfta grup çalışması yapılması, toplu çalışma metotlarında işbirliğinin gerçekleştirilmesi önerilirken, öğrenciler arasında mutluluğun herkes için neden bir hak olduğu sorusu hakkında anket yoklamasından hareket edilerek sonuçları üzerinde tartışılacağı belirtilmektedir.⁵³⁰ Bu yönde açıklamalar yapılsa da ders kitaplarında düz anlatım yöntemi dışında farklı yöntemleri uygulamaya imkân verecek ya da bunu teşvik edecek her hangi bir unsur bulunmamaktadır.

Programda, lise ve dengi okulların ahlâk dersi muhtevasında, ilk ve ortaokulda olduğu kadar ayrıntılara gidilmemekle beraber, belli ölçüler içinde muhtevanın bütünlüğünün korunmasına çalışıldığı belirtilmektedir. I. Sınıfta, daha çok genel açıdan, başlangıç bilgileri niteliğinde ahlâkî gerçeklerden hareket edilerek,

⁵²⁹ *Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlâk Dersleri Programı*, s. 36-37.

⁵³⁰ *A.g.e.*, s. 41.

ahlâkın ilmî kaynaklarına temas edilmiş ve insan hayatının gayesi ve anlamına ağırlık verilmiştir. “İnsanın yaşayışı ve ahlâk” konusuna sınırlı bir yer ayrılmıştır. II. sınıfta “ahlakın psikolojik görünüşü”nü ahlakın felsefi temelleri tamamlamakta ve ağırlık “sosyal ahlak” üzerine kaydırılmış bulunmaktadır.⁵³¹ I. sınıfta yer alan üniteler Ahlakın Niteliği, İnsan Hayatının Gayesi ve Anlamı, İnsanın Yaşayışı ve Ahlak; II. Sınıfta yer alan üniteler, Ahlakın Psikolojik Görünüşü, Ahlak ve Felsefe, Sosyal Ahlak’tır. (Bkz. Ek:)

Programda ahlak ile din ilişkisine ya da İslam dinine atıfta bulunulan konular bulunmaktadır. Bunlar: IV. sınıfta Kutsal Değerlere Saygı, Hayvanları sevmeye ve koruma başlığı altında, Kurbanlık hayvanlar (Dini ve Sosyal yönden); Çocuğun İçinde Yaşadığı Milli Toplum başlığı altında Dinimiz; V.sınıfta Çocuğun İçinde Yaşadığı Çevre ve Toplum başlığı altında İnanç ve İbadet hakkı, Dinimizin Çalışmaya Verdiği Önem; Ortaokul I. sınıfta, Kişinin milli değerler uğrunda kendini feda etmeyi göze alması, Vatan savunmasında şehitlik ve gazilik, Kutsala saygı, Allah’a saygı, Dinimiz, emir ve yasaklarına saygı, Ortaokul II. sınıfta, Milli ve dini değerlerin gerçek çözümlerine olan ihtiyaç, Uyumlu Bir Ailenin Şartları başlığı altında İnanç, düşünce ve kanaatlerin uyuşması yönünden bir anlaşma gerekliliği, Ailede dinin ve milli değerlerin korunması, Ortaokul III. sınıfta, İnsanı Öteki Canlı Varlıklardan Ayıran Yönler arasında, İnanıcı, Türk ve İslam geleneğinde insanın değeri, İnsanın İçinde Yaşadığı Sosyal Kurumlar Ünitesinde Din ve Ahlak, Din Olayının Açıklanması: Psikolojik, ahlaki, sosyal, tarihi yönden İnanç Problemi, Körü körüne mi yoksa bilerek mi inanır ve yaparız? İnanç ve din arasındaki ilişkiler, İnanç ve ahlak arasındaki ilişkiler, inanan bir varlık olarak insan, Kutsala saygı. lise I. sınıfta Ahlak ve Din başlığı atında Ahlak ve din arasındaki ilişkiler, Dinin ahlaki buyrukları, İnanç ve ibadetin ahlaki yaşayışa tesirleri, Türk-İslam ahlâkının belli başlı özellikleri. Ahlakî ve dinî bakımdan “iyi ve kötü”, Kutsal değerlere saygı, Milli değerlere saygı lise II. sınıfta Sorumluluğun temelleri ve dereceleri başlığı altında Dini ve ahlaki sorumluluk. (Bkz. Ek: 12)

Ahlak dersi kitaplarının içeriği ve ahlak eğitimi konusundaki yaklaşımı incelendiğinde ortaya çıkan tablo şöyledir: İlkokul 4. sınıf Ahlak Dersleri kitabında ahlak dersinde töre ve geleneklerimizle, milli hasletlerimize uygun ahlak kurallarının

⁵³¹ *Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlâk Dersleri Programı*, s. 59.

öğretileceği belirtilmekte, bunları öğrenmenin vatanımız için çalışıp, onu kalkındırmak için vazgeçilmez olduğu vurgulanmaktadır.⁵³² Öğrencilere çalışkan, dürüst olmaları konusunda teşvik için isimleri unutulmayan milli kahramanlarımız, ilim adamlarımız ve sanatkârlarımızın çocukluk yıllarında bu kuralları uygulayanlar arasından çıkmış oldukları hatırlatılmaktadır.⁵³³ Doğruluk, düzen severlik, vatana hizmet, görev ve mesleğin kutsallığı, aile içi ilişkilerde sevgi, saygı, takdir etme ve edilme, nezaket, güven, dürüstlük, gerçek sevgisi, fikirlerini ifade etmede cesaret ve kendine saygı, başkalarına saygı ve kutsal değerlere saygı, büyüklere saygı küçüklere sevgi duymak, yardımseverlik, misafirperverlik, konuları işlenmektedir. Türk çocuğunun tarihten günümüze Türk milletinin sahip olduğu bu özellikleri kazanarak gelecek kuşaklara devretmesinin gereği ifade edilmektedir.⁵³⁴ Ahlaki ilkeler, örnek davranışlarla somutlaştırılmakta, bu yolla çocuğun, öğretmenler, arkadaşlar, akrabalar, komşulara karşı nasıl davranması gerektiği açıklanmaktadır.⁵³⁵ Kitabın genelinde milli ahlak ilkeleri dinden bağımsız bir şekilde ele alınsa da, İslam dininin en iyiyi, en doğruyu ve en güzeli öğrettiği, dinin emirlerinin bizler için mutlaka faydalı şeyler olduğu da belirtilmektedir.⁵³⁶ Milli benliğimizi oluşturan unsurlar arasında fertlerin taşıdığı kültür, tarih anlayışı ve ahlak anlayışı yanında din duygusuna da yer verilmekte, milli benliğin korunması ve geliştirilmesi için bu unsurların bilinip, geleceğe taşınmasının önemi vurgulanmaktadır. İnsan severlik anlayışı çerçevesinde de açlık ve sefaleti önleyici kuruluşlara yardımcı olmanın gereği ve dinimizce emredilen zekât ve fitre gibi ibadetlerin toplumsal açıdan önemi açıklanmaktadır.⁵³⁷ Dolayısıyla denilebilir ki bu ders ile milli değerler temel alınmakla beraber milli değerlerin bir parçası olarak dini değerlere de işaret edilmektedir.

İlkokul 5. sınıf Ahlak Dersleri kitabında öncelikle bu kitabın çocuklara verilmeye çalışılan Türklük ülküsüne hizmet ettiğine olan inanç, dile

⁵³² H. Ali Koçer,-Halil Karlık,-Vehbi Gübe, *İlkokullar İçin Ahlak Dersleri 4*, Koçer Yayınları, Ankara 1978, s. 8-10.

⁵³³ Koçer vd., *İlkokullar İçin Ahlak Dersleri 4.*, s. 12.

⁵³⁴ Grup bilinci ve grupta oluşabilecek iyi ve kötü dayanışmanın beraberinde getireceği sonuçlar, işbirliği ve kardeşlik zihniyetinin güzelliği ve adalet duygusunun önemi, başkalarına saygı, tabiatı koruma, çevre bilinci, hayvanları sevme ve koruma gibi konular örneklerle açıklanmaktadır. Koçer vd., *İlkokullar İçin Ahlak Dersleri 4.*, s. 13-14, 25-28, 31-34.

⁵³⁵ A.g.e., s. 36-41, 42-43, 45-46.

⁵³⁶ A.g.e., s. 48-54.

⁵³⁷ A.g.e., s. 69-71.

getirilmektedir.⁵³⁸ İnsanın toplumsal bir varlık oluşu ve toplumsallık merkeze alınarak bir ahlak açıklaması yapılmakla beraber kitabın bütününde milli değerler ve bunun çok önemli bir parçası olan dini değerler de zikredilmektedir. Örneğin eşitsizliğe karşı sosyal adalet konusunda, Türk Milleti olarak bunu gönülden istemeyi törelerimizin emrettiği, ülkümüzün insanlarımızın adalet içinde yaşamasını sağlamak için bizi yetiştirdiği, dinimizin ise insanlar arasında adaletin yüceliğini getirmiş olduğu, kanunlarımızın da bütün haklarımızı garanti altına aldığı ifade edilmektedir.⁵³⁹

Ahlak kurallarına uyma gerekçesi olarak kişisel ve toplumsal mutluluğu sağlamak hedefi gösterilmektedir.⁵⁴⁰ Aile ahlakı çerçevesinde ailenin maddi yönden, duygu yönünden, sosyal yönden, ahlaki ve manevi yönden içinde buldukları şartlar ayrı ayrı ele alınmaktadır.⁵⁴¹ İş ve Ticaret Ahlakı ünitesinde ise emeğin değeri, birlikte çalışma, işbirliğinin önemi, imecenin anlamı, başkasının sırtından geçinmenin kötülüğü, boş zamanı doğru bir şekilde değerlendirmek, her işin saygıdeğer olduğu, iş ve ticarete doğruluk konuları çeşitli örneklerle açıklanmaktadır.⁵⁴² Milletler arası ahlak ünitesinde insanlığın uğradığı tabii afetler, savaş, hastalık, açlık, cehalet gibi problemler karşısında sahip olunması gereken duyarlılık vurgulanmaktadır.⁵⁴³

Orta I. sınıf Ahlak Dersi kitabında, Türk milletine has ahlak özelliklerine yer verilmekte, dersin içeriğinin, Türk ahlakının ana kuralları, mutluluğu bize kazandıran koşullar, kişi ile toplum arasındaki ilişkiler, kişinin kendini tanıması ve

⁵³⁸ Mehmet Narin-İsmail Bayraktar, *İlkokul 5. Sınıf Ahlak Dersleri*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1976, s. 2.

⁵³⁹ Narin-Bayraktar, *İlkokul 5. Sınıf Ahlak Dersleri*, s. 5; Bu örnekler çoğaltılabilir: “Bizler de milletimize faydalı olmak için ahlaklı ve çalışkan olmalıyız... Bu şerefli milletin fertleri olmaktan gurur duyarız. İyi ahlaklı öğrenciler olarak milletimizi, vatanımızı, bayrağımızı her şeyimizin üstünde severiz. Büyüklerimizi, küçüklerimizi, annemizi, babamızı incitmekten kırmaktan çekiniriz. Komşumuzu ve okulumuzu sevip onları koruruz. Çünkü bunlar bize hayatı sevdiren bağlılardır... “Çalışmak dinimizin de emridir. Peygamberimiz ‘İki günü eşit olan ziyandadır’ buyurur. Diğer bir buyruğunda ‘yarın ölecekmiş gibi ahirete hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya çalışın’ emri ile bizim daima çalışmamızı istemektedir. Bir toplumun ileriye gitmesi, o toplumun fertlerinin çalışkan olmasına bağlıdır. Bizler de iyi ahlakımız ve çalışkanlığımızla yurdumuzu daha güzel, insanlarımızı da daha mutlu etmeliyiz... Toplumumuzun sıhhatli yaşaması, bu sorumluluklara bağlı olmamızla mümkündür. Türk olarak doğduk, Türk olarak ölmek isteriz. İnancımız ve töremiz bize bunu emreder.” *A.g.e.*, s. 6-8. Bu ifadelerle, topluma ait milli, dini ve kanuni değerler bir arada ele alınmakta, birbirlerini destekledikleri örneklerle açıklanmaktadır.

⁵⁴⁰ *A.g.e.*, s. 20-21.

⁵⁴¹ *A.g.e.*, s. 30-35.

⁵⁴² *A.g.e.*, 42-47.

⁵⁴³ *A.g.e.*, s. 51-55.

sorumluluklarını bilmesi için neler yapması gerektiği gibi konuların oluşturduğu belirtilmektedir. Bu dersin, bize kendi değerlerimizi daha iyi tanımak fırsatını vermesi, geleceğe sağlam nesiller yetiştirmemizi kolaylaştırması, Türklük gururumuzu korumamızı sağlaması açısından önemi vurgulanmaktadır.⁵⁴⁴

Kitapta mutlulukla temellendirilen ahlak, mutlu olmanın koşulları⁵⁴⁵ ile ilişkilendirilerek ve milli ve dini değerler referans gösterilerek açıklanmaktadır.⁵⁴⁶ Mutlu olabilmenin şartları, kişisel açıdan, sabır, sebat, cesaret ve ümitsizliğe kapılmamak, grubun üyesi olma açısından ailedeki karşılıklı hak ve sorumluluklara uygun yaşamaktır.⁵⁴⁷ Mutluluğa ulaşmada okulun rolü açıklanırken bir örnek olaya yer verilmektedir. Burada sınıf içinde zor şartlar altında bulunan bir öğrenciyeye arkadaşları ve öğretmeni tarafından verilen destekle onun nasıl başarıyı yakaladığı ve engelleri aştığı anlatılmaktadır. Böylece başkalarının haklarına saygı, yardımlaşma, dayanışma ve işbirliği konuları incelenmektedir.⁵⁴⁸ Ailemizi, okulumuzu ve toplumumuzu gereğince temsil edebiliyor muyuz sorusu çerçevesinde geleneklere ve ahlak kurallarına bağlılığın önemine işaret edilmektedir.⁵⁴⁹ İnsanın sorumlulukları arasında hayata saygı, insan varlığına saygı, çalışana ve çalışanın emeğine saygı ana başlıklar olarak yer almaktadır.⁵⁵⁰ Son olarak da Tarihte Türk Töresi başlığı altında Türklerin güzel ahlaki özellikleri sıralanmaktadır.⁵⁵¹

Ortaokul II. sınıf Ahlak Dersleri kitabına gelince, sorumluluk kavramı merkeze alınarak öğrencilerin sorumluluğu ailelerine, okullarına, toplumumuza ve onun değerlerine karşı olmak üzere ele alınmaktadır. Burada vicdan duygusu sorumluluğun içimizdeki yansıması olarak takdim edilmektedir. Çocuğu sorumluluğa hazırlayan şartlar örneğin oyun kuralları, sonrasında okul kuralları, verilen ödevler ve kulüp faaliyetlerinden söz edilmektedir.⁵⁵²

⁵⁴⁴ Süheyla Cankat, *Ortaokullar İçin Ahlak Dersi Orta-I*, Pars Matbaacılık, Ankara 1976, s. 3-4.

⁵⁴⁵ Beden sağlığı, ruh sağlığı, bunun için ahenk içinde yaşama ve tabiata ve nesnelere değer verme-, maddi olanaklarımız, çalışma-meslek hayatımız.

⁵⁴⁶ Cankat, *Ortaokullar İçin Ahlak Dersi Orta-I*, s. 6-12.

⁵⁴⁷ A.g.e., s. 13-18.

⁵⁴⁸ A.g.e., s. 19-20.

⁵⁴⁹ A.g.e., s. 23.

⁵⁵⁰ A.g.e., s. 37-57.

⁵⁵¹ A.g.e., s. 57-58; Sukûnet, nezaket, ağırbaşlılık, az ve öz konuşmak, kin beslememek, affedici olmak, hoşgörü, cömertlik, misafirperverlik, büyüğe saygı, küçüğe sevgi, şefkat, hayırhahlık, temiz ve tertipli olmak, mertlik, sözünde durmak, anlaşmalara sadakat ve diğerleri.

⁵⁵² Mevlüt Uysal-Reşid Alkan, *Ortaokullar İçin Ahlak Dersleri 2.* sınıf, Görüş Yayınları, İstanbul 1975, s. 7-9.

Öğrencilerin milli değerlerle beslenmesine olan ihtiyaçtan söz edilirken, inanç ve din birliğinin milletimizin unsurlarını birleştirip kaynaştırdığı, sarsılmaz bir imana sahip olan atalarımızın tarihteki büyük başarılarının en önemli sebeplerinden birinin bu sonsuz enerji kaynağı yani iman olduğu belirtilmektedir.⁵⁵³ Sürekli gelişen ilim ve teknik karşısında son zamanlarda birlik beraberliğin geçmişteki kadar sağlam olmayışının nedeni olarak, milli ve dini değerlerin gerektiği gibi yeni kuşaklara aktarılmaması gösterilmektedir.⁵⁵⁴ Ailede milli ve manevi değerlerin korunmasının gerekliliği, özellikle bu değerlerin ailede yaşanması ve örneklik edebilmesinin önemi vurgulanmaktadır.⁵⁵⁵

Köydeki ve şehirdeki insanların çeşitli hak ve ödevlerinin olduğu herkesin yaşadığı hayatın koşullarının beraberinde getirdiği ahlaki kurallara uymaya çalışmasının gerektiği açıklanmaktadır.⁵⁵⁶ Bundan sonra sosyal refah kavramı tanımlanarak kişileri çalışan, karşılıklı hak ve ödevlerini yerine getiren toplumların çabucak sosyal refaha ulaşacağı ifade edilmektedir. Ülkemizde ve dünyada sosyal refahı ve barışı sağlayacak tedbirlerin neler olduğu sıralanmaktadır. Barışı sağlamak için her milletin gençlerini “insani yurtsever” olarak yetiştirmeleri gerektiği belirtilmektedir.⁵⁵⁷ Milli değerlerimizin günlük yaşayışta yansması adı altında her Türk çocuğunun günlük yaşayışında uygulaması gereken ilkeler sıralanmaktadır.⁵⁵⁸

Lise I. sınıf Ahlak Dersleri için hazırlanmış olan ders kitabında ahlakı neredeyse tamamen felsefi boyutuyla işlenmektedir. Öncelikle ahlak tanımlanmakta,⁵⁵⁹ bu tanıma ulaşırken de etik ve moral yani ahlak felsefesi ve genel anlamda ahlak ayırımına gidilerek etiğin sorularına yer verilmektedir.⁵⁶⁰ Bu bölümde

⁵⁵³ Uysal-Alkan, *Ortaokullar İçin Ahlak Dersleri 2. Sınıf*, s. 11.

⁵⁵⁴ *A.g.e.*, s. 15-20.

⁵⁵⁵ *A.g.e.*, s. 29-30.

⁵⁵⁶ *A.g.e.*, s. 44-49.

⁵⁵⁷ *A.g.e.*, s. 50-55.

⁵⁵⁸ *A.g.e.*, s. 68; Bu ilkelerden bazıları şunlardır: “Türk doğrudur, çalışkandır, sözünde durandır. Onuruna, kişiliğine düşkündür. Yaşayışımızın her anında bunlara bağlı kalmalıyız. Türk inançlı kişidir. Hakkı tanıyan, hakkı koruyan, milli ve manevi değerlere bağlı, Allah’a inanan ve güvenen kimsedir. Daima haklının yanında olmalıyız. Dini ve milli gün ve gecelerimizi kutlamalıyız. Böyle günleri değerlendirerek aramızdaki bağı kuvvetlendirelim. Türklüğümüz’le gurur duymalı, imanımıza güvenmeliyiz. İlerleyen ve gelişen dünyaya her alanda kendi değerlerimizden bir şeyler katmaya çalışmalıyız.”

⁵⁵⁹ “Ahlak, insanların mutluluk ve düzen içinde yaşamaları için nasıl hareket etmeleri gerektiği hakkındaki müeyyideli (yaptırım) fakat teşkilatsız kuralların bilimi ve bu kuralların hayatın değişik safhalarına uygulanma sanatıdır.” Vedat Öztürk, *Lise ve Dengi Okullar İçin Ahlak Dersleri I*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1975, s. 8.

⁵⁶⁰ *A.g.e.*, s. 7.

ahlakın insanların toplum hayatı yaşamasından doğduğu, ancak burada kastedilen toplumun hür düşünebilme ve serbest seçim yapabilen bir toplum olması gerektiği vurgulanmaktadır. Zira ancak bu şekilde davranışların bir ahlaki yanı olabilir ve sonucundan da sorumluluk doğabilir. Bundan sonra ahlak problemi nasıl doğmuştur, yani ne zaman incelemeye konu edilmiştir, sorusu cevaplanırken, tamamen felsefi olan tartışma birden bazı din kitapları insanın ilk yaratılışına kadar geri götürürler denilerek dini alana çekilmiş, Adem ve Havva'nın Cennetten kovuluşlarının böyle bir ahlak meselesinden olduğu; Adem ve Havva'nın Cennet'teki bilgi ağacından bilgiyi tadınca iyi ile kötünün ne olduğunu bileceklerini ve Tanrı'nın bilgisine ortak olacaklarını sandıkları, fakat bunun olmadığı, ilk günahı işleyerek cennetten kovuldukları anlatılmaktadır. Bu anlatıya göre o günden beri insanlar iyi ile kötünün ne olduğunu bilemiyorlar, denilmektedir.⁵⁶¹

Ahlakın konusu ise insanın müeyyideli fiil ve hareketleridir. Yani ahlaki eylemleridir. Ahlaki eylemle kastedilen ise hür iradeye (özgür isteme) dayanan akıllı bilinç sahibi insanların diğer insanlarla ilişkilerinden doğan edim ve davranışlardır. Ahlakın önemi ise çeşitli açılardan ele alınmaktadır. Özellikle bir toplum için ahlakın neden vazgeçilmez olduğu, çeşitli açılardan açıklanmaktadır.⁵⁶²

Ahlak kurallarını diğer kurallardan ayıran iki özellikten söz edilmektedir. Bunlar: Ahlak kaidelerini uygulamadığımızda toplum baskısını duyarız ve ahlak kuralları müeyyideli, yaptırımlı bir hareket kurallarıdır. Bir hareketin ahlaki ilgilendirip ilgilendirmemesinin ölçüsü de budur: Yaptırım. Gerek estetik ve gerekse ahlak hükümlerinin değer hükümleri olduğu ve bu hükümlerinin ispatının yapılamayacağı, burada önemli olanın beğeni, takdir etme ya da etmemek olduğu belirtilmektedir.⁵⁶³ Ahlakın özellikleri sıralanırken bütün ahlakların kaynağının toplum gerçeği ve toplumda görülen ilk kurum olan din olduğu; ahlakın emirleri ile dinin emirleri arasında beraberlik olduğu, ancak din, hareketin karşısında bir şey vad ederken (Cennet-Cehennem) ahlakın vaat etmeyip, emrettiği; ahlakın yaptırımlarının maddi değil manevi olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶⁴ Din ve ahlak, koydukları emir ve yasaklarla toplumsal düzeni sağlamak için birbirlerini tamamlar, fakat din bu

⁵⁶¹ Öztürk, *Lise ve Dengi Okullar İçin Ahlak Dersleri I*, s. 8-9.

⁵⁶² A.g.e., s. 11-14.

⁵⁶³ A.g.e., s. 15-17.

⁵⁶⁴ A.g.e., s. 18-19.

dünyadaki mutluluğu ahiret için isterken; ahlak, bu dünyadaki toplumsal mutluluğu önceler. Aynı toplumda yaşanan ahlak ve dinin sınırları kesin çizgilerle ayırlamaz. Fakat aralarındaki önemli bir fark ahlakın emirlerinin değişebilir, dinin emirlerinin ise değişemez olmasıdır.⁵⁶⁵

Kişisel, milli veya insanlığın ortak gayelerinin gerçekleşebilmesi için insanların koymuş olduğu kuralların başında ahlak kurallarının geldiği;⁵⁶⁶ bu konuda toplum hayatındaki baskıcı unsurların din, hukuk, örf ve adetler olduğu; bunların baskısından kurtulmak için bu ilkeleri anlayıp yaşamak gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda sıralanan Türk toplumuna ait ahlaki niteliklerden bazıları şunlardır: Türk toplumu insan hayatına daima değer vermiştir. Türkler yenilikçi, özgürlükçü, konuksever, hayırsever ve inançlara saygılıdır.⁵⁶⁷

Ahlaki eylem, bir de oluşabilmesi için gereken şartlar açısından ele alınmaktadır. Bunlar eylemin isteğe bağlı olarak seçilmesi, bir niyete dayanması, hür irade ile karar verilmiş olmasıdır. İnsandaki ödev duygusu kime ya da neye karşıdır sorusuna Türk-İslam anlayışının cevabının, Allah'a, kendimize, ailemize, diğer insanlara, diğer canlılara karşı olduğu örneklerle açıklanmaktadır. Bu konunun ardından vicdan ve vicdan muhasebesi açıklanarak ve uğrunda mücadele edilen değerler, maddi değerler ve manevi değerler şeklinde ikiye ayrılarak örneklerle ele alınmaktadır.⁵⁶⁸

Hürriyet ve adalet kavramları ve bunların ahlakla olan ilişkisi açıklandıktan sonra Türk geleneğinde hürriyet ve adalete verilen değere dair tarihin değişik kesitlerinden örnekler sunulmaktadır.⁵⁶⁹ Bu konunun ardından "Okullarda Din ve Ahlak Derslerinin Okutulmasına Taraftar mısınız?" başlığını taşıyan bir okuma parçasına yer verilmektedir. Ord. Prof. Mazhar Osman'ın kaleme aldığı bu yazıda niçin okulda din öğretimi ve buna dayanan bir ahlak eğitiminin son derece gerekli ve önemli olduğu çeşitli gerekçelerle temellendirilmektedir.⁵⁷⁰

Kitabın son bölümünde kişinin kendisine saygısı gereği yapması gerekenler arasında manevi varlığına saygısı açısından ruhsal yetenekleri, düşünce, inanç ve

⁵⁶⁵ Öztürk, *Lise ve Dengi Okullar İçin Ahlak Dersleri I*, s. 23-29.

⁵⁶⁶ *A.g.e.*, s. 39-40.

⁵⁶⁷ *A.g.e.*, s. 42-45.

⁵⁶⁸ *A.g.e.*, s. 46-50.

⁵⁶⁹ *A.g.e.*, s. 54-56.

⁵⁷⁰ *A.g.e.*, s. 59.

kanaatleri, haysiyet, şeref ve onuruna saygı göstermesinden söz edilmektedir. Kendimize gösterdiğimiz saygıyı, olduğu gibi başkalarına da göstermeliyiz denilerek hak ve ödev ilişkisi açıklanmaktadır. Son olarak da kutsal değerlere; vatan sevgisi, bayrak sevgisi, örf ve adetler, inanışlar, ataların mezarları, milli ve dini abideler gibi değerlere saygı duymanın bu değerleri korumak ve yaşatmakla mümkün olacağı belirtilmektedir.⁵⁷¹

Ahlak Dersleri lise ikinci sınıf ders kitabının önsözünde ahlak müfredatının genel yapısı ve kitabın yaklaşımından söz edilmektedir. Buna göre ahlak dersleri müfredat programları ilkokullarda Hayat Bilgisi, ortaokullarda Yurttaşlık Bilgisi derslerini esas almış olup; lise ahlak dersleri ise psikoloji, felsefe, din ve salt bilim esası üzerine kurulmak istenmiştir. İlkokul ve ortaokullarda ahlak derslerinin müfredat programlarında ağırlık pratik fayda ve günlük hayata dönük olduğu halde liselerde teorik amaca yönelmiştir.⁵⁷² Genel olarak kitapta ahlakın psikolojik olarak görünüşü, ahlakın felsefi temelleri ve tarih boyunca insana bakış şekilleri, iyi kavramı ve insanın iyiye yönlendirilmesi, sosyal ahlak bağlamında örf ve adetler ile ahlak ilişkisi, ülküsel adalet ve bunun yorumlanması, adalet ilkesinin uygulanması, hukukun garantileri olan vatan, millet, demokrasi ile ahlak ve savaş ile ahlak arasındaki ilişkiler, aile hayatı ve ahlakın önemi ele alınmaktadır.

Ahlaki davranış çeşitli açılardan etkileyen faktörler olarak insanın psikolojik ve sosyal yapısı gösterilmektedir. Yani insanın, düşünme, irade, bilinç, duygular gibi psikolojik etkenler ile aile, okul, meslek hayatı, hukuk, din ve siyasi eğilimlerin etkisinde kalmakta olduğu belirtilmektedir. Sonrasında bilinç kavramı, bilincin gelişmesiyle oluşan benlik kavramı; bu bağlamda alt-ben, ben ve üst-ben kavramları irdelenmektedir. İnsanın ahlak ve onur duygularının ancak benlik ile birlikte meydana çıktığı vurgulanmaktadır. Benlik ise bireyin doğuştan getirdiği (beden yapısı, organların kusurlu ya da tam olması, sağlıklı ya da hastalıklı oluşu vb. gibi) organik yapısı ile psikolojik yapısı (yetenek, istek, duygu, eğilim vb. gibi) sosyolojik yapısının (aile, okul, meslek çevresi v.b. gibi) meydana getirdiği bilinçli bir bütünlüğün ifadesi olarak tanımlanmaktadır. Benlik ve ülkü ilişkileri adı altında gençlik çağındaki örnek tip ülküsünden söz edilmekte; bunun zamanla toplumla ilgili ülküler yani ahlak, din, adalet, eşitlik, özgürlük gibi toplumsal ülkelere dönüştüğü,

⁵⁷¹ Öztürk, *Lise ve Dengi Okullar İçin Ahlak Dersleri I*, s. 61-66.

⁵⁷² Vural Okur, *Lise ve Dengi Okullar İçin Ahlak Dersleri Lise II*, Eskin Matbaası, İstanbul 1975, s. 3.

onun yerini aldığı, böylelikle bireyin benliği, kendisinin örnek tip modelinden saptırarak meydana getirdiği ölü ile toplumun bireye sunduğu ölümlerin birbiriyle kaynaşarak sürekli şekil aldığı ifade edilmektedir.⁵⁷³

Çocuğun ahlak yargılarında bulunmasının basamakları anlatılarak insanın varlığında bulunan kendiliğindenlik köreltilmeden bireysel bağımsızlığı ve iradeyi geliştirici bir ahlak eğitimi verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁷⁴ Ahlak eğitiminin amacı, hiçbir ilkeye sahip olmadan her şeyi evetleyici insanlar yetiştirmek değildir, tam tersine her şeyi eleştirerek akıl ve ahlak ilkelerine bağlı kalan davranış uygunluğunu sağlamaktır.⁵⁷⁵

Ahlaki yaşayışın psikolojik temelleri bağlamında bilinç ve vicdan arasındaki ilişkiler, bencil, özgeci ve yüksek duygular, kamu vicdanı, bireysel ve sosyal ben, irade konuları açıklanmaktadır.⁵⁷⁶ Ahlakın felsefi temelleri çeşitli filozofların görüşleriyle örneklendirilerek açıklanmaktadır. Etiğin sorun alanı ve ahlakın neden felsefi bir disiplin olduğu, ahlak ile etik arasındaki farklar ve bir ahlak felsefesinin gerekliliği ele alınmaktadır.⁵⁷⁷

Toplumla birlikte evrimleşen ahlakın, hayatın yeni şartlarına uyabilmek için, yeni değerlerle beslenmek zorunda olduğu ve ahlakın, toplumun teknik ve kültür etkisiyle, sürekli olarak değişmesi sonunda ortaya çıkan sorunların çözümüyle görevli olduğu belirtilmektedir. Bundan sonra başlı başına “iyi” kavramı ve toplumsal ahlaki değerler ve insan eylemlerinin bu değerlere göre geçerliliği, iyiye yönelme ve yönelmelerin engellerle karşılaşması gibi konular açıklanmaktadır.⁵⁷⁸

Üçüncü bölümde insanı uygarlaştırıcı bir disiplin olarak ahlak incelenirken örf ve adetler ile ahlak ilişkisi, örf ve adetlerin göreliliği, ideal adalet anlayışı ve din ve ahlak arasındaki ilişkiler gibi konulara yer verilmektedir.⁵⁷⁹ Bu bölümde ayrıca adalet ilkesinin uygulanışıyla ilgili olarak hukukun temelleri, hukukun sosyal kaynağı, doğal hukukun dayanağı, sorumluluğun temelleri ve dereceleri, ahlaki yargı ve yargı kurumları, yaptırıcı güçler (vicdan, ceza ve kamuoyu), erdem ve mutluluk ilişkisi, Türk geleneğinde adalet ilkesiyle ilgili örnekler, siyasi devletin ahlak

⁵⁷³ Okur, *Lise ve Dengi Okullar İçin Ahlak Dersleri Lise II*, s. 7-16.

⁵⁷⁴ *A.g.e.*, s. 18.

⁵⁷⁵ *A.g.e.*, s. 46-47.

⁵⁷⁶ *A.g.e.*, s. 26-36.

⁵⁷⁷ *A.g.e.*, s. 37-45.

⁵⁷⁸ *A.g.e.*, s. 48-54.

⁵⁷⁹ *A.g.e.*, s. 57-73.

açısından desteği, yurt sevgisi, yurdun bölünmezliği, ulus ve ulus birliği, devletin sürekliliği ve sosyal adalet ilkesi, demokrasi ve ahlak ilişkisi, özgürlük kavramı, savaş ve ahlak, Türklerde savaş yasaları, makine uygarlığı ve ahlak, teknoloji ve insani değerler gibi konulara yer verilmektedir.⁵⁸⁰ Son olarak da aile hayatı ve ahlak başlığı altında ailenin toplumsal açıdan önemi, ailenin sosyal ve ahlaki rolü çeşitli açılardan ele alınmaktadır.⁵⁸¹

Ahlak dersinde töre ve gelenekler ile milli değerlere dayalı bir ahlak anlayışı benimsenmiştir. Dini değerler ise milli ve kültürel değerlerin içerisinde yer alması sebebiyle ve sosyal bir olgu olarak ahlakla ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Bu ders ile ahlakın psikolojik, felsefi ve dini temelleri öğrencilere tanıtılmıştır. Bu dersin din dersi ile birleştirilerek okutulması teklifine de kısmen bir zemin oluşturduğu söylenebilir.

Din Bilgisi ve Ahlak derslerinde ahlaki değerlerle ilgili vurgu genellikle milli değerler üzerinde yapılmış, dini değerler ise milli değerlerin bir parçası veya destekleyicisi olarak takdim edilmiştir. Bu programlar ve ders kitaplarında milli ahlak”, “milli seciye” gibi kavramlar merkeze alınmış, kimi zaman muhtevada milliyetçi söylem kullanılmıştır. Özellikle Ahlak derslerinde ahlakın kaynağı töre ve geleneklerimiz ile milli hasletlerimiz olarak gösterilerek ahlak eğitiminin bunları pekiştirecek şekilde yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu programlar ile bunların uygulandığı ders kitapları incelendiğinde, genel olarak esas alınan öğretim yaklaşımının davranışçı öğretim yaklaşımı olduğu görülmektedir. Davranışçı öğretimin doğası gereği tıpkı diğer bilgi türleri gibi, ahlaki değerlerin de öğrencilere sunulması ile öğrencilerin bunları benimseyeceği kabul edilmektedir. Ahlak öğretiminde değerlerin aktarılması yoluyla değerlerin kabul edilip uygulanması öngörülmektedir. Öğreten merkezli yaklaşım uygulandığından öğrenme kavramından çok öğretme üzerine yoğunlaşmakta, öğrencilerin ahlaki davranışlarının oluşması veya değişmesinde, ahlak öğretiminin hedeflerinin gerçekleşmesinde, öğrencilere dışarıdan hazır buldukları değerlerin öğretilmesinde, otoriteyi dışarıdan alan buyurucu bir değer eğitiminin etkili olacağı kabul edilmektedir.

⁵⁸⁰ Okur, *Lise ve Dengi Okullar İçin Ahlak Dersleri Lise II*, s. 73–106.

⁵⁸¹ *A.g.e.*, s. 107-128.

3. 1982–2000 YILLARI ARASINDA DİN KÜLTÜRÜ ve AHLAK BİLGİSİ DERSİ MÜFREDAT PROGRAMLARI ve DERS KİTAPLARINDA AHLAK EĞİTİMİ

1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra 24. Maddenin gereği olarak önceki yıllarda ilk ve orta öğretim kurumlarında isteğe bağlı olarak okutulan Din Bilgisi dersi ile 1974–1975 yılından itibaren zorunlu olarak okutulan Ahlak dersleri, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” adı ile birleştirilmiş ve ilkokulların 4. ve 5. sınıfları ile ortaokulların her üç sınıfında 2’şer, lise ve meslek liselerinin her üç sınıfında da 1’er saatlik ders olarak ‘zorunlu olarak okutulmak’ mecburiyeti getirilmiştir. Daha sonra dersin müfredat programı yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁸²

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin genel amacı programda şöyle ifade edilmiştir: İlköğretim ve ortaöğretimde öğrenciye, Türk milli eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk’ün laiklik ilkesine uygun, din, İslâm dini ve ahlâk bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, millî birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dinî ve ahlâki yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlâklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir. Ayrıca Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin öğretiminde göz önünde bulundurulacak genel ilkelere de yer verilmektedir. Örneğin bu ilkelerden biri başka dinler hakkında konulara yer verilmesinin, kişiye başka dinden olanlara karşı daha toleranslı ve anlayışlı olmayı sağlayacağı ile ilgilidir. Ahlak eğitimiyle ilgili olan diğer bazı ilkeler ise şunlardır:

1. İyi vatandaş yetiştirmek ve öğrencilerin ileride toplumumuza daha rahat uyum sağlamalarına yardımcı olmak için, millî ahlâkımızla ilgili konuların öğretiminde din ayrımı gözetilmeyecektir.
2. Dini bilgiler yanında millî birlik ve beraberliği kazandırıcı, sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk bağlarını güçlendirici, vatan millet, bayrak sancak, şehit, gazi gibi millî değerler kazandırıcı yüce kavramların öğrencilerin zihinlerinde yer etmesine özen gösterilecektir.
3. Örf, adet ve geleneklerimizle millî değerlerimiz, daima göz önünde tutulacak ve dinin, milleti oluşturan önemli unsurlardan biri olduğu benimsenilecektir.
4. Yeri geldiğinde öğrenmenin, çalışıp ilerlemenin, bilmenin de bir ibadet olduğu öğrencilere açıklanacaktır.
5. Haksızlık, yalancılık, riyakârlık, sahtekârlık, bencillik, tembellik ve bunun gibi davranışları İslâm dininin reddettiği ve günah saydığı, her Müslümanın faziletli olması gerektiği belirtilecektir.
6. İbadetlerin Allah’a karşı sevgi, şükran duygularının ifadesi olmasının yanında, kişinin sağlığına, toplum fertlerinin birbirine sevgi ve saygı ile bağlanmalarına, yardımlaşmalarına, dayanışmalarına, fert ve toplum ilişkilerinin iyi ve düzenli bir şekilde yürütülmesine yarayan, insanı fazilete (erdem) ve mutluluğa sevk eden davranışlar da kazandırdığı özellikle belirtilecektir.
7. İnanç ve davranış bütünlüğünün önemi üzerinde durulacaktır.

⁵⁸² MEB Tebliğler Dergisi, S.2109, 29 Mart 1982, s. 155-161.

8. Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili konular işlenirken, daima onun örnek ve üstün şahsiyeti esas olarak ele alınacak, bunu belgeleyen olaylardan örnekler verilecektir.⁵⁸³

1982-1992 müfredat programlarında ilköğretim 4. ve 5. sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin özel amaçları sıralanmaktadır. Belirtilen yedi amaçtan dört tanesi ahlak ve ahlak eğitimi ile ilgilidir. Bunlar:

1. İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarını bilmek,
2. Kendi iç dünyasında, içinde yaşadığı aile ve toplumda, inanç ve ibadet yönünden de dengeli ve uyumlu bir kişilik kazanmak,
3. Temizlik, iyilik, doğruluk fikirlerinin, insanları sevmenin, anaya, babaya, büyüklere saygı, küçüklere şefkat göstermenin, zayıflara, muhtaçlara yardım etmenin, çalışkanlığın İslam Dini'nin emir ve esaslarından olduğunu kavramak,
4. Her türlü ibadet ve dış temizlik gibi güzel ahlakın da insan için vazgeçilemez bir unsur olduğu gerçeğini benimsemek.⁵⁸⁴

İlköğretim 6, 7, 8. Sınıfların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin özel amaçlarından ahlakla ve ahlak eğitimiyle ilişkili olanları şunlardır:

1. Başkasının inancına düşüncesine, canına, malına ve diğer haklarına saygı gösteren bir hoşgörü kazanmak.
2. Temizlik, iyilik, doğruluk fikirlerinin, insanları sevmenin, anaya, babaya, büyüklere saygı, küçüklere şefkat göstermenin, zayıflara, muhtaçlara yardım etmenin, çalışkanlığın, bilim, sanat ve gerçek sevgisinin İslâm dininin emir ve esaslarından olduğunu kavramak ve İslâm dininin ahlâk ilkelerini bilmek.
3. Her türlü ibadet ve dış temizlik gibi güzel ahlâkın da insan için vazgeçilemez bir unsur olduğu gerçeğini benimsemek.
4. Milli benliğimize ve dinimizin ana kaynaklarına dayalı din ve millet şuuru kavramak; vatandaşlarına, din kardeşlerine, insanlığa ve bütün varlıklara karşı saygı, sevgi ve şefkat duymak.⁵⁸⁵

Programda liseler için belirlenmiş olan ve 11 maddede sıralanan amaçlardan ahlakla ve ahlak eğitimiyle ilişkilendirilebilecek amaçlar şunlardır:

1. İslâm dininin iman, ibadet ve özellikle ahlak esaslarını fikir düzeyinde öğrenmek ve bunların diğer derslerde öğrendikleri ile ilişkisini kurabilmek;
2. Milli birlik ve beraberliği sağlayıcı, sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk bağlarını güçlendirici, vatan, millet, şehit, gazi, bayrak, sancak gibi yüce kavramları anlamak ve benimsemek.
3. Kendi iç dünyasını düzenlemek, çevreyle, toplumla, ayrı dinden olanlarla, ilim, sanat ve uygarlık dünyası ile sağlıklı ilişkiler kurmak, okul dışındaki çeşitli kaynaklardan alınması muhtemel batıl inanç ve fikirlerden uzak, uygun, saygılı bir görüş ve tutum kazanmak.
4. Başkasının inancına, düşüncesine, canına, malına, diğer haklarına saygı gösteren bir hoşgörü kazanmak, dini inanç ve duygularını şahsi çıkarlarına alet etmemek.
5. İnsanın yaratılmışların en üstünü olduğunu ve bütün varlıklara karşı yüklediği sorumluluğunu bilmek.

⁵⁸³ *İlköğretim Okulu Ders Programları, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı 6-7-8*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000, s. 5-7.

⁵⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti, *Temel Eğitim Programı*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1982.

⁵⁸⁵ *A.g.e.*, s. 8.

6. Örnek bir insan olarak Hz. Muhammed'in güzel ahlakını, yaşayışını, çeşitli alanlardaki öğüt, görüş ve düşüncelerini bilmek.
7. Milli benliğimize ve dinimizin ana kaynaklarına dayalı din ve millet şuurunu kavramak, bunu Atatürkçülikle bütünleştirmek, vatandaşlarına, din kardeşlerine, insanlığa ve bütün varlıklara karşı saygı ve şefkat duymak.⁵⁸⁶

Programda yukarıda yer verilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere milli ahlak vurgusu hâkim olmakla beraber milli ve dini değerler üzerine temellenmiş ahlak eğitimi esas alınmıştır. Din ve ahlak eğitiminin birlikte verileceği programda din eğitimi, millet şuuruna, milli benliğe ve milli ahlaka sahip bireyler/vatandaşlar yetiştirmek için bir araç olarak görülmektedir. Bu anlayış hazırlanan bütün ders kitaplarında gözetilmekle beraber konuların yoğunluğu açısından milli değerlere atıfta bulunulan konuların söylemin geçmişteki Din Bilgisi kitaplarına nazaran az olduğu söylenebilir.

4. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabında, inanç ile ahlak güzelliği arasındaki ilişki,⁵⁸⁷ Allah inancının insana kazandırdığı güzel davranışlar,⁵⁸⁸ besmele söyleme alışkanlığının ahlakın güzelleşmesine katkısı,⁵⁸⁹ güzel ahlaklı olmanın da bir ibadet olduğu⁵⁹⁰ çeşitli açılardan örneklerle açıklanmaktadır. Peygamberimizin hayatından örnekler sunularak güzel ahlakına işaret edilmekte,⁵⁹¹ onun pek çok ahlak özellikleri sıralanmaktadır.⁵⁹² İbadetin bize kazandırdıkları ile ilgili olarak da ibadetlerin bizi Allah'a yakınlaştırdığı, Allah'a yakın olan kimselerin kötülüklerden

⁵⁸⁶ *Lise Müfredatı Programı*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Ankara 1987, s. 73-74.

⁵⁸⁷ Hüseyin Hüsnü Tekişik-Niyazi Kahveci, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 4. Sınıf*, Tekişik Yayıncılık, Ankara 2000, s. 12.

⁵⁸⁸ *A.g.e.*, s. 17.

⁵⁸⁹ *A.g.e.*, s. 14.

⁵⁹⁰ *A.g.e.*, s. 17-18, 53.

⁵⁹¹ *A.g.e.*, s. 25-41.

⁵⁹² (Ağzından hiç kötü söz çıkmaması, kimsenin gönlünü kırmaması, başladığı işi bitirmeden bırakmaması, kararsızlığa ve ümitsizliğe düşmemesi, kimseye kötülük etmemesi, kendisine kötülük edenlere bile iyilik etmesi, lüzumsuz konuşmaması, boş yere tartışmaması, kendisini ilgilendirmeyen işlerle uğraşmaması, gururlu ve kibirli olmayıp mütevazı olması, kendi işlerini kendisinin yapması, başkalarının arkasından konuşmaması, kimsenin gizli yönlerini araştırmaması, kimseyle alay etmemesi, kimseyi kıskanmaması, hoş görülmesi ve affedicisi olması, herkese eşit davranması, adaletten ayrılmayıp ayrımcılık yapmaması, haksızlık yapmadığı gibi yapılmasına da izin vermemesi, yalandan ve yalancılardan nefret etmesi, temizliğe önem vermesi, aile hayatının düzenli olması, ev işlerinde yardım etmesi, misafirlerini güler yüz ve tatlı dille karşılaması, gidecekleri zaman kapıya kadar uğurlaması, çocukları çok sevmesi, onları gördüğünde selam vermesi, onlarla şakalaşması, hediyeler verip güzel sözler söylemesi, yumuşak huylu olması, başkalarını küçük görmemesi, hastaları ziyaret etmesi, yoksullara düşkünlere yardım etmesi, insanların hak ve hürriyetlerine saygı duyması, kadınların haklarını koruması, onlara karşı şefkat ve merhametle davranması, bütün canlıları sevmesi hayvanlara ve bitkilere zarar verilmesine karşı olması) *A.g.e.*, s. 41-43.

uzaklaşarak, iyi huylar kazanacağı, güzel ahlak sahibi olacakları, düzenli yaşamayı öğrenecekleri, beden ve ruh temizliğine kavuşacakları belirtilmektedir.⁵⁹³ Namaz, oruç, hac ve zekât gibi temel ibadetlerin insana ahlaki açıdan neler kazandırdığı açıklanmaktadır.⁵⁹⁴

İbadet yerleri konusunda camilerin Müslümanları bir araya getiren, birlik beraberlik içinde ibadet edilen, böylece insanların birbirleriyle kaynaşabildikleri, aralarındaki sevgi ve saygı bağını güçlendiren kutsal mekânlar oldukları belirtilmektedir.⁵⁹⁵ Bu konunun içerisinde dinimizin milletler arasında güzel ilişkiler kurulmasına önem verdiği, bütün insanlar arasında hoşgörü, anlayış ve dayanışma olmasını istediği, peygamberimizin de diğer dinlere ve milletlere karşı saygı gösterdiği belirtilerek, Türk milletinin başta gelen özelliklerinden birinin hoşgörü olduğu vurgulanmakta ve diğer milletlerin din, örf ve adetlerine saygılı davranmanın insanları birbirine yaklaştıracığı ve dolayısıyla dünya barışına katkı sağlayacağı ifade edilmektedir.⁵⁹⁶

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. sınıf ders kitabında, meleklerle inanmanın her zaman ve her yerde, davranışlarımızda, sözlerimizde, başkalarıyla olan ilişkilerimizde ölçülü olmaya nasıl yardımcı olacağı somut örneklerle açıklanmaktadır.⁵⁹⁷ Kutsal kitaplarda bizleri terbiye edecek öğütlerin bulunduğu,⁵⁹⁸ Hz. Muhammed hakkında kısa bilgiler verilerek onun ahlaki açıdan örnekliğine işaret edilmektedir.⁵⁹⁹ Ahirete iman ile ilgili olarak insanların dünyanın ölümünü ve kendi ölümlerini düşünmediklerinden davranışlarına dikkat etmediklerine işaret edilerek onlara bunun hatırlatılması gerektiği, Allah'ın peygamberler yoluyla bu konuda insanları uyardığı belirtilmekte,⁶⁰⁰ kaderle ilgili olarak da özellikle dinimizin çalışmaya verdiği önem konusu üzerinde durulmaktadır.⁶⁰¹

'Ahlaki Görevlerimiz' ünitesinde sırasıyla düzenli yaşamak, başkaları ile iyi ilişkiler kurmak ve iyilik ve yardımseverlik konuları çok sayıda okuma parçası ile

⁵⁹³ Tekışık vd. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 4. Sınıf*, s.55.

⁵⁹⁴ A.g.e., s. 55-56; s. 93-94; s. 102-103; s.111.

⁵⁹⁵ A.g.e., s. 59.

⁵⁹⁶ A.g.e., s. 61.

⁵⁹⁷ Beyza Bilgin, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s. 32-34.

⁵⁹⁸ A.g.e., s. 40.

⁵⁹⁹ A.g.e., s. 53.

⁶⁰⁰ A.g.e., s. 64-65.

⁶⁰¹ A.g.e., s. 76-81.

birlikte ele alınmaktadır.⁶⁰² İç temizliği (manevi temizlik) ve beden ve çevre temizliği ayrı ayrı ele alınarak manevi temizlik için münafıklık, yalancılık, utanmazlık, kötü niyetin ruhumuzu kirleteceği, bunun için de böyle kötülüklerden uzak durmak gerektiği belirtilmektedir. İçleri temiz olan kimselerin, bakışları, gülüşleri ve konuşmalarının da temiz olacağı, kimse için kötü düşünmeyecekleri, kimsenin ayıbını araştırmayacakları, kimseyle alay etmeyecekleri, kimseye ayıp söz söylemeyecekleri, böyle kimselerin hem insanlarca hem de Allah tarafından sevilecekleri belirtilmektedir.⁶⁰³ Vatan ve Millet Sevgisi' ünitesinde öncelikle millet olarak kültürümüz, tarihimiz, dilimiz, dinimiz, gelenek ve göreneklerimiz, şarkılarımız, türkülerimiz, kahramanlık hikâyelerimizin ortaklığı vurgulanarak cesaret ve misafirperverlik gibi Türk milletinin ortak nitelikleri yanında Nasreddin Hoca, Hacı Bektaşî Veli, Yunus Emre gibi değerli büyüklerimiz ve bunların hepsini kapsayan bizi birbirimize bağlayan ve sahiplenmemiz gereken kültürel mirasımıza ait değerlerimizden söz edilmektedir.⁶⁰⁴

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. sınıf ders kitabında ilahi dinlerin özellikleri sıralanırken Museviliğe ait en temel ilkeler olan “on emir” örnek verilmekle, ilahi dinlerin ortak bir takım ahlaki ilkeleri içerdiği gösterilmiş olmaktadır.⁶⁰⁵ Ancak burada amaç ilahi dinlerin tanıtılmasıdır, özellikle dinlerin evrensel ahlak öğütleri ile ilgili bir vurgu yapılmamaktadır.

Ahlaki görevlerimizden bazıları olarak, Allah'a, Peygamberimize ve Kur'an-ı Kerim'e karşı görevlerimiz ayrı ayrı ele alınmakta; kişiye ve topluma zararlı davranışlar olarak da iftira ve kötüleme, kusur arama, kavgaya ve geçimsizlik, toplum düzenine uymamak konuları üzerinde durulmaktadır.⁶⁰⁶ Güzel ahlaklı olmak ve güzel davranışlarda bulunmanın da dinimizce ibadet sayıldığı,⁶⁰⁷ kalıcı mutluluğu elde etmenin yollarından birinin iyi ahlak sahibi olmak, iyilik yapmak ve insanlara güler yüzlü davranmak olduğu açıklanmaktadır⁶⁰⁸ Manevi temizliğe ulaşmak için dinimizin iyilik ve erdem saydığı duygu ve davranışlara sahip olmak, kötü huy ve

⁶⁰² Bilgin, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5*, s. 93-103.

⁶⁰³ A.g.e., s. 105-107.

⁶⁰⁴ A.g.e., s. 113.

⁶⁰⁵ Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mustafa Öcal, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 6*, Altın Kitaplar, İstanbul 1999, s. 10-11.

⁶⁰⁶ A.g.e., s. 22-23; 32-34.

⁶⁰⁷ A.g.e., s. 25-26.

⁶⁰⁸ A.g.e., s. 26-28.

alışkanlıklardan uzak durmak gerektiği belirtilmektedir.⁶⁰⁹ Doğruluk tanımlandıktan sonra “Doğru insan kime denir?” sorusu çerçevesinde konuşmada, düşüncede ve davranışlarda doğruluk örneklendirilmektedir.⁶¹⁰ Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin kazandırdığı iyi alışkanlıklar ve ahlaklı davranışlar ayrı ayrı açıklanmaktadır.⁶¹¹ Öncelikle sevgi ve saygı başlığı altında sonra da kötü huylar başlığı altında olumlu ve olumsuz ahlaki davranışlar örneklendirilmektedir.⁶¹²

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. sınıf ders kitabında ilk beş ünitenin son konularında Güzel Huylardan Bazıları başlığı altında farklı ahlaki değerler incelenmiştir. Birinci ünite de Allah sevgisi konusunda Allah’a olan sevgisinin insanın ahlaki yaşamına katacağı güzelliklerden söz edilmektedir.⁶¹³

Dostluk, kardeşlik ve arkadaşlık konusunda Müslümanların birbirlerinin dostu, kardeşi ve arkadaşı olduğu vurgulanmakta, dargınlıkları gidermek, fedakâr olmak, arkadaşımızın acısını veya sevincini paylaşmak gerektiği belirtilmektedir.⁶¹⁴ Vefa ve doğruluk, edep ve hayâ, şefkat ve merhamet⁶¹⁵ konuları üzerinde durulmaktadır. Atatürk’ün doğruluğu ve iyi kalpliliği konusundaki örnekliliğini içeren bir konuya yer verilmektedir. Atatürk’ün doğruluğu konusunda, söylediği hiçbir söz ve hareketiyle insanları aldatmamış olmaktan duyduğu gurur ve yapmaya gücünün yetmeyeceği hiçbir konuda söz vermemeyi prensip edinmesi, örnek bir tavır olarak açıklanmaktadır. İyi kalpliliği ile ilgili olarak da Çanakkale savaşında ölen Anzak askerlerine söylediği dostane ve candan sözleri ile eski düşmanlıkları nasıl dostluğa dönüştürebileceği gösterilmektedir.⁶¹⁶ Özür dilemek ve özür dilemeyi gerektirecek davranışta bulunmamak yanında, hayırseverlik, cömertlik, cesaret, şecaat, sabır ve şükür konuları açıklanmaktadır.⁶¹⁷

⁶⁰⁹ Algül vd., *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 6.*, s. 37-39.

⁶¹⁰ A.g.e., s. 40-41.

⁶¹¹ A.g.e., s. 53, 63-68, 72, 79.

⁶¹² A.g.e., s. 85-99.

⁶¹³ Allah sevgisi, O’na inanmak, isyan etmemek ve buyruklarına dikkate almak demektir. Allah’ı seven kimseler, insanlara, diğer canlılara ve doğaya merhamet ve şefkat hissiyle yaklaşır. Zulüm ve haksızlık yapmazlar. Allah’ı sevenler, Peygamber’ini de sever sayarlar. Vatanını, milletini, milli ve manevi değerlerini de severler ve korurlar. Çünkü her türlü sevginin kaynağı Allah sevgisidir. Hasan Hüseyin Dilaver, Abdulgaffar Gündeşli, Hakkı, Şirin, *İlköğretim Okulları için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7*, Gün Yayıncılık, Ankara 1997, s. 11.

⁶¹⁴ A.g.e., s. 11-12.

⁶¹⁵ A.g.e., s. 12-16.

⁶¹⁶ A.g.e., s. 17.

⁶¹⁷ A.g.e., s. 23-24.

Yiğitlik ve yürekli olmak yani cesaret ve şecaat, haksızlığa ve zulme ve her çeşit saldırılara karşı gösterilen yürekli ve bilinçli kahramanlık şeklinde tanımlanmakta, dinimizin cesaret ve şecaatli olmayı emrettiği açıklanmakta, tarihimiz, cesaret ve şecaatleri ile ün salmış vatani ve dini için canlarını feda etmiş binlerce kahramanla doludur, denilmektedir. Ulubatlı Hasan, Nene Hatun, Sütçü İmam ve benzeri kahramanlar, cesaret ve şecaat örneği olarak verilmektedir.⁶¹⁸ Alçakgönüllülük ve hoşgörü, çalışkanlık ve dürüstlük, görev ve hizmetleri gereği gibi yapmak, lüksten ve savurganlıktan kaçınmak,⁶¹⁹ doğruluk, hak ve adalet, yasalara, örf ve adetlere uyma, ağırbaşlılık ve ölçülü hareket, insanın yüceliği konularına yer verilmektedir.⁶²⁰ Milli birlik ve bütünlüğümüzün ancak yasalara uymak, örf ve adetlerimize, gelenek ve göreneklerimize sınımsız sarılmakla mümkün olduğu belirtilmektedir. Atalarımızın örfümüzü İslamiyet’le adeta yoğurduğu ve tüm insanlığa örnek olduğu, geleneklerimiz ve ahilik teşkilatı ile örneklendirilerek açıklanmaktadır.⁶²¹ Türklerin insanlara milliyetinden, ırkından, ya da dininden ötürü hiçbir ayırım yapmamalarında, Allah katında üstünlüğün ancak takva (Allah korkusu) ile olduğu konusundaki inançlarının da etkili olduğu, Müslüman olmayan toplumların Müslüman-Türklerin adaletini ve insanlığını görünce zalimlerden kaçmak isteyip Türk askerlerinin yönetimine sığındıkları belirtilmektedir.⁶²² Ayrıca Atatürk’ün dinle ilgili seçilmiş sözleri arasında, onun ahlakın dini boyutunu önemseydiği anlaşılan sözlerine de yer verilmektedir.⁶²³

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi 8. sınıf kitabında, Kur’an’da söz edilen merhamet, yardımseverlik, bağışlayıcı olmak gibi pek çok güzel huy ve davranışın Müslüman olmanın gereği olduğu belirtilmektedir.⁶²⁴ Kur’an’daki Yusuf kıssasının ahlaki boyutuna dikkat çekilmektedir.⁶²⁵ Hz. Muhammed’in hayatı

⁶¹⁸ Dilaver vd., *İlköğretim Okulları için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* 7, s. 25-26.

⁶¹⁹ A.g.e., s. 39-44.

⁶²⁰ A.g.e., s. 51-52.

⁶²¹ A.g.e., s. 54-55.

⁶²² A.g.e., s. 80-81.

⁶²³ “Milletimiz din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete sahiptir. Bu faziletleri, hiçbir kuvvet, milletimizin kalp ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamayacaktır... Camilerin kutsal minberleri, halkın ruhi, ahlaki gıdalarının, en yüksek, en verimli kaynaklarıdır. Minberlerden halkın anlayacağı dilde ruh ve düşünceye hitap olunmakla Müslümanların vücudu canlanır, düşünceleri temizlenir, iman kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur.” A.g.e., s. 100-101.

⁶²⁴ İrfan Gündüz-Sıtkı Abdullahoğlu-Abdüllatif Türker-Melike Yılmaz, *İlköğretim 8 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, Erdem Yayınları, İstanbul 1997, s. 5.

⁶²⁵ A.g.e., s. 11.

anlatılırken onun örnek ahlakını doğru anlayabilmek için faydalı olabilecek pek çok örnek olaya yer verilmiştir.⁶²⁶ Ünite sonunda okuma parçası olarak içerisinde pek çok evrensel ahlak ilkelerine işaret edilen Veda Hutbesine yer verilmektedir.⁶²⁷ Kişiye ve topluma zararlı olan bazı davranışlardan, zulüm ve haksızlık, hak ve adaletin zıddı olarak açıklanmakta, Allah'ın insanlara can, mal, din, nesil, akıl emniyetini bir hak olarak verdiği, insanların bu temel haklarının korunması konusunda duyarlı olmasının gereği üzerinde durulmaktadır.⁶²⁸

Bazı tören ve geleneklerimiz arasında sayılan pek çok husus hem milli hem de dini değerleri içermektedir. Milletimizin çok büyük manevi zenginliklere sahip olduğuna işaret edilerek, dinimiz, dilimiz, örf ve adetlerimiz, tarihimiz, sanatımız, folklorumuz ve daha nice zenginliklerimiz, bize onur veren, şahsiyetimizi oluşturan manevi değerlerimize karşı saygılı olmamızın bize düşen bir görev olduğu belirtilmektedir.⁶²⁹ Uğrunda savaşılan kutsal değerlere saygı konusunda ise bayrağa ve İstiklal marşına, orduya ve sancağa, milli kahramanlara ve devlet büyüklerine saygı ve askerlik görevinin kutsallığı açıklanmakta, toplumumuzda bir gelenek olan asker uğurlama ve karşılama törenlerinden söz edilmektedir.⁶³⁰ Konuklukta, sofrada, yolculukta, kılık-kıyafette, konuşmalarda, telefon görüşmelerinde, kutlamalarda uyulması gereken görgü kuralları açıklanmaktadır.⁶³¹ Son olarak da Atatürk'ün milli ahlak hakkındaki görüşleri açıklanmaktadır.⁶³²

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi lise I. sınıf ders kitabında, dinlerin etkisiyle şekillenen kurumlar arasında ahlaki davranışlara da yer verilmekte, bir toplumda dinin hareket prensiplerinin ahlakın hedefleri haline geldiği, çünkü dinin fedakârlık duygusunu geliştirmek ve erdemli insanlar yetiştirmek hedefini güttüğü, toplumda birlik beraberlik hedefine uygun olarak görevlerimizi sistemleştirdiği

⁶²⁶ Gündüz vd., *İlköğretim 8 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı* s. 18.

⁶²⁷ *A.g.e.*, s. 31.

⁶²⁸ *A.g.e.*, s. 37-38.

⁶²⁹ Ad koyma, sünnet olma, dinimizce büyük sevap olan toplumsal ilişkileri güçlendiren selamlaşma ve bayramlaşma, yakın akrabaları ve arkadaşları ziyaret, hasta ziyareti, üzüntüleri paylaşmanın çok önemli bir parçası olan cenaze törenleri, kabir ziyaretleri, mevlit törenleri ve sevinçlerin paylaşıldığı evlenme törenleri ayrı ayrı ele alınmaktadır. *A.g.e.*, s. 59-61.

⁶³⁰ *A.g.e.*, s. 86-89.

⁶³¹ *A.g.e.*, s. 93-99.

⁶³² Atatürk'e göre ahlakın kaynağı millettir. "Milli ahlak; milletin sosyal düzeni ve huzurun, şimdiki ve gelecekteki refahı, saadeti, selameti ve güvenliği; medeniyette ilerleme ve yükselmesi için insanlardan her hususta ilgi, gayret ve nefsin feragatini ve gerektiği zaman seve seve canının verilmesini isteyen ahlakıdır"(Atatürkçülük, I., s. 57) Ona göre milli ahlaka uygun hareket milli birliği sağlar. Milli ahlakımız medeni esaslara ters düşmez. *A.g.e.*, s. 103-110.

belirtilerek dinin insanlık için vazgeçilmez bir ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır. Dinin özünde bulunan vicdan muhasebesi ve Tanrı'ya karşı olan sorumluluk duygusunun, toplumdaki işlenen kötülüklerin sayısını azalttığı ifade edilmektedir.⁶³³ Konfüçyüslük, Budizm, Musevilik gibi dinlerin inanç ve ibadet esasları yanında ahlak ilkelerine yer verilmekte, ancak ilahi dinlerin ortak ahlak ilkelerini içerdiğine dair herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır.⁶³⁴ Hz. Peygamber'in örnek ahlakı hayatından kesitler ile açıklanmaktadır.⁶³⁵

Din ve ahlak ilişkisi bağlamında dinle temellenen ahlakın kutsala dayanarak süreklilik kazandığı, hesap verme sorumluluğu ile Allah rızası için ve ibadet kutsallığı ile yapılan işlerin kalıcı olduğu belirtilmektedir.⁶³⁶ Bu açıklamaların ardından toplumsal hayatta görülen din ve ahlak bütünleşmesi ve örf ve adetlerin ahlakla ilişkileri örneklerle açıklanmaktadır. Ulusal bir ahlak haline gelen soylu davranışların temelinde dini duygular olduğu belirtilmektedir.⁶³⁷ Atatürk'ün milli ahlak ve milli seciye hakkındaki görüşleri ele alınmakta, onun milli ahlaka dayanan bir ahlak eğitiminden yana olduğu belirtilmektedir.⁶³⁸

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi lise II. sınıf ders kitabında, ahlak ağırlıklı olmayan bir ünite yok gibidir. Allah'a inanmak ve ibadet etmenin ahlaki yaşama

⁶³³ Nevzat Pakdil-A.Serdar Müftüoğlu-Üzeyir Gündüz, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* 1, Kaya Matbaacılık, İstanbul 1995, s. 11-13.

⁶³⁴ A.g.e., s. 31, 38-39, 45-50, 78.

⁶³⁵ Örneğin Kâbe hakemliği, ilk vahyi aldığı anda eşinin göstermiş olduğu güven. A.g.e., s. 61-63

⁶³⁶ A.g.e., s. 83-84.

⁶³⁷ Toplumsal hayatın kaçınılmaz birer parçası olarak gördüğümüz, düğünler, bayramlar, sünnet törenleri, kandiller, imece günleri gibi daha birçok olay, hiç olmazsa bir yönüyle dinsel ahlakın etkisi altındadır. Milletimiz dünya milletleri arasında, konuksever olmakla şöhret bulmuştur. Türk konukseverliği, milli bir ahlak haline gelmiştir. Hatır saymak, gönül yapmak, dost olmak, izzet ve ikramda bulunmak, hısıma, akrabaya, düşküne, garibe, yolda kalmışa sofralarımızı açıp cömert ellerimizi uzatmak, soylu bir davranış olarak kabul edilmiştir. Dinimize göre cömert ve konuksever insanlar, cennette Hz. İbrahim'e komşu olacaklardır. Peygamberimiz de sözleri ve davranışları ile bize bir örnektir. Yine Türk insanının yitirdiği, cesaret, şecaat ve kahramanlığı dillere destandır. Bunda dinimizce kutsal sayılan şehit ve gazi olmanın cennete açılan bir yol olduğuna duyulan inancın da etkisi şüphesiz vardır. A.g.e., s. 85-86, 87-89.

⁶³⁸ A.g.e., s. 86-87, 92-93; Kitapta yer ayrılan, Atatürkçülük ile ilgili özel bölümde de milli ahlak milli birliktir tespiti onun şu sözü çerçevesinde açıklanmaktadır. "Milli ahlak; milletin sosyal düzeni ve huzuru, şimdiki ve gelecekteki refahı, saadeti, selameti, güvenliği, medeniyette ilerlemesi ve yükselmesi için, insanlardan, her hususta, ilgi, gayret, nefis feragati ve gerektiği zaman seve seve canını vermesini isteyen ahlakur. (Atatürkçülük, 3. kitap, s. 139) Bir milletin kültüründe yer alan, adalet, fazilet, doğruluk, bilgelik ve yiğitlik gibi yüce değerler, o milletin milli ahlakını oluşturur. Bir ulus kendi milli ahlakını yaşattığı sürece, ayakta kalır ve birliğini koruyabilir. Çünkü milli ahlaki değerleri, her milletin tarihinden süzülerek bugüne ulaşmıştır. Bir milletin fertleri, birlikte ağlayıp birlikte gülmeyi, milli ahlak ve milli duygu sayesinde öğrenmişlerdir. Milli ahlakın zayıfladığı ve kültürün yozlaştığı ve değer yargılarının tahrip edildiği bir toplumda milli birlikten söz etmek nafilidir. Doğru olmayı, çalışmayı, milletini sevmeyi, ülkesini her şeyin üstünde tutmayı, kendi varlığını Türk varlığına armağan etmeyi, milli bir ant ve milli bir ahlak haline getiren ulusumuz, bu sayede ayakta kalabilmiştir. A.g.e., s. 96-97.

sağlayacağı katkılar sıralanmaktadır.⁶³⁹ Sırasıyla melek, kitap, peygamber, ahiret ve kader⁶⁴⁰ inancının ayrı ayrı insanın ahlaki yaşamına, mutluluğuna ve huzuruna sağlayabileceği faydalar açıklanmaktadır. İslam'daki iman, ibadet ve ahlakın bütünlüğü ve ibadetlerin faydaları üzerinde durulmaktadır.⁶⁴¹ İslam ahlakının kaynağının ise Kur'an ve sünnet olduğu vurgulanarak İslam ahlakının özellikleri açıklanmaktadır.⁶⁴²

İnsanda hem iyi huylar hem de kötü huylar bulunabileceği belirtildikten sonra iyi ve kötü huylara örnekler verilmektedir. Ahlak vicdan ilişkisi açıklanıp, vicdan tanımlandıktan sonra hayattan örneklerle daha anlaşılır kılınmaktadır. Bundan sonra vicdanın hükmü ve yaptırım gücü ahlakta önemli olmakla beraber tek başına yeterli olmamaktadır tespiti yapılmakta ve körelen vicdanlara dinin ve ahlakın ölçütlerinin tekrar tekrar hatırlatılması gerektiği belirtilmektedir. Dinimizin tüm emirler ve yasaklarında insanları güzel ahlak sahibi yapmak ve dolayısıyla onları dünyada ve ahirette mutlu kılmak amacı vardır denilmekte emir-yasak fayda-zarar ilişkisi üzerinde durulmaktadır.⁶⁴³

Aile konusu dâhilinde ana baba hakkı, kardeş hakkı, akraba hakkı, arkadaş hakkı, komşu hakkının İslam dini açısından önemi ve bu konuda kişiye düşen vazifeler değerlendirilmektedir.⁶⁴⁴ Vatanın ve vatan sevgisinin kutsallığı, vatana sahip çıkmamanın, vatanın bölünmezliği prensibine sadık olmanın önemi ve devlet ve millet bütünleşmesi gibi konular açıklanmaktadır.⁶⁴⁵ İnsanlarla iyi ilişkiler kurmayı ve toplumda birlik ve beraberlik halinde yaşamayı ahlakın içten, güzel örf ve adetlerin ise dıştan telkin ettiği ve her ikisinin de birbirini desteklemesi sonucu huzur ve mutluluk doğacağı ele alınmaktadır.⁶⁴⁶ Mili ahlak konusu bu kez mili terbiye ile ilişkilendirilerek ele alınmaktadır.⁶⁴⁷ Kötülüklerden kaçınma ve kötülükleri önleme

⁶³⁹ Süleyman Uludağ-Hayati Hökekleli-Enver Uysal, *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2*, Ülke Yayınları, İstanbul 2000, s. 12-14.

⁶⁴⁰ A.g.e., s. 14-25.

⁶⁴¹ A.g.e., s. 30-37.

⁶⁴² A.g.e., s. 38-40.

⁶⁴³ A.g.e., s. 40-47.

⁶⁴⁴ A.g.e., s. 48-58.

⁶⁴⁵ A.g.e., s. 62-67.

⁶⁴⁶ A.g.e., s. 75-76.

⁶⁴⁷ Millî ahlak ve terbiye o milletin yapısından, inançlarından örf ve adetlerinden doğan, tarih süreci içinde gelişip belli bir şekil ahlak ve terbiyedir. Bazı milletlerin bazı ahlak ilkelerini daha fazla öne çıkarmaları ve bunların uygulanması konusunda daha duyarlı olmaları da ahlaka millî bir boyut verir. Hür ve bağımsız yaşama, baskıya direnme, zulme baş kaldırma, büyükleri sayma ve onlara

konusu kapsamında İslam dininde yasaklanan hırsızlık, yalan söylemek, zina, cana kıymak, kaçakçılık yapmak, devlet malını kötüye kullanmak, yağmacılık ve adaletsizlik, içki ve kumar gibi kötü davranış ve alışkanlıklar ayrı ayrı ayetler ve hadisler yardımıyla açıklanmaktadır.⁶⁴⁸ İslam dininin çalışmaya verdiği önem Hz. Muhammed'in çalışma ile ilgili güzel sözlerine yer verilerek açıklanmakta; başkalarının emeğine saygı duymak ve başkalarının sırtından geçinmemek konuları ile birlikte Türk geleneğinde iş ve ticaret ahlakı ile ilgili bilgiler verilmektedir.⁶⁴⁹

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi lise III. sınıf ders kitabında, İslam dininin doğruluk ve adalet üzerine kurulmuş olan bir ahlak toplumunu varlık alanına çıkarmayı gaye edindiği belirtilmektedir. İslam toplumunun özellikleri ayetlerle açıklanmaktadır.⁶⁵⁰ Kur'an'da yer alan emir ve yasakların temel amaçlarından birinin insan haysiyetini korumak, yükseltmek olduğu,⁶⁵¹ Müslümanların sadece kendi dindaşlarının değil, Müslüman olmayanların ve hatta Müslümanlarla savaş halinde bulunanların şeref ve haysiyetini korumakla yükümlü kılındıkları ifade edilmektedir.⁶⁵²

Ahlaki görevlerimiz ünitesinde düzenli yaşamak, başkaları ile iyi ilişkiler kurmak ve bu çerçevede anne babaya sevgi ve saygı göstermek, çevresine güven veren bir insan olmak, emanete ihanet etmemek, insanları sevmek, iyilik ve yardım severlik vb. konular ayetler, hadisler ve örneklerle açıklanmaktadır. Müslüman Türk

itaat etme, adalet ve eşitlik temeline dayanan bir yönetim kurma, aman dileylene dokunmama, devlete, millete ve vatana sadakat, hak ve hukuka uyma, iffetli ve namuslu yaşama, zayıflara ve yoksullara yardım etme, konukseverlik, cesaret ve kahramanlık da baştan beri Türklerde var olan; Türkler İslam'a girdikten sonra da gelişen milli ahlak ilkeleridir. Türk milli terbiyesi de bu ilkelerle şekillenmektedir. Türk milletinin kendine özgü ahlakı onu Müslüman olmayan milletlerden ayırdığı gibi diğer müslüman milletlerden de ayırır. Temizlik anlayışı, hoşgörü, özveri, misafirperverlik, Kur'an ve cami gibi kutsal değerlere ve yapılara saygı konularında bu fark hissedilebilir şekilde açıktır. Zaten milli kimliği bu farklar oluşturur. Uludağ vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2*, s. 77-78.

⁶⁴⁸ A.g.e., s. 83-101.

⁶⁴⁹ A.g.e., s. 109-111.

⁶⁵⁰ Mehmet Aydın, *Liseler İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi III*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997, s. 15; Bir "kardeş toplumu"dur, çünkü inananlar kardeşlerdir. Birbirlerine hakkı, doğruyu tavsiye ederler. Aşırılıklardan arınmış, öteki toplumlara örnek olma özelliğine sahip "orta yolda" bir toplumdur. Bu toplumda insanlar düşmana karşı mukavemetli, birbirlerine karşı merhametlidirler. Kötülüklerde değil iyilikte yardımlaşır ve yarışır. Zenginlik kaynaklarını belli ellerde biriktirerek sosyal adalet dengesinin bozulmasına izin vermezler. Kimse kimseyi baskı altında tutamaz. Ferdi inanç ve kanaatlere değer verilir. İşler meşveret (danışma)ile yapılır. Fitne fesat çıkarma anarşiye yol açma en büyük kötülük ve suç olarak görülür.

⁶⁵¹ A.g.e., s. 29.

⁶⁵² A.g.e., s. 31.

milletinin yardımlaşmayı sadaka-i cariyeye anlayışıyla, dayanıklı bir kurum haline dönüştürdükleri, her gittikleri yere vakıflar kurdukları hatırlatılmaktadır. Dinimize göre kin ve nefret duygularının kişiye ve başkalarına verdiği zararlar ve bu duygulardan uzak durmanın sağlayacağı faydalar değerlendirilmektedir.⁶⁵³

Milli Ahlakımız Medeni Esaslara Ters Düşmez başlığı altında fazilet yani ahlak olmadan insanın sadece marifetle medeni olamayacağı; ahlaki ve manevi değerlere dayanmayan bilim ve teknolojinin medeniyetin değil felaketin habercisi olduğundan söz edilmektedir. Bu sözlerin ardından millet olarak Türklerin sahip oldukları ahlaki değerler ve kurallardan bazıları sıralanmaktadır.⁶⁵⁴ Adaletin dinin ve ahlakın ortak konusu olduğuna dikkat çekilerek dinimizin adalet ve sosyal adalet konusundaki emir ve yasaklarına işaret edilmektedir.⁶⁵⁵ Atatürk'ün milli ahlak ile ilgili görüşlerine yer verilmektedir.⁶⁵⁶

1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programında “milli ahlakımızla ilgili konuların öğretiminde din ayırımının gözetilmemesi, milli değerleri kazandırıcı yüce kavramların öğretilmesine özen gösterilmesi, örf, adet ve geleneklerimizle milli değerlerimizin daima göz önünde tutulması”⁶⁵⁷ gibi ilkeler esas alınarak program içeriği hazırlanmış, dolayısıyla bu program ile milli ahlakı temel alan bir ahlak eğitimine devam edilmiştir. Milli ahlak içerisinde dinin değerleri de yer almıştır, çünkü din milleti oluşturan önemli unsurlardan biri olarak görülmüştür. Yukarıda, doğrudan veya dolaylı olarak ahlakla ilgili olan konuları açısından incelenen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının hem görünümleri hem de içerikleri açısından Din Bilgisi ders kitaplarına nazaran daha donanımlı olduğu söylenebilir.

⁶⁵³ Aydın, *Liseler İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi III* s. 101-104.

⁶⁵⁴ A.g.e., s. 104-105; “Türk insanı hür ve bağımsız olmayı sever; başkalarının hürriyet ve istiklaline saygı duyar. Çalışmayı sever, alınının teriyle kazandığını yemeyi fazilet bilir. Sadıktır; Ailesine, milletine, devletine bağlıdır, verdiği sözde durur. Cesurdur, merttir; ama kaba ve zalim değildir. Sabırlı, müşfik, merhametlidir. Hayata dönüktür; kötümserliği, bezginliği yenmesini bilir. Türk milletinin milli şuurunun ayakta kalmasının bu değerlerin ve ilkelerin yaşanmasına bağlı olduğu, ahlaki değerlerimizin tarih boyunca verilmiş medeniyet mücadelesinin sonucu olarak gerçeklik kazandığı vurgulanmaktadır.”

⁶⁵⁵ A.g.e., s. 112.

⁶⁵⁶ Ona göre milli ahlak, milletin sosyal düzeni ve huzuru, şimdiki ve gelecekteki, refahı, saadeti, selameti ve güvenliği medeniyette ilerleme ve yükselmesi için insanlardan her hususta ilgi, gayret, nefsin feragatini ve gerektiği zaman seve seve canının verilmesini isteyen ahlakıdır. Mükemmel bir millette milli ahlakın gerekleri, o milletin fertleri tarafından adeta düşünmeksizin, vicdani, hissi bir sebeple yapılır. Bu milli hissi gençlere kazandırmak aileler ve okulların en önemli görevidir. Aynı zamanda ahlak kutsaldır, çünkü aynı değerde eşi yoktur ve başka hiçbir çeşit değerle ölçülemez. A.g.e., s. 85.

⁶⁵⁷ *İlköğretim Okulu Ders Programları, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı 6-7-8*, s. 5-7.

Ancak görselliğin, yani resim, tablo, grafik, harita vb. görsel malzemenin az olduğu görülmektedir. Bu durumun, o dönemde henüz, eğitim alanındaki gelişmeler arasında Çoklu Zekâ gibi kuramlar ve öğretimde görselliğin başarıyı artırdığı yönündeki çalışmaların vurgulanmadığı göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı olmadığı ifade edilebilir. Öğretimde Davranışçı Yaklaşım benimsenmesi, dolayısıyla derste gerçekleşmesi beklenen hedef davranışların daha çok ders esnasında kazanılması esas alındığından, kitaplarda ders işleme sürecinin bir parçası olarak kabul edilen hazırlık ve değerlendirme çalışmalarına yer verilmekle beraber, ders dışında araştırmaya ve düşündürmeye dair yönlendirmeler bulunmamaktadır. Ders kitapları daha çok öğretmenin merkezde olduğu öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanmasına, -soru cevap ve düz anlatım yöntemleri- yönelik hazırlanmış gibidir. Ahlak öğretimi konusunda ise, öğrencinin sosyal hayatta karşılaşılabileceği ahlaki problemleri çözmesi konusunda bir rehberlik yapılmamaktadır. Örneğin model alma anlamında Hz. Muhammed'in ve tarihteki büyük şahısların ahlaki özellikleri anlatılmakta fakat bu yaşanmış ilkeler bugün yaşanan hayatla ilişkilendirilerek, somutlaştırılmamaktadır.

4. 2000 ve SONRASINDA DİN KÜLTÜRÜ ve AHLAK BİLGİSİ MÜFREDAT PROGRAMLARI ve DERS KİTAPLARINDA AHLAK EĞİTİMİ

Ülkemizde zorunlu eğitimin beş yıldan sekiz yıla çıkarılması ilke olarak benimsenmiş ve 4306 sayılı Kanun gereği ilköğretimin zorunlu sekiz yıla çıkarılması dikkate alınarak, sekiz yıllık ilköğretim okullarının kurulması ve yaygınlaştırılması çalışmaları başlatılmış ve uygulanmıştır. Bu sürece uygun yeni İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programı geliştirilmiş ve 2000-2001 eğitim öğretim yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Programda üniteler ve konular ilköğretimin bütünlüğü içerisinde ele alınmış, tekrarlardan kaçınılmış, konuların devamlı ve tamamlayıcı olmasına dikkat edilmiştir. Programın geliştirilmesinde öğrencilerin bilgi seviyeleri ve psikolojik öğrenme yaşı göz önünde bulundurulmuş, konular özellikle 4. ve 5. sınıflarda öğrenciyle diyalog kurularak, 6. 7. ve 8. sınıflarda ise genelleştirilerek ele alınmıştır.⁶⁵⁸

⁶⁵⁸ Doğan-Tosun, *İlköğretim 6. 7. 8. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 38.

Bu programın hazırlanmasında din alanındaki yeni yapılanmalar⁶⁵⁹ ve bunların din öğretimine yansması ile ortaya çıkan din öğretiminde yeni yönelişler etkin olarak görülmektedir. Özellikle kültürel miras öğretimi belli tarihi şartlar altında geliştirilmiş çözüm yollarını öğrenciye belletme gayretinden farklı bir amacı içermektedir. Kültürel mirasın vazgeçilmez bir parçası olarak görülen dinin, yani Kur'an'ın ve Hz. Muhammed'in anlaşılış şekilleri ve din anlayışlarının üzerinde çocukların düşündürülmelerinin sağlanması hedeflenmektedir.⁶⁶⁰ Bu nasıl olacaktır, yani nasıl bir din öğretimi bu programla ön görülmektedir. Bu da Selçuk'un "Nasıl bir din öğretimi?" fikir ağacında açıkça görülmektedir. Köklerinde insana, düşünceye, hürriyete, ahlaki olana, kültürel mirasa saygı⁶⁶¹ bulunan ve dallarında ya da meyvelerinde denilebilir; seçme kabiliyeti, eleştirel zihniyet, hayatının anlamını keşfetme, kendi başına düşünebilme kabiliyeti ve inancını aklıyla bütünleştirme gibi beceriler bulunan bir din öğretimi esas alınmaktadır.⁶⁶² Dallarda ifadesini bulan bu beceriler öğrencinin kazanması beklenen somut katkılardır. Bu katkıları sağlayabilmek için ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı insanın ne olduğu fikri üzerinde düşünen, insanın varlık şartlarını tanımaya ve anlamaya çalışan, insanın sahip olduğu potansiyeli değerlendiren yani temelinde insana saygı bulunan bir eğitim anlayışını temel alır. Bunun yanında, "benim doğrum biricik doğrudur; benim dışındakiler ise hep yanlıştır." hırsımızdan sıyrılmayı içeren, karşındakini susturmadan saygıyla dinleyebilmeyi, katılmasa da fikirler üzerinde düşünebilmeyi içeren düşünceye saygı ve Allah adına hareket etme hak ve yetkisine sahip olma yanılıgısına düşmeden Allah rızası için iş yapma bilincini kazandıran bir hürriyete saygıyı da temel alır. Ahlaki olana saygı bağlamında inancın teşvik edici yönünden faydalanılabileceği, zira din ve inanç doğrudan hissedilen ve yaşanan bir olgu olduğundan sağlayabileceği katkının da yaşam kadar canlı olabileceği ifade edilmektedir. Kültürel mirasa saygı ise tarihi birikime bakabilmek, geçmişin

⁶⁵⁹ Din alanındaki yeni yapılanmalar hakkında bakınız; Hasan Onat, "Din Alanında Yeniden Yapılanma Üzerine", *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, MEB Yayınları, Ankara 2000, s. 97-107.

⁶⁶⁰ Mualla Selçuk, "Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme", *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, MEB Yayınları, Ankara 2000, s. 85-94.

⁶⁶¹ Burada saygı kavramı üzerinde düşünmek, tanımak, anlamak, sorgulamak ve değerlendirmek anlamında kullanılmaktadır.

⁶⁶² Mualla Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, MEB yayınları, Ankara 2000, s. 14.

günümüz açısından yerini, değerini ve fonksiyonunu tahlil ve tespit edebilmek demektir.⁶⁶³

1997 yılından itibaren geliştirilmeye başlanılan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı⁶⁶⁴ Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının 19/09/2000 tarih ve 373 sayılı kararıyla Ekim 2000 2517 sayılı tebliğler dergisinde yayınlanmıştır. Programın hazırlanmasında mümkün olduğunca konu merkezli bir anlayıştan uzak durulduğu; bunun yerine öğrenciyi, toplumu, kültürü ve evrenseli nazarı dikkate alan sorun ve hedef merkezli bir yaklaşımın benimsendiği ifade edilmektedir. Bu yaklaşım dolayısıyla izlenen yol, bir ünite ve konuları tespit edilirken eğer öğrencinin ihtiyacından ya da toplumsal bir ihtiyaçtan hareket edilmişse, öğrencinin; gelişim düzeyi, içinde yaşadığı toplum ve kültür, varsa evrensel boyut, İslam Dini ve Ahlak boyutları birer süzgeç görevi görmüşlerdir.⁶⁶⁵ Programda dört ana unsur bulunmaktadır; hedefler, yani derste öğrenciye kazandırılacak davranışlar, ünite ve konular, örnek işlenişler, değerlendirme.⁶⁶⁶ Bu programda inanç, ahlak ve kültür bütünlüğüne dikkat edilerek, program din ve ahlak bütünlüğü üzerine oturtulmuş, hedef öğrenmelerin, pedagojik esaslara uygun olmasına dikkat edilmiştir.⁶⁶⁷ Bütün bu ilkelere hareketle programın hazırlanmasında şu hususlar hedeflenmiştir:

1. İnsanlık tarihi boyunca birey ve toplum üzerinde etkili olan dinin, doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkıda bulunması,
2. Evrensel boyutta insanlar, toplumlar ve milletler arası ilişkilerde, dinin önemli bir etken olduğu, bu ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi için bireylerin bilimsel yöntemle verilecek din öğretimine ihtiyaç duydukları,
3. İslam dininin; kültürümüz, dilimiz, sanatımız, örf ve adetlerimiz üzerindeki etkisi gerçeği dikkate alınarak İslam dininin ve bundan kaynaklanan ahlak anlayışı ile örf ve adetlerin tanıtılmasına ve öğretilmesine ağırlık verilmesi,
4. Öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandırmak ve başka dinden olanlara karşı daha hoşgörülü ve anlayışlı davranışlarda bulunmalarını sağlamak amacıyla diğer dinler hakkında genel bilgilerin verilmesi,
5. Sağlıklı bir din ve ahlak öğretimiyle öğrencilerin, Milli Eğitimin temel amaçları arasında ifadesini bulan millî, ahlakî, insanî ve kültürel değerleri benimsemeleri,

⁶⁶³ Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s. 14-19.

⁶⁶⁴ Bu programın geliştirilirken hem programı hazırlayan komisyon hem de bu süreçteki bilimsel bilgi ve yaklaşımlar açısından güçlü bir bilimsel arka plana sahip olduğu ifade edilmektedir. 18 üyeden oluşan komisyonda üyelere beşi Din Eğitimi Bilimcisi, bir Mezhepler Tarihi, bir Kelam, bir İslam Hukuku, üç Tefsir, iki İslam Tarihi, bir Dinler Tarihi olmak üzere dokuz bilim adamı yer almıştır. Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. Ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s. 34-35.

⁶⁶⁵ A.g.e., s. 35-37.

⁶⁶⁶ Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Ekim 2000 2517, s. 916-917; Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. Ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi* s. 59-60.

⁶⁶⁷ Muhittin Eşsiz, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış", *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları ve Uygulama Örneği (Ankara Modeli)*, Din Öğretim Genel Müdürlüğü Hizmet İçi Eğitim Dizisi 2, MEB Yayınları, İstanbul 2001, s. 34-35.

beden, zihin, ahlak, ruh, duygu bakımından dengeli ve sağlıklı gelişmeleri, böylece kültürel yabancılaşmanın önlenmesi gibi hususlar hedef alınmıştır.⁶⁶⁸

Programda İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının genel amaçları bireysel, toplumsal, ahlaki ve kültürel açıdan olmak üzere 26 maddede sıralanmaktadır. Ahlak öğretimi ile ilişkili olan maddeler şunlardır:

Bu program öğrencilerin, din ve ahlak hakkında doğru, bilişsel, duyuşsal ve becerisel öğrenmeler yoluyla;

Bireysel açıdan

1. Temel dini ve ahlaki sorularına cevap verebilmelerini,
2. Dinin sevgi boyutunu fark ederek onun insan için vazgeçilmez bir öge olduğunu kavrayabilmelerini,
3. İslam dininin iman, ibadet ve ahlak esaslarını tanıyabilmelerini,

Toplumsal açıdan

4. Toplumla yaşanan dinî ve ahlakî davranışları tanıyabilmelerini,
5. Başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşabilmelerini, fizikî ve toplumsal çevreyi koruma bilincine ulaşabilmelerini,

Ahlakî açıdan

6. Ahlaki değerleri bilen ve bunlara saygı duyan erdemli kişiler olabilmelerini,
7. Öğrenilen ahlaki değerleri içselleştirebilmelerini,
8. İnanç ve ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkilerini fark edebilmelerini,

Kültürel açıdan

9. Dinin diğer kültür unsurları üzerindeki etkilerini fark edebilmelerini,

Evrensel açıdan

10. Diğer dinleri temel özellikleriyle tanıyarak, bağlılarına hoşgörüyle yaklaşabilmelerini,
11. Çağdaş evrensel insani değerlerin İslam'ın özünü örttüğünü fark etmelerini amaçlamaktadır.⁶⁶⁹

Görüldüğü üzere genel amaçlarda tanımak, farkına varmak, içselleştirmek, bilincine varmak gibi birbirinden farklı öğrenme basamaklarına, öğrenci merkeze alınarak ve genel olarak işaret edilmektedir. Özel amaçlar ise doğrudan öğrenciye yönelik olarak hazırlanmıştır. Özel amaçlar her bir sınıf için ayrı ayrı ilgili oldukları konuyla ilişkilendirilerek sınırlandırılmaktadır. Böylece her bir konunun öğrenciye kazandırması beklenen davranışlar açıkça ortaya konulmaktadır. Doğrudan ya da dolaylı olarak ahlak ile ilgili olan hedef davranışlar şunlardır:

4. Sınıf:

Bu programı başarı ile tamamlayan her öğrenci,

1. Günlük konuşmalarda kullanılan dini kelime ve cümlelerin yardımıyla dinin insan hayatında bir yeri olduğunu bilir.
2. Din ile ahlâk arasındaki ilişkiye günlük hayattan örnekler verir.

⁶⁶⁸ Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s. 61-62.

⁶⁶⁹ *MEB Tebliğler Dergisi*, Ekim 2000 2517, s. 918-919.

3. Çevresini temiz tutmanın gereğini kavrar.
4. Dinin insanlar arası ilişkilerde güzel davranışlar öğütlediğini fark eder.
5. Çevreyi koruma bilinci geliştirmede dinin katkısını fark eder.
6. Çalışan ve Allah'a güvenen insanın başarabileceğine inanır.
7. Sevinç ve üzüntülerin paylaşılmasının bir ihtiyaç ve erdem olduğunu örneklerle açıklar.
8. Sevinç ve üzüntülerin paylaşılmasında dini ve millî bayramlarımızın işlevini kavrar.
9. İnsanları iyilikle anmaya, zor durumda olanlara yardıma, hastaları ziyaret etmeye istekli olur.
10. Ailenin önemini fark eder.
11. Anne ve babanın çocuklarının iyiliğini istediğine inanır.
12. Anne ve babaya iyi davranmayı dinimizin örnek davranış olarak öğütlediğini fark eder.
13. Anne ve babaya iyi davranmanın önemini takdir eder.
14. Ailede anne, baba ve kardeşlere güven duymanın ve saygı göstermenin önemini fark eder.
15. Ailede herkesin birbirini anlaması gerektiğinin önemini fark eder.
16. Sevmek ve sevilmenin önemli bir ihtiyaç olduğunu örneklerle açıklar.
17. Kendisini ve yaratılmışları sevmenin Tanrıyı da sevmek olduğu düşüncesini örneklendirir.
18. Allah'ın çocukları çok sevdiğine inanır.
19. Yaşatmanın ve var etmenin bir sevgi işi olduğuna inanır.
20. Hz. Muhammed'in çocukluk ve gençlik yıllarındaki erdemli davranışlarından örnekler verir.

5. Sınıf

1. Dua etmenin yüce Tanrı'ya insanlara ve bütün varlıklara karşı sevgi ve yakınlık kazandırdığını kavrar.
2. Güzel eylemlerin hepsinin ibadet olduğunun farkına varır ve bunlara günlük hayattan örnekler verir.
3. Caminin insanları bir araya getirici, birlik beraberliği ve sosyal barışı sağlayıcı işlevlerinin farkında olur.
4. Camiyi temiz tutmanın topluma saygı demek olduğunu fark eder.
5. Oruç ibadetinin kişiye ve topluma kazandırdıklarını kavrar.
6. Dürüst çalışmanın ve üretmenin ibadet olduğuna inanır.
7. Arkadaşları ile ilişkilerinde saygılı, dürüst ve paylaşımcı olmanın dinin istediği davranışlar olduğunun farkında olur.
8. Başkaları ile birlikte kullandığı ortamları temiz tutmanın dinin gereği olduğunun farkında olur.
9. Toplumsal hayatta başkalarına karşı saygılı davranışlar geliştirmesi gerektiğine inanır.
10. Davranışlarıyla küçüklerine örnek olabileceğinin bilincinde olur.
11. Gerektiğinde özür dilemenin bir erdem olduğunun bilincinde olur ve yapar.
12. Hatasından dönme konusunda kendisini eğitmesi gerektiğinin farkında olur.
13. Trafik kurallarına uymayı dinimizin öğütleriyle ilişkilendirir.
14. Yoksullara ve güçsüzlere yardım alışkanlığı geliştirir.
15. Engelliler ile güzel iletişim kurmanın yollarını arar.
16. Hz. Muhammed'in aile içerisinde sevgi, hoşgörü ve dayanışmaya verdiği önemi örneklerle açıklar.
17. Hz. Muhammed'in akraba ziyaretine verdiği önemini açıklar.
18. Hz. Muhammed'in aile içerisinde israftan kaçınma konundaki duyarlılığının farkında olur.

6.sınıf:

1. Namaz ibadetinin insana kazandırabileceği davranışlara örnekler verir.
2. Ramazan ayının ve orucun önemini kavrar.
3. Zekâtın sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlayan malî bir ibadet olduğunu fark eder.
4. İnsanlar arası malî yardımlaşmalarda uyulması gereken davranış kurallarını sayar.

5. Sevgi ile barış arasındaki ilişkiyi açıklar.
6. Türk'üm derken Türkiye'mizin insanların bütünlüğünün vurgulandığını farkında olur.
7. Milletimizin kendisine has özelliklerini fark eder.
8. Türk milletinin evladı olmaktan ve ona lâyık olmak için çalışmaktan zevk alır.
9. Başka ulusların insanlarına saygı duyarak onlarla dost geçinmenin yararlarına inanır.
10. Bayrağın bir milletin bağımsızlığının sembolü olduğunun bilincine varır.
11. İstiklâl Marşımıza saygı duyar ve onun manevî değerlerimizden biri olduğuna inanır.
12. Gazilerimize saygı göstermenin ve şehitlerimizi rahmetle anmanın vatan ve milletimizi sevmenin bir göstergesi olduğunu belirtir.
13. Askerlik yapmanın önemini kavrar.
14. "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesinin bütün insanlığın iyiliğine yönelik bir ilke olduğuna inanır.
15. Dinimizin yasakladığı kötü davranışlardan bazılarını sayar.
16. Bazı kötü davranış ve alışkanlıkların nasıl başladığını örnekendirir.
17. Kötü alışkanlık ve davranışlardan kendini korumada dinin ve ahlâk ilkelerinin kendisine nasıl yardım edebileceği ile ilgili örnekler verir.
18. Kul hakkına saygı göstermenin bilincine varır.
19. Dostluk ve kardeşliğin bireysel ve toplumsal huzur açısından önemini açıklar.
20. İslâm dininin barış içinde, sevgi, dostça ve kardeşçe yaşamaya verdiği önemi örnekendirir.
21. Sevmeyi başarmanın ve sevimyi hak etmenin bireysel ve toplumsal huzur açısından önemini açıklar.
22. Medine döneminde Hz. Muhammed'in sosyal yaşama yönelik düzenlemelerini örneklerle açıklar.
23. Kur'an'ın Hz. Muhammed'i bir insan ve bir peygamber olarak nasıl tanımladığını ayetler ışığında açıklar.

7.sınıf:

1. İslam dininin güzel ahlâklı olmayı öğütlediğini bilir.
2. Görev bilincinin ve doğru sözlü olmanın dinin isteği olduğuna inanır.
3. Karşılaştığı zorluklarla baş etmesi ve onları yenmesi gerektiğinin farkında olur.
4. Doğru bilginin doğru davranışları doğurduğunun farkında olur.
5. Görgü kurallarına uymanın kişiliğine değer kattığının bilincinde olur.
6. Savurganlığın kaçınılması gereken bir davranış olduğunun farkında olur.
7. Kurbanın sosyal yardımlaşma ve dayanışma açısından önemini açıklar.
8. Haccın insan davranışı üzerindeki etkisini örnekendirir.
9. Ahiret inancının kişiyi güzel işler yapmaya, kötü işlerden uzak kalmaya yönelttiğine inanır.
10. Ailenin toplumun temeli olduğunu kavrar.
11. Aile bireylerinin birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarını örnekendirir.
12. Aile içi ilişkilerinin sağlıklı olmasında dini öğütlerin katkısının farkına varır.
13. Başkalarının inançlarına saygı duyar.

8.sınıf:

1. Hz. Muhammed'in örnek ahlâkını Kur'an ışığında açıklar.
2. Ramazan ayını tanır, orucun önemini kavrar.
3. Dinsel bağnazlığın zararlı olduğunu fark eder.
4. İnsanın özgürlüğü oranında sorumlu olduğunu yorumlar.
5. İman ile eylem arasındaki ilişkisini örneklerle açıklar.
6. İnanan insana yakışan belirgin davranışları örneklerle açıklar.
7. Bütün dinlerdeki birbirine benzeyen temel ahlâkî kuralları örneklerle açıklar.
8. İnsan öldürmenin, hırsızlığın ve yalancı şahitliğin bütün dinlerde yasak olduğunu açıklar.

9. Milli benliğimize ve dinimizin ana kaynaklarına dayalı din ve millet şuurunu kavramak, vatandaşlarına, din kardeşlerine, insanlığa ve bütün varlıkları karşı saygı, sevgi ve şefkat duyar.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programı, öğretmen merkezli olan, öğretmenin sınıfta otorite olduğu öğrencilerin ise depo olarak kullanıldığı program anlayışı yerine, öğrenci merkezli olan, öğretmenin ise koordine edici rehber rolünü üstlenen, öğrencilerin gelişim düzeylerine göre içeriğin oluşturulduğu, öğrenciye düşünmesini öğreten, öğrendiği bilgileri hayatında kullanabilen ve yeni bilgiler üretme sürecine sokabilen bir anlayışla geliştirilmiştir.⁶⁷⁰ Bu nedenle programda yer verilen özel amaçlar da buna göre hazırlanmıştır. Örneğin ahlakla ilgili özel amaçların daha çok yer aldığı 4. ve 5. sınıflarda öğrencinin doğrudan kendi hayatından örneklerle ve somut davranışlarla ahlaki değerleri tanıması, kavraması, bu konuda örnekler vermesi hedeflenirken üst sınıflara doğru ahlaki değerlerin ve davranışların arkasında yatan anlayışın kavranması, açıklanması ve yorumlanması öğrenciden beklenmektedir.

Yukarıda kısaca değindiğimiz programın temel ilkeleri arasında toplumdaki bir ihtiyaca cevap vermesi; bir sorunun çözümüne yardımcı olması; her şeye karşı sevgi ile olumlu yaklaşım bilincinin verilmesi; hoş görülü olunması; Tanrı ile iletişimde yapay engellerin aşılması; dinin sevgi ve hoşgörü boyutunun görülmesi ve çevre, doğal denge ve temizlik bilincine ulaşılması gibi ilkeler vardır. Program içeriğinin de bu ilkelere ve yukarıda sıraladığımız genel amaçlar ve özel amaçlara uygun olarak hazırlandığı görülmektedir. Gerek esas alınan ilkeler gerekse bunların yansıtıldığı genel ve özel amaçlar ve konulara, ahlak öğretimi açısından bakıldığında görülen bu değişim, otoriter vicdandan veya dışa bağımlı ahlak anlayışından insani vicdana ve evrensel ahlak anlayışına bir geçiş olarak değerlendirilebilir. Ahlakla ilgili konuların sınıflara göre dağılımına bakıldığında, somuttan soyuta, basitten karmaşığa kolaydan zora, yakından uzağa gibi ilkelere uyulduğu, ahlak gelişimi açısından öğrencinin hazır bulunuşluğunun dikkate alındığı görülmektedir. (Bkz. Ek: 13)

Doğan ve Tosun İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri öğretim programlarının, milli eğitimimizin yetiştirmek istediği insan tipinin din ve ahlak

⁶⁷⁰ Doğan-Tosun, *İlköğretim 6. 7. 8. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 40.

boyutunu desteklemek için yapıldığını; okullardaki din ve ahlak öğretiminin amacının, bireyi, toplumsal, kültürel ve evrensel boyutlarda karşılaştıkları ve karşılaşacakları dinsel ve ahlaksal gerçeklerle insani ölçütler içerisinde doğru, olumlu ve uygun şekilde başa çıkabilecek şekilde yetiştirmek olduğunu belirtir.⁶⁷¹

Ayrıca dönemin Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan “Bugünden Geleceğe Din Öğretimi”⁶⁷² adlı kitapçıkta, 2000 İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programının inanç, ahlak ve kültür bütünlüğü dikkate alınarak hazırlanmış olduğu ve hedef davranışların pedagojik esaslara uygun olmasının öngörüldüğü belirtildikten sonra öğretim aktivitelerinin işlevsel olması, toplumsal bir ihtiyaca cevap vermesi ve yaşanan sorunların çözümüne katkıda bulunabilmesi için programın ve içerikteki konuların yaşamla ilişkilendirilerek belirlendiğinden söz edilir. Felsefesi bağlamında yer verilen bu sözlerin ardından bu belirlemelerin dayandığı temel ilkeler sıralanır. Bu ilkeler arasında yer alan, yerelliklerin zaman zaman dinin evrensel boyutlarının önüne geçebileceğine karşı duyarlı olunması, dinin hükümlerinin çağlara göre yorumlanarak evrenselliğinin fark edilmesi, çağdaş ve evrensel değerlerin İslam’ın özüyle örtüştüğünün fark edilebilmesi, diğer dinleri temel özellikleriyle tanıyarak bağlılarına hoşgörüyle yaklaşılabilmesi, “Yurtta barış dünyada barış” ilkesinin bütün insanlığın iyiliğine yönelik bir ilke olduğunun fark edilebilmesi gibi hususlar, verilecek din ve ahlak eğitiminde vurgunun artık “millilik” kavramında olmadığını, evrensellik vurgusunun ve evrensel bir ahlaka doğru yönelmenin varlığını göstermektedir, denilebilir. Zira ilkeler arasında tek bir “milli” ifadesine rastlanmaması, evrenselliğin vurgulanarak dinin evrensel boyutunun fark ettirilmesi ve “Yurtta barış dünyada barış” ilkesine yer verilmesi de yukarıdaki tespiti destekleyen unsurlar olarak görülebilir. Ayrıca programın içeriğinde dinlerin ortak evrensel değerlerine işaret eden konu başlıkları da bulunmaktadır. (Bkz. Ek: 13) Bu başlıklar altında değişik dinlere ait ilahi metinlerden örneklere bu bağlamda yer verilmektedir. Bu da ülkemizde din eğitimi alanında evrenselleşmeye yönelik değişimin yaşandığının ve yapılması hedeflenen ahlak öğretiminin objektifliğinin bir göstergesidir, denilebilir.

⁶⁷¹ Doğan-Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s. 104.

⁶⁷² T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *Bugünden Geleceğe Din Öğretimi*, MEB, Ankara 2003, s. 8-9.

Programda görülen bu değişimin ve benimsenen ahlak öğretilerinin yaklaşımının ders kitaplarına nasıl yansıtılabildiğini görebilmek için ders kitaplarının incelenmesi gerekir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. sınıf kitabında “Din ve Ahlak Hakkında Neler Biliyorum?” ismini taşıyan birinci ünite de okullarda din dersiyle ilk kez karşılaşan çocuklara dini ve ahlaki kavramların ve bunlar arasındaki ilişkinin farkındalığını kazandırmak hedeflenmektedir. Günah, sevap, helal, kavramları açıklanırken her biri için verilen örnekler ahlaki açıdan yapmamız ve yapmamamız gereken hareketlerdir.⁶⁷³ İnsanların birbiri için dua etmelerinin ve selamlaşmanın ahlaki boyutu açıklanmaktadır. Dinsel sembollere saygı duymanın (özellikle ibadet yerlerine) o sembollerin ifade ettiği dini inançtaki insanlara saygı duymak anlamına geldiği, değişik inançlardaki insanlara saygı duymanın onlarla birlik ve bütünlük içinde yaşamamızın gereği olduğu ifade edilmektedir.⁶⁷⁴ Dinin inanç, ibadet ve ahlak konularında insanları bilgilendirdiği, insanlara güzel davranışlarda bulunmalarını öğütlediği belirtilerek bu öğütlerden bazıları sıralanmaktadır.⁶⁷⁵

Dinin de ahlakın da insanları iyiye, güzele, doğruya yönlendirdiği, bu nedenle ahlak kurallarının bir kısmının aynı zamanda din kuralı olduğu belirtilerek örnekler verilmektedir. Dinimizce ahlakın önemli bir yeri olduğu, çünkü dinimizin temel amacının insanları güzel ahlak sahibi yapmak olduğu vurgulanmaktadır. Ahlaklı ve ahlaksız ifadeleri, güzel söz söylemenin ve güzel davranışlarda bulunmanın önemi örneklerle açıklanmaktadır.⁶⁷⁶ Peygamberimizin söz ve davranışları ile en güzel örnek olduğu onun güzel ahlakından örnekler sıralanarak,⁶⁷⁷ manevi temizlik somut davranışlarla ve bunun toplumsal hayattaki önemi fark ettirilerek açıklanmaktadır. Allah temizlenenleri sever denilerek Allah’a olan inancın ve O’nun sevgisini

⁶⁷³ Hasan Gökbulut-Ömer Öcal, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 4*, Bilim ve Kültür Yayınları, Ankara 2004, s. 13-14; Örneğin yalan söylemek, bir eşyayı izinsiz almak, eşyalarımızı savurganca kullanmak, kin tutmak, aç gözlülük, kibir ve cimrilik dinimizce günah sayılan davranışlardır. Özverili davranmak, çalışkan ve temiz olmak, yaşlılara kimsesizlere yardım etmek, küçükleri sevmek ve korumak Allah’ın ödüllendireceği yani sevap olan davranışlardır. Annemizin babamızın dürüstçe çalışarak hak ettikleri kazanç helal, emanete ihanet etmek, ağacından izinsiz alınan bir meyve haramdır.

⁶⁷⁴ A.g.e., s. 14-17.

⁶⁷⁵ Temiz, dürüst, çalışkan olmak, zararlı alışkanlıklardan kaçınmak, başkalarının haklarına saygı göstermek, doğayı, insanları ve tüm canlıları sevip korumak. A.g.e. s. 19.

⁶⁷⁶ A.g.e., s. 19-24.

⁶⁷⁷ Onun doğruluğu, dürüstlüğü, merhameti, kimseye kötülük yapmaması, kimseyi incitmemesi, ayrımcılık yapmaması, hastaları ziyaret etmesi, hoşgörüsü, bağışlayıcılığı, güler yüzü, yumuşak huyluluğu ve kibarlığı, kırıncı olmaması, kötü söz söylememesi, temiz oluşu, konukseverliği, tüm canlılara iyi davranması, adaleti. A.g.e., s. 25-26.

kazanma isteğinin güzel davranışlar yapmamızdaki katkısı göz önünde bulundurulmaktadır.⁶⁷⁸

Dinimizce yapılması emredilen ahlaki davranışlar ayrı ayrı ele alınmaktadır. Burada sıralanan ahlaki davranışların bütün dinlerce öğütlediği başka kutsal kitaplardan bölümlerle gösterilmektedir.⁶⁷⁹ Ayrıca çevreyi koruma konusu toplumsal ve doğal çevre şeklinde ele alınmakta, toplumsal çevremizi korumak için iyi, güzel, doğru davranışlar yapmamız gerektiği; doğal çevremizi temiz tutarak zarar verecek her türlü davranıştan kaçınmamız gerektiğinin bütün dinlerce öğütlediği belirtilmektedir.⁶⁸⁰

Bir çocuk açısından ailenin değeri, anne babaların çocukların iyiliğini istediği bu yüzden onların isteklerini yerine getirmenin gerektiği, dinimizin anne babamıza iyi davranmamızı, kardeşlerimizle iyi geçinmemizi, ailede birbirimize saygı gösterip yardım etmemizi ve birbirimizi anlamamızı öğütlediği ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınmaktadır.⁶⁸¹

Sevginin Allah'ın bize verdiği bir nimet olduğu, Allah'ın yarattıklarını sevdiği, özellikle çocukları çok sevdiği, Allah'ın öksüz ve yetim, kimsesiz çocukların haklarının korunmasını emrettiği, onlara iyilikte bulunmasını ve yardım edilmesini öğütlediği, insanın kendisini ve yaratılmışları sevmekle Allah'ı sevmiş olacağı ve bu sevginin insana, insanları sevmek ve saymak, doğayı ve çevreyi temiz tutmak, hayvanlara zarar vermemek gibi bazı sorumluluklar getirdiği açıklanmaktadır.⁶⁸² Paylaşmanın bir ihtiyaç ve erdem olduğu, dayanışmanın Türk ulusunun atalarından gelen bir değer olduğu, dini ve milli bayramlarımızda, kandil gecelerimizde ve önemli günlerde sevinçlerimizi paylaşmanın sevinçleri artıracığı, hastalıkta, felaketlerde üzüntüleri paylaşmanın üzüntüleri azaltacağı, insana saygı gereği ölmüş geçmişlerimize saygı göstermenin önemi ele alınmaktadır.⁶⁸³

⁶⁷⁸ Gökbulut-Öcal, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 4.*, s. 40-41.

⁶⁷⁹ İnsanları sevmek, sahip olduklara haklara saygı duymak, insanların sevinç ve üzüntülerini paylaşmak, kusurları araştırmamak, hataları yüze vurmamak, dosdoğru olmak, güvenilir olmak peygamberimizin sözleri ve bu konudaki örnekliği de ifade edilerek açıklanmaktadır. Bütün dinlerin öğütlediği, kitapta sıralanan diğer davranışlar: temizlik, doğruluk, cömertlik, çalışkanlık, sabır, onur, insanları sevmek, sözünde durmak, kibarlık, terbiyeli ve bağışlayıcı olmak, alçakgönüllülük, başkalarını incitmemek, merhamettir. *A.g.e.*, s. 48-50.

⁶⁸⁰ *A.g.e.*, s. 50-55.

⁶⁸¹ *A.g.e.*, s. 60-68.

⁶⁸² *A.g.e.*, s. 74-83.

⁶⁸³ *A.g.e.*, s. 89-104.

Hız Muhammed'in çocukluk ve gençlik yıllarındaki erdemli davranışlarından aile büyüklerini sevip sayması, dürüstlüğü ve güvenilirliği, çalışmayı ve yardımlaşmayı sevmesi, kötü davranışlardan kaçınması, haksızlıklara güzel bir tavırla karşı koyması, arkadaşlarıyla iyi geçinmesi, doğayı ve hayvanları sevmesi ayrı ayrı başlıklar halinde açıklanmaktadır.⁶⁸⁴

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. sınıf ders kitabında, Allah'a inanmanın insanın düşünce, söz ve eylemlerini kontrol etmeye yardımcı olacağı, kötü davranışlardan uzaklaştıracağı örneklerle açıklanmaktadır.⁶⁸⁵ İnsanın sadece kendisi için değil başkaları için de dua etmesinin aralarındaki ilişkileri kuvvetlendirdiği, yakınlığı ve sevgiyi artırdığı vurgulanmaktadır. Ayrıca dua edilen şeylerin gerçekleşmesi için çalışıp çabalamak, üzerine düşen görevleri yapmak ondan sonra dua etmek gerektiği örneklerle açıklanmaktadır. Dua eden insanın Allah'ın yarattığı tüm varlıklara sevgiyle yaklaşan, doğayı ve çevreyi temiz tutan, hayvanları koruyan, hiçbir canlıya zarar vermeyen, şükreden insanlar olduğu belirtilmektedir.⁶⁸⁶

İslam dininde kişinin kendisine ve topluma yararlı olmak amacıyla yaptığı her güzel işin bir ibadet olarak değerlendirildiği örneklerle açıklanmaktadır.⁶⁸⁷ İbadetlerle ilgili farz sünnet gibi kavramlar açıklanırken de güzel ahlaki davranışlara örnek verilmektedir.⁶⁸⁸ Camiyi tanıyalım konusunda camilerin insanların toplandığı, birbirleriyle kaynaştığı, aralarındaki sevgi ve dayanışma bağlarının güçlendiği mekânlar olduğu bu yönüyle toplumun birlik ve beraberliğine katkısı olduğu, ayrıca camilerde okunan hutbeler ve verilen vaazların insanların dini yönden bilgilenmesini, ahlaki açıdan gelişmesini sağladığı ifade edilmektedir.⁶⁸⁹ Namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerin davranışların güzelleşmesine katkıları örneklendirilmektedir.⁶⁹⁰ Toplumsal hayatta uyulması gereken ahlak kuralları somut davranışlar şeklinde ele

⁶⁸⁴ Gökbulut-Öcal, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 4*, s. 110-118.

⁶⁸⁵ *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5*, (Komisyon), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2003, s. 18.

⁶⁸⁶ A.g.e., s. 23-28.

⁶⁸⁷ A.g.e., s. 33; Salih amel olarak verilen örnekler şunlardır: Temiz olmak, dürüst çalışmak, işini verimli ve en güzel biçimde yapmak, insanlara iyilik etmek, akrabalara, komşulara, dostlara, arkadaşlara iyi davranmak, güler yüz göstermek, yaşlılar, kimsesizleri koruyup gözetmek, yoksullara, muhtaçlara, zor durumda olanlara yardım etmek, anne, baba, diğer büyüklere saygılı davranmak, küçükleri sevmek, korumak, doğayı, çevreyi temiz tutmak, çalışıp üretmek, kendine, topluma, devlete ve ulusa yararlı bir insan olmak, çevresindekilerle iyi geçinmek, kötü söz söylememek, kırıp incitmemek. A.g.e., s. 41.

⁶⁸⁸ A.g.e., s. 36.

⁶⁸⁹ A.g.e., s. 37.

⁶⁹⁰ A.g.e., s. 42.

alınmaktadır.⁶⁹¹ Okuma parçası olarak engelli bir öğrencinin fırsat verilip yüreklendirildiğinde neleri başarabildiğini anlatan bir hikâye ve arkadaşlığın güzelliğinin anlatıldığı bir şiire yer verilmektedir.⁶⁹²

Peygamberlerin başta kendilerinin doğru ve güvenilir kimseler olduğu, gönderiliş amaçlarından birinin güzel ahlakı insanlara öğretmeye çalışmak, sevgi, saygıyı, hoşgörüyü ve yardımlaşmayı bütün dünyaya yaymak olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁹³ Hz. Muhammed'in ailesi içindeki örnek davranışları ve ailesinin seçkin özellikleri açıklanmaktadır.⁶⁹⁴ Burada Hz. Muhammed'in örnek davranışları yanında ailesinin de örneğinin vurgulanması ayırt edici bir özellik olarak görünmektedir. Hem birey olarak Hz. Muhammed'in hem de ailesinin örnek davranışları bir Müslümanın ve ailesinin nasıl olması gerektiğini açık ve somut bir şekilde göstermektedir.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. sınıf ders kitabında, namazın insanı güzel duygulara ve davranışlara nasıl yönlendirdiği örneklerle açıklanmakta, cemaatle kılınan namazın insanların tanışıp kaynaşması, birbirlerinin sevinç ve üzüntülerini paylaşması, yardımlaşma ve dayanışması için bir ortam oluşturduğu, birlik ve beraberlik duygularını pekiştirdiği vurgulanmaktadır.⁶⁹⁵ Zekât ve sadaka vermekten, tatlı sözlü olmaya ve güler yüzlü olmaya kadar her şeyin dinimizce yardımlaşma olarak kabul edildiği belirtilmekte, zekât ibadetinin insanı bencillik ve cimrilikten kurtardığı, insanların şefkat ve merhamet duygularını geliştirdiği ve

⁶⁹¹Burada, “Yakınlarımızı sevip saymak, yardımlarına koşmak, arkadaş ilişkilerimizde arkadaşlara saygılı ve hakça davranmak, fikirlerini sabırla dinlemek, onlarla paylaşmak, toplumsal mekânları kullanırken özenli davranmak, okulumuzu, camimizi, bütün insanlara açık olan mekânları temiz tutmak, toplumsal hayatın kurallarına uymak, insanlara isteklerimizi kibar bir dille ifade etmek, büyüklere saygılı davranmak, küçüklere iyi örnek olup onları korumak, yapılan hatada ısrar etmeyip gerektiğinde özür dilemesini bilmek, trafik kurallarına uymak, başkalarının haklarını çiğnememek, komşularımıza karşı saygılı olmak, onları rahatsız edecek davranışları yapmamak, komşularımızın yardımına koşmak, yaşlıları zayıfları gözetip onlara yardım etmek, Atatürk'ün vatan sevgisi ve fedakârlığını örnek almak, engellilere sevgi ile bakmak ve sıkıntılarını paylaşmak.” konuları açıklanmaktadır. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5*, (Komisyon), s. 63-81.

⁶⁹² A.g.e., s. 81-83.

⁶⁹³ A.g.e., s. 89-93.

⁶⁹⁴“Aile bireylerini çok severdi, ev işlerine yardımcı olurdu, aile bireyleriyle şakalaşırdu, aile bireyleri arasında ayırım yapmazdı, aile bireylerinin görüşlerine değer verirdi, akrabayı ziyaret ederdi. Onun ailesinde sevinçler ve sıkıntılar paylaşılırdı, misafire cömert davranılırdı, israftan kaçınılırdı, aile bireyleri birbirine danışırdu, komşuluk ilişkilerine önem verilirdi, öksüzler ve yoksullar gözetilirdi.” A.g.e., s. 98-110.

⁶⁹⁵ *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6*, (Komisyon), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2002, s. 12-14.

çalışarak zekât verecek duruma gelmeye çalışmanın bir erdem olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁹⁶

Ulus ve yurt sevgisinin Türk milletinin karakterinde var olduğu, bu duygunun dinimizce kutsal sayıldığı, bayrak, İstiklal Marşı, gazilerimize saygı ve şehitlerimizi rahmetle anmanın önemi, askerlik, vatan savunmasının kutsallığı ve yurttaki barış, dünyada barış ilkesi açıklanmaktadır.⁶⁹⁷

Dinimizin sakınmamızı istediği bazı kötü davranışlar ve sakınmamızı istediği kötü alışkanlıklar ayrı ayrı ele alınmakta, bunlara nasıl başlandığı ve bunlardan nasıl korunmamız gerektiği açıklanmaktadır. Kötü davranışlarla kul hakkı arasındaki ilişki gösterilmektedir.⁶⁹⁸ Dinimizin dostça ve kardeşçe yaşamamızı öğütlediği, İslam dininin sevgi ve barış dini olduğu vurgulanmakta, sevmeyi başarmak ve sevimiyi hak etmek için dikkat edilmesi gereken hususlar sıralanmaktadır.⁶⁹⁹ Kutsal kitaplarda inanç esasları, ibadetler ve insanların uymaları gereken ahlak kuralları açıklanır denilmekte Kur'an-ı Kerim'den⁷⁰⁰ ve diğer kutsal kitaplardan⁷⁰¹ ahlaki öğütlere yer verilmektedir. Diğer kutsal kitaplardan da ahlaki ilkelere yer verilerek bu konuda öğrencilerde farkındalık oluşturulması, tüm farklılıklara rağmen, ortak evrensel ahlaki değerlerde buluşup daha huzurlu ve mutlu bir toplum ve bir dünya oluşturabilmek adına gittikçe küçülen ve etkileşimlerin arttığı dünyada milletler-arası barışın sağlanması için önemli bir yaklaşımdır.

⁶⁹⁶ *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6*, (Komisyon), s. 42-44.

⁶⁹⁷ *A.g.e.*, s. 50-55.

⁶⁹⁸ Bunlar: “Yalan söylemek ve hile yapmak, gıybet ve iftira, hırsızlık, kıskançlık, alay etmek, büyülenmek, kötü zanda bulunmak, başkalarının özel hayatını araştırmak, anne, baba ve büyüklere saygısızlık, alkollü içki içmek, uyuşturucu kullanmak, kumar oynamak.” *A.g.e.*, s. 58-73.

⁶⁹⁹ Çevremizde bulunan insanlara ayırım yapmadan ilgi göstermek, herkese saygı göstermek ve değer vermek, ahlaklı ve dürüst olmak, güzel sözlü ve tatlı dilli olmak, başkalarının düşüncesinden hareketle, insanları kusurları ile sevmek, bencil olmamak, kıskanç olmamak, her insanı Tanrı'nın yarattığı bir varlık olarak karşılıksız sevmek. *A.g.e.*, s. 77-87.

⁷⁰⁰ Anne babaya iyi davranmak, akraba, komşu ve arkadaşlarımızla iyi ilişkiler içinde olmak, yoksul, yetim ve kimsesizleri gözetip, yardım etmek, doğruluğu esas almak, dürüstlük, insanları aldatmamak, başkalarının hakkına saygılı olmak, dedikodu yapmamak, insanları hor görmemek, lakap takmamak, büyülenmemek, cimri olmamak, katı yürekli olmamak, kin ve nefret beslememek, iyiliksever, alçak gönüllü, şefkatli, merhametli, güzel ahlaklı olmak. *A.g.e.*, s. 92-98.

⁷⁰¹ Bu metinlerden çıkarılabilecek öğütler şunlardır: haksızlık etmemek, kimseyi incitmemek, çalmamak, hile yapmamak, oç almamak, kin tutmamak, yalan söylememek, öldürmemek, rüşvet almamak, anaya, babaya hürmet etmek, zina etmemek, yalancı şahitlik yapmamak, komşunun hiçbir şeyine tamah etmemek, zayıfa ve yetime sahip çıkmak, adaletli olmak, haset etmemek, zorda kalmışlara, yolda kalmışlara, hastalara, yoksullara yardım etmek, sabırlı olmak, ölçüyü tartıyı tam yapmak, küsleri barıştırmak, alay etmemek, lakap takmamak, başkasının kusurunu araştırmamak, cimri olmamak, savurgan da olmamak. *A.g.e.*, s. 98-100.

Hız Muhammed'in peygamberlik yönü açıklanırken onun yaşam biçimi, uygulamaları ve güzel ahlakıyla bize örnek olduğu belirtilmekte, veda hutbesinde vurgulanan ahlaki ilkelere yer verilmektedir.⁷⁰²

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. sınıf ders kitabında Kur'an'da insanın iyi davranışlara yönelip, kötü davranışlardan uzaklaşmasının öğütlediği, iyi davranışlarının ödüllendirileceği ayetlerle ifade edilir. Aynı zamanda insanlar arası ilişkilere (aile, iş, komşuluk, akrabalık vb.) yön veren pek çok öğüdün de yer aldığı belirtilir. Örneğin anne babaya iyi davranmak, adalete önem vermek, yakınlarımıza iyi davranmak, her türlü kötülükten uzak durmak, anlayışlı ve hoş görülü olmak, insanlara sevgi ve saygıyla yaklaşmak bu öğütlerdendir. İnsan-evren ilişkisi konusunda ise insanın doğaya ve yaratılmış varlıklara nasıl yaklaşması gerektiğinin gösterildiği, doğanın ve doğadaki varlıkların uyumlu ve düzenli bir bütün olduğu fark ettirilerek doğadaki dengeyi bozacak davranışlardan kaçınmanın gerekliliği belirtilmektedir. Bu yüzden çevreyi kirletmemek, ağaçlara ve bitkilere zarar vermemek, hayvanları korumak ve sevmek, havanın ve suların temiz kalması için gayret göstermek, Allah'ın yarattığı nimetleri savurganca kullanmamak insan evren ilişkisi konusunda Kur'an'dan çıkarılacak ilkelere dir.⁷⁰³ Kur'an'ın insanlara ahlaklı, erdemli bir yaşam sürmeyi öğütlediği, bunun için de insanın eğitilmesini hedeflediği belirtilerek Kur'an'ın temel eğitici özellikleri açıklanmaktadır: Kur'an iyiye güzele yönlendirir, açıklar ve aydınlatır, öğüt verir ve hatırlatır, yaşamın anlamlandırılmasına yardım eder. Kur'an'dan ayetlere yer verilerek insanların hem kendileri hem de başkaları için yararlı iş ve davranışlar yapmalarının öğütlediği belirtilerek bunlara örnekler verilir.⁷⁰⁴

Din Güzel Ahlaktır ünitesi başlı başına İslam'ın ahlak anlayışını göstermek amacıyla planlanmış bir ünite olarak değerlendirilebilir. Çünkü dindar olmanın güzel ahlaklı olmayı gerektirdiği, dinin güzel ahlaklı olmaya nasıl katkıları sağlayacağı

⁷⁰² Bütün insanlar eşittir, can ve mal güvenliği kutsaldır, emanete ihanet edilememelidir, kan davaları kesinlikle yasaktır, kadın haklarına önem verilmelidir, kimseye zulmedilmez, kimse kimsenin malını haksız yere yiyemez. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6*, (Komisyon), s. 111-114.

⁷⁰³ *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7*, Komisyon, Milli Eğitimi Basımevi, İstanbul 2002, s. 15-20.

⁷⁰⁴ Çalışıp üretken olmak, öğrenmek ve araştırmaya önem vermek, tüm insanlara saygılı davranmak, yoksulları kimsesizleri gözetip, korumak, kimseyi küçümsememek, böbürlenmemek, anlayışlı ve hoş görülü olmak, kimseyi kırmamak, emanetleri korumak, dürüst ve güvenilir olmak, sağlığımızı korumak, kötü alışkanlıklardan uzak durmak bunlardandır. *A.g.e.*, s. 20-23.

anlatılmaktadır. Dindarlık ile ahlaklı olmak arasındaki ilişki gösterilerek dindar insanlarda olması gereken ahlaki vasıflar örneklendirilmektedir. Bu güzel vasıfların bütün dinlerde geçerli olan evrensel ahlak ilkeleri olduğuna işaret edilmektedir. Allah inancı ve Kur'an'da yer alan ahlak ilkelerinin ve yapılan ibadetlerin ahlaklı olmaya olabilecek katkılarından söz edilmektedir. Allah'ın her an gördüğünü bilmek, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışmanın ahlaklı olmaya katkı sağlayacağı belirtilmektedir. Dinim benden güvenilir bir insan olmamı ister, ifadesiyle oluşturulan başlık altında güvenilir bir insanda olması gereken özellikler sıralanmakta ve bunlar ayrı ayrı ele alınmaktadır. Kötü davranışlardan söz edilerek bunların din tarafından yasaklanan davranışlar olduğu, bunlardan uzak durmak gerektiği vurgulanmaktadır.⁷⁰⁵ Bu konuların hepsinde dikkatimizi çeken bir husus bu davranışların neden öğütlendiği ya da neden yasaklandığının toplumsal huzur ve mutluluğa olan faydası ve zararı açısından açıklanmış olmasıdır. Diğer bir husus ise her konunun sonunda ilgili davranış, öğrencinin dilinden ben şunları yapmaya çalışır, şunlardan sakınırım vb. ifadelerle ben özneli cümlelerle bitirilmesinin bir üslup olarak benimsenmesidir. Bu üslubun konunun içselleştirilmesi açısından olumlu katkısının olabileceği söylenebilir.

Dinimizin kişilerin ahlaki açıdan kendilerini geliştirmelerini istediği belirtilerek, bunun için dinin ortaya koyduğu temel ilkeler sıralanmakta ve ayrı açıklanmaktadır.⁷⁰⁶ Toplum içinde uymamız gereken görgü kuralları sıralanmaktadır.⁷⁰⁷ Zamanı ve sahip olduğumuz olanakları savurganca kullanmanın

⁷⁰⁵ Üzerine düşen görevleri yapmak, verdiği sözde durmak, emanete ihanet etmemek, kötülüğe yaklaşmamak, hiçbir konuda doğruluktan ayrılmamak, kimsenin arkasından konuşmamak, kıskançlıktan, yalan ve iftiradan kaçınmak, başkalarını hor görmemek. Kendimize ve topluma karşı üzerimize düşen başlıca görevler olarak şunlar sıralanmaktadır: sahip olduğumuz yetenekleri geliştirmek, bilgimizi artırmak, anne babamızı sevmek, saymak, sözünü dinlemek, aile içi sorumluluklarımızı yerine getirmek, devletimize, milletimize, vatanımıza yararlı bir insan olmaya çalışmak, yasalara karşı saygılı olmak, din ve ahlakın öğütlerine uymak, Allah'ın hoşnutluğunu kazandıracak güzel davranışlarda bulunmak. Kötü davranışlar: Yalan söylemek, insanları aldatmak, hırsızlık yapmak, doğaya ve çevreye özen göstermemek, kin gütmek, iftira, dedikodu, çekememezlik, bozgunculuk, büyülenmek. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7*, s. 28-38.

⁷⁰⁶ Öfkeyi yenmek, hatadan dönüp doğruya yönelmek, zorluklarla baş etmeyi bilmek, davranışlarda doğru bilgiye dayanmak, görgü kurallarına uymak, savurganlıktan kaçınmak, problemleri sükünle karşılıklı konuşarak ve birbirini anlamaya çalışarak çözmek, sabırlı ve anlayışlı olmak. *A.g.e.*, s. 38-46.

⁷⁰⁷ Konuk olarak gideceğimiz eve önceden haber vermeliyiz. Ev sahibinin izni olmadan içeri girmemeliyiz. Yemektan önce ve sonra ellerimizi yıkamalıyız. Ağzımızda lokma varken konuşmamalıyız. Toplu taşıma araçlarında başkalarını rahatsız edecek konuşmalardan ve davranışlardan kaçınmalıyız. vb.

doğuracağı olumsuz sonuçlar gösterilerek dinimizin savurganlığı yasakladığı vurgulanmaktadır.⁷⁰⁸ Son olarak da hac ibadetinin⁷⁰⁹ ve meleklerle inanmanın⁷¹⁰ davranışların güzelleşmesine nasıl katkı sağlayacağı açıklanmaktadır

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi 8. sınıf kitabında Hz. Muhammed'in örnek ahlakı başlıklar halinde, hayatından kesitler ve kendi sözleriyle örneklendirilerek açıklanmaktadır.⁷¹¹ Bu ünite içerisinde diğer kitaplarda rastlanmayan bir görsel tema olarak, Hz. Muhammed'in Yaşamında Önem ve Öncelik Verdiği Bazı Ahlaki Kavramlar başlığı ile onun güzel ahlakının yer aldığı bir kavram haritası bulunmaktadır.⁷¹²

Kültürün maddi ve manevi olmak üzere iki boyutu olduğu, ahlak anlayışımız, davranışlarımız, değerlerimiz, inançlarımızın manevi kültürü oluşturduğu belirtilmektedir. Sosyal hayat ve çevrede bunların yansımalarına örnekler verilmektedir.⁷¹³ Kader inancı ile insanın davranışlarından sorumluluk duyması vurgulanmakta, dinimize göre çalışmanın önemi ifade edilmektedir.⁷¹⁴ Salih amel kavramı üzerinde durulmakta, inançlı insanın imanını yalnızca dil ve kalple değil, aynı zamanda güzel davranışlarda da ortaya koyması gerektiği, çünkü inanç ile davranışın birbirini tamamlayan bir bütün olduğu ifade edilmektedir. Bu açıklamalardan sonra inanana yakışan davranışlar olarak, dürüst olmak, çalışmak ve üretmek, insanlara yardımda bulunmak, Allah'a şükretmek, sabırlı olmak, Allah'a tevekkül etmek konuları ayrı ayrı ele alınmaktadır.⁷¹⁵ Din anlayışındaki farklılıkları ve buna dayalı oluşumları bir zenginlik olarak görmenin ve bunlara karşı hoşgörülü olmanın önemi vurgulanmaktadır.⁷¹⁶ Evrensel ahlaki öğütler, Kur'an'dan ayetler ve Kitab-ı Mukaddes ve İncil'den sözlerle açıklanmakta, her bir ilke sonunda, bu

⁷⁰⁸ *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7*, s. 27, 31, 46.

⁷⁰⁹ *A.g.e.*, s. 49-62.

⁷¹⁰ *A.g.e.*, s. 69-70.

⁷¹¹ Onun güvenilirliği, merhametli oluşu, insanlara değer vermesi, cesareti, hakkı gözetmesi sabrı, verdiği sözde durması, hoşgörüsü, zamanını iyi değerlendirmesi, danışarak iş yapması. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8*, (Komisyon), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2003, s. 12-25.

⁷¹² *A.g.e.*, s. 13.

⁷¹³ *A.g.e.*, s. 28-37.

⁷¹⁴ *A.g.e.*, s. 56-68.

⁷¹⁵ *A.g.e.*, s. 71-82.

⁷¹⁶ *A.g.e.*, s. 87-88.

öğütleri dikkate almalıyız, şunları yapmalıyız ya da yapmamalıyız şeklinde ifadeler yer almaktadır.⁷¹⁷

2000 yılından itibaren Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programı anlayışına paralel olarak, öğretimin en önemli araçlarından birisi ve belki en önemlisi olan⁷¹⁸ ders kitaplarında bir değişim ve gelişim yaşandığı bir gerçektir.⁷¹⁹ 4. sınıftan 8. sınıfa kadar hazırlanmış ders kitaplarında geçmişe göre içerik açısından gelişme, baskı ve kâğıt kalitesi açısından iyileşme ve kısmen de görsellik açısından zenginlik olduğu söylenebilir. Özellikle içerik, öğrencinin hayatıyla ilişkilendirilerek sunulmuş ve hazır bulunuşluğuna uygun olarak konular, sınıflara göre basitten zora doğru dağıtılmıştır ve bir bütün olarak düşünüldüğünden konu tekrarı yapılmamıştır. Ayrıca kullanılan dil de çocuğun yaşına ve anlayış düzeyine hitap etmektedir. Bu yönleriyle bir önceki ders programı ve ders kitabı anlayışından üstünlükleri vardır. Ancak öğrenen merkezli öğretim yaklaşımına uygun olarak farklı yöntemlerin kullanımına imkân verecek unsurların kitaplarda yer almaması nedeniyle, kitapların öğretmen merkezli bir öğretim anlayışından kurtulamadığı, gerek hazırlık gerekse değerlendirme sorularında tek tip soru anlayışı ile klasik ölçme değerlendirme yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ders esnasında öğrencinin de katılabileceği etkinlikler ya da öğrenciyi düşündürmeye yöneltebilecek dikkat çekici unsurlar kitaplarda bulunmamaktadır. Bu tür etkinlikleri yapıp yapmamak çoklu zekâyâ uygun yöntem ve teknikleri kullanıp kullanmamak öğretmenin dersi planlarken kullanacağı bilgisi, yeterliliği, ilgisi ve isteğine bırakılmaktadır.

2000 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programı ile artık ahlak öğretimindeki milli ahlak vurgusu, yerini evrensel ahlaka bırakmıştır. Elbette dini ve

⁷¹⁷ Doğruluk, temizlik, iyilik ve yardımseverlik, büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermek, hayvanlara iyi davranmak, çevreyi korumak, zararlı alışkanlıklardan kaçınmak, başkalarına zarar vermemek, öldürmemek, çalmamak, yalancı şahitlik yapmamak. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8*, s. 98-110.

⁷¹⁸ Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim ve Öğretim Üzerine Yazılar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s. 123.

⁷¹⁹ Yüksek Öğretim Kurumu ilk kez 2001-2002 eğitim-öğretim yılında okutulmak üzere öğretmen yetiştiren kurum programlarının tümüne koyduğu, Konu Alanı Ders Kitabı İncelenmesi isimli dersin kur tanımı, "Konu alanında MEB tarafından onaylanmış ders kitaplarının ve öğretim programlarının eleştirel bir bakış açısı ile incelenmesi; kitapların içerik, dil, öğrenci seviyesine uygunluk, format, çekicilik, anlamlı öğrenmeye katkısı, öğretimde kullanım kolaylığı vb. açılardan incelenmesi" şeklinde yapılmıştır.⁷¹⁹ Dolayısıyla son derece önemli bir öğretim materyali olan ders kitabının önemi ve geliştirilmesinin gereği son dönemlerde daha çok önemsenmiştir, denilebilir. Nitekim ders kitaplarının son dönemlerdeki gelişimi bu çerçevede değerlendirilebilir. Cemal Tosun-Recai Doğan-Ayşe Korkmaz, *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4-8*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001, s. VI.

milli değerler arasındaki işbirliği korunmakla beraber dinlerin evrensel ahlak ilkeleri başlı başına ele alınarak ve bunlar hakkında bir farkındalık oluşturma ve barışa katkı sağlamanı hedeflemek, bu programın getirdiği bir yeniliktir. Diğer bir yenilik ise artık yavaş yavaş din merkezli bir ahlak öğretiminden, ahlak merkezli bir din öğretimi anlayışına geçilmiş olmasıdır.

Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 31/03/2005 tarih ve 16 sayılı kararla Nisan 2005-2571 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayınlanarak kabul edilen Lise 9-10-11-12 sınıflar Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretim Programı genel amaçlar, temel beceriler, öğrenme alanları, kazanımlar, etkinlik örnekleri ve açıklamalardan oluşmaktadır.⁷²⁰

a. Genel Amaçlar

Genel amaçlardan doğrudan ya da dolaylı olarak ahlak eğitimi ile ilgili olan maddeler şunlardır:

- Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkelerine uygun olarak öğrenci;
- a. İslâm'ın iman, ibadet ve ahlâk esaslarını tanıır.
 - b. Dinin, Allah-insan ilişkilerini düzenleyen bir olgu olduğu, dinin evrensel barış kültürünün yerleşmesinde ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında katkıda bulunabileceğini benimser.
 - c. İnancını akılla bütünleştirir. Kendi dinini, örf ve âdetlerini olduğu kadar diğer insanların dinlerini, örf ve âdetlerini de saygı ve hoşgörü çerçevesinde değerlendirir.
 - d. Dinin sevgi boyutunu fark ederek onun insan için vazgeçilmez bir öğe olduğu, her şeye karşı sevgiyle ve olumlu yaklaşılması gerektiği bilincine ulaşır.
 - e. Büyüklere saygı duymayı ve küçüklere sevgiyle yaklaşmayı davranış hâline getirir.
 - f. Din ve ahlâkla ilgili konularda akılcı ve eleştirel yaklaşım sergiler.
 - g. Dinin "hukukun üstünlüğünü" esas aldığını kavrar.
 - h. Yerelliklerin zaman zaman dinin evrensel boyutlarının önüne geçirilebileceği durumlar karşısında duyarlı olur.
 - i. İbadetlerin, davranışları geliştirmedeki gücünü fark eder.
 - j. Kader kavramını yanlış yorumlayarak sorumluluktan kaçınılamayacağı bilincine sahip olur.
 - k. Çevre, doğal denge ve temizlik bilincine ulaşır.
 - l. Dinî ve ahlâkî alandaki temel sorularına cevap arar.
 - m. İnanma ve yaşama özgürlüğünün bilincine varır.
 - n. Dinî ve ahlâkî kavramların anlamını bilir, bunlar arasında ilişkiler kurar, günlük hayatta ve diğer öğrenme alanlarında kullanır.
 - o. Aklın, dinî sorumluluğun temel şartı olduğunu; dinin aklın kullanılmasını istediğini ve bilimsel bilgiyi teşvik ettiğini benimser. Din ve bilimin insanların mutluluğu için olduğunu fark eder.
 - p. Toplumdaki dinî ve ahlâkî davranışları tanıır.
 - q. Öğrenilen ahlâkî değerleri içselleştirir.
 - r. Dinin kültürü oluşturan unsurlardan biri ve diğer unsurlar üzerinde etkili olduğunu fark eder.
 - s. İslâm dininde temizliğe verilen önemi fark eder.
 - t. Hz. Muhammed'in örnekliğini analiz eder.

⁷²⁰ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 9-10-11-12. Sınıflar) Öğretim Programı, Ankara 2005, s. 1.

- u. İnanç-ibadet ilişkisinin farkında olur.
- v. Laikliğin din ve vicdan özgürlüğünün garantisi olması gerektiğini benimser.
- w. İslâm'ın barış dini olduğunu benimser.
- x. Hayatın amaçsız olmadığını fark eder ve kendi hayatının amacını sorgular.
- y. Birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünü özümser.
- z. Küreselleşen dünyada dinin birleştirici bir rolünün olduğunu kavrar.
- aa. Evrensel değerlere kendi dinî bilgi ve bilinçleriyle katılır.
- bb. Diğer dinleri temel özellikleriyle tanıır.
- cc. İslâm'ın medenî ve evrensel değerlerle örtüştüğünü fark eder.⁷²¹

Programda genel amaçların yanında kazandırılması beklenen temel becerilere de yer verilmektedir. Temel beceriler, öğrencilerin öğrenme alanlarındaki gelişimleriyle bağlantılı, yatay olarak bir yılın sonunda, dikey olarak da 12. sınıfın sonunda kazanacakları ve hayat boyu kullanacakları temel becerilerdir. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretim Programı içerdiği kazanımlarla öğrencilerde bu temel becerilerin gelişmesini sağlayacaktır. Programla ulaşılmaması beklenen üst beceriler arasında ahlâklı ve hoşgörülü davranma, kişisel ve sosyal değerlere önem verme, çevre bilinci, duygu yönetimi, sorumlu bir şekilde davranma, farklılıklara saygı, katılım ve işbirliği bulunmaktadır.⁷²²

2005 Lise Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda yukarıda belirtilen temel becerilerin yanı sıra, değerlerin öğretimi de ön plana çıkmaktadır. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretimi Programı'nda içselleştirilmesi ön görülen değerler şunlardır: “Adil olma, aile kurumuna önem verme, bağımsızlık, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, ölçülülük, yumuşak huyluluk, güvenilir olmak, kanaat, cömertlik, sabır, samimiyet, güven, namuslu olmak, alçak gönüllülük, sözünde durmak, emanete riayet etmek, hakikat sevgisi, kardeşlik, duyarlılık, doğruluk, dürüstlük, estetik duyarlılık, hoşgörü, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem vermek, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik, paylaşımcı olmak, fedakârlık.”⁷²³

Bu programın getirmiş olduğu bir diğer yenilik, öğrenme alanlarına⁷²⁴ yer verilmiş olmasıdır. 9. sınıfta başlayıp 12. sınıfa kadar devam etmektedir. Her sınıfta, yedi öğrenme alanından her birisi için bir ünite bulunmaktadır.(Bkz. Ek: 14)

⁷²¹ Bkz. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 9-10-11-12. Sınıflar) Öğretim Programı, s. 14-15.

⁷²² A.g.e., s. 15-16.

⁷²³ A.g.e., s. 16-17.

⁷²⁴ Öğrenme alanı; birbiri ile ilişkili beceri, tema, kavram ve değerlerin bir bütün olarak görülebildiği, öğrenmeyi organize eden yapıdır. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi yedi öğrenim alanı

Her bir öğrenme alanında, ahlak öğretimi ile ilgili amaçlara yer verilmekle beraber, her sınıfta ahlak ve değerler öğrenme alanı bulunmaktadır.

“Ahlâk ve Değerler öğrenme alanı”yla, din-değer ilişkisini, kişisel ve toplumsal gelişim için değerlerin önemini, hak ve özgürlüklerin kullanımını, barış içinde yaşamayı, affetme ve bağışlamayı öğretmek amaçlanmaktadır.

Ahlak ve değerler öğrenme alanıyla öğrencilerin elde etmeleri beklenen kazanımlar şunlardır: “Öğrenciler bu öğrenme alanıyla genel olarak değerlerin farkına varır, din-değer ilişkisini yorumlayarak kişilik ve toplumsal gelişimde değerlerin önemini kavrar. Aile içi görev ve sorumluluklarının bilincine varır ve Hz. Muhammed’in bu konudaki örnek davranışlarından modellemelerde bulunarak aile içi huzuru korumaya çalışır. Hak ve özgürlüklerin birey ve toplum için önemini kavrar, onlara saygı duyar ve kul hakkı ihlallerine karşı duyarlı olur. Devlete karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirir. İslâm’ın barış dini olduğunu ve barışa verdiği önemi kavrayarak ona uygun davranışlar sergiler. İnsanın hata yapabilen bir varlık olduğunu, ancak asıl erdemin yapılan hatadan dönmek, hata edeni ise bağışlamak olduğu bilincine varır.”⁷²⁵

Öğrenciler, bu öğrenme alanında 9. sınıf düzeyinde değer ne olduğunu ve dinin değerlerin oluşumundaki etkisini, kişilik ve toplumsal gelişimde değerlerin etkisini, dinlerin aileye verdiği önemi, Hz. Peygamberin ailenin korunmasına ait öğütlerini; 10. sınıf düzeyinde hak ve özgürlük kavramlarını, temel hak ve özgürlükleri, bunların dinle ilişkilerini, kullanımlarını, kullanımını engelleyen alışkanlıkları, hukukun üstünlüğünü ve kul hakkına saygıyı; 11. sınıfta barışın insanlık için ihtiyaç olduğunu, İslâm’ın barış dini olduğunu ve yaşama hakkına büyük önem verdiğini, Hz. Muhammed’in bir barış elçisi olduğunu, zorunlu olmadıkça savaşın insanlık suçu olduğunu; 12. sınıfta, insanın hata yapabilen bir varlık olduğunu, tövbe etmenin ve hatadan dönmenin bir erdem olduğunu, Allah’ın bağışlayıcı olduğunu ve bağışlayıcı sevdiğini, bağışlamanın insanı yücelttiğini, bağışlamanın bireysel ve toplumsal hoşgörünün temelini oluşturduğunu ve iyiliklerin kötülükleri giderdiğini öğreneceklerdir.

çerçevesinde yapılandırılmıştır. *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 9-10-11-12. Sınıflar) Öğretim Programı*, s.17-18.

⁷²⁵ A.g.e., s. 78.

Ahlâk ve değerler öğrenme alanında, Ahlâk, Felsefe, Hukuk ve Tarih disiplinlerinin temel kavramları kullanılacaktır. Üniteler, içeriği açısından öncelikle Hz. Muhammed, Din ve Laiklik, Din, Kültür ve Medeniyet öğrenme alanlarıyla ilişkilendirilecektir. Bu öğrenme alanında öğrenciler, ahlâklı, sorumlu ve hoşgörülü davranış geliştirme, aile içi ve toplumsal barışı koruma becerisini geliştirecek etkinliklerle desteklenecektir.⁷²⁶

Kazanımlar, eğitim sürecinin sonunda öğrencilerin edinecekleri bilgi, değer, beceri ve tutumları kapsamaktadır. Bu sebeple, öğrencilerin öğrenme alanlarındaki gelişmeleri, kazanımların edinilmesine bağlıdır. Kazanımlar, programda öğrencilerin gelişim düzeyine ve öğrenme alanının özelliğine göre 9. sınıftan 12. sınıfa kadar verilmiş olup, kazanımların yazılımında bir mantık bütünlüğü de gözetilmiştir.⁷²⁷ Ahlak ve ahlak eğitimi ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan kazanımlar şunlardır:

İnanç öğrenme alanında:

9.sınıfta

1. İnsan doğasının maddî ve ruhsal yönünü tanır.
2. Dinin insan hayatındaki yeri ve önemi ile ilgili hayattan örnekler verir.

10. sınıfta

3. İbadetlerin Allah ile iletişimdeki rolünü açıklar.
4. İslâm'ın temel inanç esaslarının kendi hayatındaki yerini ve önemini fark eder.

11.sınıfta

5. İnsanın kaderle ilgili olarak akıl sahibi, özgür ve sorumlu olmak gibi özelliklerini sorgular.
6. Allah ve kulun iradesi arasındaki ilişkiyi kavrar.
7. Ecel, ömür, rızık, tevekkül, başarı, başarısızlık, afet, sağlık ve hastalık, hayır ve şer kavramlarının kaderle ilişkisini kurar.
8. Hayır ve şerrin, insanın tercihi ve fiili olduğunu kavrar.
9. Kaza ve kader inancının bireyin tedbir almasına engel olmadığını kavrar.

12.sınıfta

10. Dünya hayatının bir amacı olduğunu fark eder ve kendi hayatının amacını sorgular.
11. Yaşamda kendi amaçlarını belirler.
12. Hayatı anlamlandırmada ahiret inancının önemli bir katkı sağladığının farkında olur.
13. Yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığı olduğu bilincine varır.
14. Yaşamın bir hak, yaşatmanın da bir sorumluluk olduğunun bilincinde olur.
15. Ölümün kaçınılmaz olduğunu bilir ve hayatta kalıcı eserler bırakmak için çalışır.
16. Cenaze namazına katılmanın dinî ve insanî bir görev olduğunun bilincine varır.
17. Ölen birisinin yakınlarına baş sağlığı diler ve üzüntüsünü paylaşır.
18. Kıyamet ve ahiret kavramlarının anlamlarını kavrar ve sorumluluk bilinciyle hareket eder.

⁷²⁶ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 9-10-11-12. Sınıflar Öğretim Programı, s. 21.

⁷²⁷ A.g.e., s. 23.

İbadet öğrenme alanında:

9.sınıfta

1. İbadetlerin yapılmasında temizliğin ön şart olduğu bilincine varır
2. Beden, mekân ve çevre temizliğine bir bütün olarak özen gösterir.
3. Temizliğe uyulmadığı durumlarda uyarılarda bulunur ve gerekli durumlarda ihtiyacı olanlara yardım eder.
4. İslâm dininde temizliğe verilen önemi fark eder.

10.sınıfta

5. Zekât ve kurbanın bireysel ve toplumsal işlevini fark eder.
6. İyi işler yapma, güzel davranışlar geliştirme ve çalışmanın da bir ibadet olduğu bilincine varır.
7. Başkalarının ibadet etme hakkına saygılı olur.

11.sınıfta

8. İbadetlerin amacını kavrar.
9. İbadetlerin bireysel ve toplumsal faydalarını irdeler.
10. İbadetlerin bireysel ve toplumsal faydalarına örnekler verir.
11. İbadetlerin bireye iç huzuru sağladığını ve kendine güveni geliştirdiğini fark eder.
12. İbadetin kendi hayatındaki faydalarını irdeler.
13. Toplumda yaşanan sorunları gözlemleyerek hangi ibadetlerle çözüm sağlanabileceğine yönelik öneriler geliştirir.

12.sınıfta

14. Farklı dinlerden olanların ibadet hakkına saygılı olur.

Hz. Muhammed öğrenme alanında:

9.sınıfta

1. Veda Hutbesi'nin insan hakları bakımından değerini irdeler ve günümüz insan hakları ile karşılaştırır.

10.sınıfta

2. Hz. Muhammed'in insanlık için bir rahmet olmasının nedenlerini örneklerden hareketle açıklar.

11.sınıfta

3. Hz. Muhammed'in İslâm'ı anlamada örnek teşkil ettiğini kavrar.
4. Hz. Peygamberin olaylar karşısındaki davranışlarından hareketle kişiliği ile ilgili çıkarımlarda bulunur.
5. Hz. Peygamberin kendisine verilen görevi yerine getirmedeki sorumluluk bilincini örneklerle açıklar.

12.sınıfta

6. Hz. Muhammed'in sözlerinin ve davranışlarının inceliklerini anlayarak onu model alır.

Vahiy ve Akıl Öğrenme alanında:

9.Sınıf

1. Kur'an-ı Kerim'in temel konularını (inanç, ibadet, ahlâk) ayırt eder ve bu konulara örnekler verir.

10.sınıf

2. Kur'an'ın temel amacının doğru bilgi, doğru inanç ve doğru davranış olduğunu kavrar ve Kur'an'dan örnekler verir.

12.sınıf

3. Birlikte yaşama ve hoşgörü bilincini kazanır ve bununla ilgili Türk tasavvuf anlayışından örnekler verir.

Ahlak ve Değerler Öğrenme alanında:

9.Sınıf

1. Değerleri oluşturan süreçleri sıralar ve kendi değerlerini fark eder.

2. Bulunduğu çevre ve toplumdaki ahlâkî değerleri gözlemleyerek bunlara dinin etkileri ve katkılarına yönelik çıkarımlarda bulunur.
3. Ahlâkî değerlerin dinle ilişkisini açıklar.
4. Dinî değerleri doğru anlamının önemini açıklar.
5. Kişilik gelişiminde dinî ve ahlâkî değerlerin etkisini açıklar.
6. Kendi değerleri ile eylemleri arasında ilişki kurar.
7. Toplumu birleştiren vatan, ülkü birliği, bayrak, İstiklâl Marşı, hürriyet, bağımsızlık ve insan haklarına saygı gibi temel değerleri fark ederek bu değerleri korumaya özen gösterir.
8. Ailenin, birey ve toplumun temeli olduğunu kavrar.
9. Dinlerin evliliğe verdiği önemi örneklerle açıklar.
10. Ailenin kurulması, korunması ve aile içi etkileşim ile ilgili Kur'an'ın ve Hz. Muhammed'in öğütlerinden örnekler verir.
11. Ailenin kurulması, korunması ve aile içi etkileşimle ilgili sorunları gözlemleyerek çözüm önerileri geliştirir.
12. Aile içi görev ve sorumluluklarını yerine getirme bilinci taşır.
13. Kur'an'ın öğütleri ve Hz. Peygamberin örnek davranışları çerçevesinde hıssım, akraba ve komşularla ilişkilerin gelişmesine, toplumsal birlik ve huzurun sağlanmasına katkıda bulunur.

10.Sınıf

1. Hak ve özgürlük kavramlarını yorumlar.
2. Temel hak ve özgürlükleri sıralayarak bunların birey ve toplum için önemini açıklar.
3. İslâm dininin yaşam, sağlık, ibadet, özel yaşamın gizliliği ve ekonomik haklarını; düşünce-inanç özgürlüklerini desteklediğini örneklendirir.
4. Başkalarının özel yaşamının gizliliği hakkına saygı duyar.
5. Hak ve özgürlüklerin kullanım sınırlarını açıklar.
6. Temel hak ve özgürlüklere uyulmadığında ortaya çıkabilecek sorunları kestirir ve bu sorunlara çözüm önerilerinde bulunur.
7. Hak ve özgürlükleri hem kendisi hem de başkaları açısından dikkate alır.
8. Kendi hak ve özgürlüklerinin farkında olur, gerekli durumlarda hakkını arar.
9. Başkalarının hak ve özgürlüklerine saygı duyar.
10. Alkol, uyuşturucu, kumar ve sigara vb. zararlı alışkanlıkların, hak ve özgürlüklerin kullanımını engellediğini fark eder.
11. İslâm dininin hukukun üstünlüğüne verdiği önemi fark eder.
12. İslâm dininde kul hakkını gözetmenin önemini açıklar ve kul hakkı ihlâlinin toplumda doğuracağı sonuçları kestirir.
13. Kul hakkı ihlâllerine karşı duyarlı olur.
14. Vergi vermenin, askere gitmenin, seçimlere katılmanın ve kanunlara saygı göstermenin vatandaşlık görevleri olduğunu fark eder ve bu görevleri yerine getirmeye istekli olur.
15. Temel hak ve özgürlükler, vatandaşlık görevlerimiz ile ilgili Atatürk'ün sözlerinden örnekler verir.
16. Devlete karşı görevler yerine getirilmediğinde ortaya çıkabilecek sonuçları fark eder.

11.Sınıf

1. Barışın insanlık için önemini açıklar.
2. İslâm'ın bir barış dini olduğu gerçeğini Kur'an ve hadislerden örneklerle destekler.
3. İslâm'ın barışsever bir kişilik öngördüğünü fark eder ve buna uygun davranışlar sergiler.
4. İslâm'ın yaşama hakkına verdiği değeri yorumlar.
5. İslâm'ın sosyal çevresiyle uyumlu ve barışık bireyler yetiştirmeyi hedeflediğini açıklar.
6. Hz. Muhammed'in barışçı kişiliğini örneklerle açıklar.
7. Atatürk'ün barışa verdiği önemi örneklerle açıklar.
8. Hoca Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Mevlânâ, Hacı Bektaş Veli, Cabbar Kulu vb. nin barışla ilgili mesajlarından ve yaşantılarından örnekler verir.
9. Zorunlu olmadıkça savaşın bir insanlık suçu olduğunu kavrar.

12.Sınıf

1. Kendisinin de hata yapabilen bir varlık olduğunu farkına varır.
2. Hatasından dönmenin bir erdem olduğunu kavrar.
3. Tövbe ve bağışlama eylemlerinin tamamen kendi iç dünyası ile ilgili olduğu sonucuna varır.
4. Tövbe yoluyla iç dünyasını Allah'a nasıl açacağını bilir.
5. Tövbe etmesinin her zaman ve her yerde mümkün olduğunu fark eder.
6. Tövbe ve bağışlamanın sevgi temelli bir eylem olduğunu fark eder.
7. Tövbe ve bağışlamanın Allah'a, insanlara ve bütün varlıklara karşı sevgi ve yakınlık kazandıracığı sonucuna varır.
8. Bağışlamayı başaran bireylerin oluşturduğu bir toplumda hoşgörünün hâkim olacağını fark eder.
9. Tövbe ve bağışlamanın verdiği huzur ve mutluluk duygusunu yaşar.
10. İyiliklerin kötülükleri giderdiğini bilir ve güzel davranışlar geliştirir.
11. Tövbe ile ilgili ayet ve hadisleri araştırarak sınıfta arkadaşlarıyla paylaşır. ⁷²⁸

Din, Kültür ve Medeniyet öğrenme alanında:

10.sınıf

1. İslâm'ın, sorunları çözmeye ve doğru bilgi üretmeye verdiği önemi kavrar.

11.sınıf

2. İnsandaki estetik duygusunun hayata yansıyan somut özelliklerine ilişkin örnekler verir.
3. Kur'an'daki güzellik vurgusunu estetiğin bir değer olarak önemsendiğini ayetlerden yararlanarak açıklar.
4. Hz. Muhammed'in her durumda güzel olanı hayatına taşıma çabasına örnekler verir.
5. Güzel sözlerle iletişim kurmanın İslâm'ın temel amaçlarından biri olduğunu ayet ve hadislerle açıklar.
6. Dini doğru anlamada ve anlatmada Türkçe'yi doğru ve etkili kullanmanın önemini fark eder.
7. Güzel davranışta bulunanların ve güzel iş yapanların ödüllendirileceğine ilişkin ayet meallerini yorumlar.
8. Söz ve davranışlarında güzel ve estetik olanı uygulamaya özen gösterir.
9. İslâm medeniyetinde, mimarî, edebiyat, musikî, hat, tezhip ve minyatür sanatından, hayatın çeşitli alanlarına yansıyan güzelliklere örnekler verir.

12. sınıf

1. İlâhî dinlerin inanç, ibadet ve ahlâk özellikleri bulunduğunu fark eder.
2. Dinlerin ortak evrensel ahlâk ilkelerinin neler olduğunu belirler.
3. Çevresinde bulunan farklı inançlara sahip insanların düşüncelerine saygı gösterir.
4. Toplumsal barış ve huzurun sağlanmasında inanca saygının önemini kabul eder.
5. Dinlerin çevrenin korunmasına gösterdiği önemi fark eder ve örneklendirir.

Programda; aktif öğrenme, iş birliğine dayalı öğrenme, bağımsız öğrenme, öğrenmeyi öğrenme, sınıf dışında eğitim, bireysel farklılıklara duyarlı eğitim gibi çeşitli uygulama ve yaklaşımlara ağırlık verilmiştir. Öğrencilerin programda belirlenen kazanımları edinebilmesi için kullanılacak öğretim stratejileri ve öğrenme deneyimleri Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımıyla yönlendirilmeli, öğrenme ortamları ve öğretim stratejileri de

⁷²⁸ Bkz. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 9-10-11-12. Sınıflar) Öğretim Programı, s. 45-72.

yapılandırmacı, aktif bir öğrenme sürecini yansıtmalıdır. Programla, öğrencilerin bilgileri yapılandırmaları ve yeni bilgiler üretmeleri amaçlanmaktadır. Bu sebeple öğrencilerin öğrenme-öğretme sürecine katılımı önemlidir.⁷²⁹

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretim Programı geliştirilirken yapılandırmacı, çoklu zekâ ve öğrenen merkezli yaklaşımlar esas alınmıştır. Programda, bilginin öğretmenden öğrenciye doğrudan aktarılamayacağını, öğrencinin kendisi tarafından aktif bir şekilde yapılandırılması gerektiğini ileri süren yapılandırıcı öğrenme yaklaşımının ortaya koyduğu ilkeler esas alınmaktadır.⁷³⁰ Ders kitapları da yapılandırıcı yaklaşımın uygulanmasına zemin oluşturacak şekilde yenilenmiştir.

Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. sınıf ders kitabı⁷³¹nda, ibadet kavramı ve kapsamı açıklanırken Allah rızası için yapılan her güzel davranışın yani güzel ahlaklı olmanın da bir ibadet olduğu, ibadetlerin insanları kötülüklerden uzaklaştırdığı, ahlakını güzelleştirdiği belirtilmektedir. İslam dininin maddi ve manevi, çevre ve mekân temizliğini bir bütün olarak ele aldığı, özellikle çevre temizliği ve kul hakkı arasındaki ilişki gösterilerek açıklanmaktadır.⁷³² Hz. Muhammed'in hayatı anlatılırken güzel ahlakı hayatından örnek yaşantılarla açıklanmaktadır. Veda Hutbesi'nde verilen evrensel mesajlara yer verilmektedir.⁷³³ Kur'an'ın belli başlı konuları arasında yer alan ahlakın, inanç ve ibadetlerin gereği olarak ortaya çıkan, ihlâs ve samimiyetle ortaya konulan, gönül ve duygu kaynaklı davranışlar olduğu belirtilmektedir. Kur'an'da yer alan pek çok ahlaki öğütlere örnekler verilmektedir.⁷³⁴

Ahlak ve değerleri öğrenme alanı kapsamında değerlerin oluşumunda dinin etkisi, dinin toplumsal değerlerin şekillenmesinde ve toplumda yer edinmesinde önemli bir kaynak olduğu açıklanarak, örf ve adetlerin dinle ilişkisi ve ahlaki

⁷²⁹ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 9-10-11-12. Sınıflar, Öğretim Programı, s. 24.

⁷³⁰ A.g.e., s. 26-27.

⁷³¹ 4. Sınıftan 12. Sınıfa kadar, oldukça kalabalık bir yazar kadrosu ile birlikte dil uzmanları ve görsel tasarımcılar yanında rehberlik uzmanı, program geliştirme uzmanı ve eğitim teknolojisi uzmanları tarafından hazırlanan bu kitaplar bütün okullarda "tek tip kitap" olarak okutulmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılan bu kitaplar diğer ders kitapları gibi okullardaki öğrencilere her yıl ücretsiz olarak dağıtılmaktadır.

⁷³² Ahmet Ekşi vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 9. Sınıf*, Dördüncü Baskı, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2009, s. 19-28.

⁷³³ A.g.e., s. 34-41.

⁷³⁴ A.g.e., s. 57-58.

değerlerin dinle ilişkisi örneklerle açıklanmaktadır. Dini ve ahlaki değerlerin insana şahsiyet ve kişilik kazandırdığı, bireyin insani, ahlaki ve milli değerleri öğrenip yaşaması ve onlara kendi hayatında yer vermesinin kişiliğinin olgunlaşmasını sağladığı belirtilerek, toplumu birleştiren temel değerler olan vatan ve ülkü birliği, bayrak ve İstiklal Marşı, hürriyet ve bağımsızlık, insan haklarına saygı ve milli seciye gibi değerler açıklanmaktadır. Bundan sonra da toplumsal açıdan ailenin önemi açıklanarak, Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'den aile ile ilgili, ailenin kurulması ve korunması, aile içi iletişim, aile içi görev ve sorumluluklar ve hısımlar ve akrabalarla ilgili öğütlere yer verilmektedir.⁷³⁵

Türklerde İslam anlayışının oluşmasında etkili olan şahsiyetler⁷³⁶ tanıtılırken, onların insan sevgisi, hoşgörü, alçak gönüllülük, ayrımcılık yapmamak, birlik beraberlik, gönül kırmamak, kimseyi incitmemek, bencil olmamak, büyüklenmemek, meslek ahlakına riayet etmek gibi ilkeleri içeren görüşlerinden söz edilmektedir.⁷³⁷

Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. sınıf ders kitabında, Allah inancının kötü davranışlardan kaçınarak, iyi ve güzel davranışlara yönelmek konusundaki desteği, dua eden kişinin ibadet yapmakla birlikte aynı zamanda ruhi faaliyetlerinin de güç ve canlılık kazanacağı, insanın hırs ve bencilliğini, aczini görerek, kötü eğilimlerinin azalacağından söz edilerek, ibadetlerin bireye ve topluma kazandırdığı yararları örnekler verilmektedir. Tövbe sayesinde, bağışlanmayı bilen insanın da özür dilemeyi bir erdem olarak bilip özür dilemesini ve kendi yaşamında bunu ilke edinerek başkalarının kusurlarını bağışlayıcı olmasını sağlayacağı ifade edilmektedir. Her bir inanç esasının insanı iyiye ve güzele yönlendiren ve ahlaklı yaşaması için destek veren bir yönünün olduğuna da işaret edilmektedir.⁷³⁸

Sürekli ve düzenli olarak yapılan ibadetlerin insanın hayatını disipline etmesine ve sorumluluklarının bilincinde olmasına katkıda bulunduğu, sabırlı olmaya alıştırdığı ve sevgi ve kardeşlik bağlarını güçlendirdiği belirtilmektedir. Ayrıca salih ameller karşısında vad edilen sınırsız ödüllendirmenin insan psikolojisinde güçlü bir isteklendirme (motivasyon) oluşturduğu, zamanla salih amellerin insanda bir

⁷³⁵ Ahmet Ekşi vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 9. Sınıf*, s. 63-81.

⁷³⁶ Ebu Hanife, Maturidi, Şafii, Eş'ari, Ahmet Yesevi, Ahi Evran, Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bayram Veli.

⁷³⁷ A. g. e., s. 94-102.

⁷³⁸ Mehmet Akgül vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 10. Sınıf*, Dördüncü Baskı, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2009, s. 32.

davranış biçimi ve hayat tarzına dönüştüğü belirtilmektedir.⁷³⁹ Hz. Muhammed'in insani ve peygamberlik yönü açıklanırken, örnek ahlakını gösteren özelliklerinden söz edilmektedir.⁷⁴⁰ Kur'an'ın ahlaki yönden öğreticiliği ve doğru davranışları kazanmadaki teşvik ediciliği çeşitli yönlerden açıklanmaktadır.⁷⁴¹

Ahlak ve Değerler öğrenme alanında şahsi hak ve özgürlükler⁷⁴² ile din arasındaki ilişki ayetler ve hadisler zikredilerek gösterilmektedir. Kur'an'da temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmaması ve kişinin haklarını kullanırken başkalarının hakkını ihlal ederek toplumda kargaşa çıkarmaması konusundaki öğütlerine yer verilmektedir. Hakların ve özgürlüklerin kullanımını engelleyen alışkanlıklar olarak dinin yasaklamış olduğu içki, uyuşturucu ve kumar gibi kötü alışkanlıklar ve bunların bireysel ve toplumsal zararları açıklanmaktadır. Hukukun üstünlüğü konusu çerçevesinde İslam dininin adalet anlayışı, insanların kanun önünde eşitliği, yasaların herkesçe eşit uygulanması gibi ilkeler açıklanmaktadır. Son olarak da kul hakkının büyük günahlardan biri olduğu temel hakları ihlalin de kul hakkı olduğu örneklerle açıklanmaktadır.⁷⁴³

Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. sınıf ders kitabında, kader inancı ile insanın ahlaki sorumluluğu arasındaki ilişki ve yanlış tevekkül anlayışının topluma verdiği zararlar ile hayır ve şerrin ne anlama geldiği açıklanmaktadır.⁷⁴⁴ İbadetlerin bireysel olarak insanda sorumluluk bilincini nasıl geliştirdiği, toplumsal

⁷³⁹ Akgül vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 10*, s. 37-51.

⁷⁴⁰ Onun alçak gönüllüğü, paylaşımcılığı, ev işlerinde ailesine yardım etmesi, çalışkanlığı, iyinin, haklının, doğrunun, güzelin yanında yer alması, kötülük ve adaletsizlikle mücadele etmesi, dürüstlüğü, nezaketi, zorlayıcı ve baskıcı olmayışı, zayıf ve çaresizleri koruması, merhameti, bağışlayıcılığı gibi. *A.g.e.*, s. 59-67.

⁷⁴¹ Kur'an'ın insana yaptığı her davranışın mutlaka karşılığını göreceğini ve Allah'ın her an görüp gözettiğini haber vermesinin, insanda çok güçlü bir otokontrol bilinci oluşturacağı ifade edilmektedir. Davranışları ile yaratıcısının rızasını kazanabileceğini ve yaptığı en ufak iyiliğin dahi karşılıksız kalmayacağını bilen insan için doğru davranışlarda bulunmanın çok anlam kazanacağı belirtilmektedir. Ayrıca Kur'an'ın doğruluk, iyilik ve adalet temelleri üzerinde insanın diğer varlıklarla ilişkilerini de belirlediği buna dair emir ve yasaklardan örneklerle açıklanmaktadır. Kur'an'da doğru davranışların bir yönüne işaret eden doğru davranışlarla ilgili, hasenat (güzel iş), hayır ve şer, maruf ve münker ve Salih amel kavramları açıklanmaktadır. Kur'an'ın doğru davranışları önem derecesine göre farz, sünnet ve mubah gibi hükümlere bağlamış olduğu bununla beraber birçok doğru davranışı da ahlaki görevler çerçevesinde emir ve tavsiye ettiği belirtilmektedir. Doğru düşünce ve davranışların insanda kimlik ve kişilik halini alması şeklinde tanımlanan güzel ahlakın asıl hedef olduğu da vurgulanmaktadır. *A.g.e.*, s. 74-76.

⁷⁴² Yaşama, sağlık, ibadet, özel yaşamın gizliliği, eğitim, ekonomik haklar, düşünce ve inanç özgürlüğü vb.

⁷⁴³ *A.g.e.*, s. 86-109.

⁷⁴⁴ Mahmut Balcı, vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 11. Sınıf*, MEB Devlet Kitapları, Dördüncü Baskı, İstanbul 2009, s. 14-26.

açından da güzel ahlakın gelişmesine nasıl katkı sağladığı örneklerle açıklanmaktadır.⁷⁴⁵ Hz. Muhammed'in örnek ahlakına dair onun güvenilirliği, merhametliliği, adaletli oluşu, kolaylaştırıcılığı, hoşgörüsü, sabrı ve kararlılığı ayrı ayrı ele alınmaktadır.⁷⁴⁶

Ahlak ve değerler öğrenme alanında "İslam ve Barış" ünitesine yer verilmektedir. Barışın insanlık için vazgeçilmez bir değer olduğu ve İslam'ın barışa ve birlikte yaşamaya önem verdiği ve Hz. Muhammed'in bir barış elçisi olarak örnekliliği vurgulanmaktadır. Müslümanların, başka seçenek kalmayıp savaşmak zorunda kaldıklarında ise sivillere, kadınlara, yaşlılara, çocuklara ve diğer canlılara zarar vermedikleri tarihten örnekler verilerek gösterilmektedir.⁷⁴⁷ Allah'ın yaratışındaki estetik ve güzellik, Hz. Muhammed'in yaşam tarzındaki, söz ve davranışlarındaki güzelliğe dikkat çekilerek sözlerimizde, davranışlarımızda, iş ve ürünlerimizde güzelliğin nasıl olması gerektiği örneklerle açıklanmaktadır.⁷⁴⁸

Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. sınıf ders kitabında, ahirete imanın dünya hayatını anlamlandırmaya ve erdemli bir yaşam ideali oluşturmaya katkıları açıklanmaktadır.⁷⁴⁹ İbadetlerin, dinlerin ahlak ve adaleti esas alarak insanı mutlu ve huzurlu kılma amacına hizmet ettiğinden söz edilmektedir.⁷⁵⁰

Tasavvufi düşüncenin ahlaki boyutuna da yer verilmektedir. Örneğin tasavvufi düşüncede ahlaki davranışların, ibadetler kadar önemli görüldüğü, kalp temizliğinin, manevi olgunluğun ve güzel ahlakı gerçekleştirmenin hedeflendiği belirtilmektedir.⁷⁵¹ Kültürümüzde etkili olan tasavvufi yorumlardan Yesevilik, Mevlevilik, Alevilik-Bektaşilik, Ahilikle ilgili genel bilgiler ve bu düşüncelerin

⁷⁴⁵ Balcı, vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 11. Sınıf*, s. 28-38.

⁷⁴⁶ *A.g.e.*, s. 41-51.

⁷⁴⁷ İnsan sevgisi, kanaatkâr olmak, faydasız şeylere vakit harcamamak, ümitsizliğe kapılmamak, insanların kalbini kırmamak, herkese şefkatle davranmak, hırs, kıskançlık, kibir, yalan, ikiyüzlülük ve gıybet gibi kötü huyları terk etmek, dürüst olmak, cömertlik, çalışkan olmak, alçak gönüllülük, sabırlı olmak, başkalarının iyiliğini istemek, helal lokma peşinde koşmak, abid bir kişi olmak, kalpte düşmanlığa yer vermemek, sırrı izhar etmemek, kusurları örtmek, özür dileyebilmek, boş söz söylememek, eli ile koymadığını almamak, gözü ile görmediğine gördüm kulağı ile duymadığına duydum dememek, tamahkâr olmamak, pinti ve aceleci olmamak, kimseye zarar vermemek bu ilkelerdendir. *A.g.e.*, s. 75-86.

⁷⁴⁸ *A.g.e.*, s. 94-111.

⁷⁴⁹ Mehmet Akgül-Ahmet Kaba vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 12. Sınıf*, İkinci Baskı, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2009, s. 12-17.

⁷⁵⁰ *A.g.e.*, s. 30-41.

⁷⁵¹ *A.g.e.*, s. 61-62.

hayata geçirdiği ahlaki ilkeler açıklanmaktadır.⁷⁵² Bu üniteye son olarak da birlikte yaşama ve hoşgörü kültürü konu edilmekte, dini inanç ve yorumlardaki farklılıkları bir ayrımcılık değil, zenginlik olarak değerlendirip, saygı duymak gerektiği, vurgulanmaktadır.⁷⁵³

Ahlak ve değerler öğrenme alanında “Tövbe ve Bağışlama” ünitesine yer verilmektedir. İnsanın hata yapabilen bir varlık olduğu, tövbe, hatadan dönme ve iyiye yönelmenin bir erdem olduğu, Allah’ın bağışlayıcı olduğu ve bağışlayanı sevdiği, bağışlamanın insanı yücelten bir davranış olduğu, bağışlamanın bireysel ve toplumsal hoşgörünün temeli olduğu gibi konular ele alınmaktadır. İyilikler kötülükleri giderir prensibi çerçevesinde, iyiliğin ahlaki erdemlerin birçoğunu içine alan değerler bütünü olduğu, beden gücü ile yapılabildiği gibi bilgi ve mal ile de yapılabilen iyilik ile tövbe arasında da yakın bir ilişki olduğu, zira tövbe ettikten sonra iyiye yönelerek ancak tövbeye devam edilebileceği gibi hususlar açıklanmaktadır.⁷⁵⁴

Son ünite olan “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” ünitesinde, yaşayan dinler hakkında genel bilgiler verildikten sonra bunların inanç özellikleri, ahlak özellikleri ve çevre bilinci açılarından benzerlikleri açıklanmaktadır. Ahlak özellikleri açısından bütün dinlerde ortak olan evrensel ahlak ilkelerinin bulunduğu dinlerin kutsal kitaplarından bölümlere yer verilerek gösterilmektedir. Ayrıca dinlerin insan ve toplum yaşamı için büyük önemi olan doğal çevrenin korunmasını istediği, çevreye zarar verici davranışlardan uzak durulmasını öğütlediği belirtilmektedir. Küreselleşen dünyada dinler-arası ilişkilerin her zamankinden daha fazla önemsenmekte olduğu belirtilerek, insanların çatışmadan, uyum içinde yaşayabilmeleri için birbirlerinin dini inancına, örf ve adetlerine saygı duymaları gerektiği düşüncesi vurgulanmakta; bu husus dikkate alınarak sevgi, barış, doğruluk, adalet gibi evrensel değerlerin ön plana çıkarılarak ortak noktaların oluşturulması gerektiğinden söz edilmektedir.⁷⁵⁵

Talim ve Terbiye Kurulu'nun 28.12.2006 tarih ve 410 sayılı kararı ile kabul edilen yeni İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-5-6-7-8.sınıflar)

⁷⁵² Akgül vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 12. Sınıf*, s. 60-73.

⁷⁵³ A.g.e., s. 73-75.

⁷⁵⁴ A.g.e., s. 79-85.

⁷⁵⁵ A.g.e., s. 97-117.

Öğretim Programının giriş kısmında yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin eğitim yaklaşımlarını da değişime zorladığı, eğitim yaklaşımlarının değişiminin de programlara yansıtıldığı ifade edilmektedir. 2005 yılında uygulamaya konulan yeni lise DKAB müfredatının ardından kısa bir süre sonra ilköğretim programlarının yenilenmesi çalışmalarıyla beraber İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi müfredatı da geliştirilmiştir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içeriğinin belirlenmesinde, “dinin temel bilgi kaynakları dikkate alınarak İslam’ın kök değerleri çerçevesinde “mezhepler üstü (herhangi bir mezhebi esas almayan, mezhebi tartışmalara girmeyen) ve dinler açılımlı” anlayış olarak ifade edilebilecek bir yaklaşımın benimsendiği ifade edilmektedir.⁷⁵⁶

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi (4-5-6-7-8) programı genel amaçlar, öğrenme alanları, kazanımlar, etkinlik örnekleri ve açıklamalardan oluşmaktadır. Genel amaçlar bireysel, toplumsal, ahlaki, kültürel ve evrensel açıdan ayrı ayrı sıralanmaktadır. Genel amaçlardan ahlakla ilgili olanlar şunlardır:

Bu programla; öğrencilerin, bireysel açıdan temel dini ve ahlaki sorularına cevap verebilmeleri, dinin içtenlik ve sevgi boyutunu fark ederek onun insan için vazgeçilmez bir öge olduğunu kavrayabilmelerini, İslam’ın inanç, ibadet ve ahlak esaslarını tanıyabilmeleri; toplumsal açıdan, toplumsal olarak yaşanan dini ve ahlaki davranışları tanıyabilmeleri, başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşabilmeleri, fiziki ve toplumsal çevreyi koruma bilincine ulaşabilmeleri; ahlaki açıdan ahlaki değerleri bilen ve bunlara saygı duyan erdemli kişiler olabilmeleri, öğrenilen ahlaki değerleri içselleştirebilmeleri, inanç ve ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisini fark edebilmeleri; kültürel açıdan dini ve milli bayramların, milleti birleştiren temel değerlerden olduğunu kavrayabilmeleri; evrensel açıdan evrensel değerlere kendi dini bilinciyle katılabilmeleri, diğer dinleri temel özellikleriyle tanıyarak mensuplarına hoşgörüyle yaklaşabilmeleri, evrensel insani değerlerin İslam’ın insani değerleri ile örtüştüğünü fark etmeleri amaçlanmaktadır.⁷⁵⁷

Programda altı öğrenme alanı bulunmaktadır: İnanç, İbadet, Hz. Muhammed, Kur’an ve Yorumu, Ahlak, Din ve Kültür. Bütün öğrenme alanlarıyla ilgili her sınıfta birer ünite yer almaktadır. (Bkz. Ek: 15) Bu öğrenme alanlarında gerçekleştirilmesi hedeflenen kazanımlardan ahlakla ilgili olanları şunlardır:⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 4-5-6-7-8. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu, MEB, Ankara 2006, s. 2.

⁷⁵⁷ A.g.e., s. 11-12.

⁷⁵⁸ A.g.e., s. 35-64.

İnanç öğrenme alanında;

4.Sınıf

1. Dinin ahlaklı olmayı gerektirdiğini fark eder.
2. Din ve ahlak kavramlarını tanımlar.
3. Güzel söz söyleme ve güzel davranış sergilemeye istekli olur.

5.Sınıf

1. Allah'ın her şeyi işittiği, bildiği, gördüğü ve her an bizimle beraber olduğunun bilincine varır.
2. Çalışmanın Allah tarafından karşılıksız bırakılmayacağı bilinci ile iyi işler yapmaya istekli olur.
3. Allah inancının hayatımızdaki yerini ve önemini fark eder.

6.Sınıf

1. Peygamberlerin sahip oldukları nitelikleri açıklar.

7. Sınıf

1. Meleklerin iyiliğin ve güzelliğin sembolü olduğunun farkında olur.
2. Melek inancının, davranışları güzelleştirmedeki rolünü fark eder.
3. Şeytanın kötülüğün simgesi olduğunu fark ederek onun kötülüğünden korunma hususunda Kur'an'ın öğütlerinden örnekler verir. İnancı arasındaki ilişkiyi fark eder.
4. Ahiret inancının bireyin hayatı anlamlandırmasına nasıl katkı sağladığının farkında olur.
5. İnsanın dünya hayatında yaptıklarının karşılığı olduğunu günlük hayattan örneklerle açıklayarak iyi davranışlarda bulunmaya, kötü davranışlardan sakınmaya istekli olur.

8.Sınıf

1. İnsanın akıl ve irade sahibi olması ile özgür ve sorumlu bir varlık olması arasındaki ilişkiyi açıklar.
2. İnsanın çalışmasının karşılığını alacağı bilinciyle hareket eder.
3. Her canlının bir sonu olduğunun farkına varır.
4. Allah'a güvenmenin (tevekkül) pasif bir bekleyiş olmadığını farkında olur.

İbadet öğrenme alanında;

4.Sınıf

1. Çevreyi temiz tutmaya ve korumaya önem verir.
2. Beden ve çevre temizliğinin sağlık açısından önemini açıklar.
3. Manevi temizliğin ne olduğunu kavrar ve sözünde durmanın, dürüst ve güvenilir olma gibi davranışların manevi temizlik olduğunu fark eder.
4. Allah'ın sevgisini kazanmada temizliğin önemini kavrar.

5.Sınıf

1. Camiyi genel özellikleri ile tanıyarak birlik, beraberlik ve sosyal barışı sağlamadaki önemini fark eder.
2. Her güzel iş ve davranışın (salih amel) dinimizdeki önemini örneklerle açıklar.
3. İbadetlerin davranışlar üzerindeki etkisini fark eder.

6.Sınıf

1. Namazın bireysel ve toplumsal katkılarının farkında olur.
2. Namazın, kişinin duygu dünyası, davranışları, temizlik bilinci ve zamanı iyi kullanma alışkanlığı üzerindeki etkisini açıklar.

7.Sınıf

1. Oruç tutan kimsenin dikkat etmesi gereken hususları örnekleri ile açıklar.
2. Orucun birey ve toplum üzerindeki yararlarını çevresinden örnekler vererek açıklar.
3. Oruç ibadetinin kişi iradesi ve davranışları üzerindeki etkisini açıklar.
4. Ramazan ayına ve bayramına yönelik duygu ve düşüncelerini paylaşır.

8.Sınıf

1. Paylaşma ve yardımlaşmanın birey ve toplum için önemini kavrar.
2. İslam'ın paylaşma ve yardımlaşmaya verdiği önemi araştırır.
3. Zekât ve sadakanın birey ve topluma katkılarını araştırır.

4. İslam'ın ekonomik gelişmeyi ve insanların zekât ve sadaka verebilecek hale gelmesini özendirdiğinin farkında olur.
5. Başkalarına yardım ettiğinde yaşadığı duyguları arkadaşları ile paylaşır.
6. Haccın birey ve toplum üzerindeki etkilerini bilir.
7. Hac ve umrenin Müslümanlar arası iletişim ve etkileşime nasıl katkı sağladığının farkında olur.
8. Kurban ibadetinin anlamını, sosyal dayanışma ve yardımlaşma açısından önemini açıklar.

Hz. Muhammed öğrenme alanında;

4.Sınıf

1. Hz. Muhammed'in çocukluk ve gençlik yıllarındaki erdemli davranışlarından örnekler verir.
2. Hz. Muhammed'in çocukluk ve gençlik yıllarındaki davranışlarını kendi hayatı ile ilişkilendirir.

5.Sınıf

1. Hz. Muhammed'in çocuklara değer verdiğini örneklendirir.
2. Hz. Muhammed'in ailesi içindeki örnek davranışları hakkında bilgi sahibi olur.
3. Hz. Muhammed'in ailesiyle ilgili örnek davranışlar hakkında bilgi sahibi olur.

6.sınıf

1. Hz. Muhammed'in sosyal barışa ve eğitim-öğretime yönelik faaliyet ve düzenlemelerini örneklerle açıklar.
2. Hz. Muhammed'in Hudeybiye Antlaşması'nda ve Mekke'nin fethinde sergilediği tavır barış açısından değerlendirir.
3. Veda Hutbesi'nde yer alan mesajların evrensel değerini kavrar.

7.Sınıf

1. Hz. Muhammed'in bizler gibi bir insan olduğuna ayetlerden örnekler vererek açıklar.
2. Hz. Muhammed'in tutumlarından hareketle kendi davranışlarını değerlendirir.

8.Sınıf

1. Güzel davranışlara Hz. Muhammed'in hayatından örnekler verir.
2. Hz. Muhammed'in örnek davranışlarının toplumsal hayattaki önemini kavrar.
3. Hz. Muhammed'in olaylar karşısındaki tutumlarından hareketle örnek davranışlarına yönelik çıkarımlarda bulunur.
4. Hz. Muhammed'in hikmetli sözleriyle insanları iyiye ve güzele yönlendirdiğine örnekler verir.
5. Hz. Muhammed'in doğa ve hayvan sevgisiyle ilgili davranışlarına örnekler vererek doğayı ve hayvanları koruma konusunda duyarlı olur.

Kur'an ve yorumu öğrenme alanında;

5.Sınıf

1. Hz. Yusuf'un yaşadığı zorluklara rağmen ahlaklı davranmayı seçmesinin nedenlerini tartışır.
2. Hz. Eyyüp kıssasından hareketle sabrın güçlükler ve olumsuzlukları aşmadaki rolünü kavrar.
3. Hz. Lokman'ın "öğütler"inden çıkarımlarda bulunur.

6.Sınıf

1. Kur'an'ın iyiye ve güzele yönlendirip kötülüklerden sakındırdığını örneklerle açıklar.
2. Kur'an'ın hayatımızdaki yeri ve önemini fark eder.

7.Sınıf

1. Kur'an'ın doğru bilgiyi teşvik ettiğine ayetlerden örnekler verir.
2. Taassubun anlamını ve zararlarını açıklar; doğru bilginin kişiyi taassuba düşmekten korumadaki önemini fark eder.

8.Sınıf

1. Din anlayışındaki farklılıkların niçin birer zenginlik olduğunu açıklar.

Ahlak öğrenme alanında;

4.Sınıf

1. Sevmenin ve sevilmenin bir ihtiyaç olduğunu fark eder.
2. Sevginin Allah tarafından insanlara verilen bir nimet olduğunu kavrar.
3. Sevgi ifadesi olan davranışlara örnekler verir.
4. Allah'ın yarattıklarını sevdiğine dair örnekler verir.
5. Sevginin, dostluk ve kardeşlik bakımından önemini irdeler.
6. İslam'da sevgi ve barışın önemini örnekleri ile açıklar.
7. Dostça ve kardeşçe yaşamaya özen gösterir.
8. Sevginin, yaratılmışların hayatlarını sürdürmedeki önemini kavrar.

5.Sınıf

1. Paylaşmanın insan için bir ihtiyaç ve erdem olduğunun farkında olur.
2. Dinî ve millî bayramlar ile kandil gecelerinin, sevgi ve paylaşma açısından önemini fark eder.
3. Sevinç ve üzüntülerin paylaşılmasında millî ve dinî bayramlarımızın önemini kavrar.
4. Cuma gününün Müslümanlar için önemini kavrar.
5. Ramazan ayının sevinç ve heyecanla karşılandığını fark eder.
6. İnsanları iyilikle anmaya, zor durumda olanlara yardıma, hastaları ziyaret etmeye istekli olur.
7. Toplumdaki engellilerin sorunlarına çözüm önerileri geliştirir.

6.Sınıf

1. İslamiyet'in sakınmamızı istediği bazı kötü davranışları belirterek ayet ve hadislerden örnekler verir.
2. İslamiyet'in sakınmamızı istediği bazı kötü davranışların bireysel ve toplumsal zararlarını irdeler.
3. Kötü davranışlardan sakınmaya istekli olur.
4. İslamiyet'in sakınmamızı istediği davranışların bireyde görülme nedenlerini araştırarak bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinde bulunur.
5. Sakınılması gereken davranışlar konusunda öz değerlendirmede bulunur.
6. Felak suresini ezbere okur ve anlamını söyler.

7.Sınıf

1. İslam dininin yasakladığı kötü alışkanlıkları ayet ve hadislerden örneklerle açıklar.
2. Kumar, alkollü içki ve uyuşturucunun bireysel ve toplumsal zararlarını örneklerle açıklar.
3. Sigaranın birey ve toplum sağlığı açısından zararlarını araştırarak çevresinden örnekler verir.
4. Kötü alışkanlık ve davranışların nasıl başladığını kavrar.
5. Kötü alışkanlık ve davranışlardan kaçınmaya yönelik çözüm önerilerinde bulunur.
6. Başkalarına zarar vermenin kul hakkını ihlal anlamına geleceği bilinciyle kul hakkı konusunda duyarlı olur.

8.Sınıf

1. Bireyin güzel ahlaklı olmasında dinin rolünü fark eder.
2. İslam'da esas kabul edilen ahlaki tutum ve davranışlara Kur'an'dan ve Hz. Muhammed'in hayatından örnekler verir.
3. Ahlaklı olmanın birey ve toplum hayatındaki önemini kavrar.
4. Ahlakî tutum ve davranışları yerine getirmeye istekli olur.
5. Ahlakî olmayan tutum ve davranışlara yönelik çözüm önerilerinde bulunur.

Din ve kültür öğrenme alanında;

4. Sınıf

1. Ailenin birey ve toplum için önemini açıklar.
2. Anne ve babaların, çocuklarının iyiliğini istediğinin farkında olur.
3. Kardeşleriyle iyi geçinmeye istekli olur.
4. Ailedeki sevgi, saygı ve yardımlaşmanın aile mutluluğundaki önemini kavrar.

5. Aile içinde kendi sorumluluklarını yerine getirmeye istekli olur.
6. Aile bireylerinin birbirlerini anlamalarının önemini kavrar.
7. Sorunlarını aile bireyleri ile birlikte çözme alışkanlığı kazanır.
8. Kadınlara ve çocuklara yönelik olumsuz tutum ve davranışların etkilerini fark eder.
9. İslam dininin aile hayatına ilişkin prensiplerini fark eder.

5.Sınıf

1. Her insanın neden vatan ve milletini sevmesi gerektiğini açıklar.
2. Vatan ve milletine karşı kendisine düşen görevi yerine getirir.
3. Bayrağa ve ulusal marşa saygı göstermenin nedenlerini açıklayarak Bayrağımıza ve İstiklal Marşı'mıza saygı gösterir.
4. Gazilerimize saygı duyarak gereken değeri vermenin ve şehitlerimizi rahmet ve minnet duygusu ile anmanın bilincinde olur.
5. Askerlik yapmanın neden vatan borcu olduğunu açıklar.
6. Atatürk'ün askerliğin kutsallığını ortaya koyan sözlerinden örnekler verir.
7. Atatürk'ün "Yurtta barış, dünyada barış" sözünün ne anlama geldiğini açıklar.

6.Sınıf

1. Türklerin İslam medeniyetine ve bilime hizmetlerine örnekler verir.

7.Sınıf

1. Din ile kültür arasındaki ilişkiyi kavrar.
2. Dil, örf ve âdetler, musiki ve mimarideki dinî motiflere örnekler verir.
3. Kültürel değerleri korumaya özen gösterir.

8.Sınıf

1. Evrenselliğin ve evrensel değerlerin anlamını kavrar.
2. Dinin evrensel bir olgu olduğunun farkına varır.
3. Dinlerin ve İslam'ın evrensel öğütlerine örnekler vererek bunların insanlık için önemini fark eder.
4. Farklı din ve inançlara hoşgörülü olur.

Yapılandırmacı eğitim yaklaşımı esas alınarak hazırlanan programın öğretmenler tarafından da benimsenerek uygulanabilmesi için programın yapısını, esas alınan yapılandırmacı yaklaşımı, ders işlenişinde ve değerlendirmede kullanılabilecek yöntemleri, yıllık planları, ders planlarını vb. içeren öğretmen kılavuz kitapları⁷⁵⁹ hazırlanmış ve programın uygulamaya geçişinden bir yıl sonra her bir öğretmene ulaştırılabilmıştır. Böylece öğretmenlerin yeni program anlayışını tanımaları ve buna uyum sağlamaları kolaylaşmıştır. Ancak yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan diğer derslerin etkinlik kitapları bulunmasına rağmen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin öğrenci etkinlik kitabı henüz bulunmamaktadır. Ders kitaplarında yer alan etkinlikler zenginleştirilerek bir kitap haline getirilirse bu, programın uygulanması açısından da faydalı olabilir. Özellikle ahlak eğitimi için kullanılabilecek etkinliklerin zenginleştirilmesi ahlaki değerlerin içselleştirilmesi, öğrencilerin insani vicdan aşamasına geçebilmelerine hizmet edebilir.

⁷⁵⁹ *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı, 4. 5. 6. 7. 8. Sınıf*, MEB, İstanbul 2008.

Programa uygun olarak yenilenen, ders kitapları, konuların belli ahlaki durumları kazandırma durumu ve benimsen ahlak eğitimi anlayışı açısından incelendiğinde ahlak öğrenme alanında yer verilen konuların dışında hemen hemen bütün öğrenme alanlarında ahlak öğretimi ile ilgili kazanımlara yönelik konulara yer verildiği, konuların ahlakla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu da din merkezli bir ahlak öğretiminden ziyade ahlak merkezli bir din öğretiminin benimsendiğini göstermektedir.

4. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabında besmele söyleminin işimizi iyi ve güzel yapmaya yönlendirdiği, Allah'a şükürün onun verdiği nimetleri paylaşmak, elimizdeki imkânları doğru yerde doğru zamanda ve uygun şekilde kullanarak da gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir.⁷⁶⁰ Dua etmenin ve selamlaşmanın birlik beraberlik duygusunu artırdığı, dostluk ve sevgi bağlarını güçlendirdiği açıklanmaktadır.⁷⁶¹ Başka dinlerin inanç ve değerlerine saygı göstererek, dinler arasında hoşgörünün yerleşmesinin toplumsal huzur ve barışa sağlayacağı katkılardan söz edilmektedir.⁷⁶² Dinin ailemiz ve diğer tüm insanlarla ilişkilerimizde bize yol gösterici olduğu, bize diğer insanlara ve yaratılmışlara karşı sorumluluklarımızı hatırlatarak uyardığı, canlılara sevgi ile bakmamızı öğütlediği; bu öğütlerden yararlanmak için de dini öğrenmemiz gerektiği belirtilmektedir.⁷⁶³

Dinin amacının insanları güzel ahlak sahibi yapmak, güzel ahlaklı olmanın bir ibadet, ibadetlerin amacının da bizi güzel ahlak sahibi kılmak olduğu açıklanmakta, güzel söz söylemenin ve güzel davranışlarda bulunmanın olumlu sonuçları gösterilerek dinimizin bu konulardaki öğütleri örneklendirilmektedir.⁷⁶⁴

Maddi temizlik kadar manevi temizliğin de dinimizin emri olduğu belirtilerek, dinimizin sözünde durmayı, dürüst ve güvenilir olmayı iç temizliğin en önemli özelliği olarak ele alması ile ilgili örnekler verilmektedir.⁷⁶⁵ Hz. Muhammed'in gençlik hayatından söz edilirken onun güvenilirliği ve dürüstlüğü vurgulanmakta, Hz. Muhammed'in çocukluk ve gençlik yıllarındaki erdemli davranışları olarak, aile büyüklerini sevip sayması, kötü davranışlardan kaçınması,

⁷⁶⁰ Mehmet Akgül-Ramazan Yıldırım vd., *İlköğretim 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2007, s. 12.

⁷⁶¹ A.g.e., s. 17-20.

⁷⁶² A.g.e., s. 23.

⁷⁶³ A.g.e., s. 23-24.

⁷⁶⁴ A.g.e., s. 24-28.

⁷⁶⁵ A.g.e., s. 35-41.

haksızlara güzel bir tavırla karşı çıkması hayatından kesitlerle örneklendirilerek açıklanmaktadır.⁷⁶⁶

Kur'an'ın evrensel yani tüm insanlığa hitap eden bir kitap olarak getirdiği değerlerin kıyamete kadar her çağ ve her toplum için geçerli ve yeterli olduğu; bu ilkelerle, İslam dininin dostça ve kardeşçe yaşamayı öğütlediği, bunun için yapılması gereken davranışlar sıralanarak açıklanmaktadır. Yaşatmanın sevgi işi olduğu, Allah'ın tüm varlıkları sevgisiyle var ettiği hatırlatılarak tüm canlılara karşı gösterilmesi gereken sevgi, şefkat ve merhametin güzelliği fark ettirilmektedir.⁷⁶⁷

Anne-babaların çocuklarının iyiliğini istediği, onların sözlerini dikkate almak, onları kıracak, üzecek davranışlardan uzak durmanın, kardeşlerimizle iyi geçinmenin gerekliliği açıklanmaktadır. Aile fertlerinin birbirlerine saygı göstermesi ve yardımlaşmasının, birbirlerini anlamak için çaba sarf etmelerinin ve sorunlarını birlikte çözmeye çalışmalarının güzelliği anlatılmaktadır. İslam dininin bu konulardaki öğütlerine ayet ve hadislerle açıklama getirilmektedir.⁷⁶⁸

Kitapta bazı ünitelerin sonunda yer alan öz değerlendirme bölümlerinde ahlakla ilgili davranışlara yer verilmektedir. Örneğin “Teşekkür etmenin çok önemli olduğunu anladım. Selamlaşmanın önemli olduğunu fark ettim. İnsanların uyması gereken kuralların tümünün ahlak olduğunu anladım. Arkadaşıma güzel söz söylediğimde kendimi mutlu hissedirim.⁷⁶⁹ Ayrıca ahlak hakkında tartışmaya, sorgulamaya imkân veren anlamaya ve içselleştirmeye yardım eden etkinlikler yer almaktadır. Örneğin helal, haram, sevap ve günah kavramları verilerek ahlaki davranışlarla da örneklendirilmekte, listeleyelim etkinlikleriyle öğrencilerin bu kavramlara dair kendi örneklerini bulmaları beklenmektedir.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ Akgül vd. , *İlköğretim 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, s. 57-62.

⁷⁶⁷ A.g.e., s. 96-97.

⁷⁶⁸ A.g.e., s. 103-111.

⁷⁶⁹ A.g.e., s. 32; Öz değerlendirmelerde yer alan ahlakla ilgili kazanımlar şunlardır: Çevremizi temiz tutmanın ve güzelleştirmenin bana sevap kazandıracağını biliyorum. İç temizliğin de beden temizliği kadar önemli olduğunu fark ettim. Allah'ın bedenini, elbisesini ve çevresini temiz tutan insanları sevdiğini biliyorum. Hz. Muhammed'in erdemli davranışları ile yaşamım arasında ilişki kurabiliyorum. Hz. Muhammed'in güvenilir ve erdemli bir insan olduğunu örneklerle açıklayabiliyorum. Bu dünyanın hepimizin dünyası olduğunun farkındayım. Bu dünyada dostça ve kardeşçe yaşamada İslam'ın katkısını söyleyebilirim. Dargınlık ile barışı karşılaştırabilirim. Dostça ve kardeşçe yaşamaya özen göstermekten dolayı kendimi çok mutlu hissediyorum. A.g.e., s. 45, 65, 99.

⁷⁷⁰ A.g.e., s. 15-16; Kitapta yer alan ahlak eğitimi kapsamında değerlendirilebilecek etkinlikler şunlardır: Güzel ahlak konulu bir **akrostiş tekniği ile şiir yazma**, içerisinde güzel, ahlak, erdem, hoşgörü, sevgi kelimelerinin geçtiği cümleler yazma; “Müslüman'ın elinden ve dilinden başkasına

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. sınıf ders kitabında, ahlaki değerlerin önemini aklımızla kavradığımız ve inancın ahlaki değerler konusunda insana sorumluluklar yüklediği vurgulanmaktadır.⁷⁷¹ Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için kulluk bilinciyle yapılan her güzel işin ve davranışın ibadet olduğu belirtilerek bunlara örnekler verilmektedir. Niçin ibadet edilir, sorusu çerçevesinde ibadetlerin güzel ahlaklı olmaya katkılarından söz edilmektedir.⁷⁷² Dua konusunda dilek ve isteklerin gerçekleşmesi için öncelikle gerekli çabanın gösterilmesi daha sonra Allah'a dua ederek yardım istenmesi gerektiği belirtilmektedir.⁷⁷³ Salih amel kavramı açıklanarak, dinimizce salih amel sayılan güzel ahlak örneği davranışlara yer verilmektedir. Son olarak da ibadetlerin davranışlarımızı nasıl güzelleştirdiği namaz, oruç, hac ve zekâtın davranışlarımıza olan olumlu katkıları örneklendirilerek açıklanmaktadır.⁷⁷⁴

Hz. Muhammed ve Aile Hayatı ünitesinde Hz. Muhammed'in ailesi içindeki örnek davranışlarından, aile bireylerini sevmesi ve aralarında ayırım yapmaması, aile bireylerine danışıp görüşlerine değer vermesi, akrabalarını ziyaret etmesi hayatından örneklerle açıklanmaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed'in ailesinin seçkin özellikleri olarak; onun ailesinde sevinçler ve sıkıntıların paylaşılması, gelen misafire cömert davranılması, israftan kaçınılması komşuluk ilişkilerine önem verilmesi öksüzler ve yetimlerin gözetilmesi çeşitli örneklerle açıklanmaktadır.⁷⁷⁵ Burada ahlaki ilkelerin,

zarar gelmez" hadisini **değerlendirme** gibi etkinlikler yanında, **Tamamlayalım** etkinliğinde Hz. Muhammed Kâbe hakemliği olayında nasıl bir çözüm getirmiş olabilir denilerek öğrencilerden tahminlerini yazarak belirtmeleri istenmektedir. Bu olay ile Hz. Peygamber'in adaleti, barışçı ve uzlaştırıcı tavrı öne çıkarılmaktadır; Hz. Muhammed'in erdemli davranışları ile kendi davranışları arasındaki ortak **olanları bularak işaretlemeleri** istenmektedir; "**Neden ve Çünkü Kardeşler**" adı altında kantinde bir miktar para bulan çocuğun ne yapması gerektiği hakkında sunulan seçeneklerden hangisini niçin yapması gerektiğini tercih ederek açıklaması beklenmektedir. Hz. Muhammed'in üye olup aktif olarak çalıştığı "Erdemliler Kulübü"ne üye olacaklarda olması gereken **özellikleri sıralamaları istenmektedir**. "**Değerlendirelim**" etkinliğinde öğrencilerin, Kur'an'ın uyulmasını istediği, dürüst olmak, adaletli olmak, başkalarının haklarına saygılı olmak, cömert ve yardımsever olmak, sözünde durmak gibi davranışların Kur'an'ın evrenselliği açısından değerlendirmeleri istenmektedir. "**Bu Sorun Nasıl Çözülür?**" etkinliğinde araları bozulan iki dostun sorunlarına çözüm için birlikte düşünmeyi sağlayan sorular yöneltilmektedir Akgül vd. , *İlköğretim 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, s. 28-29, 55, 59-61, 70, 97.

⁷⁷¹ Mehmet Akgül-Ramazan Yıldırım vd., *İlköğretim 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2007, s. 12.

⁷⁷² A.g.e., s. 35-37.

⁷⁷³ A.g.e., s. 43.

⁷⁷⁴ A.g.e., s. 50-53.

⁷⁷⁵ A.g.e., s. 60-70

H. Muhammed'in ve ailesinin şahsında yaşanan bir hayat örneği olarak sunulması öğrencilerin model alabilmelerini kolaylaştırıcı bir yöntem olarak görülebilir.

Kıssaların, insanlara doğru, güzel ve iyi olanı göstermek ve kötülüklerden sakındırmak için aktarıldığı, insanların bunlardan ders almasının istendiği belirtilmektedir. H. Yusuf'un kıssası sevgi ve merhamet örneği olarak anlatılmaktadır. H. Yusuf'un kardeşlerinin gösterdiği kıskançlığa ve kardeşlerinin canına kıymak gibi büyük bir suç u işlemelerine karşı Yusuf peygamberin affediciliği ve merhameti bu kıssa ile vurgulanmaktadır. H. Eyüp'ün başına gelen onca musibet ve hastalığa rağmen göstermiş olduğu sabır ile felaha çıkması ve şifa bulması anlatılmaktadır. Kur'an'da adı geçen bilge insan H. Lokman'ın oğluna verdiği nasihatlere yer verilerek öğrencilerin bu öğütlerden ilkeler çıkarmaları istenmektedir.⁷⁷⁶ Paylaşmanın önemi ve güzelliği, sevinçlerin paylaşıldıkça nasıl artacağı ve sevinçli günlerimiz olarak dini ve milli bayramlarımız, kandil günlerimiz, Cuma günü ve Ramazan ayı içerisindeki diğer sevinçli günlerimizden söz edilmektedir. Üzüntülerin de paylaştıkça nasıl azalacağı örneklendirilerek hasta ziyaretinin önemi ve adabı, geçmişlerimizi anma ve onlara saygı göstermenin önemi, zor durumda olanların yardımına koşmak ve engellilere sevgi ile bakabilmek ve sıkıntılarını paylaşmanın güzelliği açıklanmaktadır.⁷⁷⁷ Toplumlara millet olma özelliği kazandıran vatan, bayrak, İstiklal Marşı, şehitlerimiz, gazilerimiz, inançlarımız ve kültürümüz gibi manevi değerlerimizi koruyup saygı göstermenin gerekliliği ve önemi açıklanmaktadır. Son konu olarak da "Yurtta Barış Dünyada Barış" ilkesini benimseyerek bu uğurda çaba göstermenin vatanımızda ve dünyamızda barışa olabilecek katkısı ve milletimizin bize bıraktığı bu yöndeki tarihi mirasımızı sürdürmenin önemi açıklanmaktadır.⁷⁷⁸ Vatanı sevmek ve korumanın ne anlama geldiği ve üzerimize düşen görevlerin neler olduğu ifade edilmektedir.⁷⁷⁹

Kitapta yer verilen etkinlikler bu konuların anlaşılması ve hayatla ilişkilendirilmesine yardımcı olmaktadır. Örneğin, "Karşılaştırılım" etkinliğinde

⁷⁷⁶ Akgül vd., *İlköğretim 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, s. 81-91; Bu öğütler içinde anne babaya iyi davranmak, Allah'ın her işi ve davranışı bildiğini hiç unutmadan davranışlara çeki düzen vermek, namazı kılmak, iyiliği emretmek, kötülükten vazgeçirmeye çalışmak, sabırlı olmak, küçümseyerek insanlardan yüz çevirmemek, yeryüzünde böbürlenerek yürümek, alçak gönüllü olmak bulunmaktadır.

⁷⁷⁷ A.g.e., s. 97-109.

⁷⁷⁸ A.g.e., s. 131.

⁷⁷⁹ A.g.e., s. 120-124

öğrencilerin akıl yürüterek ahlaki davranışlar ile kötü davranışlara ikişer örnek olarak yazmaları istenmektedir.⁷⁸⁰ ‘Doğru Davranmayan Kim’ etkinliğinde sıralanan davranışlardan hangisinde yanlış bir dua anlayışının, (çaba sarf etmeden dua etmenin yanlışlığının) olduğunu bulmaları öğrencilerden istenmektedir.⁷⁸¹

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. sınıf ders kitabında peygamberlerin insanlar için örnekliği vurgulanarak peygamberlerin nitelikleri açıklanmaktadır. Bu niteliklerden doğru ve güvenilir olmak konusunda yorumlayalım, anlamaya çalışalım, tartışalım gibi etkinliklerle doğru ve güvenilir olmanın toplum hayatına etkileri, peygamberimizin doğruluğu ve güvenilirliği konularında öğrencilerin düşünceleri sağlanmaktadır.⁷⁸² Günah işlemekten kaçınmak konusuyla beraber bilgi kutusunda yer verilen hadis-i şerif ile insanların bizden ancak iyilik umarak kötülük yapmayacağına dair güven duymasının önemine değinilmektedir. Yer verilen resimlerin altına düşülen notlar konuyla ilişkili olarak düşünmek ve konuşmayı kolaylaştırmaktadır. Örneğin bir terazi resminin altında ölçülerimizde doğru olmalıyız ve güzel bir manzara resminin altında da emaneti korumak önemlidir, alveriş yapan bir esnaf ve müşteri resminin altında da bütün işlerimizde güvenilir ve dürüst olmalıyız yazmaktadır.⁷⁸³ Peygamberlere gelen mesajların ortak amaçları arasında ahlaklı bir yaşamı öğütledikleri ve gönderildikleri topluma hâkim kılmanın da bulunduğu ifade edilmektedir.⁷⁸⁴

İlahi kitapların erdemli yaşamının ilkeleri üzerinde durduğu, bu sayede vahye inananların, hak ve adalet, doğruluk ve dürüstlük, iyilik ve yardımlaşma gibi ahlaki değerlerin gerekliliğinden ve doğruluğundan emin oldukları; kötülükler, haksızlıklar, cehalet, ikiyüzlülük ve bağınazlık gibi ahlak dışı tutum ve davranışların

⁷⁸⁰ Akgül vd., *İlköğretim 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, s. 12.

⁷⁸¹ A.g.e., s. 12, 43; Bu konuda örnekler çoğaltılabilir: **Listeleyelim** etkinliğinde öğrencilerin Salih amel olarak niteleyebilecekleri kendi hayatlarından örnekleri paylaşmaları istenmektedir. **Karşılaşturalım** etkinliğinde öğrencilerin Hz. Muhammed’in ailesi ile kendi ailesinin seçkin özelliklerini listeleyerek karşılaştırması istenmektedir. Bir başka etkinlikte Hz. Hatice’nin eşine verdiği desteğin anlatıldığı bir örnek olayın **hikâye haritasını çıkarmaları** istenmektedir. **Yazalım** etkinliğinde de israf edilen bir portakalın çöp kutusunda karşılaşmalarını hayal edip aralarındaki konuşmayı diyalog şeklinde yazmaları istenmektedir. **“Varsayalım”** etkinliğinde öğrencilerden “Gözünüzün görmediğini veya kulağımızın duymadığını ya da yürüyemediğinizi düşünün; bu durumda çevrenizdeki insanların size nasıl davranmalarını isterdiniz?” sorusunu maddeler halinde cevaplamaları istenmektedir. A.g.e., s. 51, 64-65, 67, 113.

⁷⁸² Mehmet Akgül-Ramazan Yıldırım vd., *İlköğretim 6. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2007, s. 11-15.

⁷⁸³ A.g.e., 14,15, 17.

⁷⁸⁴ A.g.e., s. 20.

yanlışlığından şüpheye düşmedikleri; ilahi kitaplar sayesinde, Allah'tan gelen temel ilkeler ve değerlerin kalıcı hale geldiği belirtilmektedir.⁷⁸⁵ Bu bilgilerin verildiği sayfada ortak sonuçlara varılım etkinliği ile Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya indirilen vahiy örnekleri, Kur'an'dan örnekler ile herkesin kendi çalışmasının karşılığını göreceğine ve çalışmanın önemine işaret edilmektedir. İlahi kitaplar hakkında ayrı ayrı bilgiler verilirken ve Tevrat'ta sıklıkla dini kurallara vurgu yapılırken İncil'de bu kuralların daha çok ahlaki boyutuna öncelik verildiği ve İncil'de sevgi, dürüstlük, alçak gönüllülük gibi ahlaki değerlerin dile getirildiği ifade edilmektedir.⁷⁸⁶ Kur'an hakkında genel bilgiler verildikten sonra listeleyelim etkinliği ile çeşitli ayetler verilerek bu ayetlerden çıkarılan mesajların listelenmesi istenmektedir. Ayetlerin içeriğinde açık ve gizli çirkin işlerden uzak durmak, haksız saldırıda bulunmamak, Allah'a ortak koşmamak, bilgi sahibi olunmayan şeylerin ardına düşmemek, sözü dinleyip en güzeline uymak gibi mesajlar bulunmaktadır.⁷⁸⁷ Bazı ünitelerin sonunda öğrencinin bu ünitelerden neyi öğrenip neyi öğrenemediğini kendi kendine denetlemesine imkân veren bir öz değerlendirmeye yer verilmektedir. Bu ünitenin sonunda yer alan öz değerlendirmedeki ifadelerden biri olan "Toplum içinde doğru ve güvenilir olmanın bana neler kazandırdığını fark edebiliyorum." ifadesi öğrenme alanı inanç olan bu üniteye belirlenen kazanımlar arasında ahlaki değerlerin de olduğunu göstermektedir.⁷⁸⁸

Namaz, insanın davranışlarında bilinçli olmasını sağlar denilerek namazın insanı kötü ve çirkin davranışlardan nasıl uzak tuttuğu açıklanmaktadır.⁷⁸⁹ Cemaatle namaz kılmanın insanlar arası eşitlik duygusunu ve birlik beraberliği nasıl artırdığı da açıklanmaktadır.⁷⁹⁰ Hz. Muhammed'in Medinelilerle yaptığı sözleşme örnek alınarak sınıf içi huzur, birlik ve düzeni sağlamak için öğrencilerden bir sınıf içi etkinlik olarak sınıf kuralları sözleşmesi hazırlamaları istenmektedir.⁷⁹¹ Hz.

⁷⁸⁵ Akgül vd., *İlköğretim 6. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, s. 22-23.

⁷⁸⁶ *A.g.e.*, s. 23-24.

⁷⁸⁷ *A.g.e.*, s. 25.

⁷⁸⁸ *A.g.e.*, s. 30.

⁷⁸⁹ *A.g.e.*, s. 51-53.

⁷⁹⁰ *A.g.e.*, s. 54.

⁷⁹¹ *A.g.e.*, s. 68.

Muhammed'in Veda hutbesinde üzerinde önemle durduğu ahlaki ilkelere yer verilmektedir.⁷⁹²

İnanç ve ibadet gibi ahlak konusunda da temel kaynağın Kur'an olduğu, insanın kendisine ve çevresine karşı sorumluluklarının bu kitapta bildirildiği belirtilmektedir. Kur'an'ın insanların iyiyi, kötüyü, doğru ile yanlış ayırt etmemize yardımcı olarak iyiye özendirip kötülüklerden kaçındırdığı, hem bireysel hem de toplumsal yaşamımızda ihtiyaç duyacağımız ilkeleri göstererek açıklayıcı ve yol gösterici niteliği açıklanmaktadır.⁷⁹³ Kur'an'da insan-insan ilişkisi konusunda Kuran'ın insanların barış içinde yaşamalarını istediği belirtilerek ön yargılı olmamak, hoşgörülü olmak, alay etmemek, küçümsememek, hakaret etmemek, güçsüz, yetim, yoksul ve engellilere yardım etmek, paylaşmak, merhametli olmak gibi Kur'an'ın öğütlerinden söz edilmektedir. İnsanın evrenle ilişkisi konusunda da insanın tabiatı sevmesi ve koruması, bu konuda sorumluluk duyması ve gelecek nesillere iyi bir dünya bırakmasının Allah'ın bir emri olduğu fark ettirilmektedir.⁷⁹⁴ Yalan söylemek ve hile yapmak, gıybet ve iftira, hırsızlık, kıskançlık, alay etmek, büyüklenmek, kötü zanda bulunmak, başkalarının kusurlarını araştırmak, anne, baba ve büyüklere saygısızlık, kötü davranışlara karşı duyarsız kalmanın neden kötü davranışlar olduğu, ayetler ve hadislerle ve çeşitli etkinliklerle açıklanmaktadır. Öğrencinin doğrudan hayatla ilişkilendirmesini sağlayıcı sorulara pek çok etkinlikte yer verilmektedir.⁷⁹⁵ Bunlarla öğrencinin kendi kendine düşünerek, görüşlerini paylaşarak, kendi hayatıyla ilişkilendirerek konuyu içselleştirmesi sağlanmak istenmektedir.

Kitabın son ünitesinde İslam'ın Türkler arasında yayılmasında Allah sevgisi, Hz. Muhammed'e bağlılık, hoşgörü ve iyilik yapmayı ön plana çıkaran dervişlerin büyük etkisinin olduğu gibi Kur'an ve sünnete dayalı düşünceden hareketle inanç, ibadet ve güzel ahlakı anlatan âlimlerin ve tüccarlarında katkılarının olduğu

⁷⁹² Can ve mal güvenliği esastır. Kadınların haklarına önem verilmelidir. Emanete hıyanet edilmemelidir. Kan davaları kesinlikle yasaktır. Bütün insanlar eşittir. Kimseye zulmedilemez. Kimse kimsenin malını haksız yere yiyemez Akgül vd., *İlköğretim 6. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, s. 70.

⁷⁹³ A.g.e., s. 77-79.

⁷⁹⁴ A.g.e., s. 81-83.

⁷⁹⁵ Yalandan niçin kaçınmalıyız? Semt pazarlarını gezerek gözlemlerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız. Tüketici haklarını biliyor musunuz? Paylaşınız. Biri hakkında gıybet ya da iftiraya tanık olsanız nasıl bir tepki gösterirsiniz? Gıybet etmek, insanlara ne tür zararlar verir? tartışınız, çamur at izi kalsın sözünden anladıklarınızı tartışınız. Sonucunu düşünelim etkinliği ile hırsızlık konusu kapsamında "Arkadaşımızın derse katılmasını engellediniz. Bu derste işlenen konuyla ilgili sınavda soru çıktı. Arkadaşımızın durumu hakkında tartışınız." A.g.e., s. 90-105.

belirtilmektedir. Bu bağlamda Ebu Hanife, İmam Maturidi, Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Ahi Evran, Hacı Bektaş Veli, Mevlana gibi şahsiyetler tanıtılarak öne çıkan yönlerinden söz edilmektedir. Bu şahsiyetlerin, insan sevgisi, hoşgörü, birlik ve beraberlik, kardeşlik, alçak gönüllülük gibi ahlaki vasıfların timsali oldukları ve bunlara dair güzel sözlerine yer verilmektedir. Meslek ahlakının tarihteki en güzel örneği olan Ahilik teşkilatının ahlaki ilkeleri sıralanmaktadır.⁷⁹⁶

İlköğretim 7. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabında meleklerle ve ahirete imanın davranışların güzelleşmesine olan katkıları çeşitli açılardan ele alınmaktadır. Şeytanın kötülüğünden korunma konusunda Kur'an'ın öğütlerini dikkate alarak kötü işler ve haramlardan sakınmak ve kendimize ve topluma faydalı olacak iyi, güzel yararlı davranışlarda bulunmanın gerekliliği anlatılmaktadır.⁷⁹⁷

Oruç tutmanın aynı zamanda kötü davranışlardan sakınmak anlamına geldiği ve insanlara sabırlı olmayı öğrettiği, bir irade eğitimi vererek sorumluluk duygusu kazandırdığı, zamanın ve nimetlerin değerini öğreterek, fakir ve muhtaç insanların durumlarına karşı duyarlılık kazandırarak yardımlaşmaya teşvik ettiğinden söz edilmektedir.⁷⁹⁸ Hz. Muhammed'in insanlığa bir rahmet ve güzel ahlakın tamamlayıcısı olduğu açıklanırken onun dürüstlüğü, doğru sözlülüğü, sözünde durması, emanete riayet etmesi, hoşgörüsü, merhameti, haksızlıklara sessiz kalmayarak bunlara uygun bir tavırla karşı çıkması, güvenilirliği, çevreye ve hayvanlara karşı duyarlılığı gibi özelliklerinden söz edilmektedir.⁷⁹⁹ Konu ile ilgili öz değerlendirmede ise "İnsanlara yardımcı olmanın bizleri mutlu ve huzurlu kılacağını hissettim."⁸⁰⁰ ifadesiyle ahlak eğitiminde ahlakın duygu boyutunun da önemsendiği anlaşılmaktadır.

Aklın dini sorumluluktaki yeri ve öneminden söz edilerek Kur'an'da doğru bilgiye önem verildiği, doğru davranışların ancak doğru bilgilerden ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir. Taassubun insanları aşırı taraftarlık, başkalarına üstünlük ve farklı görüşlere tahammülsüzlük, başkalarının haklarını yok saymak gibi

⁷⁹⁶ Akgül vd., *İlköğretim 6. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, s. 114-121.

⁷⁹⁷ Mehmet Akgül-Ramazan Yıldırım vd., *İlköğretim 7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2007, s. 10-27.

⁷⁹⁸ A.g.e., s. 41-45.

⁷⁹⁹ A.g.e., s. 52-64.

⁸⁰⁰ A.g.e., s. 68.

zararlarından söz edilerek dinimizin bağınazlıktan kaçınmayı emrettiği açıklanmaktadır.⁸⁰¹

Yedinci sınıfta ahlak öğrenme alanında İslam dininde yasaklanan kötü alışkanlıklar konu edilmektedir. Bunlar alkollü içki içmek, uyuşturucu kullanmak, kumar oynamaktır. Bu alışkanlıkların bireysel ve toplumsal zararlarından söz edilerek, kötü alışkanlıkların nasıl başladığı, bu tür kötü alışkanlık ve davranışlardan nasıl korunmamız gerektiği açıklanmaktadır. Ayrıca son olarak da başkalarına zarar vermek adı altında kul hakkından söz edilerek kötü alışkanlıklar nedeniyle insanların hem kendilerine hem de yakınlarına veya başkalarına zarar vererek kul hakkı ihlalinde buldukları belirtilmekte ve başka nelerin kul hakkı olabileceği örneklerle açıklanmaktadır.⁸⁰²

Örf ve adetlerin oluşmasında ve yaşanmasında dinimizin ilke ve öğütlerinin önemli ölçüde etkili olduğuna işaret edilerek buna dair örnekler sıralanmaktadır. Dinimizin emrettiği, büyüklere saygı ve küçüklere sevgi göstermek, kötü söz ve davranışlardan uzak durmak, yardımlaşmak, hoşgörülü olmak, davetlere katılmak, selamlaşmak ve bayramlaşmak gibi ilke ve öğütlerden esinlenen insanımızın yüzyıllardır yaşattığı örf ve adetlerle kültür dünyamızı zenginleştirdikleri belirtilmektedir.⁸⁰³

İlköğretim 8. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabında kader inancı ile insanın özgürlüğü ve sorumluluğu arasındaki ilişki, insanın iradesi ile yaptığı davranışlarının sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği bilincinin kazandırması açısından ele alınmaktadır. İnsanın çabası, gayreti, alın teri ile çalışarak, emek sarf ederek rızkını kazanmasının dinimizce emredildiği belirtilmektedir. Ayrıca bu üniteye yanlış tevekkül anlayışı açıklanarak her türlü tedbiri alıp gayret gösterdikten sonra gerisini Allah'a bırakıp, O'na dua etmenin ve güvenmenin gerçek tevekkül olduğu belirtilmektedir. Hiçbir şey yapmadan, gayret göstermeden istenen başarı veya şifanın gerçekleşmeyeceği, tembellik ve hazırcılığın da yanlış tutumlar

⁸⁰¹ Akgül vd, *İlköğretim 7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, s. 70-77.

⁸⁰² A.g.e., s. 82-94; Öz değerlendirmede yer alan ifadeler şunlardır: İslam dinin yasakladığı kötü alışkanlıkları biliyorum. Bunları ayet ve hadislerle açıklayabilirim kumarın bireysel ve toplumsal zararlarını örneklerle anlatabilirim. Uyuşturucunun bireysel ve toplumsal zararlarını anlatan bir afiş tasarlayabilirim. Kötü alışkanlık ve davranışların nasıl başladığını biliyorum. Bunlardan kaçınmak için çözüm önerileri sunabilirim. Başkalarına zarar verici davranışların kul hakkı olduğunu anladım. A.g.e., s. 98.

⁸⁰³ A.g.e., s. 104.

olduğuna işaret edilmektedir.⁸⁰⁴ İslam dininin paylaşma ve yardımlaşmaya verdiği önem açıklanarak, zekât, sadaka, fitre gibi ibadetlerin toplumsal dayanışmaya katkılarında söz edilmektedir. Farklı ırk, dil ve kùltürden Müslùmanların aynı amaç için bir araya gelerek birlikte hareket etmeleri ile aralarındaki kardeşliği pekiştiren, bütùn insanların eşit olduğu fikrini kazandırıp sabretmeyi öğreten hac ibadeti ile paylaşma, yardımlaşma, dayanışma ve fedakârlığı öğreten kurban ibadetleri tanıtılmaktadır.⁸⁰⁵ Hz. Muhammed'in hayatından örnek davranışlar olarak onun insanlara değer vermesi, güvenilirliği, hoşgörüsü, bilgiye önem vermesi, danışarak iş yapması, merhametli ve affedici olması,çalışmayı ve yardımlaşmayı sevmesi, sabrı ve cesareti, hakkı gözetmesi, doğayı ve hayvanları sevmesi ayrı ayrı başlıklar halinde açıklanmaktadır.⁸⁰⁶

Üçüncü ünite de din ve din anlayışı arasındaki farklar gösterilerek din anlayışındaki farklılıkları zenginlik olarak görmek ve hoşgörü ile karşılamak gerektiği vurgulanmaktadır.⁸⁰⁷ Dinin güzel ahlaklı olmaya nasıl katkı sağlayacağı, din ve ahlak arasındaki sıkı bağ, Kur'an'da yer alan ahlak ilkeleri ile Hz. Muhammed'in ahlakının örnekliği açıklanmakta, dinin tavsiye ettiği kurallar ile davranışlarımıza değer kattığı belirtilmektedir. Bundan sonra İslam'da övülen bazı ahlaki tutum ve davranışlar başlıklar halinde açıklanmaktadır: doğruluk, başkalarına maddi yardımda bulunmak (infak), emaneti korumak, adaletli olmak, kardeşlik, hoşgörü ve bağışlama, alçakgönüllülük, sözünde durmak, görgülü olmak, insanlara iyi davranmak ve güzel söz söylemek, savurganlıktan kaçınmak.⁸⁰⁸ Dinin evrensel bir gerçeklik olduğu açıklanarak çeşitli dinler genel hatlarıyla tanıtılmakta ve dinlerin ortak evrensel ahlak ilkeleri, farklı kutsal kitaplardan bölümlere yer verilerek açıklanmaktadır. Son olarak da başkalarının inançlarına hoşgörölü olmak konusu bu konuda Hz. Muhammed'in ve milletimizin örnek davranışları ile somutlaştırılmaktadır.⁸⁰⁹

2005 Ortaöğretim ve 2006 İlköğretim Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programları ve bunlara uygun olarak hazırlanmış ders kitaplarının içeriği

⁸⁰⁴ Mehmet Akgül-Ramazan Yıldırım vd., *İlköğretim 8. Sınıf Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 2007, s. 20-25.

⁸⁰⁵ A.g.e., s. 43-47.

⁸⁰⁶ A.g.e., s. 52-68.

⁸⁰⁷ A.g.e., s. 84-85.

⁸⁰⁸ A.g.e., s. 94-114.

⁸⁰⁹ A.g.e., s. 120-134.

incelendiğinde 2000 yılından sonra uygulanmaya başlanılan ahlak merkezli din öğretimi anlayışının sürdürüldüğü ve bu anlayışın yapılandırmacı yaklaşımın ilkeleri ve yöntemleri ile zenginleştirildiği görülmektedir. Söz konusu programlar ve ders kitaplarında milli-dini değerler bütünlüğü esas alınarak evrenselliğe doğru yönelmiş bir ahlak anlayışı esas alınmıştır. Yani milli ve dini kaynaklı değerler yanında evrensel ahlaki değerlere yer verilerek, bu değerlerin dünya barışı, insanlar arasında hoşgörü ve saygı anlayışının gelişmesi açısından taşıdığı önemin öğrenciler tarafından fark edilerek içselleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu programlar ve ders kitaplarında, otoriter ve baskıcı değil anlamaya, düşünmeye, kendiliğinden benimsemeye ve severek uygulamaya yönelik bir üslup kullanılması, öğrenme sonucunda beklenen kazanımların bu yönde hazırlanması, öğrencilerin ahlaki gelişimlerinin dikkate alınması, ahlak eğitimine yönelik etkinliklere yer verilmesi, ahlak eğitimi alanında önemli ve faydalı gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Bunda hem din anlayışı ve din öğretimindeki yeni yaklaşımlar hem de benimsenen eğitim anlayışlarındaki gelişmelerin etkisi olmuştur, denilebilir.

SONUÇ

Ahlak, insanın “insan” olarak yaşayabilme çabasının bir ifadesidir. Düşünen, akıl eden, duygulanan, inanan, gülümseyebilen ve ağlayabilen, yüksek değerler uğruna kendini feda edebilen insanoğlunun bir arada mutlu olabilme serüvenidir. Bu serüvende “ahlak” insanın ‘yaratılış’ına dönüşünün, en üstün varlık olabilme şerefine olmazsa olmaz şartıdır. Eğitim bilimciler bu konuda görüş birliğine varmıştır ki hiçbir şey bilmeden dünyaya gelen insanoğlu, ahlakı da diğer her şey gibi sonradan öğrenir. Toplum bilimciler ise çocukların davranış kalıplarını çocukluktan itibaren yaşadığı toplumun değerleri ve yaşantı örnekleriyle edindiğinden söz ederler. Zaten her toplum sahip olduğu değerleri, bu değerlerin taşıyıcıları olan kültürün öğelerini gelecek nesillere vermek, benimsetmek ister. Bunu eğitim öğretim yoluyla büyük oranda okullarda yapar. Elbette okullar tek başına bir insanı ahlaklı veya ahlaksız kılma iddiasında olamaz. Çocuğun içinde doğduğu aile, çevresi, arkadaş grupları, kitle iletişim kaynakları ve diğer birçok faktör bu konuda etkili olabilir. Ne var ki okulun sahip olduğu sorumluluk da hafife alınamaz. Çünkü çocuğun gelişim çağında geçirdiği vaktin büyük bir bölümü okulda geçmektedir. O halde denilebilir ki ahlaki duyarlılığa sahip bir toplum olmak ya da olmamak konusunda okullarımızda verilmiş ve verilmekte olan ahlak eğitiminin önemli bir etkisi olabilir. Bu yüzden okullarda verilen ahlak eğitiminin neliği, nasıllığı önem arz etmektedir. Okullarımızda yer verilen ders programlarında ahlak alanına dair nelerin yapıldığı ve yapılmakta olduğunun sorgulanması da bu bağlamda çok önemlidir.

Bu sorgulamayı yapmak için öncelikle ahlakın neliği ve ahlakın nasıl öğretilmesi gerektiği, öğretiminde esas alınması gereken ilkeler ve ahlak eğitiminin ilişkili olduğu alanların tespit edilip değerlendirilmesi konuya doğru bir bakış açısıyla bakılabilmesi açısından gereklidir.

Ahlak bir toplumdaki insanların bir arada mutlu ve huzurlu olabilmesi için iyi-doğru-güzel ve kötü-yanlış-çirkin şeklinde bir tasnifle davranışları kurallara bağlayan bir alandır. Bu kurallar bir mihenkittir. Davranışlar bu mihenge göre ahlakın sunduğu ölçülere göre değerlendirilir. Ölçünün olmadığı yerde ise düzenden, mutluluktan, huzurdan söz edilemez. Bir toplum kendi fertlerine bu yüzden ahlaki kuralları kazandırmak benimsetmek zorundadır. Her toplumda geçerli olan bazı

evrensel ahlaki değerlerden söz edilebileceği gibi, her toplumun kendine has ahlak kurallarını oluşturup benimseyebileceği de bilinmekte ve kolaylıkla gözlemlenmektedir. Bu farklılıkların oluşmasında ise benimsenen ahlak görüşünün ne ile temellendirildiği etkili olan unsurlardan biridir. Çünkü ahlakın ne ile temellendirildiğine bağlı olarak yapılan eğitim öğretimin niteliği de değişmektedir. Yapılan temellendirmeler din ile ve din dışı olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Din ile yapılan temellendirmede ahlak kurallarının koyucusu mutlak bir varlık olan Tanrı'dır. Tanrı'nın koymuş olduğu ahlak kuralları mutlaktır, evrensel, değişmez ilkeleri içerir. İnsana dayanan başka bir deyişle insanın aklına, duygusuna ya da sezgisine dayanan ahlak anlayışı ile ortaya konulan ahlak kuralları ise zamana ve duruma göre değişken kurallardır. Bu da ahlaki relativizm ve şüpheciliği doğurmaktadır. İster laik ya da humanist densin ister toplumsal ya da sosyal ahlak hepsinin dayandığı ortak nokta insanın kendi koyduğu ahlak kurallarına kendisinin uymasının beklenmesidir. Bambaşka huylara, bambaşka karakterlere, düşünce yapılarına ve ailelere sahip olan farklı insanların ortak bir ahlak manzumesinde birleşmeleri ise görecelik ve şüphecilik nedeniyle mümkün değildir. İnsan toplumsal bir varlıktır. İstisnalar dışarıda bırakılırsa bütün insanlar hep toplumlar halinde yaşamışlardır. Ve tarih bize şu bilgiyi vermektedir ki dini olmayan bir topluma da rastlanmamaktadır. Dolayısıyla ilk insandan bu yana din duygusuna sahip olan insanoğlu, 'bir arada huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşama kurallarını' yani ahlaki yaşamını da büyük oranda din temelli kurallarla gerçeķleřtirmiřtir. şu da belirtilmelidir ki dinle temellendirme derken akıl da ahlak alanından tamamen dışlanmıştır denilemez. Çünkü temel ilkeleri veren din, bu ilkelerin uygulamasına yönelik tekil uygulamaları üretebilme, yenilikler karşısında ilkelerden hareketle yeni ilkelere ulaşma sorumluluğunu insan aklına vermiştir. Din ile temellendirilmeyen ahlak anlayışı ise son dönem laiklik anlayışı çerçevesinde oluşturulmuş, dini inanışlardan soyutlanmış, kuralların koyucusunun insan olduğu bir ahlak anlayışıdır.

Eğitim tarihimize baktığımızda din eğitiminin örgün eğitim kurumlarından çıkarıldığı istisnai dönem dışarıda tutulursa hemen her zaman dinle temellendirilmiş bir ahlak anlayışına ahlak eğitiminde yer verildiği söylenebilir. Dolayısıyla ahlak eğitimi ile ilişkili diğer alanlar, vicdan eğitimi, karakter-kişilik eğitimi, bireyselleşme-toplumsallaşma eğitimi de din eğitimi ve din temelli ahlak eğitimiyle

ile ilişkili olmuştur. Bu ilişkiler ağına baktığımızda her birinin bir diğeriyle karşılıklı bir ilişki içerisinde olduğunu görürüz. Yani aralarında tek taraflı bir neden sonuç ilişkisinden söz edilemez. Elbette öğrencinin karakterinin oluşması, vicdanının gelişmesi, bireyselliğini fark etmesi ve toplumun bir ferdi olarak yaşayabilme becerisini kazanabilmesinde okulda verilen her dersin belli oranda katkısının olması beklenir. Ancak özellikle inançlı bir insan için ahlaki yaşamını en çok etkileyen unsur dindir. Dinin kendi özelliğinden kaynaklanan yapısı gereği din eğitimi yapılırken ahlak eğitiminin dışarıda bırakılması da imkânsız gibidir. Çünkü dinin üç temel sacayağından biri olan ahlak, zaten iman ve ibadetin hedefidir. Yani bireyin sahip olduğu inançların ve uygulamaya çalıştığı ibadetlerin inananı ahlaklı kılması beklenir.

Bu araştırma kapsamında ‘Nasıl bir ahlak eğitimi’ sorusu, nasıl bir ahlak felsefesi ve eğitim felsefesine dayanan, başka bir ifadeyle hangi eğitim politikalarını destekler mahiyette ya da eğitim politikalarının şekillendirdiği bir ahlak eğitimi sorgulamasını içermektedir. Araştırma boyunca izini sürülen şey tam da bu nokta ile ilgilidir. Okullarımızda hangi eğitim politikaları ve eğitim anlayışları ile hedeflenmiş nasıl bir ahlak eğitimi verilmiş ve verilmektedir? Elbette çok geniş bir alanı kapsayan böylesi bir soruyu cevaplamak için sınırlanmış bir alan çerçevesinde “ahlak eğitimi”nin her zaman çok önemli bir yer tuttuğu Din Bilgisi, Ahlak Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde öğrencilerimize hangi değerler ve ahlaki tutumlar nasıl bir anlayış çerçevesi içinde verilmiş, öğretilmiş ve öğretilmektedir konusu incelenmiştir.

Okullarımızda farklı dönemlerde benimsemiş olan eğitim politikaları ve felsefesi, tarihi mirasımızdan kopuk bir şekilde düşünülemez ve anlaşılabilir. Özellikle Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında benimsenen eğitim anlayışları, Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşanan modernleşme çabaları ve bununla ilgili eğitimde yaşanan yenileşme çalışmalarından etkilenmiştir. Zira Cumhuriyet’i kuran iradenin benimsemiş olduğu batıcılık ve bilimsellik anlayışının temelleri Meşrutiyet dönemi tartışmalarında ortaya atılmış ve yankı bulmuştur. Bu nedenle Cumhuriyet’in miras aldığı eğitim anlayışları da bu araştırma kapsamında ortaya konulmuştur. II. Meşrutiyet döneminde büyük siyasi krize rağmen eğitim alanında önemli sayılabilecek gelişmeler görülmüş, konu üzerinde düşünen, çalışan, fikirler ortaya koyan çok

sayıda aydın ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle farklı yapılarda okullardan yetişen insanlar arasındaki kültür ve görüş farklılığı, dönemin medreselerinin ıslahı, terbiye buhranının ya da ahlak buhranının nedenleri ve bu buhranın giderilmesi için yapılması gerekenler ile ilgili çeşitli tartışmalara da yansımıştır. Bu konular kapsamında din eğitimi veren okullar, bu okullarda verilen eğitim ve din eğitimi veren eğitim kadrosu da tartışmalarda gündeme getirilmiştir. Bu tartışmalardan anlaşılmaktadır ki her ne kadar farklı görüş akımlarına mensup olsalar da “İslamcılık, Osmanlıcılık, Milliyetçilik vb.” eğitim alanında düşünenlerin çoğu dinle irtibatlandırılan bir ahlak eğitiminden yanadır. Dönemin okullarında da dinle temellendirilmiş bir ahlak eğitimine yer verildiği resmi ağızlarca dile getirilmektedir.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Atatürk’ün eğitim hakkındaki görüşleri etkili olmuş ve uygulanmıştır. Onun din eğitimi ve milli-ahlak eğitimi konularındaki sözleri, kendisinin milli, toplumsal ahlakı esas almakla beraber milli ahlakı destekler mahiyette vicdani bir din eğitiminden yana olduğunu göstermektedir. Ayrıca Atatürk bu eğitimin farklı yerlerde ehil olmayan insanlarca değil okullarda, iyi bir din eğitimi almış alanına hâkim öğretmenler tarafından verilmesini istemiş ve buna yönelik uygulamalar yapmıştır. Bu dönemde eğitimin en önemli görevinin yeni kuşaklarda milli karakter oluşturmak olduğu belirtilmiş, yeni kuşaklar, Türk devletine tamamen sadık olacaklar, bütün öteki uluslara, “yabancı” düşünce ve akımlara karşı mücadeleye hazır bulunacaklardır. Bu yüzden milli karaktere sahip olmaları çok önemlidir. Milli karaktere sahip olmalarında din eğitimi ile birlikte verilen bir ahlak eğitimi de faydalı bir unsur olarak görülmüştür. Bu dönemde okullarda öğretilmesine yer verilen Din Bilgisi dersi ile milliyetçi bir söylemle, milli ahlak vurgusu yapılarak bunu destekler mahiyette, dini ahlakı da içeren bir ahlak eğitimi verilmiştir.

Ancak sonradan Atatürk’ün esas aldığı milliyetçi eğitim anlayışı bırakılarak, zamanla hümanist kültürü hâkim kılmayı hedefleyen bir eğitim anlayışı uygulanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde din eğitimi, geçmişte toplumda hâkim olan hurafelere ve eski yönetim biçimini savunanlara hizmet edebileceği gibi kaygılarla ve laiklik ilkesiyle temellendirilerek örgün eğitimden uzaklaştırılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde dinle temellenmiş bir ahlak eğitimine de son verilmiştir. Modern çağın gereği olarak takdim edilen bu uygulamalar ile tamamen topluma dayanan sosyal-laik bir ahlakın verilmesi gerektiği savunulmuştur. Ancak uygulanmaya çalışılan

eğitim ile toplumun sahip olduğu değerler birbiriyle örtüşmediğinden çeşitli sorunlar oluşmuş, halk özellikle çok partili rejime geçişle beraber din ve ahlak eğitimi konusundaki istek ve ihtiyaçlarını dile getirme imkânı bulabilmiştir. Bundan sonra geçmişte din eğitimini örgün eğitimden uzaklaştıran iktidar iradesi bu kez okullarda yeniden din eğitimi verilmesini sağlamıştır. Öncelikle ilkokullarda daha sonra sırasıyla ortaokullar ve liselerde seçmeli ders olarak program dışı ve sonradan program içi olarak yer verilen din dersleri ile yeniden dine dayanan bir ahlak eğitimi okullarda öğretilmeye başlanmıştır. Din Bilgisi dersinin müfredat programlarında ve ders kitaplarında verilen ahlak eğitiminde yine vurgunun milli ahlak üzerinde yoğunlaştığı, ancak özellikle ders kitaplarında artık eskisi kadar keskin milliyetçi ifadelere yer verilmediği görülmektedir. Dönemin iktidarında olan partilerin programları, hükümet programlarında ve milli eğitim bakanlarının konuşmalarında da zamanla aynı üsluptaki yumuşama fark edilmektedir.

Daha sonra Din Bilgisi ile Ahlak Dersleri'nin birleştirilmesi kararı ile oluşturulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yerini almıştır. Artık ahlakın felsefi boyutu Felsefe derslerine bırakılmış ahlakın dini yönü ise bu ders çatısı altında işlenmiştir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ilköğretim ders programı ilk hazırlandığı haliyle uzun yıllar okutulmuş, ilköğretimin sekiz yıla çıkarılmasından sonra ilköğretim programı bir kez ve okullarda yapılandırıcı eğitim anlayışının uygulanmaya başlanması ve anlayışa uyum sağlamak amacıyla ikinci kez, lise programı ise yine bu kapsamda sadece bir kez değiştirilmiş ve geliştirilmiştir.

Din Bilgisi, Ahlak Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde ahlakın dinle ilişkisi ve dinin ahlaklı olmaya sağlayabileceği katkılar doğrudan ya da dolaylı olarak dile getirilmiştir. Başka bir ifadeyle ahlak ile din arasındaki karşılıklı ilişkinin öğrencilere fark ettirilmesi önemsenmiştir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programlarında 1982 programında ve buna uygun olarak hazırlanmış ders kitaplarında ahlak konusunda milliyetçi yaklaşıma devam edilmiş, dini ahlak yine milli ahlakı destekleyen kaynaklardan biri olarak sunulmuştur. 2000 yılından sonra ise milli değerlere işaret edilmekle beraber bu kez ahlak eğitiminde vurgu dini ve evrensel değerler üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle faklı dinlere ait evrensel ortak

ahlaki değerlere yer verilmesi yeni din eğitimi ve ahlak eğitimi anlayışındaki değişimin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan Din Bilgisi programlarında ilmihal öğretilmesi geleneğinin sürdürüldüğü, dinin temel inanç ve ibadet esaslarının öğretilmesi yanında bunlarla ilişkili oluşundan ötürü dolaylı olarak ahlaka yer verildiği söylenebilir. Programın ders kitaplarına yansımaya bakıldığında milliyetçi bir söylemle, milli ahlak vurgusunun hâkim olduğu, dini değerlerle desteklenmiş milli ahlak öğretiminin yurttaşlık eğitimi için bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. Milli duygularla birlikte verilen ahlaki davranışlarla ilgili telkinler, çoğunlukla emir kalıbıyla ifade edilmekte, bu da otoriter ve dışa bağımlı bir öğretim yaklaşımının uygulandığını göstermektedir.

1948'den sonra aşamalı olarak yeniden örgün eğitimdeki yerini alan Din Bilgisi programlarında doğrudan ahlakla ilgili konulara yer verilmekle beraber bu konular "din merkezli" bir ahlak öğretimi anlayışıyla ele alınmaktadır. Din merkezli derken kastedilen, konularda ağırlığın dinin ibadet ve muamelat konularına ayrılması ve ahlak konularının yoğunluğunun daha az olmasıdır. Dolayısıyla program içeriğinin ders kitaplarına yansımada bir ilmihal kitabı görüntüsü korunmaktadır, denilebilir. Programda genel amaçlar ve genel amaçlarda belirtilen ahlak öğretimi kapsamında değerlendirilebilecek amaçlar hedef davranışa dönüştürülmemiş ve buna yönelik öğretim stratejileri açık bir şekilde belirtilmemiş ve ölçme değerlendirme ile ilgili yeteri kadar açıklama yapılmamıştır. Din Bilgisi kitaplarında, din-ahlak ilişkisi, din-ahlak-vicdan ilişkisi, iman esaslarının ahlaki davranışları teşvik edici yönü, ibadetlerin ahlaklı bir yaşama olabilecek katkıları açıklanarak, inanç ve ibadetlerle desteklenmiş bir vicdan eğitimiyle ahlak öğretimi yapılmaktadır. Dolayısıyla denilebilir ki tamamen dışa bağımlı bir ahlak anlayışı yerine kişinin kendi vicdanı ve düşünebilme kabiliyeti ile karar verebilmesine imkân veren bir ahlak öğretimi anlayışı benimsenmiştir, denilebilir. Ancak din dersleri ile doğrudan bir ahlak eğitimi verilmesinin hedeflendiği de söylenemez. Yani belli bir ahlaki davranışın kazandırılması yönünde, o konuda yoğunlaşp hayattan ve değişik alanlardan örnekler üzerinde durulmamakta, daha çok dini ahlakın temellendirilmesi ve bu anlayışın öğrencilere tanıtılması yoluyla ahlak, öğretilmektedir. Din dersinin okullardaki varlığının temellendirilmesi çabaları gibi, Din Bilgisi dersinde ahlak

öğretimi kapsamında, daha çok “Niçin ‘dini ahlak’ öğretilmelidir? Dini ahlakın milli ahlakla ilgisi nedir? Din ile temellenmiş bir ahlakın ahlaki davranışları kazanmada etkisi ve faydaları nelerdir?” gibi sorular cevaplanmaya çalışılmaktadır.

1974 ile 1982 yılları arasında öğretimi yapılan Ahlak dersi programında ve ders kitaplarında töre ve gelenekler ile milli değerlere dayalı bir ahlak anlayışı benimsenmiştir. Dini değerler ise milli ve kültürel değerlerin içerisinde yer alması sebebiyle ve sosyal bir olgu olarak ahlakla ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Bu ders ile ahlakın psikolojik, felsefi ve dini temelleri öğrencilere tanıtılmıştır. Bu dersin içeriği ile din dersi ile birleştirilerek okutulması teklifine de kısmen bir zemin oluşturduğu söylenebilir.

Din Bilgisi ve Ahlak derslerinde ahlaki değerlerle ilgili vurgu genellikle milli değerler üzerinde yapılmış, dini değerler ise milli değerlerin bir parçası veya destekleyicisi olarak takdim edilmiştir. Bu programlar ve ders kitaplarında milli ahlak”, “milli seciye” gibi kavramlar merkeze alınmış, kimi zaman muhtevada katı milliyetçi söylem kullanılmıştır. Özellikle Ahlak derslerinde ahlakın kaynağı töre ve geleneklerimiz ile milli hasletlerimiz olarak gösterilerek ahlak eğitiminin bunları pekiştirecek şekilde yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu programlar ile bunların uygulandığı ders kitapları incelendiğinde, genel olarak esas alınan öğretim yaklaşımının davranışçı öğretim yaklaşımı olduğu görülmektedir. Davranışçı öğretimin doğası gereği tıpkı diğer bilgi türleri gibi, ahlaki değerlerin de öğrencilere sunulması ile öğrencilerin bunları benimseyeceği kabul edilmektedir. Ahlak öğretiminde değerlerin aktarılması yoluyla değerlerin kabul edilip uygulanması öngörülmektedir. Öğreten merkezli yaklaşım uygulandığından öğrenme kavramından çok öğretme üzerine yoğunlaşmakta, öğrencilerin ahlaki davranışlarının oluşması veya değişmesinde, ahlak öğretiminin hedeflerinin gerçekleşmesinde, öğrencilere dışarıdan hazır buldukları değerlerin öğretilmesinin, otoriteyi dışarıdan alan buyurucu bir değer eğitiminin etkili olacağı kabul edilmektedir.

1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programında milli ahlakımızla ilgili konuların öğretiminde din ayırımının gözetilmemesi, milli değerleri kazandırıcı yüce kavramların öğretilmesine özen gösterilmesi, örf, adet ve geleneklerimizle milli değerlerimizin daima göz önünde tutulması gibi ilkeler esas alınarak program içeriği hazırlanmış, dolayısıyla bu program ile milli ahlakı temel alan bir ahlak eğitimine

devam edilmiştir. Milli ahlak içerisinde dinin değerleri de yer almıştır, çünkü din milleti oluşturan önemli unsurlardan biri olarak görülmüştür. Dolayısıyla milli ahlak vurgusu olmakla beraber milli ve dini ahlak bir arada öğretilmiştir. Din Bilgisi dersi ve Ahlak dersinin birleştirilmesi yoluyla oluşturulmuş bu dersin programında Din Bilgisi derslerinde olduğu gibi din merkezli bir ahlak eğitimi anlayışı sürdürülmüştür. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının hem görünümleri hem de içerikleri açısından Din Bilgisi ders kitaplarına nazaran daha donanımlı olduğu söylenebilir. Ancak görselliğin, yani resim, tablo, grafik, harita vb. görsel malzemenin az olduğu görülmektedir. Bu durumun, o dönemde henüz, eğitim alanındaki gelişmeler arasında Çoklu Zekâ gibi kuramlar ve öğretimde görselliğin başarıyı artırdığı yönündeki çalışmaların vurgulanmadığı göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı olmadığı ifade edilebilir. Öğretimde Davranışçı yaklaşım benimsendiğinden -dolayısıyla derste gerçekleşmesi beklenen hedef davranışların daha çok ders esnasında kazanılması esas alındığından- kitaplarda ders işleme sürecinin bir parçası olarak kabul edilen hazırlık ve değerlendirme çalışmalarına yer verilmekle beraber, ders dışında araştırmaya ve düşündürmeye dair yönlendirmeler bulunmamaktadır. Ders kitapları daha çok öğretmenin merkezde olduğu öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanmasına, -soru cevap ve düz anlatım yöntemleri- yönelik hazırlanmış gibidir. Ahlak öğretimi konusunda ise, öğrencinin sosyal hayatta karşılaşılabileceği ahlaki problemleri çözmesi konusunda bir rehberlik yapılmamaktadır. Örneğin model alma anlamında Hz. Muhammed'in ve tarihteki büyük şahısların ahlaki özellikleri anlatılmakta fakat bu yaşanmış ilkeler bugün yaşanan hayatla ilişkilendirilerek, somutlaştırılmamaktadır.

2000 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programı ile artık ahlak öğretimindeki, milli ahlak vurgusu, yerini dini ve evrensel ahlaka bırakmıştır. Dini ve milli değerler işbirliği korunmakla beraber dinlerin evrensel ahlak ilkeleri başlı başına ele alınarak ve bunlar hakkında bir farkındalık oluşturmak ve barışa katkı sağlamasını hedeflemek, bu programın getirdiği bir yeniliktir. Diğer bir yenilik ise artık yavaş yavaş din merkezli bir ahlak öğretiminden, ahlak merkezli bir din öğretimi anlayışına geçilmiş olmasıdır. Ahlak merkezli din öğretimi anlayışı ile kastedilen ahlakın, programın genel amaçlarında, her bir sınıf için ayrı ayrı hazırlanan hedef davranışlarda, ünite konularının içeriğinde ve ders kitaplarında

konuların ele alınış biçiminde sahip olduğu yer ile ilgilidir. Ahlakla ilgili ünite ve konu başlıklarının artması yanında, neredeyse her konunun ahlakla ilişkisi gösterilerek ahlak eğitimine hizmet etmesidir. 2000 yılından itibaren Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders program anlayışı buna paralel olarak ders kitaplarında bir değişim ve gelişim yaşandığı görülmektedir. 4. sınıftan 8. sınıfa kadar hazırlanmış ders kitaplarında geçmişe göre içerik açısından gelişme, baskı ve kâğıt kalitesi açısından iyileşme ve kısmen de görsellik açısından zenginlik olduğu söylenebilir. Özellikle içerik, öğrencinin hayatıyla ilişkilendirilerek sunulmuş ve hazır bulunuşluğuna uygun olarak konular, sınıflara göre basitten zora doğru dağıtılmıştır ve bir bütün olarak düşünüldüğünden konu tekrarı yapılmamıştır. Ayrıca kullanılan dil de çocuğun yaşına ve anlayış düzeyine hitap etmektedir. Bu yönleriyle bir önceki ders programı ve ders kitabı anlayışından üstünlükleri vardır. Ancak programda öğrenen merkezli öğretim yaklaşımının esas alınmasına rağmen ders kitaplarında buna uygun olarak farklı yöntemlerin kullanımına imkân verecek unsurların yer almaması nedeniyle kitapların öğretmen merkezli bir öğretim anlayışından kurtulamadığı, gerek hazırlık gerekse değerlendirme çalışmaları sorularında tek tip soru anlayışı ile klasik ölçme değerlendirme yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ders esnasında öğrencinin de katılabileceği etkinlikler ya da öğrenciyi düşündürmeye yöneltebilecek dikkat çekici unsurlar kitaplarda bulunmamaktadır. Bu tür etkinlikleri yapıp yapmamak çoklu zekâyâ uygun yöntem ve teknikleri kullanıp kullanmamak öğretmenin dersi planlarken kullanacağı bilgisi, yeterliliği, ilgisi ve isteğine bırakılmaktadır.

2005 Ortaöğretim ve 2006 İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programları ve bunlara uygun olarak hazırlanmış ders kitaplarının içeriği incelendiğinde 2000 yılından sonra uygulanmaya başlanılan ahlak merkezli din öğretimi anlayışının sürdürüldüğü ve bu anlayışın yapılandırmacı yaklaşımın ilkeleri ve yöntemleri ile zenginleştirildiği görülmektedir. Söz konusu programlar ve ders kitaplarında mili-dini değerler bütünlüğü esas alınarak evrenselliğe doğru yönelmiş bir ahlak anlayışı esas alınmıştır. Yani milli ve dini kaynaklı değerler yanında evrensel ahlaki değerlere yer verilerek, bu değerlerin dünya barışı, insanlar arasında hoşgörü ve saygı anlayışının gelişmesi açısından taşıdığı önemin öğrenciler tarafından fark edilerek içselleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu programlar ve ders kitaplarında, otoriter ve baskıcı değil anlamaya, düşünmeye, kendiliğinden

benimsemeye ve severek uygulamaya yönelik bir üslup kullanılması, öğrenme sonucunda beklenen kazanımların bu yönde hazırlanması, öğrencilerin ahlaki gelişmelerinin dikkate alınması, ahlak eğitimine yönelik etkinliklere yer verilmesi, ahlak eğitimi alanında önemli ve faydalı gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Bunda hem din anlayışı ve din öğretimindeki yeni yaklaşımlar hem de benimsenen eğitim anlayışlarındaki gelişmelerin etkisi olmuştur, denilebilir.

Söz konusu derslerin uygulanmış ve uygulamakta olan öğretim programları ve okutulan ders kitapları incelendiğinde din ahlak ilişkisinin çeşitli konular çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Öncelikle iman-ibadet ve ahlak bütünlüğü vurgulanmakta ve İslam dininin iman esasları ve ibadetler yoluyla insanı güzel ahlaklı kılmayı hedeflediği belirtilmektedir. Bireyin sahip olduğu inanç esaslarının, onun ahlaklı olmasına nasıl katkı sağlayabileceği hemen her kitapta ayrı ayrı ele alınmaktadır, örneklerle açıklanmaktadır. Ayrıca İslam dininin ibadet anlayışı gereği ahlaklı olmanın da bir ibadet olduğu, Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan her türlü iyi-güzel davranışın salih amel kapsamında bir ibadet olarak değerlendirildiği belirtilmektedir. Temel ibadetler olan namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerin bireysel ve toplumsal faydaları arasında bireyi ve toplumu ahlaklı kılmak da vurgulanmaktadır. Hz. Muhammed'in ve ailesinin güzel ahlakına dair örnekler verilerek Hz. Muhammed'in "güzel ahlak örneği" olduğu hatırlatılmakta, bu yolla örnek alınabilecek güzel ahlak özellikleri öğretilmektedir. Allah'ın sevdiği ve sevmediği davranışlar şeklinde yapılması emredilen ve yasaklanan davranışlar tutumlar tanıtılmaktadır. Kul hakkı açıklanarak kimseye haksızlık yapmanın önemi vurgulanmakta, tövbe kavramı ile hatadan dönerek özür dilemenin ve pişmanlık duyarak söz vermenin, yeniden başlayabilme fırsatının olmasının güzelliği açıklanmaktadır. Milletimize has tarihimizden bize miras kalmış veya halen devam ettirmekte olduğumuz ahlaki vasıflarımız örneğin, misafirperverlik, ana-babaya hürmet, büyüklere saygı küçüklere sevgi göstermek, cesaret, şecaat vb. sıralanarak tarihten ve günlük yaşamdan buna dair örnekler verilmektedir. Kültürümüzün öğelerinden örf ve adetlerimiz ile din arasındaki bağ gösterilerek, bunların ahlaki yaşamımıza yansımalarından söz edilmektedir. İslam toplumuna ait kardeşlik, danışma, orta yolda olma, kötülükten men etme ve iyilikte yarışma, sosyal adaleti sağlamak gibi özellikler ele alınmaktadır.

Bu araştırma sonunda ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

1. Cumhuriyet dönemi eğitim tarihi boyunca örgün eğitim kurumlarında din derslerinin örgün eğitim kurumlarından uzaklaştırıldığı dönem dışında tutulursa çoğu zaman dini-milli değerler işbirliğini esas alan bir ahlak eğitimi yaklaşımı benimsenmiştir.

2. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren milli ahlak vurgusu ahlak eğitiminde önemli bir yer tutmuştur.

3. 2000 yılına kadar Din Bilgisi, Din Dersleri, Ahlak Dersleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin program ve ders kitaplarında milli ahlak vurgusu yapılarak milli-dini değerler işbirliğini esas alan bir ahlak eğitimi yurttaşlık eğitimi için bir araç olarak görülmüştür.

4. 2000 yılından itibaren uygulamaya geçen yeni Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile milli-dini değerler işbirliği korunmakla beraber evrenselliğe yönelmiş, hem yurtda hem de dünyada barış ve huzura katkı sağlayan bir ahlak eğitimi anlayışı benimsenmiştir.

5. 2000 yılına kadar sözü edilen derslerin program ve ders kitaplarında değer öğretimi konusunda genellikle dışarıdan buyurucu ahlaki telkin yöntemi benimsenmiş, 2000 yılından sonra ise değer öğretimi, öğrencinin kendi değerlerine kendisinin ulaşması için fırsatlar oluşturma süreci olarak görülmüştür.

6. 2000 yılına kadar söz konusu derslerin program ve ders kitaplarında ilmiyal öğretimi yaklaşımı korunarak din merkezli bir ahlak öğretimi yaklaşımı benimsenmiş ve uygulanmıştır. 2000 yılından sonra ise iman-ibadet-ahlak konularının bütünlüğü vurgulanarak ve iman ve ibadetle ilgili konuların ahlak eğitimine olabilecek katkısı her fırsatta gösterilerek ahlak merkezli bir din öğretimi anlayışı benimsenmiş ve uygulanmıştır.

7. Söz konusu derslerin 2000 yılından önceki program ve ders kitaplarında ahlak eğitimi konusunda Davranışçı Eğitim Yaklaşım esas alınırken 2000 yılından sonra Bilişsel ve Yapılandırmacı eğitim yaklaşımları esas alınmıştır.

Bu tez ile Cumhuriyet dönemi örgün eğitim kurumlarında yer verilen ahlak eğitimi ve öğretimi konusunda -belirlenen dersler çerçevesinde- genel bir araştırma yapıldı. Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında uygulanan ahlak eğitim ve öğretimi hakkında özel alan araştırmaları ve betimsel çalışmaların yapılması önemlidir.

KAYNAKÇA

AFETİNAN, Ayşe, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

AKBAŞ, Oktay, “Değer Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar”, *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (4-5. Sınıflar) Öğretim Programı*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2005.

....., *Türk Milli Eğitim Sisteminin Dyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretimi Bilim Dalı, Ankara 2004.

AKGÜL, Mehmet-Ramazan Yıldırım vd. , *İlköğretim 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 2007.

....., *İlköğretim 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 2007.

....., *İlköğretim 6. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 2007.

....., *İlköğretim 7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 2007.

....., *İlköğretim 8. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 2007.

AKGÜL, Mehmet-Ahmet Kaba vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 10. Sınıf*, Dördüncü Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 2009.

....., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 12. Sınıf*, İkinci Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 2009.

AKSEKİLİ, Ahmed Hamdi, *Ahlak Dersleri*, Ankara 1340-42.

AKYÜZ, Yahya, “Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi”, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

....., *Türk Eğitim Tarihi*, 8. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.

ALGÜL, Hüseyin, Osman Çetin, Mustafa Öcal, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 6*, Altın Kitaplar, İstanbul 1999.

ALTAŞ, Nurullah, *Gençlik Dönemi Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2004.

....., “Türkiye’de Örgün Eğitimde Dinin Yeri”, *Marife Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2002.

ALVES, Colin, “Niçin Din Eğitimi”, çev. Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı 33, Mart-Nisan 1992.

ANAYASA, Yasa Yayınları, İstanbul 1976.

ARAR, İsmail, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak, İstanbul 1968.

ARİSTOTELES, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınları, Ankara 1998.

AŞIKOĞLU, Nevzat, “Eğitimin Bütünlüğü İçinde Din Öğretimi ve Öğretim Programları Üzerine”, *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı*, Bildiri ve Tartışmalar, 7-9 Nisan 2005, İnönü Üniversitesi Matbaası, Malatya 2005.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, Hazırlayan Nimet Unan, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.

....., *Atatürk Diyor ki*, Derleyen: Mustafa Baydar, Varlık Yayınları, İstanbul 1951.

Atatürkçülük I. Kitap; Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 2001.

ATAYİĞİT, Ali, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

ATEŞ, Süleyman, Orhan Karmış, Süleyman Hayri Bolay, *Din Bilgisi Lise 3*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976.

AYDIN, İnyet, *Eğitim ve Öğretimde Etik*, Pegema Yayınları, Ankara 2003.

AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, 8. Baskı, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1999.

....., *Liseler İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi III*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997.

....., *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

- AYDIN, Mehmet Zeki, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelmesi Yöntemi*, 2. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2005.
- AYHAN, Halis, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- AYVERDİ, Sâmîha, *Milli Kültür Mes’eleleri ve Maarif Davamız*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006.
- BACANLI, Hasan, *Duyuşsal Davranış Eğitimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2006.
- BALCI, Mahmut-Hüseyin Paça vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 11. Sınıf*, 4. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 2009.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, *Pedagojide İhtilal*, Anadolu Matbaası, İstanbul 1964.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yayınevi, Ankara 1997.
- BAŞCI, Vahdettin, “İnsaniliğin” Oluşumunda Dinin Rolü”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 33, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2001.
- BAYMUR, Feriha, *Genel Psikoloji*, 6. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 1984.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- Beşinci Milli Eğitim Şurası (5-14 Şubat 1953)*, Milli Eğitim Basımevi (Tıpkı Basım), İstanbul 1991.
- BİLGİN, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara 1998.
--Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Gün Yayıncılık, Ankara 1999.
-, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999.
-, *Liselerde Din Bilgisi Eğitiminin Bugünkü Durumu*, 50 yıl, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
-, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşioğlu Yayınevi, Ankara 1982.
-, *Eğitim ve Öğretim Üzerine Yazılar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.

- BOLAY, S. Hayri, “Değerlerimiz ve Günlük Hayat”, *Değerler Eğitim Merkezi Dergi*, Sayı 1.
- BUYRUKÇU, Ramazan, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimine Etkisi”, *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, 26-27 Mayıs 2001 Adapazarı, Değişim Yayınları İstanbul 2002.
- BÜYÜKDÜVENCİ, Sabri, “Eğitimde Gizil Faktörlerin Gücü”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 7, Mart 1993.
- CANKAT, Süheyla, *Ortaokullar İçin Ahlak Dersi Orta-I*, Pars Matbaacılık, Ankara 1976.
- CARREL, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Yunus Ender, Hayat Yayıncılık, İstanbul 1997.
- CEBECİ, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi, Bursa 2002.
-, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.
-, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.
-, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa, Bursa 2001.
-, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınevi, Bursa 2001.
- CHP Programı*, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935.
- CİCİOĞLU, Hasan, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Orta öğretim-Tarihi Gelişim*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.
- Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri I*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1946.
- Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitim İle İlgili Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1947.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1973.
- ÇİLELİ, Meral, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, V Yayınları, Ankara 1986.
- DAĞLI, Nuran-Belma Aktürk (Hazırlayan), *Hükümetler ve Programları*, Cilt I-III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1988.

- DEMİR, Ömer, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992.
- DEMİREL, Özcan, *Eğitimde Program Geliştirme*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2004.
- DEWEY, John, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği, Ankara 1939.
- DİLAVER, Hasan Hüseyin, Abdulgaffar Gündeşli, Hakkı Şirin, *İlköğretim Okulları için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7*, Gün Yayıncılık, Ankara 1997.
- Din Dersleri (İlkokul Dördüncü Sınıf)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949.
- Din Dersleri II, (İlkokul 5)*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- Din Dersleri II, Yirmi Beşinci Basılış*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- DOĞAN, Recai, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (28-30 Mart 2001 İstanbul)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2003.
- DOĞAN, Recai, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999.
-, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim – Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXVIII, Ankara 1998.
-, *İslamcuların Eğitim Öğretim Görüşleri*, Ankara 1999.
-, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXVII, Ankara 1998.
--Cemal Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, 2. Baskı, Pegema Yayıncılık, Ankara 2003.
--Cemal Tosun, *İlköğretim 6., 7. Ve 8. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2003.
- DOĞANAY, Ahmet, “Değerler Eğitimi”, *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi* (Edt. Cemil Öztürk) Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006.
- Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası*, (Tıpkı Basım) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.
- DURAN, İbrahim vd., *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Bilgisi I*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1978.

-, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Bilgisi II*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1978.
- DURKHEİM, Emile, *Ahlak Eğitimi*, çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, 2004.
- DURMUŞ, Alparslan, *Karakter Eğitiminde Çevre İmkânları*, Değerler ve Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumu 26-28 Kasım 2004, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2007.
- EKŞİ, Ahmet-Ramazan Yıldırım vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 9. Sınıf*, Dördüncü Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 2009.
- EKŞİ, Halil, “Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu, Ankara 2002.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- ERGÜN, Mustafa, “20.Yüzyılın Başlarında Türk Eğitiminin Amaçları Konusundaki Tartışmalara Mukayeseli Bir Bakış”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 20, 1986.
-, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, Ocak Yayınları, Ankara 1994
- ERTUNÇ, Ahmet Cemil, *Cumhuriyetin Tarihi*, 3. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 2005.
- ERTÜRK, Selahattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, 3. Baskı, Ankara 1978.
- EŞSİZ, Muhittin, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları ve Uygulama Örneği (Ankara Modeli)*, Din Öğretim Genel Müdürlüğü Hizmet İçi Eğitim Dizisi 2, MEB Yayınları, İstanbul 2001.
- ETAN, Akın, “Kişilik ve Eğitim”, *Yüzyulumuzda İnsan Felsefesi*, Hazırlayan İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997.
- FROMM, Erich, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükan, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.
- GEÇTAN, Engin, *İnsan Olmak*, 18. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
- GÖKALP, Ziya, “Ahlak Buhranı”, *Yeni Mecmua*, I, (1918).
-, “Dine Doğru”, *Küçük Mecmua*, Sayı 3.
-, “Eğitim ve Hars”, *Yeni Mecmua*, 13 Temmuz 1918, Sayı 52.
-, *Türk Ahlakı*, Toker Yayınları, İstanbul 2005.
-, *Türk Terbiyesi*, Toker Yayınları, İstanbul 2005.

- GÖKBULUT, Hasan-Ömer Öcal, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 4*, Bilim ve Kültür Yayınları, Ankara 2004.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin, *Zulmetten Nura*, Hazırlayan Musa Alak, 2. Baskı, Furkan Yayınları, İstanbul 1998.
- GÜNDÜZ, İrfan-Sıtkı Abdullahoğlu vd., *İlköğretim 8 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, Erdem Yayınları, İstanbul 1997.
- GÜNEY, Dursun, *Din Dersleri, Ortaokul I*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1960.
- GÜNGÖR, Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar (Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme)*, 1. Basım, Ötüken Yayınları, , Amsterdam 1993.
-, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye’nin Kültür Politikası”, *Türk Milli Eğitiminin Dünü Bugünü ve Geleceği 1*, Ülkü-Bir Yayınları, no 3, İstanbul 1979.
- HASGÜR, İbrahim, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim Politikalarının Temel Özellikleri”, *Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Van 1994.
- HÖKELEKLİ, Hayati, “Gençlik ve Din”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu, Ankara 2002.
- Hükümet Programı*, Başbakan A. Mesut Yılmaz, 30 Haziran 1991, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.
- Hükümet Programı*, 25. Kasım 1991, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.
52. *Hükümet Programı*, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 37, Yasama Yılı 2, 119. Birleşim, 30.06.1993.
53. *Hükümet Programı* 7 Mart 1996, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1996.
54. *Hükümet Programı*, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Cilt 7, Yasama Yılı 1, 70. Birleşim, 03.07.1996.
55. *Hükümet Programı*, 7 Temmuz 1997, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1997.
58. *Hükümet Programı*, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp58.htm>.
60. *Hükümet Programı*, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp60.htm>.
- İBRAHİM HİLMİ, *Köy Çocuklarına Din Dersi*, (Köy Mektepleri 3. Sınıf), Hilmi Kütüphanesi, İstanbul 1933-34.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı, Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, Matbaai, Amire, İstanbul 1340 (1924).

İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, İkinci Tab', Devlet Matbaası, İstanbul 1927.

İlk Mektep Müfredat Programı (1930), Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

İlkokul Programı (1936), Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, Ankara 1936.

İlkokul Programı (1948), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948.

İlkokul Programı, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Maarif Basımevi, İstanbul 1956.

İlkokul Programı, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Maarif Basımevi, İstanbul 1957.

İlkokul Programı, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Maarif Basımevi, İstanbul 1958.

İlkokul Programı, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Maarif Basımevi, İstanbul 1962.

İlkokul Programı (1968), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5, (Komisyon), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2003.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2002.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7, Komisyon, Milli Eğitimi Basımevi, İstanbul 2002.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2003.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Kılavuzu 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Kılavuzu 5, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Kılavuzu 6, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Kılavuzu 7, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Kılavuzu 8, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

İlköğretim Okulu Ders Programları, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı 6-7-8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000.

İNÖNÜ, İsmet, *İsmet İnönü'nün Vecizeleri*, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul 1941.

....., *İsmet İnönü'nün Maarife Ait Direktifleri*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği, Ankara 1939.

JASCHKE, Gotthard, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, 7. Basım, Evrim Yayınları, İstanbul 1988.

KANAD, Halil Fikret, *Milliyet İdeali ve Topyekân Milli Terbiye*, Ankara 1942.

KANT, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1995.

....., *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İ. Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

KAPLAN, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

KARAKTER Maddesi:

<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=karakter&ayn=tam>.

KARASAR, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 15. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2005.

KAYA, Yahya Kemal, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, *Politika- Eğitim- Kalkınma*, Nüve Matbaası, Ankara 1974.

KAZANCI, Osman, *Eğitim Psikolojisi*, "Kuram ve İlkelerden Uygulamaya", Kazancı Hukuk Yayıncılık, No: 67, Ankara 1989.

KILIÇ, Recep, *Ahlakın Dini Temeli*, 5. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005.

....., "Ahlakı Temellendirme Problemi", *Felsefe Dünyası*, Sayı 8, Temmuz 1993.

-, “Din Öğretiminin Felsefi Boyutu”, *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı*, Bildiri ve Tartışmalar 7-9 Nisan 2005, İnönü Üniversitesi Matbaası, Malatya 2005.
-, “Felsefe ve Ahlak İlişkisi”, *Din ve Ahlak Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları No: 10, Ankara 2006
- KİLİ, Suna, *Türk Devrim Tarihi III*, Çağdaş Matbaacılık, 2000.
- KOÇER, H. Ali-Halil Karlık-Vehbi Gübe, *İlkokullar İçin Ahlak Dersleri 4*, Koçer Yayınları, Ankara 1978.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- KOÇYİĞİT, Talat-İsmail Cerrahoğlu-Mücteba Uğur, *Din Bilgisi (Orta I)*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara 1976.
--İsmail Cerrahoğlu-Mücteba Uğur, *Din Bilgisi (Orta II)*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara 1976.
--İsmail Cerrahoğlu-Mücteba Uğur, *Din Bilgisi (Orta III)*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara 1976.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.
- KÖKNEL, Özcan, *Kişilik*, Altın Kitap Yayınları, Ankara 1985.
- Köy Mektepleri Müfredat Programı (1930)*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- Köy Mektepleri Müfredat Programı (1938)*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- KUÇURADİ, İonna, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
-, *Uludağ Konuşmaları Özgürlük Ahlak Kültür Kavramları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997.
- KULA, Naci, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu, Ankara 2002.
- KURAN,ERCÜMENT, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- KÜNG, Hans-Karl Josef Kuschel, *Evrensel Bir Ahlaka Doğru*, çev. Cemal Tosun-Nevzat Yaşar Aşıkoğlu-Recai Doğan, Gün Yayıncılık, Ankara 1995.

- LİPSON, Leslie, *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları*, çev. Jale Çam Yeşiltaş, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- Lise Müfredatı Programı*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Ankara 1987.
- Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 921, 17 Eylül 1956.
- MACLNTYRE, Alasdair, *Ethik'in Kısa Tarihi*, Paradigma, İstanbul 2001.
- MARDİN, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 5. Baskı, İletişim, İstanbul 1998.
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1474, 16 Ekim 1967.
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1475, 23 Ekim 1967.
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Sayı 2109, 29 Mart 1982.
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt 39, Sayı 1900, 27 Eylül 1976.
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Ekim 2000 2517.
12. *Milli Eğitim Şurası*, 18-22 Haziran 1988, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1989.
- MUALLİM ABDÜLBAKİ, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri*, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul 1930-31.
- MUALLİM MEHMEDOĞLU İHSAN, "Muallimler ve Cumhuriyet, (Sadrettin Bey'e Cevap)", *Son Telgraf*, No: 40, 26 Temmuz 1340-23 Zilhicce 1342.
- MUALLİM CEVDET, *Mektep ve Medrese*, Hazırlayan Erdoğan Erüz, Çınar Yayınları, İstanbul 1978.
- M. ALİ RIZA, *Cumhuriyet Mekteplerine Din Dersleri*, Türk Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1919-30.
- NARİN, Mehmet-İsmail Bayraktar, *İlkokul 5. Sınıf Ahlak Dersleri*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1976.
- OĞUZKAN, A. Ferhan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.
- OLGUN, İbrahim, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Dersleri I*, Bilgi Basımevi, Ankara 1970.
-, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Dersleri II*, Bilgi Basımevi, Ankara 1970.
- OKUR, Vural, *Lise ve Dengi Okullar İçin Ahlak Dersleri Lise II*, Eskin Matbaası, İstanbul 1975.
- OKUTAN, Ahmet, *Din Dersleri, Ortaokul II*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1959.

ONAT, Hasan, “Niçin Din Öğretimi”, *Uluslar Arası Din Eğitimi Sempozyumu* (20-21 Kasım 1997), Düzenleyenler: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 1997.

....., “Din Alanında Yeniden Yapılanma Üzerine”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Onuncu Milli Eğitim Şurası, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.

ÖNER, Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, İstanbul 1995.

....., “Niçin Din Öğretimi”, *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri* (8 10 Nisan 1988), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

ÖYMEN, Hıfzurrahman Raşit, “Cumhuriyet Eğitime Geçişte Atatürk’ün Etkisi”, *Belleten*, Cilt I, Sayı 20, Tük Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

ÖYMEN, Münir Raşit, *Bugünün Ahlak Terbiyesi Meseleleri*, Matbaacılık Okulu, İstanbul 1955.

ÖZ, Süleyman Nuri, *Türk Çocuğunun Ahlâk Eğitimi için Düşünceler*, Çeltüt Basımevi, İstanbul 1959.

ÖZALP, Reşat-Aydoğan Ataunal, “Milli Eğitim’de Kongreler ve Şuralar”, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Ankara 1983.

....., *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

ÖZLEM, Doğan, *Etik –Ahlak Felsefesi-*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2004.

ÖZMAN, Aylin, ‘İ.Hakkı Tonguç’, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları, Modernleşme Ve Batıcılık, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

ÖZTÜRK, Vedat, *Lise ve Dengi Okullar İçin Ahlak Dersleri I*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1975.

PAKDİL, Nevzat-A.Serdar Müftüoğlu, Üzeyir Gündüz, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, Kaya Matbaacılık, İstanbul 1995.

PARS, Vedide Baha,-Hüsnü Cırıtlı vd., *Eğitim Psikolojisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1954.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1966.

PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

- SADRETTİN CELAL, “Muallimler ve Cumhuriyet”, *Son Telgraf*, No. 37, 23 Temmuz 1340 - 20 Zihicce 1342.
-, “Terbiyenin Esasları”, *Son Telgraf*, No: 51, 6.
- SELÇUK, Mualla, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1997, Sayı 4.
-, “Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- SELÇUK, Ziya, *Gelişim ve Öğrenme*, 7. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2000.
- SENEMOĞLU, Nuray, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, Özsen Matbaası, Ankara 1998.
- SİNANOĞLU, Suat, *Türk Hümanizmi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- ŞEMİN, Refia, *Çocukta Ahlaki Davranış ve Ahlaki Yargı*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979.
- TEKİŞİK, Hüseyin Hüsnü-Niyazi Kahveci, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 4. Sınıf*, Tekişik Yayıncılık, Ankara 2000.
- Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlâk Dersleri Programı*, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1975.
- 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Alkın Kitapçılık, Ankara 1997.
- Türkiye Cumhuriyeti, *Temel Eğitim Programı*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1982.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarifi* (1940-1941), Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarifi* (1941-1942), Maarif Matbaası, İstanbul 1943.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği Birinci Maarif Şurası*, Maarif Vekâleti Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şurası*, (Tıpkı Basım) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, *Milli Eğitim Temel Kanunu*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1995.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *Bugünden Geleceğe Din Öğretimi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2003.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 9-10-11-12. Sınıflar) Öğretim Programı, Ankara 2005.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 4-5-6-7-8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2006.

Türkiye Milli Eğitim Milli Komisyonu Raporu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960
Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, Sayı 9406, 13 Eylül 1956.

Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Birliği Ahlak Terbiyesi Kongresi İlmî Heyet Raporu, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1951.

TONGUÇ, İsmail Hakkı, *Canlandırılacak Köy*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947.

TOSUN, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 3. Baskı, Pegema A Yayıncılık, Ankara 2005.

.....-Recai Doğan-Ayşe Korkmaz, *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4-8*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001.

TOZLU, Necmettin, “Eğitim Sistemimizin Şekillenmesinde Bir İdeoloji Olarak Batılılaşma Düşüncesinin Etkisi”, *Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi*, Van 1996.

“Törelleşmek” Maddesi:

<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=t%F6re&ayn=tam>.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, İstanbul 1952.

TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*, Türk Dünyası Vakfı, İstanbul 1988.

....., “Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler ve Cemaatleşme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyet’in 75. Yılına Armağan Özel Sayı, Ankara 1999.

ULUDAĞ, Süleyman,-Hayati Hökelekli-Enver Uysal, *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2*, Ülke Yayınları, İstanbul 2000.

UYSAL, Mevlüt-Reşid Alkan, *Ortaokullar İçin Ahlak Dersleri 2. Sınıf*, Görüş Yayınları, İstanbul 1975.

Üçüncü Milli Eğitim Şurası, (Tıpkı Basım) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.

- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Ahlak*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001.
-, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, Yersiz 2001.
- VAHAPOĞLU, Hidayet, *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1990.
- VARIŞ, Fatma, *Eğitimde Program Geliştirme: Teori ve Teknikler*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 157, Ankara 1976.
- YAVUZ, Kerim, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana 1998.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya “Din Eğitimi ve Din Öğretimi”, *Tasvir Gazetesi*, 20 Mart 1948.
- YUSUF ZİYA, *Dinimiz* (İlkokul 5. sınıf), Amedi Matbaası, İstanbul 1929.
- YÜCEL, Hasan Âli, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
-, *Türkiye’de Ortaöğretim*, Birinci Basım, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

EKLER LİSTESİ

EK 1: 1924 İLKOKUL KUR'AN-I KERİM VE DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMI

EK 2: 1924 LİSE BİRİNCİ DEVRE (ORTAOKUL) DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMI

EK 3: 1926 İLK MEKTEP DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMI

EK 4: 1930 İLKMEKTEP DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMI (ŞEHİR İLKOKULLARI)

EK 5: 1930 İLKMEKTEP DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMI (KÖY İLKOKULLARI)

EK 6: 1948 İLKOKUL DİN DERSLERİ MÜFREDATI

EK 7: 1968 İLKOKUL DİN BİLGİSİ PROGRAMI

EK 8: 1956 ORTAOKULLAR VE BUNLARA MUADİL DİĞER OKULLAR İÇİN DİN DERSLERİ PROGRAMI

EK 9: 1968 LİSE VE BUNLARA MUADİL ÖĞRETİM KURUMLARI İLE LİSE DERESESİNDEKİ DİN DERSİ PROGRAMI

EK 10: 1976 ORTAOKUL DİN BİLGİSİ PROGRAMI

EK 11: 1976 LİSE DİN BİLGİSİ PROGRAMI

EK 12: 1974 İLK VE ORTA ÖĞRETİMDE AHLÂK DERSLERİ PROGRAMI

EK 13: 1982- 1992 İLKÖĞRETİM VE ORTA ÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ PROGRAMI

EK 14: 2000 İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ PROGRAMI

EK 15: 2005 LİSE DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ PROGRAMI

EK 16: 2007 İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ PROGRAMI

EKLER

1924 İLKOKUL KUR'AN-I KERİM VE DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMI⁸¹⁰

İkinci Sınıf (Haftada İki Ders)

Bu sınıfta Kur'an-ı Kerim Elibâsı gösterildikten sonra Kur'an-ı Kerim tedrisine başlanacak ve amme cüzüne devam olunacaktır. Muallim, bu derslerde münasebet düştükçe Hazreti Peygamberin menakıb-ı seniyyesini izah ederek İslam muhabbetini çocukların kalbinde yaşatacaktır.

Üçüncü Sınıf (Haftada İki Ders)

Bu sınıftaki din dersleri de Kur'an-ı Kerim'e tahsis olunacak ve bu esnada muallim münasebet düştükçe Hazreti Peygamberin ve Ashab-ı kiramın ulvî menkıbelerini izah edecektir.

Dördüncü Sınıf (Haftada İki Ders)

Bu sınıfta da Kur'an-ı Kerim tilavetine devam olunacak ve muallim düştükçe İslam'ın şartlarını ve iman edilmesi farz olan dini meseleleri izah edecek ve Hazreti fahri alem ile diğer peygamberlerin menkıbelerini anlatacaktır. Bu sınıfta namaz sûrelerinden bazıları ezberletilir ve amelî olarak nasıl abdest alınacağı ve nasıl namaz kılınacağı öğretilir.

Beşinci Sınıf (Haftada İki Ders)

Bu sınıfta Kur'an-ı Kerim tilavetine devam olunacak ve talebenin abdest ve namaz hakkındaki malumatı takviye edilecektir. Oruç nasıl tutulur, hacca nasıl gidilir (mücmelen) izah edilecektir.

Ek: 1

⁸¹⁰ *İlk Mektepleri Müfredat Programı*, Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340 (1924), s. 13-14; *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, T.C. Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1341 (1925), s. 13-14

1924 LİSE BİRİNCİ DEVRE (ORTAOKUL) DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMI

Lise Birinci Devre Birinci Sınıf Müfredat Programı⁸¹¹

Din Dersleri (İman ve İbadet) (Birinci Sene Haftada Bir Ders) (1924-1926)

I. Mebâni-i İslam

1. Efal-i Mükellefin

II. Taharet

(Abdestin şartı. Abdestin sıfatı. Abdestin farz ve sünnetleri. Abdestin müstehapları. Abdesti bozan şeyler. Abdestteki faziletler. Gusül (boy bdesti) guslün farzları. Teyemmümün tarifi ve farzları.)

III. Namaz

(Aksam-ı Salât. Farz olan namazların vakitleri. Farz olan rekatları, sünnet-i müekke ve gayri müekke. Ezan ve kamet. Evkat-ı mekruhe. Namazın şartları. Namazın erkânı. Namazı bozanlar. Cemaatle namazın hükmü namazda imama iktida ve muktedinin ahvali. Vitir namazı. Kunut duası. Teravih. Namazın keyfiyeti. Cuma namazı. Hutbe. Bayram namazları. Namazın hikmet-i meşruiyeti. Cenaze namazı)

IV. Oruç

(Orucun aksamı. Ramazan orucunun rüknü. Orucun hükmü. Orucun hikmet-i meşruiyeti. Orucu bozan haller ve bozmayan haller. Fidyeye savmın ahkamı. Nezrin tarifi ve sıhhatinin şartları. Nezrin ahkamı.

V. Hac

(Haccın sebebi. Haccın vacip olmağının şartları. Haccın edasının olmağının şartları. Haccın sıhhatinin şartları. Hacc-ı Ekber ve esgar. Haccın envai. Haccın hikmet-i meşruiyeti. Haccın farzları. Haccın keyfiyeti. Kurbanın tarifi, Kurban kesmenin sebep-i vücubu. Kurban kesmenin vücubunun şartları ve rüknü. Kurban kesmenin hükmü.

VI. Zekât

(Tarifi. Zekâtın hikmet-i meşruiyeti. Hacet-i asliye. Nisabın aksamı. Zekâtın asl-ı vücubu. Zekât vermekte efdal olan tarik. Zekât verilecek olan mahalde efdal olan kimseler. Fitrenin sebep-i vücubu. Sınıfı. Cinsi, miktarı.)

VII. İbadetlerdeki müşterek faziletler

⁸¹¹ 1924 Lise Birinci Devre Birinci Sınıf Din Derslerinin programı müfredata uygun olarak Yusuf Ziya (Yörükân) tarafından yazılan Din Dersleri İman ve İbadet adlı kitaptan tespit edilmiştir. Yusuf Ziya (Darulfünun İlahiyat Fakültesi Muallimlerinden ve İstanbul Kız Muallimi Mektebi Din Dersleri Muallimi) Din Dersleri İman ve İbadet (Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesinin mütehasıs komisyonun 11 Ağustos 1926 tarih ve 1285 numaralı kararıyla liseler ile muallim mekteplere kabul olunmuştur.) Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1926. Ayrıca bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Din Dersleri (Lise Birinci Devre Birinci Sınıf) Tabir ve Naşiri: İbrahim Hilmi, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul 1341.*

Lise Birinci Devre İkinci sınıf Müfredat Programı⁸¹²

Din Desleri (Peygamberimiz) (İkinci Sene Haftada Bir Ders) (1924-1926)

I. Peygamberimiz

(Peygamberimizin yaşadığı muhit ve mensub olduğu aile. Peygamberimizin vilâdeti (çocukluğu ve gençliği)

II. Risalet ve Nübüvvet Peygamberi Mekke Devri

(İlk Müslümanlar. Alenen davet. İlk hicret. Alenen ibadet. Mahsuniyet devri. (Müslümanlığa karşı hareketler). Senetü'l-Hüzün. Taif seyahati. Mekke devrinin son seneleri. Medinelilerle teması. İslam'da ilk mürşit. Mekke'de İslamların son günleri. Hicret Mekke devrinin hitamı.

III. Medine Devri

(Medine'nin ilk günleri. Müslümanlar düşman karşısında. İslam'ın kâbâil arasında intişarı. Arabistan haricinde İslam'ın intişarı. Hudeybiye muhasalasının semereleri. İslam mürşitleri. Kâbâilin İslam olmak için müracatları.

EK:2

⁸¹² 1924 Lise birinci devre ikinci sınıf Din Dersleri müfredatı programa uygun olarak yine Yusuf Ziya tarafından yazılan Din Dersleri Peygamberimiz adlı kitaptan tespit edilmiştir. Yusuf Ziya (Yörükân) (Darulfünun muallimlerinden ve Kız muallim Mektebi Din dersleri muallimi) *Din Dersleri Peygamberimiz*, (Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye dairesi ve mütehasıs komisyonununun 1528 numaralı ve 29/8/26 tarihli kararıyla liselerle muallim mektepleri için kabul olunmuştur.) Birinci Tab'. Kanaat Kütüphanesi Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1926.

1926 İLK MEKTEP DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMI⁸¹³

3.Sınıf⁸¹⁴

(Haftada 1. Ders)

Camii: Camide niçin toplanılır?

Müezzinin vazifesi nedir? Bayramlarda ne yapılır?

Camide toplanan insanların, bayramda birbirlerini tebrik edenlerin müşterek surette inandıkları şeyler: Allah, Peygamber, İman, İslam dini.

Bugünkü Türklerin Dini: İslam dini, İslam imanı, İman düsturu: “Lâ ilâhe illallah Muhammedun rasulullah.”

İslam dinini insanlar öğreten zat: Hazreti Peygamber. Hazreti Muhammed’in hayatı ve ahlâkı (muhtasar ir surette yalnız tarihi hakikatler söylenecek, çocukları alakadar etmeyen tafsilattan sarf-ı nazar edilecektir. Mucizelerde harikulade menkıbelerden bahs olunmayacaktır.)

Allah’a İman: Allah müminlerin kalplerinde yaşayan ulvi bir varlıktır. Allah büyük kudret-i fatıradır. Allah sevgisi bütün ibadetlerin başı ve en büyüğüdür. Allah’ı bize tanıtan peygamberdir. Allah zaman ve mekândan münezzehtir.

4. Sınıf⁸¹⁵

(Haftada 1 Ders)

İslam Dininin Esasları:

Kimsenin dinine, itikadına, işine karışmamak: İslâm dininde her şahıs kendi itikadından ve kendi işinden mesuldür. Başkalarının imanına karışmaya kimsenin hakkı yoktur.

Hayırlı insan olmak: İslâm dininde herkes hayır işlemekle mükelleftir. Ahlâk emrettiğini İslam dini de emreder. Ahlakın fena gördüğünü İslamlık da fena görür. Kendi nefesine, başkalarına, memleketine, vatanına hayrı olmayan insanları İslamlık takbih eder.

Çalışmak: İslâm dininde say’ asıldır. İnsan ancak say’i ile insan olur. Tembellik, miskinlik İslam dininde memnudur.

İslam dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir: Aklın gösterdiği her çareye başvurmadan tevekkül edenler daima mahrumiyete uğrarlar. Böyle tevekkül İslâm dinince makbul değildir.

İslam dininde şükür asıldır: Hakikî Müslüman çalışır, her türlü tedbire sarılır ve neticede asıl olduğu muvaffakiyet için şükreder. Hiçbir şey yapmadan tembel tembel dua ederek her nimeti Allah’tan beklemek İslâm şiarı değildir.

İslamlık hüsn-i muaşeret demektir:

İslamlar hayır işlemekle ve her türlü fenalıklardan çekinmekle mükelleftir. İslamlıkta teâvun ve tesanüt en büyük esaslardan biridir. Zenginler fakirlere, kaviler acizlere yardım ile mükelleftir.

⁸¹³ İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), İkinci Tab’, Devle Matbaası, İstanbul 1927, s. 46-49.

⁸¹⁴ 3. Sınıf İlk Mektep Din Dersi kitabı, Yusuf Ziya Yörükân tarafından müfredata uygun olarak yazılmıştır. Bkz. *İslam Dini* (Maarif Vekaleti Celilesi Milli Talim ve Terbiye Dairesinin 13/8/27 tarih ve 120 numaralı kararıyla ilk mekteplere kabul olunmuştur.) Üçüncü sınıf-Birinci kitap, Muharriri: İstanbul Darulfünunu İlahiyat Fakültesi muallimlerinden ve Kız Muallim Mektebi Din Dersleri muallimi Yusuf Ziya (Yörükân), Naşiri: Kanaat Kütüphanesi, Letafet Matbaası, İstanbul 1927.

⁸¹⁵ 4. Sınıf İlk Mektep Din Dersi kitabı Yusuf Ziya (Yörükân) tarafından müfredata uygun olarak yazılmıştır. Bkz. *İslam Dini*, (Maarif Vekaleti Celilesi Milli Talim ve Terbiye Dairesinin 13/8/27 tarih ve 120 numaralı kararıyla ilk mekteplere kabul olunmuştur.) Dördüncü sınıf-İkinci Kitap, Muharriri: İstanbul Darulfünunu İlahiyat Fakültesi muallimlerinden ve Kız Muallim Mektebi Din Dersleri muallimi Yusuf Ziya (Yörükân), Naşiri: Kanaat Kütüphanesi, Letafet Matbaası, İstanbul 1927.

İslamlık taassubu meneder: Körü körüne adetlere bağlanan, terakkiye düşman olan insanlara müteassıb denir. Taassub hayatın medeniyetin en büyük düşmanıdır. İslam dini taassubu meneder.

Din sahtekâhına riyâ namı verilir: Riyâkârlık en büyük ahlâksızlıktır. Riyakâr olan Müslüman değildir.

5. Sınıf⁸¹⁶

(Haftada 1Ders)

İslam dininde akıl her şeyin fevkindedir: Aklın kabul etmediğini din kabul edemez. Batıl, manasız şeylere itikat, İslâm dininde memnudur.

Dünya işlerini milletin iradesi ile vaz' edilen kanunlar tayin eder. Beşerî muamelat bu kanunlara tabidir. Bu muamelelerin dinle alakası yoktur. Beşerî işlerde akıl ile ilim hâkimdir. İslâm dini dünyevî işlerde aklın ve ilmin hâkimiyetini kabul eder.

İslâm dininde Allah ile kul arasında vasıta yoktur: Müslüman Allah'ına bizzat ibadet eder. İslam'da din rüesası yoktur. Çünkü din nazarında bütün Müslümanlar müsavidir. Allah indinde hiçbir Müslümanın faziletinden başka bir sebeple diğerlerinden fazla bir mevkii yoktur.

Türklerden ve Araplardan başka İslâm dinine salık olan milletler de vardır: İranlılar, Afganlılar, Cavahlılar, Hindlilerin ve Çinlilerin bir kısmı; Afrika ehalesinin çoğu Müslümandır. Müslüman milletler arasında maddeten ve manen en müterakki olan Türk milletidir. İslamlık yalnız Araplara mahsus olmadığından her millet Allah'ına kendi diliyle hitap eder. Şükür dualarını kendi lisaniyle eda eder ise daha kalbî ve samimi olacağı cihetle tesiri daha ziyade olur.

(Münasib zamanlarda talebeye Kur'an-ı Kerim'den müntehab ayetler okutturulacaktır.)

EK: 3

⁸¹⁶ 5. Sınıf İlk Mektep Din Dersi kitabı yine Yusuf Ziya (Yörükan) tarafından müfredata uygun olarak yazılmıştır. Bkz. *İslam Dini*, (Maarif Vekaleti Celilesi Milli Talim ve Terbiye Dairesinin 13/8/27 tarih ve 120 numaralı kararıyla ilk mekteplere kabul olunmuştur.) Beşinci Sınıf-İkinci Kitap, Muharriri: İstanbul Darulfünunu İlâhiyat Fakültesi muallimlerinden ve Kız Muallim Mektebi Din Dersleri muallimi Yusuf Ziya (Yörükan), Naşiri: Kanaat Kütüphanesi, Letafet Matbaası, İstanbul 1927.

1930 İLKMEKTEP DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMI (ŞEHİR İLKOKULLARI)⁸¹⁷

[5 inci sınıf talebesinden ebeveyni arzu edenlere, program haricinde olarak, haftada yarım saat konferans tarzında verilir.]

İslam Dininin Esasları:

Kimsenin dinine, itikadına, işine karışmamak: İslâm dininde her şahıs kendi itikadından ve kendi işinden mesuldür. Başkalarının imanına karışmaya kimsenin hakkı yoktur.

Hayırlı insan olmak: İslâm dininde herkes hayır işlemekle mükelleftir. Ahlâkın emrettiğini İslam dini de emreder. Ahlâkın fena gördüğünü İslamlık da fena görür. Kendi nefesine, başkalarına, memleketine, vatanına hayrı olmayan insanları İslamlık takbih eder.

Çalışmak: İslâm dininde say' asıldır. İnsan ancak say'i le insan olur. Tembellik, miskinlik İslam dininde memnudur.

İslam dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir: Aklın gösterdiği her çareye başvurmadan tevekkül edenler daima mahrumiyete uğrarlar. Böyle tevekkül İslâm dinince makbul değildir.

İslam dininde şükür asıldır: Hakikî Müslüman çalışır, her türlü tedbire sarılır ve neticede asıl olduğu muvaffakiyet için şükreder. Hiçbir şey yapmadan tembel tembel dua ederek her nimeti Allah'tan beklemek İslâm şiarı değildir.

İslamlık hüsn-i muâşeret demektir: İslamlar hayır işlemekle ve her türlü fenalıklardan çekinmekle mükelleftir. İslamlıkta teâvun ve tesanüt en büyük esaslardan biridir. Zenginler fakirlere, kaviler acizlere yardım ile mükelleftir.

İslamlık taassubu meneder: Körü körüne adetlere bağlanan, terakkiye düşman olan insanlara müteassıb denir. Taassub hayatın medeniyetin en büyük düşmanıdır. İslam dini taassubu meneder.

Din sahtekârlığa riyâ namı verilir: Riyâkârlık en büyük ahlâksızlıktır. Riyâkâr olan Müslüman değildir.

İslam dininde akıl her şeyin fevkindedir: Aklın kabul etmediğini din kabul edemez. Batıl, manasız şeylere itikat, İslâm dininde memnudur.

Dünya işlerini milletin iradesi ile vaz' edilen kanunlar tayin eder. Beşerî muamelat bu kanunlara tabidir. Bu muamelelerin dinle alakası yoktur. Beşerî işlerde akıl ile ilim hâkimdir. İslâm dini dünyevî işlerde aklın ve ilmin hâkimiyetini kabul eder.

İslâm dininde Allah ile kul arasında vasıta yoktur: Müslüman Allah'ına bizzat ibadet eder. İslam'da din rüesası yoktur. Çünkü din nazarında bütün Müslümanlar müsavidir. Allah indinde hiçbir Müslümanın faziletinden başka bir sebeple diğerlerinden fazla bir mevki yoktur.

Türklerden ve Araplardan başka İslâm dinine salık olan milletler de vardır: İranlılar, Afganlılar, Cavalılar, Hindlilerin ve Çinlilerin bir kısmı; Afrika ehalisinin çoğu Müslümandır. Müslüman milletler arasında maddeten ve manen en müterakki olan Türk milletidir. İslamlık yalnız Araplara mahsus olmadığından her millet Allah'ına kendi diliyle hitap eder. Şükür dualarını kendi lisaniyle eda eder ise daha kalbî ve samimi olacağı cihetle tesiri daha ziyade olur.

EK: 4

⁸¹⁷ İlk Mektep Müfredat Programı (1930), Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. 229-231.

1930 İLKMEKTEP DİN DERSLERİ MÜFREDAT PROGRAMI (KÖY İLKOKULLARI)⁸¹⁸ (3 üncü sınıfta Perşembe günleri 1 ders)

Camii: Camide niçin toplanılır?

Bayramlarda ne yapılır?

Camide toplanan insanların, bayramda birbirlerini tebrik edenlerin müşterek surette inandıkları şeyler: Allah, Peygamber, İman, İslam dini.

Bugünkü Türklerin Dini: İslam dini, İslam imanı, İmanın düsturu: “Lâ ilâhe illallah Muhammedun rasulullah.” Bunun Türkçesi

İslam dinini insanlar öğreten zat: Hazreti Peygamber. Hazreti Muhammed’in hayatı ve ahlâkı (muhtasar bir surette yalnız tarihi hakikatler söylenecek, çocukları alakadar etmeyen tafsilattan sarf-ı nazar edilecektir. Mucizelerde harikulade menkıbelerden bahs olunmayacaktır.)

Allah’a İman: Allah müminlerin kalplerinde yaşayan ulvi bir varlıktır. Allah büyük kudret-i fatradır. Allah sevgisi bütün ibadetlerin başı ve en büyüğüdür. Allah’ı bize tanıtan peygamberdir. Allah zaman ve mekândan münezzehtir.

İslam Dininin Esasları:

Kimsenin dinine, itikadına, işine karışmamak: İslâm dininde her şahıs kendi itikadından ve kendi işinden mesuldür. Başkalarının imanına karışmaya kimsenin hakkı yoktur.

Hayırlı insan olmak: İslâm dininde herkes hayır işlemekle mükelleftir. Ahlâk emrettiğini İslam dini de emreder. Ahlakın fena gördüğünü İslamlık da fena görür. Kendi nefesine, başkalarına, memleketine, vatanına hayrı olmayan insanları İslamlık takbih eder.

Çalışmak: İslâm dininde say’ asıldır. İnsan ancak say’i le insan olur. Tembellik, miskinlik İslam dininde memnudur.

İslam dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir: Aklın gösterdiği her çareye başvurmadan tevekkül edenler daima mahrumiyete uğrarlar. Böyle tevekkül İslâm dinince makbul değildir.

İslam dininde şükür asıldır: Hakikî Müslüman çalışır, her türlü tedbire sarılır ve neticede asıl olduğu muvaffakiyet için şükreder. Hiçbir şey yapmadan tembel tembel dua ederek her nimeti Allah’tan beklemek İslâm şiarı değildir.

İslamlık hüsn-i muaşeret demektir:

İslamlar hayır işlemekle ve her türlü fenalıklardan çekinmekle mükelleftir. İslamlıkta teâvün ve tesanüt en büyük esaslardan biridir. Zenginler fakirlere, kaviler acizlere yardım ile mükelleftir.

İslamlık taassubu meneder: Körü körüne adetlere bağlanan, terakkiye düşman olan insanlara müteassıb denir. Taassub hayatın medeniyetin en büyük düşmanıdır. İslam dini taassubu meneder.

Din sahtekâhlığına riyâ namı verilir: Riyâkârlık en büyük ahlâksızlıktır. Riyâkâr olan Müslüman değildir.

EK: 5

⁸¹⁸ Köy Mektepleri Müfredat Programı (1930), Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 74-77.

1948 İLKOKUL DİN DERSLERİ MÜFREDATI⁸¹⁹

*İlkokul dördüncü ve beşinci sınıf çağındaki çocuklardan velilerinin de muvafakati üzerine isteyenlere genel öğretim saatleri dışında okutulacak Din Dersleri Programı*⁸²⁰

(DÖRDÜNCÜ SINIF)

Din Dersleri Programı

BESMELE (Allah adı) ile başlarım

Ben Müslüman olarak doğdum, Müslümanım.

Sevgi

1. Ana, baba sevgisi, öğretmen sevgisi, millet ve yurt sevgisi, büyüğe saygı, küçüğe sevgi ve şefkat
2. En büyük sevgi: Allah sevgisi, Bizi, yeri, göğü her şeyi yaratan, besleyip büyüten Ulu Tanrı

Müslümanlık

1. Müslümanlığın ilk temeli: Lâilâhe illallah Muhammedun Rasulullah: Allah'tan Başka İlah yoktur, Muhammet Allah'ın peygamberidir.
2. Peygamber: Peygamber kime denir?
3. Peygamberimiz Hz. Muhammet (doğuşu, çocukluğu, yaşayışı, peygamberliği, hakseverliği)
4. İyi ve olgun insan örneği olarak Peygamberimiz Hazreti Muhammet
5. Peygamberimizin güzel sözlerinden seçmeler.

İslamda ahlâk

1. İyilik, güzellik, özü, sözü doğru olmak; eli ve dili ile kimseyi incitmek; sözlerinde, işlerinde, alışverişte, ölçme tartmada, çalışma ve kazanmada doğruluk; güvenilir kişi olmak, herkesle iyi geçinmek, yalan söylememek, verdiği sözden dönmek, kimsenin malına göz dikmemek, iftira etmemek, dedikodu yapmamak, başkalarının gizli hallerini araştırmamak, emanete hıyanet etmemek; üstünü başını temiz tutmak, sağlığını korumak, kötülüğe göz yummamak; yardımlaşmak.
2. Güzel ahlak hakkında peygamberimizin sözleri.
3. Ana, baba ile çocuğun karşılıklı hak ve ödevleri.
4. Kardeşlik ve kardeş sevgisi, kardeş, arkadaş ve komşu hakkı.
5. Millete, memlekete ve insanlara karşı ödevlerimiz.
6. Peygamberimizin mübarek sözleri

(BEŞİNCİ SINIF)

BESMELE (Allah adı) ile başlarım

İnanmak:

İman nedir, mümin kime derler? Münafık ne demektir? Peygamberimizin mübarek sözleri.

Müslümanın inandıkları (Amentüsü)

1. a) Allah'a
b) Allah'ın meleklerine,
c) Kitaplarına,
d) Peygamberlerine,
e) Ahiret gününe,
f) Kadere inanmak.
2. Müslüman Allah'a nasıl inanır? Bu inancın kıymeti ve bunu vereceği kalb rahatlığı.

⁸¹⁹ İlk Okul Programı, Maarif Vekâleti, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 299-302.

⁸²⁰ Din dersinin 1950 tarihinden itibaren program içine alınmasıyla beraber 1956 İlk Okul Programı kitabında bu kısım "İlkokul dördüncü ve beşinci sınıf çağındaki çocuklardan velilerinin de muvafakati üzerine isteyenlere okutulacak Din Bilgisi Programı" şeklinde değiştirilmiştir. Bkz. İlkokul Programı (1956), s. 299.

3. İslâm ve insan kardeşliği ve bunun önemi.

Meleklerle iman:

Melek ne demektir? Meleklerle nasıl iman ederiz? İçimizdeki bizi iyiliğe ve kötülüğe çağırın sesler

Allah'ın kitaplarına iman:

1. Kutsal kitap ne demektir?
2. Kur'an-ı Kerim nelerden bahseder? Kur'an'ın özelliği ve eşsizliği.
3. Bazı ayetlerin tercümesi.

Peygamberlere iman:

1. Peygamberin görevleri. Kur'an'da adı geçen peygamberlerden başlıcaları
2. Hazreti Muhammed'in (A. M.) Peygamberliği ve son peygamber oluşu. İlk Müslümanların din uğrunda çalışmaları.
3. Hazreti Ömer'in Müslüman oluşu ve Müslüman olmazdan evvelki hali. Kur'an'ın ruhlar üzerindeki tesiri.
4. Peygamberimizin Medine'ye göçü, (Hicret)

Ahiret gününe iman:

1. Ölüm nedir? Vatan ve millet için ölmek (şahadet)
2. Her müminin inandığı ahiret: (Hesap günü), iyiliğin ve kötülüğün açığa çıkacağı gün. Dünya ahiretin tarlasıdır. Bazı ayet ve hadislerin tercümesi.

Kadere inanmak:

1. Kaderin doğru manası.
2. İslam'da çalışmanın önemi. Herkes çalışmasına ve kendi kazancına bağlıdır. (Bununla ilgili âyet ve hadisler)

Allah'a karşı kulluk vazifelerimiz: (İbadet)

1. Farz, vacip, sünnet, helâl, haram.
2. İslam'ın beş şartı.
 - a) Kelime-i Şehadet (eşhedüenlailahe illallah ve eşhedü ene muhammeden abduhu ve resülühü (Türkçesiyle birlikte)
 - b) Namaz,
 - c) Zekât
 - d) Oruç,
 - e) Hac,
3. Namazın iç ve dış şartları, temizlik, abdest, beş vakit namaz; farz, vacip, sünnet namazlar. Cemaatle namaz, Cuma ve Bayram namazı, Namaz nasıl kılınır? İmam, müezzin, Hatip, Hutbe. Namazda okunacak sureler ve dualar
4. Zekât, zekât kimlere borçtur? Kimlere verilir? Hayır ve yardımseverlik. Zekâtın sosyal önemi.
5. Oruç, orucu bozan şeyler, yolculara, hastalara gösterilen kolaylıklar. Fitre, kurban, bunların sosyal önemi.
6. Hac, hac kimlere borçtur?

1968 İLKOKUL DİN BİLGİSİ PROGRAMI⁸²¹

4.Sınıf

Haftada 1 Saat

Besmele (Allah'ın Adı İle Başlarım)

Sevgi

1. Ana, baba sevgisi, öğretmen sevgisi, millet ve yurt sevgisi, büyüğe saygı, küçüğe sevgi ve şefkat gösterme
2. En büyük sevgi: Allah sevgisi, Bizi, yeri, göğü her şeyi yaratan, besleyip büyüten Ulu Tanrı

Müslümanlık

1. Müslümanlığın ilk temeli: "Lâilâhe illallah Muhammedun Rasulullah" demektir.Bu sözü söyleyen ve buna inanan Müslüman olur. Bu sözün anlamı şudur: "Allah'tan Başka İlah yoktur, Muhammet Allah'ın elçisidir."
2. Peygamber kime denir?
3. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in doğuşu, çocukluğu, yaşayışı, hakseverliği, peygamberliği.)
4. Hazret-i Muhammed'in iyi ve olgun insan örneği olarak incelenmesi.
5. Peygamberimizin güzel sözlerinden örnekler.

Huy Güzelliği

1. Müslümanlığın üstün insanlık olduğunu, ahlak ilkelerinin iyiliğe, doğruluğa, hoşgörülülüğe, güzelliğe dayandığını bilmek ve benimsemek.
- a. Elle dille, davranışlarla kimseyi incitmemek; herkesle iyi geçinmek; tembellik etmemek, dedikodu yapmamak, başkalarının gizli hallerini araştırmamak, herkese yarımda bulunmak, kin beslememek, kimseye iftira etmemek, kötülüğe göz yummamak; zayıfları, düşkünleri korumak, toplum için elbirliğine ve karşılıklı yardımlaşmaya ve dayanışmaya istekli olmak; başkalarının düşüncelerine, duygularına, inançlarına saygı göstermek; temizliğe, sağlığa dikkat etmek.
- b. Özü sözü bir olmak; sözlerinde, işlerinde, alışverişte, ölçme ve tartmada, çalışma ve kazanmada doğruluk, yalan söylememek, verdiği sözden dönmemek; kimsenin malına ve canına, hakkına göz dikmemek; emanete hıyanette bulunmamak.
- c. Ruh ve ahlak güzelliğini elde etmeye çalışmak, buna ulaşabilmek için nefisle mücadele etmek
2. Peygamberimizin üstün ahlak hakkındaki sözlerinden seçmeler.
3. İyi ahlaklı bir çocuğun anasına, babasına, kardeşlerine, akraba ve komşularına, arkadaşlarına, öğretmenine, büyüğüne, küçüğüne karşı davranışlarının ve her türlü umumî yerlerdeki hareketlerinin nasıl olması gerektiğini bilmek ve bunları uygulamak
4. İyi ahlaklı bir kişinin, ailesine, vatanına, milletine, insanlığa karşı ödevleri.

5.Sınıf

Haftada 1 saat

BESMELE (Allah adı ile başlarım)

İnanmak:

İman nedir? Mümin (inanmış) kime derler? Münafık (inanmış görünen) ne demektir?

Müslümanın Amentü'sü

2. a) Allah'a
b) Allah'ın Meleklerine,
c) Kitaplarına,
d) Peygamberlerine,
e) Ahiret gününe,

⁸²¹ İlkokul Programı (1968), MEB, İstanbul 1969, s. 108-111.

f) Kadere inanmak.

Allah'a İnanmak

Müslüman Allah'a nasıl inanır? Bu inancın değeri ve bunun vereceği gönül rahatlığı.

Meleklerle İnanmak:

1. Melekler ne demektir, meleklerle nasıl inanırız?
2. İçimizdeki bizi iyiliğe ve kötülüğe çağıran sesler.

Kitaplara İnanmak:

1. Dört hak kitap
2. Kur'an-ı Kerim bir kitaptır, inanç ibadet yönünden neleri öğretir?
3. Kur'an'ın özelliği ve eşsizliği, bazı ayetlerin tercümesi.

Peygamberlere İnanmak:

1. Peygamberlerden başlıcaları.
2. Hazreti Muhammed'in peygamberliği ve son peygamber oluşu.
3. Hazret-i Muhammed'in hayatı

Ahiret gününe İnanmak:

1. Ölüm nedir? Vatan ve millet için ölmek (şehit olma.)
3. Müminin inandığı ahiret: iyiliğin ve kötülüğün açığa çıkacağı gün. (Hesap günü)
Bazı ayet ve hadislerin tercümesi.

Kadere inanmak:

1. Kaderin doğru manası.
2. İslam'da çalışmanın önemi ve çalışkanlığın değeri.
3. Ferdin, kişinin sağlığını, varlığını, bilgisini, mutluluğunu artırması, iyiye, doğruya, güzele ulaşmak için çaba ve irade sarf etmesi.

Allah'a karşı kulluk vazifelerimiz: (İbadet)

1. Farz, vacip, sünnet, helâl, haram.
2. İslam'ın beş şartı.
 - a. Kelime-i Şehadet (eşhedüenlailahe illallah ve eşhedü ene muhammeden abduhu ve resülühü (Türkçesiyle birlikte)
 - b. Namaz,
 - c. Zekât
 - d. Oruç,
 - e. Hac,
3. Namaz
 - a. Namazın iç ve dış şartları,
 - b. Temizlik, abdest, abdesti bozan şeyler
 - c. Farz, vacip, sünnet namazları,
 - d. Cemaatle namaz,
 - e. Cuma, bayram ve cenaze namazları,
 - f. Namaz nasıl kılınır?
 - g. Namazı bozan şeyler,
 - h. Cemaat, imam, müezzin, hatip, hutbe.
4. Namazda okunacak sureler ve dualar
5. Zekât, zekâtın sosyal önemi; yardımseverliğin faziletleri; zekâtın kimlere borç olduğu ve kimlere verileceği.
6. Oruç, orucu bozan şeyler; İslam dininin mümini özellikle hiçbir şekilde zora koşmadığı, sağlığı bozacak bir ibadet tarzına cevaz vermediği.
7. Fitre, kurban, bunların sosyal önemi; bu sosyal amaca daha uygun hizmet etme yolları.
8. Hac, kimlere borç olduğu; şartları; bu şartları yerine getirmeden hacca girmenin doğru olmadığı.
9. İbadet konusunda İslâm dininin gösterdiği kolaylıklar.
10. Türklerin İslâm dinine hizmetleri.

EK: 7

1956 ORTAOKULLAR VE BUNLARA MUADİL DİĞER OKULLAR İÇİN DİN DERSLERİ PROGRAMI⁸²²

I. Sınıf

I. Allah Sevgisi ve Peygamberimiz

(Allah'ın bize lütufları nelerdir? Bunların karşısında vazifelerimiz nelerdir? İbadet ne demektir? Sadece ibadet kâfi gelir mi? Peygamberimizin, bizim hakkımızdaki düşünceleri ve dilekleri nelerdir? Bunların karşısında vazifelerimiz nelerdir? Birkaç tane kolay ilahi metni)

II. Peygamberimizin hayatı ve Müslümanlığın doğuşu:

(Bahis olarak derli toplu anlatılacak, öbür konular işlenirken de Peygamberimizin sözlerinden misaller alınarak, hayatıyla ilgili vakalar anlatılıp genişletilecektir.)

III. İslam'ın şartları: 1. Şehadet kelimesi:

IV. İslam'ın şartları: 2. Namaz:

(Abdest ve çeşitleri. –Ezan-Namaz ve çeşitleri.-Namazın şartları.-Namazın bölümleri.-Namazı bozan şeyler.-Geçmiş namazlar.)

V. İslam'ın şartları: 3. Oruç:

(Oruç nedir? Faydaları nelerdir? Nasıl tutulur? Çeşitleri nelerdir? Orucu bozan şeyler. Orucun kazası.)

VI. İslam'ın şartları: 4. Zekât:

(Zekât nedir? Niçin verilir? Kimlere ve nerelere verilir? Fıtır sadakası nedir?)

VII. İslam'ın şartları: 5. Hac:

(Hac nedir? Kimlere fardır?)

VIII. İslam dininde ibadet kolaylıkları:

(Muhtelif ibadetlerin zaruretler karşısında nasıl yapılacağı misallerle açıklanacaktır.)

IX. İslam dininde bilgiye verilen yer ve yenilikler karşısında İslam dini:

(Ayetlerden ve hadislerden misaller getirerek İslam dininde bilgiye verilen ehemmiyet belirtilecektir. Gerek İslam'ın doğuşu sırasında, gerek sonraki çağlarda bilgiye ve bilginlere nasıl saygı gösterildiği de muhtelif misallerle açıklanacak, başlıca Türk külliyelerinden (üniversitelerinden) kısaca bahsedilecektir.)

X. İslam ahlakı: Aile

(Aile ne demektir? Aile büyüklerinin küçüklere karşı vazifeleri nelerdir? Küçüklerin büyüklere karşı vazifeleri nelerdir? Müslümanlıkta anaya ve babaya gösterilen saygı. Kardeşlerin birbirlerine karşı vazifeleri nelerdir? Hısımlarımıza, evimizde bulunan başka insanlara, komşularımıza karşı vazifelerimiz. Nelerdir?)

XI. İslam ahlakı: Vatan Sevgisi ve vatan müdafaası:

(Vatan sevgisi nedir? Devlete ve kanuna karşı vazifelerimiz nelerdir? Vatan müdafaası ne demektir? Şehitlik ve gazilik nedir?)

XII. İslam ahlakı: Başkalarının hakkına saygı göstermek:

(Yaşayışımız, cemiyetimizin yaşayışına bağlıdır. Başkalarının haklarını tanımak ne demektir? Müslümanlıkta kul hakkı nedir? Başkalarının şerefine, haysiyetine saygı göstermek ne demektir? Müsamahalı olmak nedir?)

XIII. İslam ahlakı: İyilik ve yardım:

(İyilik ve yardım nedir? İyiliğin ve yardımın başlıca çeşitleri nelerdir? Hayvanlara karşı nasıl davranmalıyız?)

XIV. İslam ahlakı: Muaşeret:

(Edep ve terbiye ne demektir? Meclislerde, topluluklarda nasıl hareket etmeliyiz? Misafirlerimize karşı vazifelerimiz nelerdir? Muhtaçlara, yetimlere, kadınlara, büyüklere ve küçüklere nasıl davranmalıyız? Müslümanlıkta bayramlar, mübarek günler ve geceler hangileridir? Bayramlarda neler yapılır?)

⁸²² Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi, Cilt: 19, S. 921, 17 Eylül 1956, s. 147-148.

II. Sınıf

I. Müslümanlıkta Allah İnancı ve Peygamberimiz:

(Allah'ın sıfatları (Terimlerin Türkçeleri söylenecektir). Peygamberlik nedir? İnsanların peygambere ihtiyacı. İslamıktan önceki dinleri tebliğ eden Peygamberler. Son Peygamber. Mevlid'den birkaç kolay parça)

II. Kur'an ve Hadis:

(Diğer mukaddes kitaplar ve Kur'an-ı Kerim'in tesbiti. Sûre ve âyet. Tefsir. Hadîs. Birkaç sûrenin Türkçeleri. Hadislerden örnekler.

III. Müslümanlıkta ahiret inancı:

(Müslümanlıkta insanın sorumluluğu nedir? Ahiret veya hesap günü ne demektir? Böyle bir güne inanmanın yaşayışımızdaki tesirleri neler olabilir?)

IV. Bazı Terimler:

(Farz, vâcip, sünnet, haram, mekruh, müfsit, mübah ve müstehap ne demektir? Bu vesile ile geçen seneki ibadet bahislerinden misaller verilecektir.)

V. Türklerin tarih boyunca İslâm dinine hizmetleri:

(İslâm dininin Orta Asya'ya, Afrika'ya, İspanya'ya, Anadolu'ya, Hindistan'a, Çin'e, Avrupa'ya yayışmasında Türklerin rolleri. İslam dininin korunmasında Türkler: İranlılarla, Bizanslılarla, Haçlılarla, yakın çağlarda Batılılarla yaptıkları mücadeleler. İslâm dininin inkişafında yardım eden Türk din bilginlerinden bazı isimler: İmam-ı Azam, Zemahşeri... İslâm memleketlerinde müsbet bilgilerin gelişmesi bakımından Türklerin hizmetleri.)

VI. Din mimarisinde Türklerin hizmetleri

(İslamıktaki mâbet nedir? Bir caminin başlıca bölümleri. En büyük mimarlarımız ve yaptıkları büyük camiler. Çevrede tarih değeri olan bir cami varsa tetkik edilecektir.)

VII. Türklerin meydana getirdikleri hayır müesseseleri:

(Medreseler, hastaneler, çeşmeler, köprüler, yollar, kervansaraylar, kütüphaneler ve benzeri müesseseler nelerdir? Vakıf ne demektir? Çevrede bunların örnekleri varsa görülecektir.)

VIII. Zamanımızda yeryüzündeki dinler ve İslâmîliğin bunlar arasındaki yeri:

(Yeryüzündeki büyük dinler hangileridir? Müslümanlık hangi sahalara yayılmıştır? Müslümanlığın üstün vasıfları nelerdir?)

IX. İslam ahlakı: Sağlığımızı ve hayatımızı korumak:

(Müslümanlıkta temizlik. Vücudumuzu korumak. Yatıp kalkmada, yiyip içmede sağlık kuralları...)

X. İslâm ahlakı: İş hayatında nasıl olmalıyız?

(Gördüğümüz işlerin başkalarıyla ilgi. İşimize nasıl sarılmalıyız? Meşru ve helal kazanç ne demektir?)

XI. İslam ahlâkı: Konuşmada nelere dikkat etmeliyiz?

(Konuşmada başkalarına saygı; terbiye ve nezaket; doğruyu ve hakkı müdafaa. Konuşmalarımızda kaçınacağımız şeyler: yalancılık, gıybet, koğuculuk, iftira.)

XII. Müslümanlıkta ahlâk temelleri:

(İzzetinefis ve iffet, nefse hakimlik, sebat, kahramanlık, tevazu ve ağırbaşlılık, yumuşak huyluluk, özü sözü doğru olmak, emanete hıyanet etmemek, sabır, cömertlik, çalışkanlık vb.)

1968 LİSE VE BUNLARA MUADİL ÖĞRETİM KURUMLARI İLE LİSE DERECESİNDEKİ DİN DERSİ PROGRAMI⁸²³

I. Sınıf

(Haftada 1 Saat)

Dinler Tarihi'ne toplu bir bakış-Semavi dinler arasında İslâm Dini yönünden dinin tarifi.

İslam Dini'ne iman, ibadet ve ahlâk yönünden toplu bir bakış-Amentü'deki altı esasa kısaca temas-Başlıca semavi dinlerin inanç esaslarıyla İslâmî inanç esaslarının kıyaslanması ve bu kıyaslama çerçevesi içinde Tevhid (Bir Tek Allah'a inanma) akidesi. İslam'ın şartlarına toplu bakış.

İslam Dini'nde ahlâk:

- İslam Dini'nde birlik ve beraberlik ruhu; Tevhid akidesinin bu ruha açtığı geniş ufuk.
- Ahlâk açısından inanmışlık; inanmazlık.
- İslam Dini'nde hayır ve fazilet anlayışı (toplucu)
- İslam Dini'nde yardımlaşma şuru; zekât ve sadaka
- Dinler ahlâk arasındaki ilişkilere toplu bir bakış.

Türklerin tarih boyunca;

- İslam dininin yayılmasına, korunmasına,
 - İlim ve sanat hareketlerinin gelişmesine,
 - Fennin ilerlemesine,
 - Güzel sanatların kıvamlaşmasına olan hizmetleri.
- (Bu konular medeniyet tarihi açısından ele alınacaktır.)

II. Sınıf

(Haftada 1 Saat)

En büyük insan, en büyük ve en son peygamber olarak Hz. Muhammed; uyarıcı, aydınlatıcı, yol gösterici, örnek olucu şahsiyeti-Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim'in muhtevası-Kur'an-ı Kerim'in her dile olduğu gibi Türkçe'ye de çevirileceği ve nitekim çevirilemediği-Batılı fikir adamlarının Kur'an-ı Kerim hakkındaki düşünceleri.

Evensel bir din olarak İslâm Dini'nin vasıfları ve özellikleri.

Hz. Muhammed'in Kur'an-ı Kerim ayetleriyle bildirdiği, hadislerle öğretip gösterdiği, çevresindekilere telkin ve tavsiye ettiği, şahsen yaşadığı ahlâk ilkeleri.

Allah korkusu ve ahlâk

İslam Dini'nde vazife şuru:

- İtikadi vazifeler
- İbadet (kulluk) vazifeleri
- Bedenî vazifeler,
- Ruhi vazifeler,
- Ailevî vazifeler,
- Sosyal vazifeler.

Dinin fert üzerindeki tesirleri-Dinin cemiyet üzerindeki tesirleri-Vicdan ve ahlâk; din ve ahlâk.

İslam Dini açısından akıl ve din.

İslam Dini açısından ilim ve din; İslâm Dini'nin ispatlı ilmin karşısında olmadığı, bilakis onu teşvik ettiği.

İslâm Dini'nde hürriyet anlayışı; İslâm Dini'nde düşümce hürriyeti.

İslâm Dini'nde cemiyet düzeni; din ve dünya ayrılığı.

⁸²³ MEB Tebliğler Dergisi, Cilt: 30,Sayı: 1475, 23 Ekim 1967, s.372.

İslâm Dini'nde devlet anlayışı; Demokrasi (Hz. Peygamber'in bir devlet başkanı değil, Hakk'ın hak Rasulü olduğu.

İslâm Dini'nde aile nizamı; kadın hakları.

İslâm Dini'nde gerek tevekkül anlayışı; çalışıp kazanmanın İslâm Dini'ndeki yeri.
Bâtıl inançlar karşısında İslâm Dini.

İslâm Dini'nde kahramanlık ve fedakârlık duygusu; vatan sevgisi, vatan müdafaası, şehitlik ve gazilik.

İnanç ve karakter.

Medeniyet ve fazilet dini olarak İslam Dini'ne toplu bir bakış.

1976 ORTAOKUL DİN BİLGİSİ PROGRAMI⁸²⁴

ORTAOKUL I. Sınıf (Haftada 1 saat)

1. Din nedir?
 - a) Dinin tarifi
 - b) Dinin doğuşu
2. Dini bize gönderen yüce varlık kimdir?
 - a) Allah'ın bilinmesi
 - b) Allah'ın sevilmesi
3. Allah'ın din elçileri: Peygamberler
 - a) Peygamberler niçin gönderilir?
 - b) Peygamberlerin görevleri
4. En büyük ilahi dinler
 - a) Yahudilik
 - b) Hristiyanlık
 - c) Müslümanlık

B. İslâm Dini

1. İslâm dini nasıl doğmuştur?
 - a) İslâm dininin doğduğu yer
 - b) İslam dini gelmeden önceki inançlar
2. Hazreti Muhammed'in peygamber oluşu
3. Peygamberimizin hayatı
 - a) Çocukluk ve gençlik devirleri
 - b) Mekke devri
 - c) Medine devri

C. İslam Dininin Temel Prensipleri

1. İslam dini hangi prensiplerden oluşur?
 - a) İman
 - b) İbadet
 - c) Ahlâk
2. Prensiplerin temel kaynakları
 - a) Kur'an-ı Kerim
 - b) Peygamberimizin hadisleri

D. İslâm Dininin Temel Prensiplerinden : İMAN

1. İman esasları çıkarılacak: Amentü ve Türkçe anlamı
2. Allah'a iman
3. Meleklerle iman
4. Kitaplara iman
5. Peygamberlere iman
6. Ahiret gününe iman
7. Kadere iman

ORTAOKUL II. Sınıf (Haftada 1 saat)

A. İslam Dininin Temel Prensipleri: İBADET

1. İbadet ne demektir?
 - a) Bedenî ibadetler

⁸²⁴ MEB Tebliğler Dergisi, Cilt: 39, S. 1900, 27 Eylül 1976, s. 338-339.

- b) Malî ibadetler
- 2. Kime ibadet edilir?
- 3. İbadetin amacı
 - a) Allah'a kulluk
 - b) Dünya hayatı için fayda
 - c) Ahiret hayatı için sevap
- 4. Müslümanın görevleri nelerdir?
 - a) Farz b) Vacip c) Müstehap d) Mübah f) Haram g) Mekruh h) Müfsid

B. İbadetin Temeli: TEMİZLİK

- 1. Temizlik ne demektir? Çeşitleri
 - a) Beden temizliği: Abdest, boy abdesti, teyemmüm
 - b) Ruh temizliği: Kalp temizliği, ihlas (samimiyet)

C. İbadetin Çeşitleri (İslam'ın Şartları)

- 1. İslam'ın şartları nelerdir?
- 2. Birinci şart: ŞEHADET
 - a) Şehâdet ne demektir? (Kalp ile tasdik dil ile ikrar)
 - b) Allah'tan başka tanrı olmadığına şehâdet
 - c) Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve Peygamberi olduğuna şehâdet
- 3. İkinci şart: NAMAZ
 - a) Namaz ne demektir?
 - b) Namazın çeşitleri: Farz, vâcip, sünnet, nafile
 - c) Namaz vakitleri ve ezan
 - d) Namazın şartları
 - e) Namazı bozan şeyler
 - f) Kaza namazları
 - g) Namaz nasıl kılınır?
 - h) Namazın faydaları
- 4. Üçüncü şart: ORUÇ
 - a) Oruç nedir?
 - b) Orucun çeşitleri: Farz, vâcip, sünnet
 - c) Orucun şartları
 - d) Oruç nasıl ve hangi vakitte tutulur?
 - e) Orucu bozan şeyler
 - f) Orucun kazası
 - g) Orucun faydaları
- 5. Dördüncü şart: ZEKÂT
 - a) Zekât ne demektir?
 - b) Zekâtı kimler verir?
 - c) Zekât kimlere verilir?
 - d) Fıtır sadakası nedir?
 - e) Zekâtın ve fıtır sadakasının faydaları
- 6. Beşinci şart: HAC
 - a) Hac ne demektir?
 - b) Hac yeri ve hac ibadetinin vakti
 - c) Kurban ne demektir?
 - d) Hac ve kurban kimlere farzdır?
 - e) Hac ve kurbanın faydaları

D. İbadetlerde Kolaylıklar

- 1. Abdest almada kolaylık
- 2. Namazda kolaylık

3. Oruçta kolaylık

ORTAOKUL III. Sınıf
(Haftada 1. Saat)

A. İslam Dininin Temel Prensipleri: AHLÂK

1. Ahlâk ne demektir?
2. Ahlâk-Vicdan ilişkileri
3. İslam dininde ahlâkın temel kaynakları
 - a) Kur'an-ı Kerim
 - b) Peygamberimizin hadisleri
4. İyi ve kötü ahlâkın farz ve haram yönünden değerlendirilmesi
5. Farz olan davranışlar
 - a) Aile içinde ana ve babaya düşen görevler: sıhhat, çocuk bakımı, eğitim öğretim, çalışıp kazanmak
 - b) Çocuğa düşen görevler: Ana ve babaya sevgi ve saygı, öğrenim
 - c) Toplum içinde ferde düşen görevler: Doğruluk, dürüstlük, adalet, hakka saygı, iyilik ve yardım, vatan sevgisi, askerlik, vatan uğrunda savaşmak, iş hayatında doğruluk
6. Farzlar fertleri ve toplumu yücelten davranışlardır
7. Haram olan davranışların terki
 - a) Farz olan davranışların terki
 - b) İçki
 - c) Kumar
 - d) Riba-tefecilik
 - e) Yalancılık
 - f) Hırsızlık
 - g) Fuhuş
 - h) Pis hayvan eti yemek
8. Haram kılınan davranışlar, fertleri ve toplumu yıkıcı, yok edici davranışlardır
9. Diğer ahlak prensipleri
 - a) İzzeti nefis ve iffet
 - b) Nefse hakim olmak
 - c) Sebat
 - d) Kahramanlık
 - e) Tevazu ve ağırbaşlılık
 - f) Yumuşak huyluluk
 - g) Özü ve sözü doğru olmak
 - h) Emanete hıyanet etmemek
 - i) Sabır
 - j) Cömertlik
 - k) Çalışkanlık

B. İlâhî Dinler Arasında İslâmiyet

1. İlâhî din ne demektir?
2. İlâhî dinler hangileridir?
 - a) Yahudilik
 - b) Hristiyanlık
 - c) Müslümanlık
3. İslâm dininin bazı özellikleri
 - a) İslâm dininde ruhanîlik yoktur
 - b) İslâm dininde herkes eşittir
 - c) İslâm dini sınıf ayrılığı tanımaz

C. İslâm Dini ve İlim

1. İslâm dini akıl dinidir.
2. İslâm dini ilme ve ilim adamlarına büyük değer verir
3. İslâm ülkelerinde bazı ilim merkezleri ve ilim kurumları
4. İslâm dinine hizmet eden bazı ilim adamları

D. İslam Dini ve Türkler

1. İslâm dininin yayılmasında ve korunmasında Türklerin hizmetleri
2. Din mimarisinde Türklerin hizmetleri
3. Türkler tarafından meydana getirilen bazı hayır kurumları: Vakıflar
4. Başlıca vakıflar nelerdir?
 - a) Kervansaraylar
 - b) Çeşmeler
 - c) Köprüler
 - d) Sebiller
 - e) İmaretler
 - f) Darüşşifalar
 - g) Medreseler
 - h) Kütüphaneler

1976 LİSE DİN BİLGİSİ PROGRAMI⁸²⁵

LİSE I. Sınıf (Haftada 1 Saat)

- I- Din ne demektir?
A) Dinin tanımı
B) Din doğuştan gelir
C) Dinler hakkında kısa bilgi
- II- İslâm Dini
A) İslam Dinine toplu bakış
B) İman esasları
a) Allah'a iman
b) Meleklerle iman
c) Peygamberlere iman
d) Kitaplara iman
e) Kadere iman
f) Ahiret iman
C) İman amel ilişkisi
- III. Tevhid inancının lüzum ve faydaları (Tevhid inancının getirdiği birlik-beraberlik ruhu)
A) Ferdî yönden
B) Sosyal yönden
- IV. İslâm'ın şartlarına kısa bir bakış (Şehadet kelimesi, namaz, oruç, hac, zekât)
- V. Din ve ahlâk
A) Ahlâkın tanımı
B) İslâm ahlâkının temeli
C) Ahlâkın amacı
D) İyi ahlâk ve faziletin toplum için önemi
- VI. İslâm'da sosyal yardımlaşma
A) Sadaka
B) Karşılık beklemezsizin borç verme (karz-ı hasen)
C) Hediyeleşme
- VII. Türklerin, tarih boyunca İslâmiyet'e hizmetleri:
A) İslâm dininin yayılmasına, korunmasına,
B) İlim ve sanat hareketlerinin gelişmesine
C) Tekniğin ilerlemesine
D) Güzel sanatların kıvamlaşmasına olan hizmetleri
- VIII. Batıl İnançlar Karşısında İslam Dini
- IX. Vatan Sevgisi
a) Vatan ne demektir?
b) Vatan müdafaası:
1. Savaşa hazırlanmak
2. Askerlik eğitimi
3. Nöbet tutmanın önemi
4. Vatan için çarpışma
c) Şehîdlik
1. Şehîd kime denir?
2. Şehîdlerini cennetteki yeri
d) Gâzilik

⁸²⁵ MEB Tebliğler Dergisi, Cilt: 39, S. 1900, 27 Eylül 1976, s. 339-340.

LİSE II. Sınıf
(Haftada 1. Saat)

- I- En büyük insan ve en son peygamber olarak Hz. Muhammed
- A) Hayatı
B) Ahlâkı ve yaşayışı tarzı
- II- Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim:
- A) Kur'an'ın vahyedilişi
B) Yazılışı, ezberlenişi
C) Muhtevası ve şüphesiz Allah kelâmı oluşu
- III- Kur'an-ı Kerim'in, her dile olduğu gibi Türkçeye de çevirilebileceği ve çevrilemeyeceği:
- A) Kur'an'ın manasını anlamının önemi
B) Tercüme ne demektir?
C) Kur'an'ın Türkçe tercümeleri
D) Batılı fikir adamlarının, Kur'an-ı Kerim hakkındaki düşünceleri
- IV- İslâm dininin kaynakları
- A) Kitap B) Sünnet C) İcmâ' D) Kıyas
- V- Evrensel bir din olarak İslâm dininin vasıfları ve özellikleri
- VI- İslâm'ın şartları:
- A) Şehâdet kelimesi B) Namaz C) Oruç D) Zekât E) Hac
- VIII. İslâm Ahlâkı:
- A) Allah korkusunun ahlâk üzerindeki olumlu tesirleri
B) Hz. Muhammed'in yaşayıp telkin ettiği ahlâk ilkeleri
- a) Edep, b) İhlâs, c) İstikamet, d) emanet, e) ahde vefa, f) adalet, g) ihsan, ğ) iktisad (tutumluluk)
- h) kanaat, ı) kerem i) şükür, j) itaat, k) hilim (yumuşak huyluluk), l) tevâzu, m) sabır, n) sebat, p) istişare, r) azim, ş) başkalarının kusurlarını teşhirmeme, dedikodu yapmama, t) af ve müsâmaha (hoşgörü), u) hayâ (utanma), ü) namuslu olma, v) içki, zinâ ve kumardan kaçınma, y) Allah için yardım etme, z) vakar, ab) hamiyet, ac) kahramanlık
- C) İslâm'da tevekkülün manası ve çalışmanın önemi
- D) İslâm'da vazife şuuru
- a) İtikadi vazifeler
b) İbadet (kulluk) vazifeler
c) Bedenî vazifeler
d) Ruhî vazifeler
e) Aile vazifeleri
1. Ailenin kudsiyeti
2. Kadın hakları
3. Anne babanın çocuklarına karşı vazifeleri
4. Çocukların, anne babalarına karşı vazifeleri

LİSE III. Sınıf
(Haftada 1 Saat)

- I. Dinler tarihine toplu bir bakış:
- A) Dinin doğuşu
B) Kaç türlü din vardır?
- a) Hak dinler
b) Batıl dinler
- C) Hak dinler hangileridir?
- a) Hak din ilk insanla başlamıştır
b) Yahudilik
c) Hıristiyanlık
d) Müslümanlık

e) İllâhî dinlerde tekâmül ve otak prensipler

II-Din ve fert ilişkileri:

- A) Allah inancının, insan davranışı üzerindeki etkileri
- B) Dinin ferde kazandırdığı hasletler
- C) İslâm'ın insan anlayışı
- D) Kâmil insan ne demektir?
- E) İslâm'da tevbe ve af müessesesi
- F) İnsan yalnız Allah'a karşı sorumludur
- G) İslâm'da ruhbanlık yoktur
- H) Zühd ve takvâ ne demektir?

III- Din ve toplum ilişkileri:

- A) Dinin sosyal amaçları
- B) İslâm'da hak ve hürriyet anlayışı
- C) İslâm köleliğe karşıdır
- D) İslâm Dininde toplum düzeni
- E) Din ve dünya ayrılığı (laiklik)
- F) İslâm dininde devlet anlayışı
- G) Demokrasi (ilk halifelerin seçimle gelmesi, şûrâ anlayışı)
- H) Sorumluluk duygusu

IV- İslâm dininde ilmin yeri:

- A) İslâm'da aklın önemi
- B) İslâm Dini açısından ilim ve din
- C) İslâm Dini isbatlı ilmi teşvik eder
- D) İslâm düşüncesinin başlıca özellikleri
- E) İslâm dünyasında gelişen bilim dalları
- F) İslâm dininin yetiştirdiği büyük ilim adamları
- G) İslâm'da eğitim öğretim kurumları
- H) Büyük Türk düşünürleri
- İ) Türk Din Kurumları

IV. SINIF

ÇOCUK VE ÇEVRESİ

ÜNİTE I: ÇOCUK VE OKUL:

- A. *Çocuğun Okula İntibakında Ahlâk Dersinin Rolü ve Önemi:*
1. Ahlâk dersinin tanıtılması:
 - a) Ahlâk dersini niçin okuyoruz?
 - b) Ahlâk dersinin anlamı ve belli başlı amaçları:
 - (i) Ahlâk dersinin belli başlı konuları:
 - (ii) Değer-biçme, değer verme, öğrenci faaliyetleri, imtihanlar, okul havası:
 - (iii) Öğrencileri “olması gereken”e alıştıırma ve yöneltme
 2. Sınıfta, okulda ve evde çalışma metodunun araştırılması:
 - a) Öğrenciler nasıl çalışıyor ve öğreniyorlar?
 - b) Öğrenciler sınıfta, okulda veya evde çalışmalarını nasıl sürdürüyor ve geliştiriyorlar?
 - c) “İyi” yapılan bir işe veya ulaşılan “iyi” bir sonuca karşı gösterilen sevgi ve sempati.
 3. Öğrencilere kazandırılacak başlıca nitelikler:
 - a) Doğruluk, düzen severlik, itina, dürüstlük, sadakat, öğrenme zevki vb. ne ait örnekler;
 - b) Okuldan en çok nasıl faydalanabiliriz?
- B. *Okul, Çocuk İçin Niçin Gereklidir?*
1. Hayat için ve hayata hazırlık için okul:
 - a) Öğrenim niçin bir haktır?
 - b) Öğrenimin önemi:
 - (i) Kişi yönünden: Öğrenim kişiye ne gibi yararlar sağlar?
 - (ii) Toplum yönünden: Okuldan yoksun ülkeler niçin geri kalmıştır?
 2. Toplumun küçük bir örneği olarak okul:
 - a) Okulda toplum hayatına ve toplum kurallarına nasıl alışırız?
 - b) Okulda öğrenci topluluğu:
 - (i) Değişik çevrelerden gelen çocuklar;
 - (ii) Değişik karakterde olan çocuklar.
 - c) Okul yönetmeliği niçin gereklidir?
 - (i) Kişinin yaşayışı yönünden;
 - (ii) Toplum yaşayışı yönünden.
 - ç) Disiplin ve disipline uyma alışkanlığı kazanma:
 - (i) İnsanın seçme hürriyeti;
 - (ii) Dıştan zorlama suretiyle disiplin;
 - (iii) Serbestçe benimsenen disiplin.
 - d) Sorumluluk kavramı:
 - (i) Yaptırıcı ve yerine getirici kuvvetler;
 - (ii) Mükâfat ve ceza.
 - e) Okula ve okul çevrense karşı saygı:
 - (i) Okul eşyasının, ders araçlarının ve kitaplarının korunması;
 - (ii) Okulun temizliği ve çevreyi temiz tutma alışkanlığını kazanma.
 - f) Başkasına ve toplum değerlerine saygı:
 - (i) Başkasına ait şeyleri de niçin kendimizin gibi korumalıyız?
 - (ii) Devlete ait şeylerin titizlikle korunması gerekliliği.

⁸²⁶Temel Eğitim ve Orta öğretimde Ahlâk Dersleri Programı, T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1975.

ÜNİTE II: ÇOCUK VE AİLESİ:

- A. *Aile:*
1. Ailenin temeli:
 - a) Ana-baba
 - b) Çocuklar
 2. Aile içinde yaşayış:
 - a) Ailenin eğitici rolü;
 - b) Ailenin ahlakî rolü:
 - (i) Aile yuvası (ocağı)nın sağladığı şeyler;
 - (ii) Ana-babanın sürekli ve gerekli yardımı.
 3. Aile topluluğu:
 - a) Aile arasında karşılıklı anlayış:
 - (i) Aileyi kenetleyen duygu bağları (ailenin huzuru)
 - (ii) Sevgi;
 - (iii) Saygı;
 - (iv) Takdir etme;
 - (v) Nezaket;
 - (vi) Koruma;
 - (vii) Güven;
 - b) Aile topluluğunu teşkil eden üyelerin birbirlerine karşı tutumları.

ÜNİTE III: ÇOCUK VE GELİŞMESİ:

- A. *Ahlâki Gelişme:*
1. Ahlâki gelişimin bazı özellikleri:
 - a) Doğruluk ve dürüstlük;
 - b) Gerçek sevgisi; Fikir ve hareketlerini belli etmede cesaret;
 - c) Kendine saygı;
 - d) Başkasına saygı;
 - e) Kutsal değerlere saygı.
- B. *Çocuğun İlişki Kurduğu Kişiler*
1. Öğretmenlerle ilişkiler Güven, saygı, itaat, şükran (minnet), vefa.
 2. Arkadaşlarla ilişkiler: İyi ve kötü arkadaşlar;
 3. Yakınlarıyla ilişkiler:
 - a) Akrabalık bağları;
 - b) Komşuluk ilişkileri.
 4. Fark gözetmek niçin “iyi” sayılmaz?
 - a) Öğrenciler arasında;
 - b) Okulun şube ve sınıfları arasında.
 5. İyi ve kötü dayanışma ne sağlar?
 - a) Takım (grup) teşkil etme;
 - b) Grubu bozan direnişler;
 - c) Takım (küme) kuruluşunda işbirliği yapma kardeşlik zihniyetini nasıl geliştirir?
 - d) Adalet duygusu: Hakkı koruma anlayışı ve tarihimizden örnekler.
 6. Başkalarına niçin saygı göstermek zorundayız?
 - a) Ahlâk yönünden görgünün önemi:
 - (i) Yaşayışın her yönünde davranış tutarlılığı;
 - (ii) Sofrada nasıl davranmalı
 - (iii) Ziyaretlerde ve ziyafetlerde nasıl davranmalı?
 - (iv) Trende, sokakta, otobüste davranışlarımız;
 - (v) Gezide, tatil toplulukları içinde davranışlarımız;

- (vi) Halka açık yerlerde davranışlarımız.
- b) İnsanların birbirlerine bağlılığı:
 - (i) Sosyal duygululuk (insanın diğer insanlarla uyum içinde yaşaması);
 - (ii) İnsanlığı ilerleten kişilere karşı şükran borcumuz.
- C. *Çocuğun İçinde Yaşadığı Tabiat Çevresi:*
 1. Tabiatı koruma;
 2. Tabiat kuvvetlerine karşı insan savaşı ve insanoğlunun başarıları;
 3. Hayvanları sevmeye ve koruma:
 - a) İnsanın dostu hayvanlar
 - b) İnsana yarar sağlayan hayvanlar;
 - (i) İlim hizmetinde (deney şartları içinde) hayvanlar;
 - (ii) İnsanın ihtiyaçlarını karşılayan (kasaplık ve av) hayvanları;
 - (iii) İnsanın tutkularını tatmin eden (horoz dövüşü, boğa ve deve güreşi) hayvanlar;
 - c) Zararlı hayvanlarla mücadele;
 4. Kurbanlık hayvanlar. (Dinî ve sosyal yönden)
- D. *Çocuğun İçinde Yaşadığı Millî Toplum*
 1. Türk insanının üzerinde yaşadığı topraklar:
 - a) Vatan (yurt) kavramı;
 - b) Türk yurdu niçin varlığımızın temelidir?
 - c) Yurdun bölünmezliği;
 - d) Yurda bağlılık, vatan borcumuz.
 2. Türk milleti:
 - a) Millet niçin manevi bir birliktir?
 - b) Türk milletinin ülküsü:
 - c) Tarihte Türk kahramanlığı:
 - (i) Türk tarihine dayanan menkıbelerde yiğitlik, fazilet ve kahramanlık örnekleri;
 - (ii) Türklerin tarih boyunca ahlâkî değerlere verdikleri önemi gösteren örnekler.
 3. Tarihte Türk töresi. (gelenekler ve görenekler)
 4. Dinimiz.

İNSANIN KENDİSİ HAKKINDA BİLGİSİ

ÜNİTE IV: İNSANIN KENDİSİNİ TANIMASI:

- A. *Bir Bütün Olarak İnsan:*
 1. İnsanın bazı davranışlarının göz önüne alınması: İnsanı hayvanlardan ayıran özellikler (benzerlikler ve farklar);
 2. Çevre ve eğitimin kişinin gelişmesine etkisi;
 3. İnsanın ahlâkî tamlığı.
- B. *Başkalarına Bakarak İnsanın Kendini Tanınması:*
 1. Olumlu ve olumsuz tutumları karşılaştırma:
 - a) Ana-babaya, dostlara, tanıdıklara bakarak;
 - b) Kız ve erkek arkadaşlarına bakarak;
 - (i) Samimiyete ve kardeşliğe dayanan arkadaşlık
 - (ii) Kızların ve erkeklerin birbirine karşı davranışları.

ÜNİTE V: GEÇERLİ BİR HAL VE GİDİŞE UYMAK:

- A. *Başka Kimselerden Daha İyi mi Yoksa Kötü müyüm?*
 1. Alışkanlıklar:
 - a) İyi alışkanlıklar edinmek;
 - b) Kötü alışkanlıkları bırakmada zekâ ve iradenin rolü.

2. İyi vasıflı veya hatalı olma:
- Öğretmen aşağıdaki kavramlar arasında seçim yaparak, imkân ve fırsatların elverdiği ölçüde, bunları olaylara ve örneklere dayandırarak değerlendirmeye yardım edecektir.
Örnekler: doğruluk, dürüstlük, iyilikseverlik, çalışkanlık, konukseverlik, cömertlik ve bunların karşısındaki olumsuz davranışlar.
 - Yalan: Korkaklıktan, ihmalden, mübalağadan ötürü, hatayı başkasına yükleyerek veya övünmüş olmak için yalan söylemek niçin kötü bir davranıştır?
 - Samimiyet:
 - Ana-babaya;
 - Dostlara;
 - Devlete (vergi ödemelerde, gümrükte vb.) doğruyu söylemek niçin gereklidir?
 - Dedikodu ve iftira niçin “iyi” sayılmaz?
 - Başkasını kötülemek;
 - Söz getirip götürmek niçin “iyi” değildir?
 - Hırsızlık:

Örnekler:

 - Yapılan bir alışverişte yanlışlık sonucu az para vermek veya üste çok para iade edilmek durumunda kalınca veya sonra farkına varınca ne yapmalı?
 - Sahibi bilinmeyen bulunmuş bir şeyi gizlemek;
 - Hile yapmak, çalmak, kandırmak niçin “iyi” davranışlar değildir?
 - Uygun ve kaba şakalar;
 - Aşağıdaki kavramlar ne bakımdan “iyi” ne bakımdan “kötü” davranışlara örnek teşkil ederler? (öğretmen imkân ölçüsünde, bunlardan bir kaçına olaylara dayandırarak yer verecektir) :
 - İhmal, düzensizlik, düzenlilik;
 - Aşağılık duygusu, üstünlük duygusu (mahcupluk, utangaçlık, gurur, övünme, palavracılık, züppelik vb.)
 - Öfke, sabır, sebat;
 - Korkaklık, cür’et pervasızlık kendine hakim olma,
 - Cimrilik müsriflik, tutumluluk;
 - Vefasızlık, sertlik, dik kafalılık, vefakârlık, uysallık;
 - Havailik, ciddilik;
 - Kötümserlik, ilgisizlik, iyimserlik;
 - Bencillik, özgecilik;
 - Yaygaracılık, ağırbaşlılık;
 - Eziyet(katı yüreklilik), gaddarlık, merhamet;
 - Hürmetsizlik, hürmet.

ÜNİTE VI: İNSANIN DÜŞÜNCEİNİ VE BAKIŞ TARZINI GELİŞTİRMESİ

A. Düşünce ve Duygu Hayatı:

- Hür düşünme ve karar;
- İlimlerin gerçek faydaları;
- Sanat: “güzel”, “güzel”in insana ve zamana göre değişebileceği, duygu ve zevk eğitimi;
- Ahlâklı yaşayış ve dayanışa niçin lüzum vardır?

B. Sosyal Anlayış:

- Milli benlik
- Başka insanların bilinmesi ve anlaşılması: Turizm ve insanlarla temas;

3. İnsan severlik anlayışı: Tabiatın ve kaderin yoksun bıraktıkları (Bedence arızalıklar, kimsesiz çocuklar vb.):
4. Açlık ve sefalet: Karşılıyıcı ve giderici tedbirler, sosyal yardım kuruluşları.

V.SINIF

BUGÜNKÜ DÜNYASI İÇİNDE İNSAN

ÜNİTE I: TOPLUM İÇİNDE İNSAN:

A. Çocuğun İçinde Yaşadığı Çevre ve Toplum

1. Sosyal sonuçlar (çevrenin özelliğine göre seçilecek örnekler üzerinde):
 - a) Aşağıdaki yönlerden, insan yaşayışın somut olarak incelenmesi:
 - (i) Hayat seviyesi;
 - (ii) Çalışma şartları;
 - (iii) Öğrenim ve haber alma hakkı;
 - (iv) Düşüncesini sözle ve yazıyla yazma hakkı;
 - (v) İnanç ve ibadet hakkı
 - b) Sosyal refah:
 - (i) Yoksulluğun sebepleriyle ilgili örnekler üzerinde inceleme;
 - (ii) Sosyal refahın şartlarına toplu bir bakış: İnsanların çeşitli ihtiyaçları açısından (barınma, beslenme, sağlığı koruma vb)

B. Eşitsizliğe Karşı Nasıl Davranmalı?

1. Sosyal adalet ve yargılama (merhamet, şefkat):
2. İnsan haklarından her insanın eşit olarak yararlanması (imkân ve fırsat eşitliği)

C. Ödevlerimiz ve Sorumluluklarımız:

1. Kişinin toplum içindeki yaşayışı ile ilgili ahlâkî kavramların incelenmesi.
 - a) Kişi olarak insan: hayata saygı (tabiî ölüm, ırk ayrımı ve katliam, intihar, meşru savunma)
 - b) Çalışan varlık olarak insan ve çalışmanın önemi:
 - (i) Sendika kuruluşları;
 - (ii) Yardım kuruluşları;
 - (iii) Dinimizin çalışmaya verdiği önem.
 - c) Vatandaş olarak insan: Siyasî sorumlulukların ahlâkî dayanağı.

ÜNİTE II: MESLEK ÇEVRESİ İÇİNDE İNSAN:

A. Meslek Seçimi ve Ahlak:

1. Herkes için çalışma hakkı;
2. Emeğe saygı (El emeği ve zihin emeği);
3. Mesleğe yöneltme;
4. Çalışanların yeni tekniklere intibakı;
5. Makine medeniyeti ve ahlâk.

ÜNİTE III: İNSAN VE GRUP AHLAKI:

A. Hürriyet Kavramı:

1. Ana-babaya, okula, topluluk hayatına, ahlâka ve ahlâk değerlerine bağlılık ve hürriyet;
2. Kişiliğini kabul ettirme;
3. Kişiliğini kabul ettirtme;
4. Cinsiyete göre davranış: Kadınlar ve erkekler arasında farklar;
5. Sorumluluk.

B. Haklılık ve Haksızlık Kavramı:

1. Başkalarının hakkı;
2. Sosyal hayatın kuralların karşı ilgisizlik;
3. Haklılık ve Haksızlık anlayışına toplu bakış.

YETİŞKİNİN ŞARTI VE DURUMU

ÜNİTE IV: AİLE AHLÂKI:

- A. *Aile:*
1. Ahlâk yönünden ailenin rolü ve önemi;
 2. Türk tarihinde ailenin yeri ve önemi;
 3. Ahlâki olgunluk:
 - a) İnsanın kişiliğini kabul ettirmesi;
 - b) Aile üyelerinin sorumlulukları.
 4. Ailenin yaşayışı ile ilgili şartlar:
 - a) Maddî şartlar;
 - b) Duygu yönünden şartlar;
 - c) Sosyal yönden şartlar;
 - d) Ahlâki şartlar;
 - e) Mânevî şartlar.

ÜNİTE VI: MİLLETLERARASI AHLÂK:

- A. *İnsanlığın Uğradığı Âfetler Karşısında Tutumumuz:*
1. Tahlî âfetler
 2. Savaş;
 3. Hastalık;
 4. Açlık;
 5. Cehalet;
 6. Dünyada aşırı nüfus artışı
- B. *Milletlerarası yardım kuruluşları:*

ORTAOKUL I. SINIF

İNSANIN KENDİ MUTLULUĞUNU HAZIRLAMASI

AHLAK DERSİNE BAŞLANGIÇ BİLGİLERİ:

- A. *Ahlâk Dersinin tanıtılması:*
1. Ahlâk dersinin anlamı ve ders konularına toplu bakış;
 2. Millî değerleri kazandırılmasında ahlâk dersinin rolü ve önemi;
 3. Ahlâk dersinin işlenişinde uygulanacak yol:
 - a) Sınıfta grup çalışması yapılması;
 - b) Toplu çalışma metodlarında işbirliğinin gerçekleştirilmesi.

HAYATTAN NE BEKLİYORUZ

(Öğrenciler arasında mutluluğun herkes için neden bir hak olduğu hakkında anket yoklamasından hareket edilerek sonuçları üzerinde de tartışabiliriz.)

- A. *Mutluluğu Nasıl Anlıyoruz?*
1. Beden sağlığı bakımından:
 2. Ruh sağlığı bakımından:
 - a) Ahenk içinde yaşamak:
 - (i) İnsanın kendi kendisiyle uyuşması (Kişinin kendine güveni);
 - (ii) İnsanın başkalarıyla uyuşması;
 - (iii) İnsanın sosyal ve manevi değerlerle uyuşması
 - b) Tabiata ve nesnelere değer vermek.
 3. *Maddî bakımdan:*
 - a) İnsanın gerçek ihtiyaçları;
 - b) İnsanın sonradan öğrenip şartlandığı ihtiyaçlar;
 4. *Meslek bakımından:*
 - a) Topluma yararı yönünden meslekler arasında fark gözetilmemesi;
 - b) İsteğe ve kabiliyete göre meslek seçebilme;
 - c) Türk geleneğinde meslek ahlâkı.

I. MUTLULUĞA NASIL ULAŞIRIZ?

A. Kişi Olarak:

1. Mutluluğu (şans, tesadüf kader deyip) beklemek gerekli mi, yoksa onu hazırlayacak şartlara göre mi hareket etmeli?
2. Mutluluğa ulaşmada başlıca faktörler (inanç, sabır, cesaret, çalışkanlık vb.);
3. Zorluklar karşısında niçin ümitsizliğe kapılmamalıyız, iyimser olmalıyız?

B. Bir Grubun Üyesi Olarak:

1. Aile (anne-baba ile birlikte ahenk içinde yaşamak):
 - a) Anne-baba ve çocuklar yönünden:
 - (i) Anne-babanın çalışma hayatında karşılaştığı güçlükleri anlamak için çaba gösterme;
 - (ii) Anne-baba tarafından anlaşılmaya ve onların güvenini elde etmeye çaba gösterme;
 - (iii) Anne-babaya maddeten ve manen destek olma.
 - b) Erkek ve kız kardeşler yönünden:
 - (i) İşbirliği yapmak, birbirlerine yardım etmek, birbirlerine yük olmamak, birbirlerine zorla bir şey kabul ettirmemek;
 - (ii) Kardeşler arasında, çekememezlik, hırçın tutumlar.
 - c) Sonuç:
 - (i) Çocukların geleceğe hazırlanmasında ailenin görevi;
 - (ii) Kimsesiz çocukların korunması;
 - (iii) Çocukların geleceğe hazırlanmasında Türk toplumunun değerleri.
2. Okul:
 - a) Okul ne sağlar?
 - (i) Okul eğitir ve öğretir;
 - (ii) Okul, eğitir ve öğretirken ahlâkî davranışları da kazandırır;
 - (iii) Okul, hayata hazırlar;
 - (iv) Okul, kişinin istismarını önler;
 - (v) Okul, davranışlarımızda millî değerlerin yansımalarına imkân hazırlar.
 - b) Okulun koruduğu düzen karşısındaki tutumumuz
3. Okul-dışı çevre:
 - a) Başka insanları tanımak için çaba gösterme;
 - b) Başkalarının haklarına saygı gösterme;
 - c) Yardımlaşma, dayanışma, işbirliği;
 - d) Türklerin hayır kurumlarına verdikleri önem.
4. Sonuç:
 - a) Üyesi bulunduğumuz grubu gereğince temsil edebiliyor muyuz?
 - b) Bir grup üyesi olarak sorumluluklarımız nelerdir?
 - c) Bir grup üyesi olarak kişi mutluluğa ulaşmada sosyal değerleri nasıl yansıtır?

İNSANIN İŞBİRLİĞİ YAPMASI GEREKLİLİĞİ

II. GRUPLARA NİÇİN BAĞLIYIZ VE BU BAĞLILIK NASIL OLMALIDIR?

(Öğrenciler arasında bir anket yoklamasından da hareket edilebilir.)

A. Çığımızın Özelliği:

1. Doğuştan itibaren bağlı olduğumuz gruplar:
 - a) Aile;
 - b) Yaşadığımız çevre;
 - c) Memleketimiz;
 - d) Dünyadaki yerimiz.
2. Katılacağımız gruplar:
 - a) Oyun ve dost-arkadaş grupları;
 - b) Grupların amaçları, kişilerin grup içindeki rolleri;
 - c) Kişilerin grup içinde boş zamanlarını değerlendirmesi.

3. Çağımızın özelliği karşısında Türk insanının milli değerler yönünden sosyal gruplara bağlılığı.

III. KİŞİ KENDİNİ NASIL TANITIR?

A. Kişinin Kendini Belli Etmesinde Bazı Yollar (Somut Örnekler Üzerinde);

1. Kişinin kendini bilmesi;
2. Kişinin kendini gerekli bilgilerle donatması;
3. Kişinin çeşitli faaliyetlere katılması;
4. Kişinin ahlâkî, sosyal, meslekî, siyasî bakımlardan mücadele etmesi;
5. Kişinin millî değerler uğrunda kendini feda etmeyi göze alması.

IV. SORUMLULUĞUMUZU ORTAYA KOYAN BAZI PROBLEMLER:

A. Hayata Saygı:

1. Dünyada ve gelişme yolundaki ülkelerde açlık;
2. Nüfusun hızla artışı;
3. Savaş ve barış:
 - a) Ekonomik sebepler;
 - b) Siyasî sebepler;
 - c) Sosyal sebepler.
4. Ölüm karşısında tutumumuz:
 - a) Adam öldürme;
 - b) Meşru savunma;
 - c) Vatan savunmasında şehitlik ve gazilik.

B. Kişinin Varlığına Saygı:

1. Haklar ve ödevler:
 - a) İnsanın hürriyetleri;
 - b) İnsanın hakları ve ödevleri;
 - c) Anayasamızda temel hak ve hürriyetler;
 - d) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi;
 - e) Tarihte Türklerin insan haklarına verdiği önem.
2. Kadın-erkek eşitliği:
 - a) Kadın hakları;
 - b) Tarihte Türk kadınının eşitliği

C. Çalışana ve Çalışanın Emeğine Saygı:

1. İşçi ve işveren ilişkileri:
 - a) Emeğe saygı ve işverenin sorumluluğu;
 - b) Teşebbüse saygı ve işçinin sorumluluğu;
 - c) Mülkiyete ve millî servete saygı.
2. Yeni tekniklere uyabilme ve sürekli yetiştirme gerekliliği;
3. Sosyal güvenlik.

D. Adalet ve Ahlak:

1. Kanunları ihtiyaçlara, gelişen ve değişen hayata uygun hale getirmek;
2. Örf ve adetler;
3. Töre hukuku ve ahlâk;
4. Tarihte Türk töresi.

E. Kutsala Saygı:

1. Allah'a saygı;
2. Dinimiz, emir ve yasaklarına saygı.

ORTAOKUL II. SINIF

İNSANIN SORUMLULUĞU ÜSTÜNE ALMASI

I. SORUMLU SOSYAL GRUP: ÖĞRENCİ TOPLULUĞU:

A. Öğrencilerin Sorumluluğu:

1. Öğrencileri sorumluluğa hazırlayan şartlar;
2. Okul ve sınıf içinde öğrencilerin durumu;
3. Öğrencilerin millî değerlerle beslenmesine olan ihtiyaç.

B. Yeni Durumlara Alışma ve Alıştırma Ahlâk Desteği:

1. Yeni durumlara ve alıştırma ile ilgili bazı tanıtımlar, teknikler ve araçlar;
2. Otomatik hale gelecek hareketlerin kazanılması suretiyle alıştırma;
3. Alışma ve alıştırmayla ilgili kitle haberleşme araçlarının ahlâkî rolü:
 - a) Afişler;
 - b) Basın (kitap, dergi, gazeteler);
 - c) Radyo;
 - d) Televizyon;
 - e) Sinema, tiyatro;
4. Millî ve dinî değerlerin gerçek çözümlerine olan ihtiyaç.

II. AİLE AHLAKI:

(İncelenen kavramların ahlâkî görünüşü üzerinde durulacaktır.)

A. Ailenin Önemi:

1. Anne ve baba için;
2. Çocuk için;
3. Türk toplumunda ailenin önemi.

B. Uyumlu Bir Ailenin Şartları:

1. Karakterlerin uyuşması yönünden bir anlaşma gerekliliği; sosyal ve ahlâkî olgunluk;
2. İnanç, düşünce ve kanaatlerin uyuşması yönünden bir anlaşma gerekliliği:
 - a) Karı-kocanın hakları ve ödevleri;
 - b) Karı-kocanın sadakati;
 - c) Evliliğin sona erdirilmesi: Boşanma;
 - d) Ailede dinin ve millî değerlerin korunması.
3. Eğitim bakımından bir anlaşma gerekliliği:
 - a) Çocukların hakları ve ödevleri;
 - b) Çocukların birbirlerine ve ana-babaya karşı ödevleri;
 - c) Evde işlerin bölüşülmesi (iş bölümü).
4. Malî dengenin gerekliliği:
 - a) Ailenin gelirin göre evin yönetilmesi;
 - b) Aile dirlik ve düzenliliğinin sağlanmasında çeşitli kaynakların maksada uygun kullanılması.
5. Sağlıklı olmanın gerekliliği:
 - a) Sosyal hastalıklar (Frengi, trahom, verem vb.);
 - b) Keyif verici maddelere alışkanlık ve zararları.

DÜNYA VE HAYAT KARŞISINDA KİŞİNİN TAVRI

III. BUGÜNKÜ DÜNYANIN GENEL GÖRÜNÜŞÜ

A. Gelişmiş Ülkeler-Gelişmekte Olan Ülkeler:

1. Değişik yaşayış tarzlarının (köy ve şehir topluluklarına göre) aşağıdaki yönlerden somut olarak incelenmesi:
 - a) Hayat seviyesi;
 - b) Çalışma şartları;
 - c) Haklar ve ödevler.

2. Sosyal refah kavramı.
3. Sosyal refahı sağlayıcı tedbirler:
 - a) Eğitim, öğretim, ekonomi vb. alanlarda işbirliği suretiyle sosyal dayanışmayı gerçekleştirme;
 - b) Milletler arası kuruluşların katkıları.
4. Barışçı bir dünyanın hazırlanmasında millî değerlerle yoğrulmuş gençliğin rolü.

IV. İNSANIN EMELLERİ:

A. Sosyal Refaha Ulaşma İsteği:

1. Sosyal refah kavramı üzerinde örnekler;
2. Kişilerin payları;
3. Toplumun payı;
4. Tekniğin payı;
5. Tabiatta güzellik ve insan tarafından yaratılmış güzellik Sanat;
6. Günlük yaşayışa “güzel” olan şeyin girişi:
 - a) Giyim;
 - b) Ev eşyası estetiği;
 - c) Şehircilik;
 - d) Süsleme sanatları;
 - e) Millî değerlerin günlük yaşayışta yansımaları.

B. Gerçeğe Ulaşma İsteği:

1. Araçlar:
 - a) Hür araştırma;
 - b) İlim metodunun uygulanması:
 - (i) Gözlem, deney ve akıl yürütme;
 - (ii) Özel bir alanda (tıp vb. gibi) ardarda elde edilen başarıların incelenmesine dayandırılan sonuçlar.
 - c) Gerçek sevgi ve ahlâk

C. Adalete Ulaşma İsteği:

1. Hukuk ve gelenekler (örf ve adetler);
2. Hukukun evrimi:
 - a) Cezalandırma kavramının şeklinin ve hedefinin evrimi;
 - b) Sosyal intibaksızlığın giderilmesinde yeni yollar.
3. Suçluluğun önlenmesinde dinî, ahlâkî ve manevî değerler.

D. İdeale Ulaşma İsteği:

1. İdeal ve ahlâk;
2. Niyet ve eylem;
3. Karşılık gözetmeyen ahlâkî eylem;
4. Tarihimizden örnekler.

ORTAOKUL III. SINIF

YARGIDA BULUNMASINI BİLMEK

I. İNSANİ DEĞERLER:

A. İnsan, Öteki Canlı Varlıklardan Aşağıdaki Yönlerden Farklıdır:

1. Düşüncesi;
2. İnancı;
3. Eylemlerinde serbest olması;
4. Bunlardan ileri gelen hürriyeti (hür bir varlık olarak insan);
5. Ahlâkça kendi başına buyruk olması;
6. Tarihî bir varlık olması.

B. İnsanın Öteki Canlı Varlıklardan Farklılığın Sonuçları:

1. Aşağıdaki alanlarda mükemmelliğin araştırılması:

- a) “Doğru” yönünden:
 - (i) İlmî düşüncenin belli başlı basamakları;
 - (ii) Objektifliğin anlamı;
 - (iii) İlim ile ahlâk arasındaki ilişkiler.
 - b) “Güzel” yönünden: Estetik değerler:
 - (i) Olumlu ve olumsuz değerler bakımından güzellik kavramı;
 - (ii) Tabiatla güzellik ve insan tarafından yaratılmış güzellik;
 - (iii) Günlük yaşamımızın her alanında (evde, çalışmada, dinlenme ve boş zamanları değerlendirmede ve kamu kesiminde) “güzel”;
 - (iv) Ahlâkî yaşayış üzerinde estetik değerlerin etkisi. Sanatın ahlâka uygunluğu ve millî zevkle uyuşması.
 - c) “İyi” yönünden:
 - (i) (Şuurla karşılaştırılarak) vicdan;
 - (ii) Zekâ ve vicdan:
 1. Zekânın vicdan üzerinde etkisi;
 2. Eleştiriye yarayan inceleme:
 - _ Menfaat yönünden “iyi”;
 - _ Ödev yönünden “iyi”;
 - _ Sevgi yönünden “iyi”;
 - _ İyi için “iyi”.
2. Doğru, Güzel ve iyi kavramlarının karşılaştırılması:
 - a) Doğru-yanlış kavramlarının karşılaştırılması;
 - b) Güzel-çirkin kavramlarının karşılaştırılması;
 - c) İyi-kötü kavramlarının karşılaştırılması:
 - (i) Değişik ahlak görüş ve tutumlarının var oluşu;
 - (ii) Kabul edilebilir, bir çok davranışların var oluşu;
 - (iii) Hoşgörü;
 - (iv) İyi ve kötü hakkında değişmez değerler.

II. YAPTIRICI KUVVETLER:

A. Tabî Olan Yaptırıcı Kuvvetler

1. İnsanın kendisinin biricik hâkimi olduğunun biyoojik yönden değerlendirilmesi;
2. İnsanın kendisinin biricik hâkimi olduğunun ahlâk yönünden değerlendirilmesi: Tatmin, pişmanlık, vicdan azabı vb.

B. Kamuoyunun Yaptırıcı Kuvvetleri: Kamuoyunun yaptırıcı kuvvet olarak görünüşü ile ilgili örnekler.

C. Adaletin Yaptırıcı Kuvvetleri:

1. Kanun;
2. Çeşitli cezalandırma yolları.

III. İNSANIN YARATILIŞLARI

A. İnsanla İlgili İlim Dalları ve Ahlâk:

1. Bilginin genişlemesinin insan üzerindeki etkileri:
 - a) Bilen bir varlık olarak insan;
 - b) İnsanlığın hizmetinde ilim;
 - c) İlim, insanları mutlu kılmaya yeter mi?
2. İlmî araştırma ve ilim ahlâkı;
3. İlim ve teknik ile çevrenin değiştirilmesi;
4. İlimdeki ilerlemelerin sonuçları: Makine medeniyeti ve ahlâk.

B. İnsanın Büyüklüğü:

1. Sürekli gelişme:
 - a) İnsanı nesne olarak ele alan görüşlerin eleştirilmesi;
 - b) İnsanın amaçlarını ve ülkülerini gerçekleştirme çabaları.

2. Ahlâk bakımından insanın geleceği;
3. Türk ve İslam geleneğinde insanın değeri.

IV. İNSANIN İÇİNDE YAŞADIĞI SOSYAL KURUMLAR: DİN VE AHLAK:

A. Din Olayının Açıklanması:

1. Psikolojik yönden;
2. Ahlâkî yönden;
3. Sosyal yönden;
4. Teolojik yönden.

B. İnanç Problemi:

1. Körü körüne mi yoksa bilerek mi inanır ve yaparız?
2. İnanç ve din arasındaki ilişkiler;
3. İnanç ve ahlâk arasındaki ilişkiler;
4. İnanan bir varlık olarak insan.

C. Ahlâklılığın:

1. İçten görünüşleri:
 - a) Vicdan;
 - b) Ödev duygusu;
 - c) Sorumluluk duygusu;
 - d) Hürriyete inanma;
 - e) İnsanın haysiyetine saygı;
 - f) Ahlâkî ilgisizlik, özgecilik, kutsala karşı saygı, fedakârlık.
2. Dış görüşleri:
 - a) Medeniyet;
 - b) Sosyal düzen;
 - c) Kural ve kanun.
3. Millî değerlerle ilişkisi ve Türk töresi.

LİSE VE DENGİ OKULLAR I. SINIF

I. AHLÂKIN NİTELİĞİ

A. Ahlâk Nedir?

1. İnsan yaşayışının ahlâkla ilgisi;
2. Yargı türleri (gerçeklik ve değer yargıları) ve ahlâkla ilgisi;
3. Ahlâklılığın iç ve dış görünüşleri;
4. Ahlâkî eylemin amaçları;
5. Ahlâkın konusuna toplu bakış.

B. Ahlâk ile İlim Arasındaki İlişkiler:

1. İlim-ahlak arasındaki belli başlı farklar;
2. İlim sonuçlarının ahlâki değeri.

C. Ahlâk ve Din:

1. Ahlâk ile din arasındaki ilişkiler;
2. Dinin ahlâkî buyrukları;
3. İnanç ve ibadetin ahlâkî yaşayışa tesirleri;
4. Türk-İslam ahlâkının belli başlı özellikleri.

II. İNSAN HAYATININ GAYESİ VE ANLAMI:

A. Yapıp Eden Bir Varlık Olarak İnsan:

1. Gayelerin peşinde olma;
2. İnsan hayatın gayesi;
3. Gayelerle sınırlı olan hayatımız.

B. Ahlâki Hayatın İlkelerin Genelliği: (Ödev, Hak, Eşitlik, Adalet vb.)

1. İlkelerin genel özellikleri;

2. Ahlâkî hayatın ilkelerini arama;
 3. İnsanın değeri;
 4. Sosyal hayatın değeri;
 5. Türk toplumunda insan hayatının değeri ve gayesi.
- C. *Hayatı Değerli Kılan Ahlâkî Eylemler:*
1. Ahlâkî eylem:
 - a) İrade ve isteğe bağlı seçim;
 - b) Niyet ve eylem;
 - c) Ahlâkın özü olarak eylem;
 - d) Ahlâkın karar verme ile ilişkisi;
 - e) Her ahlâkî eylem yetkinlik (kemâl) fikrini gerektirir.
 2. Ödev duygusu:
 - a) Ödev duygusu çatışmaları;
 - b) Vicdan muhasebesi;
 - c) Uğrunda mücadele elden değerler; (Tarihimizden örneklerle)
 3. Ahlâkî değerleri duyan varlık olarak insan:
 - a) Değer verme ve “iyi”;
 - b) İnsanoğlu ve “iyi”;
 - c) Kendi başına “iyi”;
 - d) “Kötü”nün niteliği;
 - e) Herkesçe benimsenen “iyi değerler”;
 - f) Ahlâki ve dinî bakımdan “iyi” ve kötü”;
 - g) Alışkanlıklar, erdemler ve kusurlar.
 4. Hür bir varlık olarak insan:
 - a) Ahlâk ve hürriyet:
 - (i) İnsanın eylemlerinde hür olması;
 - (ii) İnsanın hürriyetlerini kısıtlayan faktörler;
 - (iii) Hürriyetin sağladığı üstünlük.
 - b) Ahlâk ve eşitlik;
 - (i) Adalet ve merhamet;
 - (ii) Eşitlik ve eşitsizlik.
 - c) Türk geleneğinde hürriyet ve adalete verilen değer.

III. İNSANIN YAŞAYIŞI VE AHLÂK

A. *Kişinin Kendisine Saygı:*

1. İnsanın maddi varlığına saygısı:
 - a) Yaşamak ödevi:
 - (i) Ahlâk bakımından intihar;
 - (ii) Sağlık kurallarına uyma gerekliliği;
 - (iii) Bedeni eğitmenin gerekliliği.
 - b) Sağlığa zararlı kötü alışkanlıklar:
 - (i) İçki ve sigara alışkanlıkları;
 - (ii) İlaçların kötüye kullanılması ve diğer zararlı alışkanlıklar;
 - (iii) Kötü alışkanlıklara karşı mücadele.
2. İnsanın mânevî varlığına saygısı

B. *Kişinin Başkalarına Saygısı:*

1. Kendimize olduğu gibi başkalarına da saygı gösterme;
2. Haklarla ilişkisi bakımından ödevler;
3. Başkalarının hürriyetlerine saygı.

C. *Kutsal Değerlere Saygı :*

1. Milli değerlere saygı (Töre, gelenekler vb.).

D. *Sosyal Yaşayış Kuralları ve Kişinin Ahlâklılığı.*

LİSE II. SINIF

I. AHLÂKIN PSİKOLOJİK GÖRÜNÜŞÜ:

A. *Ahlâkî Davranışın Psikolojik Yönü:*

1. Ahlâkî davranışı etkileyen faktörler:
 - a) “Şuur” ve üst-ben” ilişkileri;
 - b) “Benlik” ve benliğin kuruluşu;
 - c) “Benlik” ve ideal ilişkileri.
2. Ahlâkla ilgili yargılar:
 - a) Ahlâk yargılarında bulunmanın başlıca basamakları;
 - b) Ahlâklılığın gelişme basamakları;
 - c) İffet ve namus anlayışı, utanma duygusu;
 - d) Evliliğin iyiliği.

B. *Psikoloji ve Ahlâk:*

1. Şuur ve vicdan arasındaki ilişkiler:
 - a) Şuur ve vidan kavramlarının yorumu;
 - b) Ahlâkî yaşayışın psikolojik temelleri;
 - c) Psikolojik bakımdan ahlâk-dışı haller, iç yaşayışın dışlaşması ve insanın kendinin farkına varması gerekliliği.
2. Vicdanın yapıcı unsurları:
 - a) Şuurdan vicdana geçiş bir ilerlemeyi gösterir;
 - b) Millî şuur ve vicdan;
 - c) İnsanı doğruluğu ahlâklılığından ileri gelir.

II. AHLÂK VE FELSEFE:

A. *Ahlâkın felsefî temelleri:*

1. Ahlâk için temel arama ihtiyaçları:
 - a) Ahlâk hakkında temelli bazı görüşler;
 - b) Etik’in asıl problem alanı.
2. Ahlâk, neden felsefî bir disiplindir?
3. Ahlâk ile etik arasındaki farklar;
4. Bir ahlâk felsefesine ihtiyaç var mıdır?

B. *Tarih Boyunca İnsana Bakış Tarzı:*

1. Ahlâk açısından insan;
2. İnsan açısından ahlâk;
3. Olgun insan kavramı (Tarihimizden örnekler).

C. *“İyi” ve İnsanın İyiye Yönelmesi:*

1. “İyi” kavramı:
 - a) Ahlâkî eylem için “iyi”;
 - b) Mutlak ve ideal;
 - c) Eylemlerin ideal meşrulukları.
2. “İyi”ye tabii olarak yönelme:
 - a) Yönelmenin engellerle karşılaşması;
 - b) İsteyen bir varlık olarak insan;
 - c) Ahlâkça ilerleme var mıdır?

III. SOSYAL AHLÂK:

A. *İnsanı Medenileştirici Disiplin Olarak Ahlâk:*

1. Örf ve âdetler ile ahlâk:
 - a) Örf ve adetlerin izâfliliği;
 - b) Ahlâkın değişmezliği.
2. Sosyal hayat ve ekonomik hayatın ilkeleri ve problemler:
 - a) Sosyal ve ekonomik hayatın ilkeleri ve problemleri;

- b) Medeniyete doğru çaba.
- 3. İdeal adalet:
 - a) Adalet ideali nedir?
 - b) Sosyal bir insan olarak insanın ödevi;
 - c) Adalet tarzları ve çeşitleri.
- 4. İdeal adaletin yorumlanması:
 - a) Tabiî hukuk fikri;
 - b) Yargılama (merhamet, şefkat, lütuf vb.) fikri.
- B. *Adalet İlkesinin Uygulanması:*
 - 1. Hukuk ve temelleri:
 - a) Hukukun sosyal kaynağı;
 - b) Tabiî hukuk dayanağı.
 - 2. Sorumluluğun temelleri ve dereceleri:
 - a) Sorumluluğun sosyal kaynakları;
 - b) Sorumluluğun şekilleri ve dereceleri.
 - c) Dinî ve ahlâkî sorumluluk.
 - 3. Ahlâkî yargı ve yargı kurumları:
 - 4. Yaptırıcı kuvvetler;
 - a) Yaptırıcı kuvvetler ve çeşitleri: (Örf, âdet, ahlâk, hukuk ve din bakımından);
 - b) Erdem ve mutluluk.
 - 5. Ceza sorumluluğu:
 - 6. Türk geleneğinde adalet ilkesi ile ilgili örnekler.
- C. *Hukukun Garantileri:*
 - 1. Siyasî devre ve ahlâk desteği:
 - a) Vatan:
 - (i) Vatanın bölünmezliği;
 - (ii) Vatan sevgisi.
 - b) Millet:
 - (i) Millet birliği;
 - (ii) Millet sevgisi.
 - c) Devlet:
 - (i) Devlet ve bölünmezliği;
 - (ii) Devletin sürekliliği;
 - (iii) Türklerde devlet-i ebed müddet fikri.
 - d) Devlet ve millet bütünleşmesi:
 - 2. Sosyal adalet:
 - a) Eşitlik gözetilen adalet;
 - b) Hakkın eşitliği ve gerçek eşitlik.
 - 3. Demokrasi ve ahlâk:
 - a) Demokrasinin anlamı;
 - b) Demokrasi sevgisi ve demokrasi düşmanlığı;
 - c) Demokratik hürriyet ve eşitlik;
 - d) Türklerde demokrasi anlayışı: (Tarihimizden örneklerle).
 - 4. Savaş ve ahlâk:
 - a) Savaş ve barış;
 - b) Savaşta ahlâk;
 - c) Türklerde savaş yasaları.
 - 5. Makine medeniyeti ve ahlâk:
 - a) Teknolojinin emrinde ve hizmetinde insan;
 - b) Teknoloji ve insanî değerler;
 - c) Teknoloji ve millî değerler.
- D. *Aile Hayatı ve Ahlâk:*
 - 1. Aile toplumun hücrelidir;

2. Ailenin evrimi ve aldığı şekiller;
3. Türlerde aile kavramı ve kutsallığı;
4. Aile ocağına ait problemleri doğuran şartlar:
 - a) Maddî şartlar;
 - b) Duygulara bağlı şartlar;
 - c) Sosyal şartlar;
 - d) Ahlâkî şartlar;
 - e) Manevî şartlar.
5. Evlilik:
 - a) Evliliğin iyiliği ve devamlılığı;
 - b) Eşlerin birbirlerine karşı sorumluluk ve ödevleri;
 - c) Kadın ve erkeğin durumu: (Medeni Kanun yönünden);
 - d) Boşanma ve ahlâkî sonuçları.
6. Aile içinde çocuk:
 - a) Çocuklara karşı ana-babaların hakları ve ödevleri;
 - b) Ana-babaya karşı çocukların hakları ve ödevleri;
 - c) Çocukların birbirlerine karşı hakları ve ödevleri.
7. Ailenin sosyal ve ahlâkî rolü:
8. Aile duygusunun eğitimi:
 - a) Aile ocağında;
 - b) Okulda;
 - c) Toplumda.

1982⁸²⁷-1992⁸²⁸ DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ PROGRAMI 4-5

4.SINIF

KONULAR

Haftada 2 saat

ÜNİTE I: ALLAH VE ALLAH İNANCI

1. Allah ve Besmele
2. Allah'a inanmanın insana verdiği huzur ve mutluluk
3. Allah'a karşı görevlerimiz
4. Ünite süresince Sübhaneke duası ve anlamı

ÜNİTE II: PEYGAMBERİMİZ VE DİN

1. Peygamberlik ve din
2. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in hayatı
3. Peygamberimizin örnek ahlakı
4. Ünite süresince İhlas sûresi ve anlamı

ÜNİTE III: İBADET

1. İbadet
2. Niçin ibadet ediyoruz?
3. İbadetin bize kazandırdıkları
4. İbadet yerleri
5. Ünite süresince Kevser sûresi ve anlamı

ÜNİTE IV: İSLAM'IN ŞARTLARINA TOPLU BAKIŞ

1. Müslüman Kime denir?
2. İslam'ın şartları
3. Kelime-i Şehadet, Kelime-i Tevhid ve anlamları
4. Ünite süresince Fatıha suresi ve anlamı

ÜNİTE V: NAMAZ

1. Namaz
2. Namaza hazırlık ve abdest almak
3. Ezan ve namaz vakitleri
4. Namaz nasıl kılınır?
5. Namaz hangi hallerde bozulur?
6. Namaz çeşitleri:
 - a. Beş vakit namaz
 - b. Bayram namazı
 - c. Cenaze namazı
7. Namazın bize kazandırdıkları
8. Ünite süresince Tahiyat duası ve anlamı

ÜNİTE VI: ORUÇ

1. Oruç
2. Oruç nasıl tutulur?
3. Oruç hangi hallerde bozulur?
4. Orucun bize kazandırdıkları
5. Ünite süresince Allahümm Salli ve Allahümme Barik duaları ve anlamları

ÜNİTE VII: ZEKAT

1. Zekat

⁸²⁷ MEB Tebliğler Dergisi, S. 2109, 29 Mart 1982, s. 155-161.

⁸²⁸ MEB Tebliğler Dergisi, S. 2356, 13 Nisan 1992.

2. Zekatın önemi ve toplum için yararları
3. Kimler zekat verir?
4. Fıtır sadakası (Fitre)

ÜNİTE VIII: HAC

1. Hac ibadetinin önemi
2. Hacca kimler gider?
3. Kiblemiz Kâbe ve kiblenin tayini
4. Kurban

ÜNİTE IX: AİLEMİZ-EVİMİZ VE ÇEVREMİZ

1. Anne-baba, Kardeş ve Aile sevgisi
2. İyi huylu olmak
3. Komşu hakkı
4. Birbirimizi sevmek ve saymak
5. Doğayı ve hayvanları sevmek, korumak

5.SINIF

KONULAR

Haftada 2 saat

ÜNİTE I: ALLAH'A İNANMAK

1. Allah vardır.
2. Allah birdir ve benzeri yoktur.
3. Her şeyi yaratan Allah'tır.
4. Her şey O'na muhtaçtır.
5. Herkes O'na sığınır.
6. Allah'a inancın verdiği mutluluk
7. Allah'a karşı görevlerimiz
8. Ünite süresince Asr sûresi ve anlamı

ÜNİTE II: MELEKLERE İNANMAK

1. Melek kavramı
2. Meleklerin görevleri
3. Her yerde ve her zaman ölçülü olalım
 - a. Davranışlarımızda
 - b. Sözlerimizde
 - c. Başkalarıyla olan ilişkilerimizde
4. Ünite süresince Rabbena Atina duası ve anlamı

ÜNİTE III: KİTAPLARA İNANMAK

1. Kitap kavramı
2. Allah niçin kitap göndermiştir?
3. Dört büyük kitap
4. Kitabımız Kur'ân-ı Kerim
5. Kur'ân'a karşı görevlerimiz
 - a. Kur'an'ı evimizde, yanımızda bulundururken nelere dikkat edelim?
 - b. Kur'ân okurken ve dinlerken nelere özen gösterelim?
 - c. Allah, Kur'ân'ı okuyup anlayalım ve ona uyalım diye gönderdi.
6. Ünite süresince Kunut duaları ve anlamları

ÜNİTE IV: PEYGAMBERLERE İNANMAK

1. Peygamberlik ve din
2. Peygamberler ve Allah niçin peygamberler göndermiştir?
3. Kitabı olan peygamberler

4. Peygamberimiz Hz. Muhammed
5. Peygamberimize karşı görevlerimiz
 - a. Peygamberimizi sevmek ve saymak
 - b. Peygamberimizin öğütlerini tutmak, davranış ve hareketlerini örnek almak
 - c. Peygamberimizin Ahlakla ilgili sözleri
6. Ünite süresince Fil sûresi ve anlamı

ÜNİTE V: AHİRET GÜNÜNE İNANMAK

1. Ahiret günü
2. Cennet ve cehennem
3. Ahirete inanmanın yaşayışımız üzerindeki etkileri
4. Düşüncelerimizde
5. Davranış ve hareketlerimizde
6. Başkalarıyla olan ilişkilerimizde

ÜNİTE VI: KADERE İNANMAK

1. Kader
2. Kaza nedir?
3. İslam'da çalışmaya verilen önem
 - a. Çalışmak ibadettir
 - b. Allah çalışanları sever
 - c. İki günü eşit olan zarardadır.

ÜNİTE VII: ATATÜRK'ÜN DİNİMİZ VE LAİKLİK İLE İLGİLİ ÖRÜŞLERİ

1. Laiklik
2. Atatürk'ün laiklik anlayışı
3. Atatürk'ün dinimiz ile ilgili görüşleri ve sözleri
4. Türkiye Cumhuriyeti ve laiklik

ÜNİTE VIII: AHLAKÎ GÖREVLERİMİZ

1. Düzenli yaşamak
2. Başkaları ile iyi ilişkiler kurmak
3. İyilik ve yardımsever olmak

ÜNİTE IX: TEMİZLİK VE DOĞRULUK

1. Temizlik
 - a. İç temizliği (Manevî temizlik)
 - b. Beden ve çevre temizliği
2. Doğruluk
 - a. Düşüncede
 - b. Konuşmada
 - c. Davranışlarda, alışverişte, ölçüde ve tartıda

ÜNİTE X: VATAN SEVGİSİ

1. Vatan ve millet kavramı
2. Vatandaşlık ve vatandaşlık görevleri
3. Vatan savunmasının kutsallığı
4. Şehitlik
5. Gazilik
6. Vatan, Milet, bayrak, Atatürk ve diğer Türk büyüklerine sevgi
7. Milli bayramlarımız
8. Milli kahramanlık hikâyelerinden örnekler

**6.SINIF
KONULAR**

Haftada 2 saat

ÜNİTE 1: DİN KAVRAMI

1. Din
2. Dinler hakkında genel bilgi
3. Musevilik
4. Hristiyanlık
5. İslâmlık
6. Din güzel ahlâktır
 - a. Kendimize karşı görevlerimiz
 - b. Ana, baba ve öğretmenlerimize karşı görevlerimiz
 - c. Kardeşlerimize ve diğer yakınlarımıza karşı görevlerimiz
 - d. Toplum ve milletimize karşı görevlerimiz

ÜNİTE II: İSLÂM'DA İMAN VE İBADET ESASLARI VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

1. İman
2. Niçin inanıyoruz?
3. İmanın şartları
4. Ahlâkî görevlerimizden bazıları
 - a. Allah'a karşı görevlerimiz
 - b. Peygambere karşı görevlerimiz
 - c. Kur'an-Kerim'e karşı görevlerimiz
5. İbadet nedir?
6. Niçin ibadet ediyoruz?
7. İbadetin bize kazandırdıkları
8. Kelime-i Şehadet ve anlamı
9. Mutluluk
 - a. Mutluluğu nasıl anlıyoruz?
 - b. Beden sağlığının verdiği mutluluk
 - c. Ruh sağlığının verdiği mutluluk
10. Mükellef (yükümlü) kime denir?
11. Davranışların değerlendirilmesi (efâl-i mükellefin)
 - a. Farz
 - b. Vâcip
 - c. Sünnet
 - d. Müstehap
 - e. Mubah
 - f. Haram ve helal
 - g. Mekruh
 - h. Müfsit
12. Kişiy ve topluma zararlı olan bazı davranışlar
 - a. İftira ve kötöleme
 - b. Kusur arama
 - c. Kavga ve geçimsizlik
 - d. Toplum ve ülke düzenine uymamak
13. Ünite süresince Kureyş suresi ve anlamı

ÜNİTE III: İSLÂM'DA TEMİZLİK VE DOĞRULUK

1. Temizlik
 - a. İnsan manevî yönden nasıl temiz olur?
 - b. İnsanın beden temizliği nasıl olmalıdır?
 - c. Çevremizi niçin temiz tutmalıyız?

2. Doğruluk ve yararları
 - a. Doğruluk nedir?
 - b. Doğru insan kime denir?
 - c. Doğruluğun yararları nelerdir?
3. Boy abdesti ve namaz abdesti

ÜNİTE IV: NAMAZ

1. Namazın farzları
 - a. Namazın dışındaki farzlar (şartlar)
 - b. Namazın içindeki farzlar (rükünler)
2. Namaz nasıl kılınır?
3. Namaz hangi hâllerde bozulur?
4. Namazın yaşayışımız üzerine etkileri
5. Namaz duaları ve anlamları
6. Cemaatle namaz kılmanın önemi
7. Namazlar
 - a. Vakit namazları
 - b. Cuma namazı
 - c. Teravih namazı
 - d. Bayram namazı
 - e. Cenaze namazı
 - f. Nafile namazları
8. Ünite süresince Felâk ve Nâs sureleri ve anlamları

ÜNİTE V: ORUÇ

1. Oruç ibadeti
2. Orucun şartları
3. Oruç hangi hâllerde bozulur?
4. Orucun kazandırdığı iyi alışkanlıklar
 - a. Nefse hakim olma (iradenin güç kazanması)
 - b. Zorluklara karşı dayanma gücü kazanma
 - c. Çevremiz ile iyi ilişkiler kurma
 - d. Yardımlaşma
5. Orucun yararları
 - a. Bedensel yönden
 - b. Ruhsal yönden

ÜNİTE VI. ZEKÂT

1. Zekât ibadeti
2. Kimler zekât verir?
3. Zekât kimlere verilir?
4. Zekât nelerden verilir?
5. Zekâtın toplumsal yararları
6. Fıtır sadakası (fitre)
7. Başkalarının hakkına saygı
 - a. Kul hakkı
 - b. Komşu hakkı
 - c. Yoksul ve yetim hakkı
8. Ünite süresince Kâfirun suresi ve anlamı

ÜNİTE VII: HAC

1. Hac ibadeti
2. Hac kimlere farzdır?
3. Haccın farzları

4. Kurban
5. Adak kurbanı

ÜNİTE VIII: KİŞİYE VE TOPLUMA KARŞI DAVRANIŞLAR

1. Sevgi-saygı
 - a. Ailemize sevgi
 - b. Büyüklerimize sevgi ve saygı
 - c. Bayrağa ve sancağa sevgi ve saygı
 - d. İnsan sevgisi
 - e. Doğa sevgisi
 1. Hayvan sevgisi
 2. Ağaç ve orman sevgisi
 3. Doğa güzelliklerini sevmek ve korumak
2. Kötü huylar
 - a. Çekiştirme (gıybet) ve kıskançlık (haset)
 - b. Bencillik ve nifak
 - c. Kin ve düşmanlık
 - d. Ülke ve millete zarar veren davranışlar⁸²⁹

ÜNİTE IX: İSLAM'DA ÇALIŞMAYA VERİLEN ÖNEM⁸³⁰

1. Çalışmanın yararları
2. Yapıcı ve üretici olmanın yararları
3. Hz. Muhammed'in çalışma ile ilgili sözleri
4. Ünite süresince Tebbet sûresi ve anlamı

ÜNİTE X: SAVURGANLIK⁸³¹

1. Savurganlık nedir?
2. Savurganlığın zararları nelerdir?
3. Savurgan olmamak için nelere dikkat etmeliyiz?
4. İslâm'da tutumluluk
5. Ünite süresince Ayet'el Kürsî ve anlamı

ATATÜRKÜN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ VE ÇEŞİTLİ YÖNLERİ

*İyi kalpliliği

İnsan ve millet sevgisi

(Okuma parçası şeklinde verilecek.)

1. Temizlik
 - a. İnsan manevî yönden nasıl temiz olur?
 - b. İnsanın beden temizliği nasıl olmalıdır?
 - c. Çevremizi niçin temiz tutmalıyız?

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCEDE ÖZELLİK TAŞIYAN ÖNEMLİ YAKLAŞIMLAR

*İnsan sevgisi ve evrensellik

İnsanlık kavramı

İnsan sevgisi

Kin ve nefret yerine iyilik, güzellik ve doğruluk

⁸²⁹ Buraya 3. Madde olarak Ünite süresince Tebbet suresi ve anlamı konu başlığı 1992 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programında eklenmiştir.

⁸³⁰ Bu ünite 1992 DKAB müfredat programından bulunmamaktadır.

⁸³¹ IX. Ünite 1992 programında yer olmadığından bu ünite Savurganlık ünitesi programda IX. Ünite olarak bulunmaktadır.

7.SINIF

KONULAR

Haftada 2 saat

ÜNİTE I: ALLAH'A İMAN

1. İnanama ihtiyacı ve Allah'a iman
2. Allah sevgisi
3. Güzel huylardan bazıları
 - a. Dostluk, kardeşlik ve arkadaşlık
 - b. Vefa ve doğruluk
 - c. Edep ve hayâ
 - d. Şefkat ve merhamet
 - e. Yumuşak huylu olmak

ÜNİTE II: MELEKLERE İMAN

1. Meleklerin özellikleri
2. Kur'an-ı Kerim'de adı geçen melekler ve özellikleri
3. Kabahat ve aflar
4. Güzel huylardan bazıları
 - a. Hayırseverlik ve cömertlik
 - b. Cesaret ve şecaat
 - c. Sabır ve şükür

ÜNİTE III: KİTAPLARA İMAN

1. Kitaplara niçin inanmalıyız?
2. Kitaplar
 - a. Suhuf (sayfalar)
 - b. Kitaplar
3. Kitaplar arasında Kur'anı Kerim'in yeri
4. Kur'an-ı Kerim
 - a. Vahiy, ayet, sure
 - b. Kur'an'ın yazılışı ve kitap hâline gelişi
 - c. Kur'an'ın anlaşılmasının gerekliliği
 - d. Tefsir, tercüme meal (anlam)
5. Güzel huylardan bazıları
 - a. Alçakgönüllülük ve hoşgörü
 - b. Çalışkanlık ve dürüstlük
 - c. Görev hizmetlerin gereğini yağımak
 - d. Lüksten ve savurganlıktan kaçınmak

ÜNİTE IV: PEYGAMBERLERE İMAN

1. Peygamber kavramı (resul-nebi) ve peygambere inanmak
2. İnsanların peygamberlere olan ihtiyacı
3. Peygamberlerin sıfatları
4. Güzel huylardan bazıları
 - a. Doğruluk
 - b. Hak ve adalet
 - c. Yasalara, örf ve âdetlere uyma
 - d. Ağırbaşlılık ve ölçülü hareket
 - e. İnsanın yüceliği

ÜNİTE V: AHİRET GÜNÜNE İMAN

1. Ahiret nedir?
2. Ahiret gününe niçin inanırız?
3. Cennet-Cehennem

4. İslâm'da dayanışmanın önem
 - a. Aile sevgisi (yardımlaşma ve hediye alıp verme)
 - b. Komşu ve dostlar arasında hediye alıp verme
 - c. Toplumsal yardımlaşma ve yardım kurumları

ÜNİTE VI: KAZA VE KADERE İMAN

1. Kaza ve kader
2. Hayır ve şer
3. Allah'ın iradesi
4. İnsanın iradesi
5. İyiye ve doğruya yönelme
6. Tevekkül

ÜNİTE VII: TÜRKLER VE MÜSLÜMANLIK

1. Türklerin Müslüman olması
2. Türklerin İslâm dininin yayılmasında hizmetleri
3. Türklerin İslâm'ın korunmasında hizmetleri
4. Büyük Müslüman Türk bilginleri

ÜNİTE VIII: TEMİZLİK

1. İslâm'ın temizliğe verdiği önem
2. İç temizliği (manevî temizlik)
3. Dış temizliği (maddî temizlik)
 - a. Vücut temizliği
 - b. Evlerimizin temizliği
 - c. Okul ve Çevre temizliği

ÜNİTE IX: LÂİKLİK VE İSLÂMLIK

1. Lâiklik nedir?
2. Atatürk ve lâiklik
3. Atatürk'ün İslâm dini hakkındaki görüşleri
4. Atatürk'ten dinle ilgili seçme sözler

ATATÜRK'ÜN HAYATI

Atatürk'ün son günleri

ATATÜRK'ÜN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ VE ÇEŞİTLİ YÖNLERİ

- *İleri görüşlülüğü
- *İyi kalpliliği
- *İnsan ve millet sevgisi
- *Türk'ün öz vasıflarını bütünlükle ve en gerçek ölçüler içerisinde ilk def ortaya koyan türk büyüğü oluşu
- *İnsanlık âleminin en büyük fazilet örneği oluşu

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCEDE ÖZELLİK TAŞIYAN ÖNEMLİ YAKLAŞIMLAR

- *İnsan sevgisi ve evrensellik
- Kin nefret yerine iyilik, güzellik doğruluk
- *Taassupsuzluk
- Devletin taassubu etkisiz hale getirmesi
- *Taassubun zararları

ATATÜRK İLKELERİ

*Lâiklik:

Din nedir ve diğer müesseselerle ilişkileri
Lâikliğin genel esasları ve temel amaçları

Atatürkçü düşüncede lâiklik kavramı
Dinî istismar ve taassup konularında Atatürk'ün düşüncesi
Din ve vicdan hürriyeti
İslâm dini felsefesi içinde lâikliğin yeri
Atatürk ve İslam dini
Ülkemizdeki irtica hareketleri
Cumhuriyet öncesi ve sonrası din ve devlet işleri
Lâikliğin Türk toplumuna sağladığı faydalar
Atatürkçü düşünce sisteminde lâikliğe yönelik iç ve dış tehdit

8.SINIF

KONULAR

Haftada 2 saat

ÜNİTE I: KUR'AN VE HZ. MUHAMMED

1. Kutsal kitabımızı tanıyalım (konuları yönünden)
2. Kur'an'da peygamber kıssaları
 - a. Âdem peygamber
 - b. Nuh peygamber
 - c. Sâlih peygamber
 - d. Yâkup ve Yusuf peygamberler
 - e. Dâvud ve Süleyman peygamberler
 - f. Mûsa peygamber
 - g. İsâ peygamber
3. Son peygamber Hz. Muhammed
 - a. Ailesi, çocukluğu ve gençliği
 - b. Peygamber oluşu
 - c. Hicreti
 - d. Savaşları
 - e. Veda haccı
 - f. Vefatı

ÜNİTE II: İSLÂM DİNİNDE KOLAYLIK

1. İslâm kolaylık dinidir
 - a. Abdestte kolaylık
 - b. Namazda kolaylık
 - c. Oruçta kolaylık
 - d. Hacda kolaylık
2. Kişiyi ve topluma zararlı olan bazı davranışlar
 - a. Zulüm ve haksızlık
 - b. Yalan ve hile
 - c. Görevi kötüye kullanma

ÜNİTE III: LÂİKLİK VE İSLÂMLIK

1. Lâiklik anlayışında dinin yeri
2. İslâm anlayışına göre lâiklik
3. Lâiklik bakımından Müslümanlık
4. Vicdan özgürlüğü
5. Devlete ve yasalara saygı (Ulül emre itaat)

ÜNİTE IV: BAZI TÖREN VE GELENEKLERİMİZ

1. Ad koyma
2. Sünnet olma
3. Selâmlaşma
4. Bayramlaşma

5. Yakın akrabaları ve arkadaşları ziyaret
6. Hasta ziyareti
7. Cenaze töreni
8. Kabir ziyareti
9. Manevî değerlere saygı
 - a. Cenaze, mezarlık ve türbelere saygı
 - b. Töre ve geleneklere saygı
10. Mevlit
11. Evlenme

ÜNİTE V: DİNİ GÜNLER, AYLAR VE GECELER

1. Cuma günü
2. Ramazan ayı
3. Ramazan Bayramı
4. Kurban Bayramı
5. Kandil geceleri
6. Üç aylar
7. Aşure günü

ÜNİTE VI: VATAN VE MİLLET SEVGİSİ

1. Vatanımızı ve milletimizi niçin sevmeliyiz?
2. Vatanın korunması ve savunması
3. Şehitlik ve gazilik
4. Mustafa Kemal Atatürk'e Gazi unvanının verilmesi
5. Atatürk'ün manevî değerlere ilişkin görüşleri
6. Uğrunda savaşılan kutsal değerlere saygı
 - a. Bayrağa ve İstiklâl Marşı'na saygı
 - b. Orduya ve sancağa saygı
 - c. Millî kahramanlara ve devlet büyüklerine saygı
 - d. Askerlik görevinin kutsallığı
 - e. Askere uğurlama ve asker dönüşü karşılama

ÜNİTE VII: BAZI GÖRGÜ KURALARI

1. Konuklukta
2. Sofrada
3. Yolculukta
4. Kılık-kıyafette
5. Konuşmalarda
6. Telefon görüşmelerinde
7. Kutlamalarda
8. Diğer bazı önemli görgü kuralları

ÜNİTE VIII: TÜRKLERVE MÜSLÜMANLIK

1. Türkler, nasıl ve niçin Müslüman olmuştur?
2. Türklerin Müslümanlığa katkıları
 - a. Müslümanlığın yayılmasında
 - b. İslâm sanat ve kültüründe
3. Müslümanlığın Türklere kazandırdıkları
4. Türklerin başka dinden olanlara karşı tutumu

ATATÜRK'ÜN HAYATI

Atatürk'ün son günleri (Okuma parçası şeklinde verilecek)

ATATÜRK'ÜN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ VE ÇEŞİTLİ YÖNLERİ

*Vatanseverliği

- *Sabır ve disiplin anlayışı (Okuma parçası şeklinde verilecek.)
- *İyi kalpliliği (Okuma parçası şeklinde verilecek.)
- *Mantıklılığı (Okuma parçası şeklinde verilecek.)
- *Türk'ün öz vasıflarını bütünlükle ve en gerçek ölçüler içerisinde ilk defa ortaya koyan Türk büyüğü oluşu

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCEDE ÖZELLİK TAŞIYAN ÖNEMLİ YAKLAŞIMLAR

İnsan sevgisi ve evrensellik

İnsanlık kavramı

İnsan sevgisi

Diğer milletlerin din, örf ve adetlerine saygı

Kin ve nefret yerine iyilik, güzellik ve doğruluk

Dayanışma

Dayanışmanın toplum hayatındaki önemi

Millî birlik beraberlik yönünden dayanışmanın önemi

*Kadının Türk toplumundaki yeri, Türk kadın hakları ve aile hayatı

Kadının toplumdaki yeri ve önemi

İnsanlık âleminin en büyük fazilet örneği oluşu

Millî Tarih-Millî Ahlâk-Millî Eğitim-Millî Kültür

Millî kültürün temelleri millî tarihtir

Türk milletinin tarihteki yeri

Medenî ve birleştirici tarih görüşü

Ahlâkın kaynağı millettir.

Millî ahlaka uygun hareket, millî birliği sağlar

Millî ahlakımız medenî esaslara ters düşmez

Türk millî eğitiminin önemi

*Eğitim politikası

*Millî olmalı

*Çağdaş olmalı

Millî eğitim sisteminin gözetileceği esaslar:

Eğitimde lâiklik ilkesi

Eğitimde uygulanacak ilkeler

Millî kültür, dinamik ve ileriye dönük olmalıdır

Atatürk'ün millî kültür konusundaki direktifleri

Millî kültürümüzün yaygınlaştırılması

ATATÜRK İLKELERİ

*Lâiklik

*Din nedir ve diğer müesseselerle ilişkileri

*Lâikliğin genel esasları ve temel amaçları

*Atatürkçü düşüncede lâiklik kavramı

*Dini istismar ve taassup konularında Atatürk'ün düşüncesi

*Din ve vicdan hürriyeti

*İslâm dini felsefesi içerisinde lâikliğin yeri

*Atatürk ve İslâm dini

*Ülkemizdeki irtica hareketleri

*Cumhuriyet öncesi ve sonrasında din ve devlet işleri

*Lâikliğin Türk toplumuna sağladığı faydalar

*Atatürkçü düşünce sisteminde lâikliğe yönelik iç ve dış tehdit

ORTAÖĞRETİM 1. SINIF (9. SINIF)

Haftada 1 saat

ÜNİTE I: DİN

1. Din'in tanımı (genel)
2. Din ve insanlık
3. İslâm dini açısından dinin gelişmesi

ÜNİTE II: DİNLER VE ÖZELLİKLERİ

1. İlkel dinler
2. Çin dinleri
3. Hint dinleri
4. Musevilik
5. Hıristiyanlık
6. Türklerin İslâm'dan önceki dinsel inançları
7. Son din Müslümanlık
 - a. Doğuşu ve doğduğu çevredeki inançlar
 - b. İlk Müslümanlar
 - c. Hz. Peygamberin aile çevresi (Ehlibeyt)
 - d. Türklerde "ehlibeyt" sevgisi
8. Semavi dinlerdeki ortak yönler
 - a. Allah inancı açısından
 - b. Ahlak açısından
 - c. İnsan anlayışı açısından
9. İslâm'ın Allah inancı

ÜNİTE III: DİN VE AHLAK

1. Ahlakın din ile ilişkisi
2. Toplumsal hayatta din ve ahlak bütünleşmesi
3. Atatürk'ün ahlaka ilişkin görüşleri (27.4.1998/64 Talim Terbiye Kurulu Kararı)
4. Örf ve adetlerin ahlakla ilişkileri
5. Ahlakın değişmezliği
6. Örf ve adetlerin millet hayatındaki yeri
7. "Milli seciye" kavramı ve Atatürk (27.4.1998/64 TTKK)

BU ÜNİTEDE YER ALAN ATATÜRKÇÜLÜK İLE İLGİLİ KONULAR

-Taassubun zararları

-Devletin taassubu etkisiz hale getirmesi

Cehaletten kaçınma (27.4.1998/64 TTKK)

ÜNİTE IV: DEVLETE KARŞI GÖREVLERİMİZ

1. Kanunlara saygı (27.4.1998/64 TTKK)
2. Vergi vermek (27.4.1998/64 TTKK)
3. Askere gitmek (27.4.1998/64 TTKK)
4. Seçimlere katılmak (27.4.1998/64 TTKK)
5. Konu ile ilgili ayet ve hadislerden seçmeler
6. Atatürk'ün konu ile ilgili görüşleri (27.4.1998/64 TTKK)
7. Konu ile ilgili ayet ve hadisler

ÜNİTE V: TEMİZLİK VE DOĞRULUK

1. Temiz olmanın birey ve toplum açısından yararları
2. Doğruluk
 - a. Konuşmada

- b. Düşünmede
- c. Davranışlarda
3. Rüşvet ve rüşvetin toplumsal hayata olumsuz etkileri
4. Konu ile ilgili ayet ve hadislerden seçmeler

BU ÜNİTEDE YER ALAN ATATÜRKÇÜLÜKLE İLGİLİ KONULAR

-Atatürk'ün çalışmayla ilgili güzel sözleri (27.4.1998/64 TTKK)

LİSE II. SINIF (10. SINIF)

Haftada 1 saat

ÜNİTE I: İSLAM GÜZEL AHLAKTIR

1. "İslam" kavramı
2. İslam'da inanç esasları
3. İslam'da ibadet anlayışı
 - a. İbadetin inanca etkileri
 - b. İnancın ibadete etkileri
4. İslam'ın ahlaka verdiği önem
 - a. İslam ve ahlak kavramları
 - b. İyi huylu olmak
 - c. Ahlâk ve vicdan ilişkisi
5. İslam'da emir ve yasaklar
6. Aile düzeni
 - a. Ana hakkı
 - b. Baba hakkı
 - c. Kardeş hakkı
 - d. Akraba hakkı
 - e. Arkadaş hakkı
 - f. Komşu hakkı
7. Konu ile ilgili ayet ve hadisler

ÜNİTE II: MİLLİ BİRLİK VE BERABERLİK

1. Vatanın bölünmezliği (27.4.1998/64 TTKK)
2. Devlet ve bölünmezliği
3. Devlet ve millet bütünleşmesi (27.4.1998/64 TTKK)
4. Konu ile ilgili ayet ve hadisler

ÜNİTE III: ÖRF VE ADET:

1. Örf ve adet kavramları
2. Örf ve adetlere bağlılık
3. Örf ve adetlerin millet hayatındaki yeri
4. Millî ahlak ve millî terbiye
5. Faziletli ve hoşgörülü olmak
6. Atatürk'ün konu ile ilgili görüşleri (27.4.1998/64 TTKK)
7. Konu ile ilgili ayet ve hadisler

ÜNİTE IV: KÖTÜLÜKLERDEN KAÇINMA VE KÖTÜLÜKLERİ ÖNLEME:

1. Hırsızlık
2. Yalan söylemek
3. Zina
4. Cana kıymak
5. Kaçakçılık yapmak
6. Devlet malını kötüye kullanmak
7. Yağmacılık ve adaletsizlik

8. İçki ve kumar
9. Konu ile ilgili ayet ve hadisler

ÜNİTE V: ÇALIŞMAK VE ÜRETİCİ OLMAK

1. Çalışmanın yararları
2. Yapıcı ve üretici olmanın yararları
3. Hz. Muhammed'in çalışma ile ilgili güzel sözleri
4. Başkalarının emeğine saygı duymak
5. Başkalarının sırtından geçinmemek
6. Türk geleneğinde iş ve ticaret ahlakı
7. Atatürk'ün çalışma ile ilgili güzel sözleri
8. Konu ile ilgili ayet ve hadisler

ÜNİTE VI: ÖĞRETMENLİK:

1. Öğretmenin değeri ve önemi
2. Öğrenci ve öğretmen ilişkisi
3. Öğretmen hakkı
4. Konu ile ilgili ayet ve hadisler

LİSE 3. SINIF (11. SINIF)

(Haftada 1 saat)

ÜNİTE I: İSLAM VE EVREN

1. Evrenin yaratılışı
2. a. Allah'ın yaratma sıfatı
c. Kur'an'a göre dünyamız
3. İnsan yaratılışı
a. İnsan nasıl yaratıldı?
b. Üstün varlık: İnsan
c. İnsan ve toplum

ÜNİTE II: EVRENSEL BİR DİN OLARAK İSLAMLIK:

1. İslâmî bilgilerin dört ana kaynağı (Kitap, Sünnet, İcma, Kıyas)
2. Allah alemlerin Rabbidir.
3. Peygamberimiz bütün insanlığa gönderilmiştir.
4. İslam bütün zaman ve mekâna hitap eder.
5. İslam akıl ve ilim dinidir.
6. İslam insan haysiyetini korur.
7. İslam dünya ve ahret dinidir.
8. İslam düşünce ve vicdan özgürlüğünü korur.
9. İslam'da sınıf ve ırk ayrımı yoktur.

ÜNİTE II. TÜRK-İSLAM KÜLTÜR VE UYGARLIĞI

1. İslam'da doğan ve gelişen bilim dalları
2. Müslümanların pozitif bilim alanındaki hizmetleri ve buluşları
3. İslam'da din bilimleri ve Türk bilginleri
4. Müslüman Türklere sanat ve edebiyat
5. İslam düşüncesi ve tasavvuf
6. İslam kültür ve uygarlığının batı dünyasına etkisi
7. Batılı bilginlerin İslam'a bakışı

ÜNİTE IV: ATATÜRK VE DİNİMİZ:

1. Atatürk'ün dinimiz ve laiklikle ilgili görüşleri
2. Laiklik nedir?
3. Atatürk'ün laiklik anlayışı (27.4.1998/64 TTKK)
4. Atatürk'ün dinimiz ile ilgili görüşleri

ÜNİTE V: AHLAKİ GÖREVLERİMİZ:

1. Düzenli yaşamak
2. Başkaları ile iyi ilişkiler kurmak
3. İyilik ve yardımsever olmak

ÜNİTE VI: ADALET, AHLAK VE DİN

1. Adalet tarzları ve çeşitleri
2. Adalet, din ve ahlak arasındaki ilişkiler
3. Sosyal adalet ve ahlak kuralları
4. Sosyal bir varlık olarak insanın ödevi, İslam ahlakı
5. Hz. Muhammed'in adalet konusundaki güzel sözleri
6. Atatürk'ün adalet ve ahlak konusundaki sözleri (27.4.1998/64 TTKK)

2000 İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ PROGRAMI

4.SINIF

ÜNİTE I. DİN VE AHLÂK HAKKINDA NELER BİLİYORUM

1. Günlük konuşmalarımızda din;
 - 1.1. Bismillahirrahmanirrahim
 - 1.2. Allah'a Şükür
 - 1.3. Günah, Sevap, Helâl ve Haramları Öğreniyorum.
 - 1.4. Dilek ve Dualarımızda Dini İfadeler
 - 1.5. Selâmlaşıyoruz
2. Evimizde, Çevremizde Bulunan Dini Sembolleri Tanıyalım,
3. Dinin tanımını öğrenelim
4. Dini öğrenmenin önemi
5. "Din güzel ahlâktır"
 - 5.1. Ahlâklı ve Ahlâksız İfadeleri Üzerinde Duralım
 - 5.2. Güzel söz söyleyelim
 - 5.3. Güzel Davranışlarda Bulunalım
6. Peygamberimiz, Söz ve Davranışlarıyla En Güzel Örnektir
7. Sübhaneke Duasını Ezberleyelim ve Anlamını Öğrenelim

ÜNİTE II. TEMİZ OLMALIYIM

1. Bedenimi Temiz Tutarım
2. Elbiselerimi Temiz Tutarım
3. Çevremi temiz tutarım
4. Sağlığım için temizlik çok önemlidir
5. Dinim Temiz Olmamı İstiyor; "Temizlik İmandandır"
6. Sözünde Durmak, Dürüst, Güvenilir Olmak da Temizliktir
7. Allah Temizlenenleri Sever
8. Temizliğin Önemi Üzerinde Konuşalım.
9. Fatıha Suresini Ezberleyelim ve Anlamını Öğrenelim

ÜNİTE III. BEN VE DİN

1. Ben Akıllı ve İnanan Bir Varlığım
2. Ben insanları sever ve saygı duyarım
3. Din dosdoğru olmamı ister
4. Din iyi, doğru ve güzel olanı yapmamı ister
5. Din çevremi korumamı öğütler
6. Çalışırım, Allah'ın yardımına güvenirim ve başarırım

ÜNİTE IV: AİLEM VE DİN

1. Benim bir ailem var.
2. Ailem bana güven veriyor
3. Annem-babam benim iyiliğimi ister
4. Dinimiz, anne-babamıza iyi davranmamızı öğütüyor
5. Kardeşlerimle iyi geçinirim
6. Ailemizde birbirimize saygı gösterir, yardım ederiz
7. Ailemizde birbirimizi anlamalıyız

ÜNİTE V. YARATANI VE YARATTIKLARINI SEVERİM

1. Sevmek ve sevilme hepimizin ihtiyacıdır.
2. Sevgi Allah'ın bize verdiği bir nimettir.
3. Allah yarattıklarını sever
4. Evrendeki her şey benim gibi özenle yaratılmış
5. Allah, çocukları çok sever.
6. Kendimi seviyorum, yaratıcıyı da seviyorum
7. Yaratılmışları sevmekle Allah'ı sevmiş olurum
8. Sevelim sevelelim: Sevgi karşılıklıdır
9. Yaratmak ve yaşatmak sevgi işidir
10. İhlâs Suresini ezberleyelim ve Anlamını öğrenelim

ÜNİTE IV. SEVINÇ VE ÜZÜNTÜLERİMİZİ PAYLAŞALIM

1. Paylaşmak bir ihtiyaç ve erdemdir
2. Sevinçlerimizi paylaşalım
 - 2.1. Bayramlara sevinçli günlerimizdir;
 - 2.1.1. Dini Bayramlarımız
 - 2.1.2. Milli Bayramlarımız
 - 2.2. Kandil gecelerimizi kutlarız
 - 2.3. Diğer önemli günlerimiz
 - 2.3.1. Cuma günü bütün Müslümanlar için önemlidir
 - 2.3.2. Ramazan ayını sevinç ve heyecanla karşılarız
3. Üzüntülerimizi de paylaşalım
 - 3.1. Hastalarımızı ziyaret ederiz
 - 3.2. Geçmişlerimizi anarız
 - 3.3. Zor durumda olanlara yardım ederiz

ÜNİTE VII: HZ. MUHAMMED'İ TANIYALIM

1. Hz. Muhammed'in doğduğu çevreyi tanıyalım
2. Hz. Muhammed'in aile büyüklerini tanıyalım
3. Hz. Muhammed'in çocukluk ve gençlik yılları
 - 3.1. Çocukluk hayatı
 - 3.2. Gençlik hayatı
4. Hz. Muhammed'in çocukluk ve gençlik yıllarındaki erdemli davranışlarını öğrenelim
 - 4.1. Hz. Muhammed aile büyüklerini sever ve sayardı
 - 4.2. Hz. Muhammed dürüst ve güvenilirirdi.
 - 4.3. Hz. Muhammed çalışmayı ve yardımlaşmayı severdi.
 - 4.4. Hz. Muhammed kötü davranışlardan kaçınırdı
 - 4.5. Hz. Muhammed haksızlıklarla güzel bir tavırla karşı çıkardı.
 - 4.6. Hz. Muhammed arkadaşlarıyla iyi geçinirdi.
 - 4.7. Hz. Muhammed doğayı ve hayvanları severdi
5. Kevser Sûresini ezberleyelim ve anlamını öğrenelim.

5.SINIF

ÜNİTE I. ALLAH'A İNANIYORUM

1. Evrende bir düzen vardır
2. Beni ailemi ve Her Şeyi Yaratan Allah'tır.
3. Allah'ın Eşi ve Benzeri Yoktur

4. Allah Her şeyi İştir, Bilir ve Görür
5. Allah 'ın Her Şeye Gücü Yeter
6. Allah Bizimle Beraberdır
7. "Kelime-i Tevhid" ve "Kelime-i Şahadet" i Öğreniyorum

ÜNİTE II. DUA EDİYORUM

1. Duam Dileğimdir
2. Yüce Tanrı Beni İştir ve Dualarımı Kabul Eder
3. Dua Etmem Sevgi ve Yakınlık Üretir
4. Her Zaman Dua Edebilirim
 - 4.1. Sevinçli Anlarımda Dua
 - 4.2. Üzüntülü Anlarımda Dua
5. Günlük Dualarım
6. Kur'an'dan ve Peygamberimizden Dua Örnekleri
7. Tahiyat Duasını Ezberleyelim ve Anlamını Öğrenelim

ÜNİTE III. İBADET KONUSUNDA BİLGİLENELİM

1. İbadet Nedir?
2. İbadetle İlgili Kavramları Öğreniyoruz (Farz, Vacip, Sünnet)
3. Niçin İbadet Ediyoruz?
4. Her Zaman ve Her Yerde İbadet Edebiliriz
5. Camiyi Tanıyalım
6. Başlıca İbadetlerimiz
 - 6.1. Namaz
 - 6.2. Oruç
 - 6.3. Hac.
 - 6.4. Zekât
7. Her Güzel İş (Amel-i Salih) İbadettir
8. Dürüst Çalışmak da İbadettir.
9. İbadetler Davranışlarımızı Güzelleştirir
10. Rabbena Duasını Ezberleyelim ve Anlamını Öğrenelim

ÜNİTE IV. RAMAZAN AYI VE ORUÇ

1. Ramazan Ayının Önemi
 - 1.1. Kur'an Ramazan Ayında İndirilmiştir
 - 1.2. Ramazan Ayı Oruç Ayıdır
2. Oruç Nedir?
3. Ramazan Ayı ve Oruçla İlgili Kavramlar
 - 3.1. Sahur İmsak, İftar,
 - 3.2. Mukabele
 - 3.3. İftar Duası ve Anlamı
 - 3.4. Teravih Namazı
4. Oruç Tutarken Nelere Dikkat Etmeliyiz?
5. Orucu Bozan Durumlar
6. Oruç İbadetinin Kişiyi ve topluma Kazandırdıkları
 - 6.1. Oruç İrademizi Güçlendirir
 - 6.2. Oruç Davranışlarımızı Güzelleştirir

- 6.3. Oruç, Toplumda Yardımlaşma ve Dayanışmayı Artırır
7. Ramazan Ayı Sonunda Bayram Yaparız

ÜNİTE V. TOPULUMSAL GÖREVLERİMİZ ve DİN

1. Yakınlarımı Sever, Sayar ve Yardımlarına Koşarım
2. Arkadaşlarımla İlişkilerim
 - 2.1. Arkadaşlarıma Saygılı ve Hakça Davranırım
 - 2.2. Arkadaşlarımla Fikirlerini Sabırla Dinlerim
 - 2.3. Arkadaşlarımla Paylaşmayı Severim
3. Toplumsal Mekanların Başkalarının da Kullandığını Biliyorum
 - 3.1. Okulumu Temiz ve Düzenli Tutarım
 - 3.2. Camimi Düzenli ve Temiz Tutarım
 - 3.3. Bütün İnsanlara Açık Olan Mekanları Temiz Tutarım
4. Toplumsal Hayatın Kurallarına Uyarım
 - 4.1. Toplumsal Hayatta İsteklerimi Kibar İfadelerle Belirtirim
 - 4.2. Büyüklerime Saygılı Davranırım
 - 4.3. Küçüklerime İyi Örnek Olurum ve Onları Korurum
 - 4.4. Gerekğinde Özür Dilemesini Bilirim
 - 4.5. Trafik Kurallarına Uyar Başkalarının Haklarını Çiğnemem
5. Komşularımızla İlişkilerim
 - 5.1. Çevremizde Başka Ailelerin de Yaşadıklarını Unutmam
 - 5.2. Gerekğinde Komşularımızın Yardımına Koşarım
6. Yoksulları ve Zayıfları Gözetir, Onlara Yardım Ederim
7. Özürlülere Sevgi İle Bakar, Sıkıntılarını Paylaşıyorum
8. Asr Suresini Ezberleyelim ve Anlamını Öğrenelim

ÜNİTE VI. PEYGAMBERLERİ TANIYALIM

1. Allah Mesajlarını İnsanlara Peygamberler Aracılığı İle Göndermiştir
2. Peygamberlerin Gönderilmesi Allah'ın İnsanlara Bir Yardımıdır
3. Peygamberlere Gelen Mesajlar Aynı Amaca Yöneliktir
4. Peygamberlerin İnsanlardan Seçilmesinin Nedenleri
5. Peygamberlerin Nitelikleri;
 - 5.1. Doğru Olmak,
 - 5.2. Güvenilir Olmak
 - 5.3. Akıllı ve Zeki Olmak,
 - 5.4. Allah'tan Aldığı Mesajları İnsanlara Bildirmek
6. Kur'an'da Adı Geçen Peygamberler

ÜNİTE VII. Hz. MUHAMMED'İN AİLE HAYATI

1. Hz. Muhammed'in Ailesi İçindeki Örnek Davranışları
 - 1.1. Hz. Muhammed Aile Bireylerini Çok Severdi
 - 1.2. Hz. Muhammed'in Ailesinde İsrraftan Kaçınılırdı
 - 1.3. Hz. Muhammed Aile Bireyleriyle Şakalaşırđı
 - 1.4. Hz. Muhammed Aile Bireyleri Arasında Ayırım Yapmazdı
 - 1.5. Hz. Muhammed Aile Bireylerinin Görüşlerine Değer Verirdi
 - 1.6. Hz. Muhammed Akrabayı Ziyaret Ederdi
2. Hz. Muhammed'in Ailesinin Seçkin Özellikleri
 - 2.1. Hz. Muhammed'in Ailesinde Sevinçler ve Sıkıntılar Paylaşılırdı.
 - 2.2. Hz. Muhammed'in Ailesinde Misafire Cömert Davranılırdı.
 - 2.3. Hz. Muhammed'in Ailesinde İsrraftan Kaçınılırdı
 - 2.4. Hz. Muhammed'in Ailesinde Aile Bireyleri Birbirine Danışırđı
 - 2.5. Hz. Muhammed'in Ailesinde Komşuluk İlişkilerine Önem Verilirdi

- 2.6. Hz. Muhammed'in Ailesinde Öksüzler ve Yoksullar Gözetilirdi
- 2.7. Salavat Dualarını Ezberleyelim ve Anlamalarını Öğrenelim

6.SINIF

ÜNİTE I. NAMAZ

1. Namaz nedir ve niçin kılınır?
2. Namazın insana kazandırdıkları .
 - 2.1. Namaz insanın duyu dünyasını geliştirir.
 - 2.2. Namaz insanın davranışlarında bilinçli olmasını sağlar.
 - 2.3. Namaz birlikte yaşama ve dayanışma bilincini geliştirir.
 - 2.4. Namaz temizliğe alıştıırır.
 - 2.5. Namaz zamanı iyi kullanmayı öğretir.
3. Namazın şartları
 - 3.1. Namaza hazırlık şartları.
 - 3.1.1. Abdest, Boy Abdesti, Teyemmüm
 - 3.1.2. Namaza hazırlığın diğer şartları
 - 3.2. Namazın Kılımış Şartları
4. Namaza çağrı: Ezan ve Kamet
5. Namazın kılımış
6. Namazı bozan durumlar .
7. Cemaatle namaz
8. Yolculukta namaz
9. Namaz Türleri
 - 9.1. Günlük Namazlar (Beş vakit namaz)
 - 9.2. Cuma namazı
 - 9.3. Teravih namazı
 - 9.4. Bayram namazı
 - 9.5. Cenaze namazı
10. Fil suresi ve anlamı

ÜNİTE II: PAYLAŞALIM, YARDIMLAŞALIM: ZEKÂT VE SADAKA

1. İnsanın paylaşma ve yardımlaşma ihtiyacı:
2. İslam'ın paylaşma ve yardımlaşmaya verdiği önem
3. Paylaşma ve yardımlaşma ibadeti olarak Zekât
4. Zekâtı kimler verir?
5. Zekâtı kimlere, nasıl vermeliyiz?
6. Zekât nelerden verilir?
7. Yardımlaşma ve dayanışma yolu olarak Sadaka
8. Zekât ve Sadaka verecek duruma gelmeye çalışmalıyız.
9. Yardımlaşma kurumlarımız

ÜNİTE III. VATANIMIZI MİLLETİMİZİ SEVİYORUZ

1. Vatan ve Millet kavramını öğreniyoruz.
2. Biz vatanımızı ve milletimizi çok severiz.
3. Bu vatanda hepimiz bir milletiz.
4. Manevi değerlerimizi koruyup saygı gösteririz.
 - 4.1. Bayrağımıza ve İstiklal Marşımıza saygı duyarız.
 - 4.2. Gazilerimize saygı gösterir,
 - 4.3. Şehitlerimizi Rahmetle anarız.
 - 4.4. Askerlik yapmak vatan borcumuzdur.
5. "Yurtta Barış Dünyada Barış" temel ilkemizdir.

ÜNİTE IV. KÖTÜ DAVRANIŞLARDAN KAÇINILIM

1. Dinimizin sakınmamızı istediği bazı kötü davranışlar.
 - 1.1. Yalan söylemek ve hile yapmak
 - 1.2. Gıybet ve İftira
 - 1.3. Hırsızlık
 - 1.4. Kıskançlık
 - 1.5. Alay etmek
 - 1.6. Büyüklenmek (Kibir)
 - 1.7. Kötü zanda bulunmak
 - 1.8. Başkalarının özel hayatlarını araştırmak
 - 1.9. Anne, baba ve büyüklere saygısızlık
2. Dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıklar.
 - 2.1. Alkollü İçki içmek
 - 2.2. Uyuşturucu kullanmak
 - 2.3. Kumar oynamak.
3. Kötü alışkanlıklar nasıl başlıyor?
4. Kötü alışkanlık ve davranışlardan nasıl korunalım?
5. Kötü davranışlar karşısında duyarsız kalmayalım.
6. Başkalarına zarar vermek kul hakkı yemektir
7. Felâk suresini ezberleyelim ve anlamını öğrenelim

ÜNİTE V. DOSTLUK VE KARDEŞLİK

1. Dostluk ve kardeşlik bir ihtiyaçtır.
2. Dostluk ve kardeşliğin temeli sevgidir.
3. Dinim dostça ve kardeşçe yaşamamı öğütler.
4. Dostluk ve kardeşlik barışın temelidir.
5. İslam sevgi ve barış dinidir.
6. Sevmeyi başarmalı, sevilmeyi hak etmeliyim.
7. Nas suresi ve anlamı

ÜNİTE VI. KUTSAL KİTAPLARI TANIYALIM

1. Kutsal kitap ne demektir?
2. Allah niçin vahiy göndermiştir?
3. Dört Büyük Kutsal Kitap
 - 3.1. Tevrat
 - 3.2. Zebur
 - 3.3. İncil
 - 3.4. Kur'an
4. Kutsal Kitaplara iman, İmanın şartlarındanıdır.
5. Kur'an'ın dini hayatımızdaki yeri ve önemi
 - 5.1. Dinimizi öğrenmek için kutsal kitabımıza başvuralım
 - 5.2. Davranışlarımızda kutsal kitabımızdaki öğütler dikkate alalım
6. Kutsal kitaplardan öğütler

ÜNİTE VII. SON PEYGAMBER HZ. MUHAMMED

1. İslam'ın doğduğu ortam
2. Hz. Muhammed'in çağrısı: Mekke Dönemi
 - 2.1. İlk vahiy: Yaratan Rabbinin adıyla oku.
 - 2.2. Yakın çevreye çağrı
 - 2.3. Çağrının yayılması.
 - 2.4. Hicret olayı
3. Hz. Muhammed'in çağrısı: Medine Dönemi.

- 3.1. Peygamberimizin mescidi sosyal işlevi.
- 3.2. Eğitime ve öğretme etkinlikleri
- 3.3. Veda Hutbesi ve Hz. Muhammed'in vefatı.
4. Kur'an'da Hz. Muhammed
 - 4.1. Hz. Muhammed'in insani yönü
 - 4.2. Hz. Muhammed'in peygamberlik yönü.

7.SINIF

ÜNİTE I. KUR'ANIKERİM'İ TANIYALIM

1. Son İlahî Kitap Kur'an-ı Kerim
2. Kur'an-ı Kerim'in İndiriliş Süreci
3. Kur'an-ı Kerim'in İç Düzeni
4. Kur'an-ı Kerim'de neler bulabiliriz?
 - 4.1. Kur'an, Allah-insan ilişkisi konusunda yol gösterir.
 - 4.2. Kur'an, insanın insanla ilişkisi konusunda yol gösterir.
 - 4.3. Kur'an, insanın evrenle ilişkisi konusunda yol gösterir
 - 4.4. Kur'an, Allah-evren ilişkisi konusunda yol gösterir
5. Kur'an-ı Kerim'in temel eğitici nitelikleri
 - 5.1. Kur'an, iyiye ve güzele yönlendirir
 - 5.2. Kur'an açıklar ve aydınlatır.
 - 5.3. Kur'an öğüt verir ve hatırlatır
 - 5.4. Kur'an, hayatı anlamlandırmamıza yardım eder.

ÜNİTE II. DİN GÜZEL AHLAKTIR

1. Dindar Olmak Güzel Ahlâklı Olmayı Gerektirir
2. Din Güzel Ahlâklı Olmama Nasıl Katkı Sağlar?
 - 2.1. Dinim benden güvenilir insan olmamı ister
 - 2.1.1. Üzerime düşen görevleri yaparım
 - 2.1.2. Verdiğim sözde dururum
 - 2.1.3. Emanete ihanet etmem
 - 2.1.4. Kötülüğe yaklaşmam
 - 2.1.5. Hiçbir konuda doğruluktan ayrılmam
 - 2.1.6. Kimsenin arkasından konuşmam.
 - 2.1.7. Kıskançlıktan, yalan ve iftiradan kaçınırım
 - 2.1.8. Başkalarını hor görmem
 - 2.2. Dinim kendimi geliştiren bir insan olmamı ister
 - 2.2.1 Allah, öfkemizi yenmemizi ister
 - 2.2.2 Allah, hatasından dönmek isteyenlere doğruyu gösterir
 - 2.2.3 Zorluklarla baş etmesini bilirim
 - 2.2.4 Davranışlarımda doğru bilgiye dayanırım.
 - 2.2.5 Görgü kurallarına uyarım.
 - 2.2.6 Savurganlıktan kaçınırım
3. Maun Suresini Ezberleyelim ve Anlamını Öğrenelim

ÜNİTE III. HAC VE KURBAN

1. Hac ibadeti
 - 1.1. Hac nedir ve niçin yapılır?
 - 1.2. Hac kimlere farzdır?
 - 1.3. Hac ile ilgili kavramlar (İhram, tavaf, sa'y, vakfe)
 - 1.4. Hac ile ilgili mekânlar:
 - 1.4.1. Kâbe
 - 1.4.2. Safa ve Merve

- 1.4.3. Arafat Dağı
- 1.4.4. Müzdelife ve Mina
- 1.5. Hac nasıl yapılır?
- 1.6. Umre
- 1.7. Haccın insan davranışları üzerindeki etkisi
2. Kurban İbadeti:
 - 2.1. Dinlerde kurban
 - 2.2. Hz. İbrahim ve Kurban
 - 2.3. Kurban nasıl kesilir?
 - 2.4. Kurban, Allah'a yakınlaşmanın bir aracıdır.
 - 2.5. Kurban insanlar arasında dayanışmayı sağlar.

ÜNİTE IV. MELEKLER VE DİĞER GÖRÜNMEYEN VARLIKLAR

1. Varlıklar Âlemi.
2. Melekler.
 - 2.1. Meleklerin özellikleri ve görevleri
 - 2.2. Melekler iyiliğin ve güzelliğin sembolüdür.
 - 2.3. Meleklerle iman, imanın şartlarından.
 - 2.4. Meleklerle iman, davranışların güzelleşmesine katkıda bulunur
3. Cinler.
 - 3.1. Kutsal kitabımıza göre cinler
 - 3.2. Cinlerle ilgili batıl inançlar.
 - 3.2.1. Ruh çağırma. Falcılık
 - 3.2.2. Sihir ve büyü
4. Şeytan.
 - 4.1. Şeytan kötülüğün simgesidir.
 - 4.2. Şeytanın kötülüğünden korunma konusunda Kur'an'ın öğütleri
 - 4.3. Satanizm: Şeytana tapıcılık.
5. Nasr suresini Ezberleyelim ve Anlamını Öğrenelim .

ÜNİTE V. AHİRET

1. İnsanın Ölümsüzlük İsteği ve Ahiret İnancı
2. Kıyamet ve Yeniden Dirilme
3. İnsan Dünya Hayatında Yaptıklarının Karşılığını Görecektir.
 - 3.1. Allah güzel işler yapanları ödüllendirecektir.
 - 3.2. Allah kötülük yapanlara karşılığını verecektir
 - 3.3. Allah adil ve merhametli ve affedicidir.
4. Ahiret Gününe İnanan Yararlı İşler Yapmalıdır.
5. Kunut Dualarını Ezberleyelim ve Anlamalarını Öğrenelim

ÜNİTE VI. AİLEMİZ

1. Aile toplumun temelidir.
2. Aile ilişkileri sevgi, saygı ve yardımlaşma üzerine kuruludur.
3. Ailede Bireylerin Birbirlerine Karşı Görevi vardır
4. Aile Sorumluluklarımızı Yerine Getirmeliyiz.
5. Çocuk Yetiştirmenin Sorumluluğu ve Aile plânlaması.
6. Aile İçi Sorunları Karşılıklı anlayış içinde Çözeriz.

ÜNİTE VII. DİNLERİ TANIYALIM

1. Din Evrensel Bir Gerçekliktir.
2. Niçin Birden Çok Din Vardır?
3. Günümüzde Yaşayan Büyük Dinleri Tanıyalım:

- 3.1. Yahudilik
- 3.2. Hristiyanlık.
- 3.3. İslam
- 3.4. Hinduizm ve Budizm
4. Reinkarnasyon ve Ruh göçü
5. Noel ve Yılbaşı
6. Misyonerlik.
7. Başkalarının İnançlarına Saygı Gösterelim.

8.SINIF

ÜNİTE I. HZ. MUHAMMED'İN ÖRNEK AHLAKI

1. Hz. Muhammed güzel ahlak örneği olarak gönderilmiştir.
2. Hz. Muhammed'in örnek ahlakı:
 - 2.1. Hz. Muhammed güvenilir bir insandı.
 - 2.2. Hz. Muhammed merhametliydi.
 - 2.3. Hz. Muhammed insanlara değer verirdi.
 - 2.4. Hz. Muhammed cesaretliydi.
 - 2.5. Hz. Muhammed hakkı gözetirdi.
 - 2.6. Hz. Muhammed sabırlıydı.
 - 2.7. Hz. Muhammed verdiği sözde dururdu.
 - 2.8. Hz. Muhammed hoşgörülüydü.
 - 2.9. Hz. Muhammed zamanı iyi değerlendirirdi.
 - 2.10. Hz. Muhammed danışarak iş yapardı.

ÜNİTE II. KÜLTÜRÜMÜZ VE DİN

1. Kültür ve kültürün öğeleri.
2. Kültürün ayrılmaz ögesi olarak din.
3. Dinin kültürümüz üzerindeki etkileri.
 - 3.1. Dilimizdeki Dini motifler.
 - 3.2. Edebiyatımızdaki Dini motifler.
 - 3.3. Örf ve adetlerimizdeki Dini motifler.
 - 3.4. Musikimizdeki Dini motifler.
 - 3.5. Mimarimizdeki Dini motifler
4. Kültürü anlamada dini doğru anlamının rolü.
5. Dinsel bağnazlığın zararları.
6. Ayetel Kürsi'yi ezberleyip anlamını öğrenelim.

ÜNİTE III. DİN, AKIL VE BİLİM

1. İnsan düşünen bir varlıktır.
2. Akıl dini sorumluluğun ön şartıdır.
3. Din, insanın aklına ve kalbine hitap eder.
4. Kur'an aklımızı kullanmamızı ister.
5. Bilgi olmadan bilim olmaz.
6. Din ve bilim insanın anlam arayışına cevaptır.
7. Bilgi olmadan bilim olmaz.
8. Din ve bilim insanın anlam arayışına cevaptır.
9. İslam bilimi teşvik eder.

ÜNİTE IV. KAZA KADER İNANCI

1. Allah her şeyi bir ölçüye göre yaratmıştır.
2. Evrenin yasaları:
 - 2.1. Fiziksel yasalar.

- 2.2. Biyolojik yasalar
- 2.3. Toplumsal yasalar.
3. İnsanın kaderi.
4. İnsan için ancak çalıştığıının karşılığı vardır.
5. Her şeyin bir sonu vardır.
6. İnsan özgürlüğü oranında sorumludur.

ÜNİTE V. İNANÇ VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ

1. İman nedir?
2. Salih amel nedir?
3. İnanç ve davranış ilişkisi
4. İnanan insana yakışan davranışlar
 - 4.1. Dürüst olmak
 - 4.2. Çalışmak ve üretmek.
 - 4.3. İnsanlara yardımda bulunmak.
 - 4.4. Allah'a şükretmek.
 - 4.5. Sabırlı olmak.
 - 4.6. Allah'a güvenmek. (Tevekkül)

ÜNİTE VI. DİNDEKİ ANLAYIŞ FARKLILIKLARI

1. Din ve din anlayışı birbirinden farklıdır.
2. Din anlayışındaki farklılıklar zenginliktir.
3. Din anlayışındaki farklılıkların sebepleri.
 - 3.1. İnsanın yapısı
 - 3.2. Siyaset.
 - 3.3. Ortam ve kültür.
 - 3.4. Ekonomi.
4. Din anlayışındaki farklılıklara dayalı oluşumlar.
 - 4.1. Mezhepler
 - 4.2. Tarikatler
 - 4.3. Cemaatler.
5. Dinde zorlama yoktur.
6. Laiklik , Din ve Vicdan özgürlüğünün garantisidir.

ÜNİTE VII. DİNLERİN VE İSLÂM'IN EVRENSEL ÖĞÜTLERİ

1. Doğruluk
2. Temizlik
3. İyilik ve yardımseverlik
4. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermek
5. Hayvanlara iyi davranmak
6. Çevreyi korumak
7. Zararlı alışkanlıklardan kaçınmak
8. Başkalarına zarar vermemek
 - 8.1. Öldürmemek
 - 8.2. Çalmamak
 - 8.3. Yalancı şahitlik yapmamak

2005 LİSE DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ PROGRAMI⁸³²

9. SINIF

ÖĞRENME ALANI: İNANÇ

ÜNİTE 1: İNSAN VE DİN

1. İnsanın Evrendeki Konumu
2. İnsanın Doğası ve Din
3. Dinin İnsan Hayatındaki Yeri ve Önemi
4. İnanmanın Çeşitli Biçimleri
 - 4.1. Tek Tanrıcılık (Monoteizm)
 - 4.2. Çok Tanrıcılık (Politeizm)
 - 4.3. Gizemcilik (Gnostisizm)
 - 4.4. Bilinemezlik (Agnostisizm)
 - 4.5. Tanrı Tanımazlık (Ateizm)

ÖĞRENME ALANI: İBADET

ÜNİTE 2: İBADET VE TEMİZLİK

1. İbadet Kavramı
2. Niçin İbadet Edilir?
3. İbadetin Kapsamı
4. İbadet-Temizlik İlişkisi
5. Temizlik
 - 5.1. Beden Temizliği: Gusül
 - 5.2. Namaza Hazırlık: Abdest
 - 5.3. Teyemmüm
 - 5.4. Mekân ve Çevre Temizliği

ÖĞRENME ALANI: İBADET

ÜNİTE 3: HZ. MUHAMMED'İN HAYATI

1. Hz. Muhammed'in Doğduğu Ortam
2. Hz. Muhammed'in Doğumu Çocukluğu ve Gençliği
3. Hz. Muhammed'e Vahyin Gelişi
4. Hz. Muhammed'in Hicreti
5. Hz. Muhammed'in Toplumsal Barışa Yönelik Etkinlikleri
6. Hz. Muhammed'in İslâm'ı Yayma Çabaları
7. Veda Hutbesi'nde Evrensel Mesajlar
8. Hz. Muhammed'in Vefatı
Okuma Metni: Eş Olarak Hz. Hatice

ÖĞRENME ALANI: VAHİY VE AKIL

ÜNİTE 4: KUR'AN VE ANA KONULARI

1. Kur'an-ı Kerim İslâm Dininin Temel Kaynağıdır.
2. Kur'an-ı Kerim'in Tarihi
3. Kur'an'la İlgili Bazı Kavramlar
 - 3.1. Kur'an'ın İç Düzeni ile İlgili Kavramlar (Ayet, Sure, Cüz, Mushaf)
 - 3.2. Kur'an'ın Okunması ile İlgili Kavramlar (Tecvid, Mukabele, Hatim, Hafızlık)
 - 3.3. Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasıyla İlgili Kavramlar (Meâl, Tefsir)
4. Kur'an-ı Kerim'in Belli Başlı Konuları
 - 4.1. İnanç
 - 4.2. İbadet
 - 4.3. Ahlâk

⁸³²T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 9-10-11-12. Sınıflar) Öğretim Programı, s. 73-80.

5. Kùltürümüzde Kur'an'ın Yeri ve Önemi

ÖĞRENME ALANI: AHLAK VE DEĞERLER

ÜNİTE 5: DEĞERLER VE AİLE

1. Değer Nedir ve Nasıl Oluşur?
 2. Değerlerin Oluşumuna Dinin Etkisi
 - 2.1. Örf ve Adetlerin Dinle İlişkisi
 - 2.2. Ahlâkî Değerlerin Dinle İlişkisi
 3. Kişilik Gelişiminde Değerlerin Etkisi
 4. Toplumı Birleştiren Temel Değerler
 - 4.1. Vatan ve Ülkü Birliği
 - 4.2. Bayrak ve İstiklâl Marşı
 - 4.3. Hürriyet ve Bağımsızlık
 - 4.4. İnsan Haklarına Saygı
 - 4.5. Millî Seciye Kavramı ve Atatürk
 5. Aile Toplumun Temelidir.
 6. Dinler Evliliğe Önem Verir.
 7. Kur'an'dan ve Hz Peygamber'den Aile ile İlgili Öğütler
 - 7.1. Ailenin Kurulması ve Korunması ile İlgili Öğütler
 - 7.2. Aile İçi İletişim İle ilgili Öğütler
 - 7.3. Aile İçi Görev ve Sorumlulukla İlgili Öğütler
 - 7.4. Hısım ve Akrabalarla İlgili Öğütler
- Okuma Metni: Hz. Fâtıma ve Aile Fertleriyle İlişkileri (bkz. s.84)

ÖĞRENME ALANI: DİN VE LAİKLİK

ÜNİTE 6: LAİKLİK VE DİN

1. Din Bireyi Esas Alır.
2. Laikliği Doğuran Nedenler
3. Laik Devlet
4. Laiklik Din ve Vicdan Özgürlüğünün Güvencesidir.
5. Atatürk'ün Laiklik Anlayışı

ÖĞRENME ALANI DİN, KÜLTÜR VE MEDENİYET

ÜNİTE 7: TÜRKLER VE MÜSLÜMANLIK

1. Türklerin Müslüman Oluşu
2. Türklerde İslâm Anlayışının Oluşmasında Etkili Olan Şahsiyetler
 - 2.1. Ebû Hanife
 - 2.2. Mâturidî
 - 2.3. Şafî
 - 2.4. Eş'arî
 - 2.5. Ahmet Yesevî
 - 2.6. Ahî Evran
 - 2.7. Hacı Bektaş Veli
 - 2.8. Mevlânâ
 - 2.9. Yunus Emre
 - 2.10. Hacı Bayram Veli
3. Türklerin İslâm Medeniyetine Katkıları

10.SINIF

ÖĞRENME ALANI: İNANÇ

ÜNİTE 1: ALLAH İNANCI

1. Allah'ın Varlığının ve Birliğinin Delilleri
2. Allah Her Şeyi Yaratandır.

3. Allah Yaşatandır.
4. Allah Gözetendir.
5. İnsanın Allah'la İletişimi
 - 5.1. Dua
 - 5.2. İbadet
 - 5.3. Tövbe
 - 5.4. Kur'an Okuma
6. Temel İnanç Esasları
 - 6.1. Allah'a iman
 - 6.2. Meleklerle iman
 - 6.3. Kitaplara iman
 - 6.4. Peygamberlere iman
 - 6.5. Kadere iman
 - 6.6. Ahirete iman

Okuma Metni: Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât* Adlı Eserinde Tevhit ve İnanç Esasları (bkz. s.86)

ÖĞRENME ALANI: İBADET

ÜNİTE 2: İSLÂM'DA İBADETLER

1. İnanç-İbadet İlişkisi
2. Başlıca İbadetler
 - 2.1. Namaz
 - 2.2. Oruç
 - 2.3. Zekât
 - 2.4. Hac
 - 2.5. Kurban
3. Salih Amel
4. İbadetler ile İlgili Temel İlkeler
 - 4.1. İsteklilik
 - 4.2. Samimiyet
 - 4.3. Gösterişten Uzak Olmak
 - 4.4. Kolaylık ve Güç Yetirebilirlik

Okuma Metni: Hz. Ali'nin Örnek Şahsiyeti ve İbadetin Önemine Dair Sözleri

ÖĞRENME ALANI: HZ. MUHAMMED

ÜNİTE 3: KUR'AN'A GÖRE HZ. MUHAMMED

1. Hz. Muhammed Bir İnsandır.
2. Hz. Muhammed Bir Peygamberdir.
3. Hz. Muhammed Kur'an-ı Kerim'i Açıklayıcıdır.
4. Hz. Muhammed Uyarıcıdır.
5. Hz. Muhammed İnsanlığa Bir Rahmettir.

ÖĞRENME ALANI: AKIL VE VAHİY

ÜNİTE 4: KUR'AN VE YORUMU

1. Kur'an'ın Temel Amaçları
 - 1.1. Doğru Bilgi
 - 1.2. Doğru İnanç
 - 1.3. Doğru Davranış
2. Kur'an-ı Kerim'i Okumak
 - 2.1. Kur'an'ı Yüzünden Okumak
 - 2.2. Kur'an'ın Tercümesini (Meâl) Okumak
3. Kur'an'ı Anlamak ve Yorumlamak
 - 3.1. Kur'an Anlaşılacak İçin İndirilmiştir.

3.2. Kur'an'ı Anlama ve Yorumlamada Temel İlkeler

ÖĞRENME ALANI: AHLAK VE DEĞERLER

ÜNİTE 5: HAKLAR, ÖZGÜRLÜKLER VE DİN

1. Hak ve Özgürlük Kavramları
 2. Bazı Haklar, Özgürlükler ve Din
 - 2.1. Yaşama Hakkı
 - 2.2. Sağlık Hakkı
 - 2.3. Eğitim Hakkı
 - 2.4. Düşünce Özgürlüğü
 - 2.5. İnanç Özgürlüğü
 - 2.6. İbadet Hakkı
 - 2.7. Özel Yaşamın Gizliliği Hakkı
 - 2.8. Ekonomik Haklar
 3. Hak ve Özgürlüklerin Kullanımı
 4. Hak ve Özgürlüklerin Kullanımını Engelleyen Alışkanlıklar
 5. Hukukun Üstünlüğü
 6. Kul Hakkı Yemek Büyük Günahdır.
- Okuma Metni: Hz Ömer ve Adaleti (bkz. s.91)

ÖĞRENME ALANI DİN VE LAİKLİK

ÜNİTE 6: ATATÜRK VE DİN

1. Atatürk'e Göre Din Vazgeçilmez Bir Kurumdur.
 2. Atatürk Dinin Yozlaştırılmasına Karşıdır.
 3. Atatürk'ün İslâmiyet ve Hz. Peygamberle İlgili Sözleri
- Okuma Metni: Taassubun Zararları

ÖĞRENME ALANI: DİN, KÜLTÜR VE MEDENİYET

ÜNİTE 7: İSLAM VE BİLİM

1. Din-bilim ilişkisi
2. İslam'da bilginin ana kaynakları
 - 2.1. Akıl
 - 2.2. Vahiy
 - 2.3. Duyular
3. İslam akıllı kullanmayı ve bilimi teşvik eder
4. İslam bilimsel yöntemlerle araştırılmalı ve öğrenilmelidir.
5. İslam medeniyetinde eğitim kurumları
6. Müslümanların bilim ve medeniyete katkıları

11.SINIF

ÖĞRENME ALANI: İNANÇ

ÜNİTE 1: İNSAN VE KADERİ

1. Kader ve Kaza Kavramları
2. İnsanın Kaderle İlgili Bazı Özellikleri
 - 2.1. Akıl Sahibi Olmak
 - 2.2. Özgür Olmak
 - 2.3. Sorumlu Olmak
3. Kaderle İlişkilendirilen Bazı Kavramlar
 - 3.1. Ecel ve Ömür
 - 3.2. Rızık
 - 3.3. Afet
 - 3.4. Sağlık ve Hastalık
 - 3.5. Başarı ve Başarısızlık

- 3.6. Tevekkül
- 3.7. Hayır ve Şer

ÖĞRENME ALANI: İBADET

ÜNİTE 2: İSLAM'DA İBADETLERİN FAYDALARI

1. İbadetlerin Bireysel Faydaları
 - 1.1. İbadetler İnsanın Yaratana ile İlişkisini Güçlendirir.
 - 1.2. İbadetler İnsanın İç Huzurunu Güçlendirir.
 - 1.3. İbadetler İnsanda Güven Duygusunu Geliştirir.
 - 1.4. İbadetler İnsanda Sorumluluk Bilincini Geliştirir.
2. İbadetlerin Toplumsal Faydaları
 - 2.1. İbadetler Güzel Ahlâkın Gelişmesine Katkıda Bulunur.
 - 2.2. İbadetler Kötülüklerden Alıkoyar.
 - 2.3. İbadetler Sabrı ve Diğerkâmlığı Öğretir.
 - 2.4. İbadetler Sosyal Yardımlaşmayı Teşvik Eder.
 - 2.5. İbadetler Kaynaşmaya Katkıda Bulunur.

ÖĞRENME ALANI: HZ. MUHAMMED

ÜNİTE 3: HZ. MUHAMMED'İN ÖRNEKLİĞİ

1. Kur'an'da Örnek İnsan ve Özellikleri
 2. Hz. Muhammed Bizim İçin Bir Örnektir.
 - 2.1. Hz. Muhammed'in Güvenilirliği
 - 2.2. Hz. Muhammed'in Merhametliliği
 - 2.3. Hz. Muhammed'in Adaletli Oluşu
 - 2.4. Hz. Muhammed'in Kolaylaştırıcılığı
 - 2.5. Hz. Muhammed'in Hoşgörüsü
 - 2.6. Hz. Muhammed'in Sabrı ve Kararlılığı
 3. Kültürümüzde Hz. Muhammed Sevgisi
 4. Kültürümüzde Ehl-i Beyt Sevgisi
- Okuma Metni: Şiirlerimizde Hz. Muhammed Sevgisine Örnekler (bkz. s.93)

ÖĞRENME ALANI: VAHİY VE AKIL

ÜNİTE 4: İSLÂM DÜŞÜNÇESİNDE YORUMLAR

1. İslâm Düşüncesinde Yorum Farklılıklarının Sebepleri
 - 1.1. İnsanın Yapısından Kaynaklanan Sebepler
 - 1.2. Sosyal Sebepler
 - 1.3. Kültürel Sebepler
 - 1.4. Coğrafi Sebepler
 - 1.5. Siyasî Sebepler
 - 1.6. Dinî Metinlerden Kaynaklanan Sebepler
2. İslâm Düşüncesinde Siyasî-İtikâdî Yorumlar
 - 2.1. Haricîlik
 - 2.2. Şiîlik
 - 2.3. Mu'tezile
 - 2.4. Maturîdilik
 - 2.5. Eş'ârîlik
3. İslâm Düşüncesinde Amelî-Fikhî Yorumlar
 - 3.1. Caferîlik
 - 3.2. Hanefîlik
 - 3.3. Malikîlik
 - 3.4. Şafîlik
 - 3.5. Hanbelîlik
4. İslâm Düşüncesindeki Yorumları Birleştiren Unsurlar

- 4.1. Tevhit
- 4.2. Nübüvvet
- 4.3. Kur'an
- 4.4. Ahiret

ÖĞRENME ALANI: AHLAK VE DEĞERLER

ÜNİTE 5: İSLÂM VE BARIŞ

1. Barış İçinde Yaşamak Bir İhtiyaçtır.
 2. İslâm Barışa ve Birlikte Yaşamaya Önem Verir.
 3. Bir İnsanın Yaşamasını Sağlamak, Bütün İnsanlara Hayat Vermek Gibidir.
 4. Hz. Muhammed Bir Barış Elçisidir.
 5. Zorunlu Olmadıkça Savaş Bir İnsanlık Suçudur.
- Okuma Metni: Barış ve Kardeşlik (bkz. s.95)

ÖĞRENME ALANI: DİN VE LAİKLİK

ÜNİTE 6: ATATÜRK VE CUMHURİYET DÖNEMİ DİN HİZMETLERİ

1. Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluşu Din Görevlileri
 2. Dinî Yayınlar
 - 2.1. Türkçe Tefsir ve Meâl Çalışmaları
 - 2.2. Türkçe Hadis Kitabı Çalışması
 3. Hutbelerin Türkçe Okunması
- Okuma Metni: "Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi" (bkz. s.96)

ÖĞRENME ALANI: DİN, KÜLTÜR VE MEDENİYET

ÜNİTE 7: İSLÂM VE ESTETİK

1. Evrendeki Ölçü ve Ahenk
 2. İnsan ve Estetik
 3. Kur'an ve Güzellik
 4. Hz. Muhammed ve Güzellik
 5. Yaşamda Güzellik
 - 5.1. Sözde Güzellik
 - 5.2. Davranışta Güzellik
 - 5.3. İş ve Üründe Güzellik
 6. İslâm Medeniyetinde Estetik
 - 6.1. Mimarî
 - 6.2. Edebiyat
 - 6.3. Musikî
 - 6.4. Hat, Tezhip ve Minyatür
- Okuma Metni: Mimar Sinan

12.SINIF

ÖĞRENME ALANI: İNANÇ

ÜNİTE 1: DÜNYA HAYATI VE AHİRET

1. Hayat Amaçsız Değildir.
2. Ahirete İmanın Dünya Hayatını Anlamlandırmaya Katkısı
3. Yaptıklarımızın Karşılığı Vardır.
4. Yaşamak ve Yaşatmak Bir Sorumluluktur.
5. Ölüm Bir Hayat Gerçeğidir.
6. Öte Dünyaya Uğurlama
 - 6.1. Cenaze Namazı
 - 6.2. Kur'an Okumak
 - 6.3. Mevlit Okumak
 - 6.4. Dua Etmek

- 6.5. Hayır Yapmak
7. Kıyamet
8. Yeni Bir Hayat: Ahiret

ÖĞRENME ALANI: İBADET

ÜNİTE 2: DİNLERDE İBADETLER

1. Dinlerde İbadetler
 - 1.1. Dua ve Namaz
 - 1.2. Oruç
 - 1.3. Hac
 - 1.4. Sadaka
 - 1.5. Kurban
2. Dinlerde İbadet Yerleri
3. Dinlerde Önemli Günler ve Geceler

ÖĞRENME ALANI: HZ. MUHAMMED

ÜNİTE 3: HZ. MUHAMMED'İ ANLAMA

1. Hadis ve Sünnet
2. Hz. Muhammed'in Davranışlarının Yerel ve Evrensel Boyutu
3. Dinin Anlaşılmasında Sünnetin Önemi
4. Hz. Muhammed'i Nasıl Anlamalıyız?
5. Başlıca Hadis Kaynakları

ÖĞRENME ALANI: VAHİY VE AKIL

ÜNİTE 4: İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE TASAVVUFİ YORUMLAR

1. Tasavvufî Düşüncenin Oluşumu
 2. Tasavvufî Düşüncede Allah-Varlık İlişkisi
 3. Tasavvufî Düşüncenin Ahlâkî Boyutu
 4. Kültürümüzde Etkin Olan Tasavvufî Yorumlar
 - 4.1. Yesevîlik Düşüncesi
 - 4.2. Mevlevîlik Düşüncesi
 - 4.3. Alevîlik-Bektaşîlik Düşüncesi
 - 4.4. Ahîlik
 5. Birlikte Yaşama ve Hoşgörü Kültürü
- Okuma Metni: Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât'ında* "Dört Kapı Kırk Makam" (bkz. s.97)

ÖĞRENME ALANI: AHLAK VE DEĞERLER

ÜNİTE 5: TÖVBE VE BAĞIŞLAMA

1. İnsan Hata Yapabilen Bir Varlıktır.
2. Tövbe Hatadan Dönme ve İyiyeye Yönelme Erdemidir.
3. Allah Bağışlayıcıdır, Bağışlayanı Sever.
4. Bağışlama İnsanı Yüceltir.
5. Bağışlama Bireysel ve Toplumsal Hoşgörünün Temelidir.
6. İyilikler Kötülükleri Giderir.

ÖĞRENME ALANI: DİN VE LAİKLİK

ÜNİTE 6: ATATÜRK VE DİN ÖĞRETİMİ

1. Atatürk'ün Dinin Anlaşılmasına Verdiği Önem
2. Atatürk'ün Okulda Din Öğretimine Verdiği Önem
3. Atatürk'ün Din Bilginlerine Verdiği Değer

ÖĞRENME ALANI: DİN, KÜLTÜR VE MEDENİYET
ÜNİTE 7: YAŞAYAN DİNLER VE BENZER ÖZELLİKLERİ

1. Yaşayan Dinlere Genel Bir Bakış
 - 1.1. İbrahimî Dinler: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm
 - 1.2. Hint Dinleri: Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm
 - 1.3. Çin ve Japon Dinleri: Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm
 - 1.4. Geleneksel Dinler
2. Dinlerin Benzer Özellikleri
 - 2.1. İnanç Özellikleri
 - 2.1.1 Tanrı
 - 2.1.2. Kutsal Kitap
 - 2.1.3. Peygamberlik
 - 2.1.4. Ahiret
 - 2.2. Ahlâk Özellikleri
3. Dinlerde Çevre Bilinci
4. Küreselleşen Dünyada Dinler arası İlişkiler

2007 İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ PROGRAMI

4.SINIF

ÖĞRENME ALANI: İNANÇ

ÜNİTE 1: DİN VE AHLAK HAKKINDA NELER BİLİYORUZ

1. Günlük Konuşmalarımızda Dine İlişkin İfadeler
 - 1.1. Bismillâhırahmanırahim
 - 1.2. Allah'a Şükür
 - 1.3. Helal, Haram, Sevap ve Günah Kavramları
 - 1.4. Dilek ve Dualarımızda Dinî İfadeler
 - 1.5. Selamlaşıyoruz
 - 1.6. "Kelimeitevhit" ve "Kelimeişehadet"i Öğreniyoruz
2. Çevremizde Bulunan Dinî Sembolleri Tanıyalım
3. Dini Öğrenmenin Önemi
4. Din Güzel Ahlaktır
 - 4.1. Güzel Söz Söyleyelim
 - 4.2. Güzel Davranışlarda Bulunalım
5. Sübhaneke Duası ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: İBADET

ÜNİTE 2: TEMİZ OLALIM

1. Dinim Temiz Olmamı İstiyor
 - 1.1. Bedenimi Temiz Tutarım
 - 1.2. Elbiselerimi Temiz Tutarım
 - 1.3. Çevremi Temiz Tutar ve Korurum
 - 1.4. Sağlığım İçin Temizlik
2. Sözünde Durmak, Dürüst, Güvenilir Olmak ve Temizlik
3. Fatıha Suresi ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: HZ. MUHAMMED

ÜNİTE 3: HZ. MUHAMMED'İ TANİYALIM

1. Hz. Muhammed'in Doğduğu Çevreyi Tanıyalım
2. Hz. Muhammed'in Aile Büyüklerini Tanıyalım
3. Hz. Muhammed'in Doğumu, Çocukluk ve Gençlik Yılları
 - 3.1. Doğumu ve Çocukluk Hayatı
 - 3.2. Gençlik Hayatı
4. Hz. Muhammed'in Çocukluk ve Gençlik Yıllarındaki Erdemli Davranışları
 - 4.1. Hz. Muhammed Aile Büyüklerini Sever ve Sayardı
 - 4.2. Hz. Muhammed Kötü Davranışlardan Kaçınırdı
 - 4.3. Hz. Muhammed Haksızlıklara Güzel Bir Tavırla Karşı Çıkardı
5. Kevser Suresi ve Anlam

ÖĞRENME ALANI: KUR'AN VE YORUMU

ÜNİTE 4: KUR'AN-I KERİM'İ TANİYALIM

1. Son İlahî Kitap Kur'an-ı Kerim
2. Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed'e İndirilişi
3. Kur'an-ı Kerim'in Kitap Hâline Getirilmesi ve Çoğaltılması
4. Kur'an-ı Kerim'in İç Düzeni
 - 4.1. Ayet
 - 4.2. Sure
 - 4.3. Cüz

ÖĞRENME ALANI: AHLAK

ÜNİTE 5: SEVGİ, DOSTLUK VE KARDEŞLİK

1. Sevmek ve Sevilmek Niçin Bir İhtiyaçtır?
2. Sevgi Allah'ın Bize Verdiği Bir Nimettir
3. Allah Yaratıklarını Sever
4. Dostluk ve Kardeşliğin Temeli Sevgidir
5. İslam Dini Dostça ve Kardeşçe Yaşamayı Öğütler
6. Yaşatmak Sevgi İşidir

ÖĞRENME ALANI: DİN VE KÜLTÜR

ÜNİTE 6: AİLE VE DİN

1. Aile Toplumun Temelidir
2. Anne-Babam Benim İyiliğimi İster
3. Kardeşlerimle İyi Geçinirim
4. Ailemizde Birbirimize Saygı Gösterir, Yardım Ederiz
5. Ailemizde Birbirimizi Anlamalıyız ve Sorunlarımızı Birlikte Çözmeliyiz
6. Aile İçi İlişkilere Yönelik İslam'ın Öğütleri

5.SINIF

ÖĞRENME ALANI: İNANÇ

ÜNİTE 1: ALLAH İNANCI

1. İnsan Akıllı ve İnanan Bir Varlıktır
2. Evrende Bir Düzen Vardır
3. Allah Vardır ve Birdir
4. Her Şeyi Yaratan Allah'tır
5. Allah'ın Eşi ve Benzeri Yoktur
6. Allah Her Şeyi İşitir, Bilir ve Görür
7. Allah'ın Her Şeye Gücü Yeter
8. Allah Bizimle Beraberdır
9. Çalışırım, Allah'ın Yardımına Güvenirim ve Başarıyorum
10. İhlas Suresi ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: İBADET

ÜNİTE 2: İBADET KONUSUNDA BİLGİLENELİM

1. İbadet Nedir?
2. İbadetlerle İlgili Kavramları Öğreniyoruz (Farz, Vacip, Sünnet)
3. Niçin İbadet Edilir?
4. Başlıca İbadetler
5. Camiyi Tanıyalım
6. Dua
 - 6.1. Niçin Dua Edilir?
 - 6.2. Nasıl Dua Edilir?
 - 6.3. Dua İbadetin Özüdür
 - 6.4. Kur'an'dan ve Hz. Peygamberden Dua Örnekleri
7. Güzel İş ve Güzel Davranış: Salih Amel
8. İbadetler Davranışlarımızı Güzelleştirir
9. Rabbena Duaları ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: HZ. MUHAMMED

ÜNİTE 3: HZ. MUHAMMED VE AİLE HAYATI

1. Hz. Muhammed'in Evliliği ve Çocukları
2. Hz. Muhammed'in Ailesi İçindeki Örnek Davranışları

- 2.1. Hz. Muhammed Aile Bireylerini Sever ve Aralarında Ayırım Yapmazdı
- 2.2. Hz. Muhammed Aile Bireyelerine Danışır ve Görüşlerine Değer Verirdi
- 2.3. Hz. Muhammed Akrabayı Ziyaret Ederdi
3. Hz. Muhammed'in Ailesinin Örnek Davranışları
 - 3.1. Hz. Muhammed'in Ailesinde Sevinçler ve Sıkıntılar Paylaşıldı
 - 3.2. Hz. Muhammed'in Ailesinde Misafire Cömert Davranırdı
 - 3.3. Hz. Muhammed'in Ailesinde İsaftan Kaçınılırdı
 - 3.4. Hz. Muhammed'in Ailesinde Komşuluk İlişkilerine Önem Verilirdi
 - 3.5. Hz. Muhammed'in Ailesinde Öksüzler ve Yoksullar Gözetilirdi
4. Salavat Duaları ve Anlam

ÖĞRENME ALANI: KUR'AN VE YORUMU

ÜNİTE 4: KUR'AN'DA KISSALAR

1. Kıssa nedir?
2. Kur'an Kıssalarının Amacı
3. Kur'an'da Peygamber Kıssaları
 - 3.1. Allah'ı Arayan İnsan: Hz. İbrahim
 - 3.2. Sevgi ve Merhamet Örneği: Hz. Yusuf
 - 3.3. Sabır Örneği: Hz. Eyyup
 - 3.4. Bilge İnsan: Hz. Lokman
4. Fil Suresi ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: AHLAK

ÜNİTE 5: SEVINÇ VE ÜZÜNTÜLERİMİZİ PAYLAŞALIM

1. Paylaşmak Niçin Önemlidir?
2. Sevinçlerimizi Paylaşalım
 - 2.1. Bayramlar Sevinçli Günlerimizdir
 - 2.2. Kandil Gecelerimiz
 - 2.3. Diğer Önemli Günlerimiz
 - 2.3.1. Cuma Günü Bütün Müslümanlar İçin Önemlidir
 - 2.3.2. Ramazan Ayını Sevinç ve Heyecanla Karşılıyoruz
3. Üzüntülerimizi Paylaşalım
 - 3.1. Hastaları Ziyaret Ederiz
 - 3.2. Geçmişlerimizi Anarız
 - 3.3. Zor Durumda Olanlara Yardım Ederiz
 - 3.4. Engellilere Sevgi ile Bakar, Sıkıntılarını Paylaşırız
4. Tahıyyat Duası ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: DİN VE KÜLTÜR

ÜNİTE 6: VATANIMIZI VE MİLLETİMİZİ SEVİYORUZ

1. Vatan ve Millet Kavramlarını Öğreniyoruz
2. Biz Vatanımızı ve Milletimizi Çok Severiz
3. Bu Vatanı Hepimiz Bir Milletiz
4. Manevi Değerlerimizi Koruyup Saygı Gösteririz
 - 4.1. Bayrağımıza ve İstiklal Marşı'mıza Saygı Duyarız
 - 4.2. Gazilerimize Saygı Gösterir, Şehitlerimizi Rahmetle Anarız
 - 4.3. Askerlik Yapmak Vatan Borcumuzdur
5. "Yurtta Barış, Dünyada Barış" Temel İlkemizdir

6.SINIF

ÖĞRENME ALANI: İNANÇ

ÜNİTE 1: PEYGAMBERLERE VE İLAHİ KİTAPLARA İNANÇ

1. Peygamber ve Peygamberlere İman
 - 1.1. Peygamberlerin İnsanlardan Seçilmesinin Nedenleri
 - 1.2. Peygamberlerin Nitelikleri
 - 1.2.1. Doğru Olmak
 - 1.2.2. Güvenilir Olmak
 - 1.2.3. Akıllı ve Zeki Olmak
 - 1.2.4. Günah İşlemekten Kaçınmak
 - 1.2.5. Allah'tan Aldığı Mesajları Olduğu Gibi İnsanlara Bildirmek
 - 1.3. Kur'an'da Adı Geçen Peygamberler
 - 1.4. Peygamberlere Gelen Mesajların Ortak Amacı
2. İlahî Kitap ve İlahî Kitaplara İman
 - 2.1. Allah Niçin Vahiy Göndermiştir?
 - 2.2. İlahî Kitaplar
 - 2.2.1. Tevrat
 - 2.2.2. Zebur
 - 2.2.3. İncil
 - 2.2.4. Kur'an
3. Asr suresi ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: İBADET

ÜNİTE 2: NAMAZ İBADETİ

1. Namaz Nedir ve Niçin Kılınır?
2. Namazın Şartları
 - 2.1. Namaza Hazırlık Şartları
 - 2.1.1. Abdest, Boy Abdesti (Gusül) ve Teyemmüm
 - 2.1.2. Namaza Hazırlığın Diğer Şartları
 - 2.2. Namazın Kılınış Şartları
3. Namaza Çağrı: Ezan ve Kamet
4. Günlük Namazlar (Beş Vakit Namaz)
5. Cemaatle Namaz
6. Cuma Namazı
7. Teravih Namazı
8. Bayram Namazı
9. Cenaze Namazı
10. Namazı Bozan Durumlar
11. Namazın İnsana Kazandırdıkları
12. Kunut Duaları ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: HZ. MUHAMMED

ÜNİTE 3: SON PEYGAMBER HZ. MUHAMMED

1. Hz. Muhammed'in Çağrısı: Mekke Dönemi
 - 1.1. İlk Vahiy: Yaratan Rabb'inin Adıyla Oku!
 - 1.2. Yakın Çevreye Çağrı
 - 1.3. Çağrının Yaygınlaşması
 - 1.4. Hicret Olayı
2. Hz. Muhammed'in Çağrısı: Medine Dönemi
 - 2.1. Peygamber Mescidi ve Sosyal İşlevi
 - 2.2. Eğitim ve Öğretim Etkinlikleri
 - 2.3. Toplumsal Barışın Kurulması

3. Hudeybiye Antlaşması ve Mekke'nin Fethi
4. Veda Hutbesi
5. Hz. Muhammed'in Vefatı
6. Nasr Suresi ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: KUR'AN VE YORUMU

ÜNİTE 4: KUR'AN-I KERİM'İN TEMEL EĞİTİCİ NİTELİKLERİ

1. İslam Dininin Temel Kaynağı: Kur'an
2. Kur'an'ın Açıklayıcılığı ve Yol Göstericiliği
 - 2.1. Kur'an'da, İnsan-Allah İlişkisi
 - 2.2. Kur'an'da, İnsanın İnsanla İlişkisi
 - 2.3. Kur'an'da, İnsanın-Evrenle İlişkisi
 - 2.4. Kur'an'da, Allah-Evren İlişkisi
3. Kur'an İyiye ve Güzele Yönlendirir, Kötülüklerden Sakındırır

ÖĞRENME ALANI: AHLAK

ÜNİTE 5: İSLAM DİNİNİN SAKINILMASINI İSTEDİĞİ DAVRANIŞLAR

1. Yalan Söylemek ve Hile Yapmak
2. Gıybet ve İftira
3. Hırsızlık
4. Kıskançlık (Haset)
5. Alay Etmek
6. Büyüklenmek (Kibir)
7. Kötü Zanda Bulunmak
8. Başkalarının Kusurlarını Araştırmak
9. Anne, Baba ve Büyüklere Saygısızlık
10. Kötü Davranışlar Karşısında Duyarsız Kalmayalım
11. Felak Suresi ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: DİN VE KÜLTÜR

ÜNİTE 6: İSLAMİYET VE TÜRKLER

1. Türklerin Müslüman Oluşu
2. Türkler Arasında İslam'ın Yayılmasında Etkili Olan Bazı Şahsiyetler
 - 2.1. Ebu Hanife
 - 2.2. İmam Maturidî
 - 2.3. Ahmet Yesevî
 - 2.4. Yunus Emre
 - 2.5. Ahi Evran
 - 2.6. Hacı Bektaş Veli
 - 2.7. Mevlânâ Celâleddin-i Rumi
3. Türklerin İslam Medeniyetine Katkıları
4. Türklerin Bilime Katkıları
5. Türklerde Peygamber ve Ehlibeyt Sevgisi

7.SINIF

ÖĞRENME ALANI: İNANÇ

ÜNİTE 1: MELEK VE AHİRET İNANCI

1. Varlıklar Âlemi
2. Meleklerle İman
 - 2.1. Meleklerin Özellikleri ve Görevleri
 - 2.2. Meleklerle İmanın, Davranışların Güzelleşmesine Katkısı
3. Toplumda Yaygın Olan Bazı Batıl İnançlar
4. Kur'an'a Göre Şeytan

- 4.1. Şeytan Kötülüğün Simgesidir
- 4.2. Şeytanın Kötülüğünden Korunma Konusunda Kur'an'ın Öğütleri
5. Ahirete İman
6. Kıyamet ve Yeniden Dirilme
7. Dünya Hayatında Yapılanların Karşılığı: Ahiret
8. Ahirete İmanın Davranışlara Etkisi
9. Nas Suresi ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: İBADET

ÜNİTE 2: RAMAZAN AYI VE ORUÇ İBADETI

1. Ramazan Ayı ve Önemi
2. Oruç Nedir?
3. Ramazan Ayı ve Oruçla İlgili Kavramlar
 - 3.1. Sahur, İmsak ve İftar
 - 3.2. Mukabele
 - 3.3. Teravih namazı
 - 3.4. Fitre
4. Oruç Tutarken Nelere Dikkat Etmeliyiz?
5. Orucu Bozan Durumlar
6. Oruç İbadetinin Kişiyeye ve Topluma Kazandırdıkları
7. Ramazan Bayramı Sevinci
8. Maun Suresi ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: HZ. MUHAMMED

ÜNİTE 3: BİR İNSAN VE PEYGAMBER OLARAK HZ. MUHAMMED

1. Hz. Muhammed'in İnsani Yönü
2. Hz. Muhammed'in Peygamberlik Yönü
 - 2.1. Hz. Muhammed Son Peygamberdir
 - 2.2. Hz. Muhammed Kur'an'ı Açıklayıcıdır
 - 2.3. Hz. Muhammed İnsanlık İçin Bir Uyarıcıdır
 - 2.4. Hz. Muhammed İnsanlığa Bir Rahmettir
 - 2.5. Hz. Muhammed Güzel Ahlakın Tamamlayıcısıdır

ÖĞRENME ALANI: KUR'AN VE YORUMU

ÜNİTE 4: KUR'AN'DA AKIL VE BİLGİ

1. Aklın dini sorumluluklarındaki yeri ve önemi
2. Kur'an Aklımızı Kullanmamızı İster
3. Kur'an Doğru Bilgiye Önem Verir
4. Kur'an'da Bilgi Edinme Yolları
5. Bilgi Taassubu Önler,

ÖĞRENME ALANI: AHLAK

ÜNİTE 5: İSLAM DİNİNE GÖRE KÖTÜ ALIŞKANLIKLAR

1. Alkollü İçki İçmek
2. Uyuşturucu Kullanmak
3. Kumar Oynamak
4. Kötü Alışkanlıklar Nasıl Başlıyor?
5. Kötü Alışkanlık ve Davranışlardan Nasıl Korunalım?
6. Kötü Alışkanlık ve Davranışlardan Nasıl Korunalım?
7. Başkalarına Zarar Vermek: Kul Hakkı

ÖĞRENME ALANI: DİN VE KÜLTÜR
ÜNİTE 6: KÜLTÜRÜMÜZ VE DİN

1. Kültür ve Kültürün Öğeleri
2. Dinin Kültürümüz Üzerindeki Etkileri
 - 2.1. Dilimizdeki Dinî Motifler
 - 2.2. Örf ve Âdetlerimizdeki Dinî Motifler
 - 2.3. Musikimizdeki Dinî Motifler
 - 2.4. Mimarimizdeki Dinî Motifler
3. Laiklik, Din ve Vicdan Özgürlüğünün Garantisidir

8.SINIF

ÖĞRENME ALANI: İNANÇ

ÜNİTE 1: KAZA VE KADER

1. Allah Her Şeyi Bir Ölçüye Göre Yaratmıştır
2. Kader ve Evrendeki Yasalar
 - 2.1. Fiziksel Yasalar
 - 2.2. Biyolojik Yasalar
 - 2.3. Toplumsal Yasalar
3. İnsan İradesi ve Kader
 - 3.1. İnsanın Özgürlüğü ve Sorumluluğu
 - 3.2. İnsanın Çabası:Emek ve Rızık
 - 3.3. Dünya Hayatının Sonu: Ecel ve Ömür
4. Allah'a Güvenmek (Tevekkül)
5. Ayete'l-Kürsi ve Anlamı

ÖĞRENME ALANI: İBADET

ÜNİTE 2: ZEKAT, HAC VE KURBAN İBADETİ

1. İnsanın Paylaşma ve Yardımlaşma İhtiyacı
2. İslam'ın Paylaşma ve Yardımlaşmaya Verdiği Önem
3. Paylaşma ve Yardımlaşma İbadeti Olarak Zekât
 - 3.1. Zekât Nedir
 - 3.2. Zekâtı Kimler Verir?
 - 3.3. Zekât Nelerden Verilir?
 - 3.4. Zekâtı Kimlere, Nasıl Vermeliyiz?
4. Toplumsal Dayanışma İbadeti Olarak Sadaka
5. Zekât ve Sadaka Verecek Duruma Gelmeye Çalışmalıyız
6. Yardımlaşma Kurumlarımız
7. Hac Nedir ve Niçin Yapılır?
8. Hac ve Umre ile İlgili Kavramlar
9. Haccın İnsan Davranışları Üzerindeki Etkisi
10. Kurban Nedir ve Niçin Kesilir?

ÖĞRENME ALANI: HZ. MUHAMMED

ÜNİTE 3: HZ. MUHAMMED'İN HAYATINDAN ÖRNEK DAVRANIŞLAR

1. Hz. Muhammed İnsanlara Değer Verirdi
2. Hz. Muhammed Güvenilir Bir İnsandı
3. Hz. Muhammed Hoşgörülüydü
4. Hz. Muhammed Bilgiye Önem Verirdi
5. Hz. Muhammed Danışarak İş Yapardı
6. Hz. Muhammed Merhametli ve Affediciydi
7. Hz. Muhammed Çalışmayı ve Yardımlaşmayı Severdi
8. Hz. Muhammed Sabırlı ve Cesaretliydi

9. Hz. Muhammed Zamani İyi Değerlendirirdi
10. Hz. Muhammed Hakkı Gözetirdi
11. Hz. Muhammed Doğayı ve Hayvanları Severdi

ÖĞRENME ALANI: KUR'AN VE YORUMU

ÜNİTE 4: İSLAM DÜŞÜNCESİNDE YORUMLAR

1. Din ve Din Anlayışı
2. Din Anlayışındaki Yorum Farklılıklarının Sebepleri
 - 2.1. İnsan Unsuru
 - 2.2. Toplumsal Değişim
3. İslam Düşüncesinde Yorum Biçimleri
 - 3.1. İnançla İlgili Yorumlar
 - 3.2. Fıkhi Yorumlar
 - 3.3. Tasavvufi Yorumlar
4. Din Anlayışındaki Farklılıklar Niçin Zenginliktir?
5. Dinde Zorlama Yoktur Laiklik ilkesini kavrama

ÖĞRENME ALANI: AHLAK

ÜNİTE 5: DİN VE GÜZEL AHLAK

1. Din Güzel Ahlaklı Olmama Nasıl Katkı Sağlar?
2. İslam'da Övülen Bazı Ahlaki Tutum ve Davranışlar
 - 2.1. Doğruluk
 - 2.2. Başkalarına Maddi Yardımda Bulunmak (İnfak)
 - 2.3. Emaneti Korumak
 - 2.4. Adaetli Olmak
 - 2.5. Kardeşlik
 - 2.6. Hoşgörü ve Bağışlama
 - 2.7. Alçakgönüllülük (Tevazu)
 - 2.8. Sözünde Durmak
 - 2.9. Görgülü Olmak
 - 2.10. İnsanlara İyi Davranmak ve Güzel Söz Söylemek
 - 2.11. Savurganlıktan Kaçınmak

ÖĞRENME ALANI: DİN VE KÜLTÜR

ÜNİTE 4: DİNLER VE EVRENSEL ÖĞÜTLERİ

1. Din Niçin Evrensel Bir Gerçekliktir?
2. Niçin Birden Çok Din Vardır?
3. Günümüzde Yaşayan Büyük Dinleri Tanıyalım
 - 3.1. Hinduizm ve Budizm
 - 3.2. Yahudilik
 - 3.3. Hristiyanlık
 - 3.4. İslam
4. Dinlerin ve İslam'ın Evrensel Öğütleri
 - 4.1. Doğruluk
 - 4.2. Temizlik
 - 4.3. İyilik ve Yardımseverlik
 - 4.4. Büyüklere Saygı, Küçüklere Sevgi Göstermek
 - 4.5. Hayvanlara İyi Davranmak
 - 4.6. Çevreyi Korumak
 - 4.7. Zararlı Alışkanlıklardan Kaçınmak
 - 4.8. Başkalarına Zarar Vermemek
 - 4.8.1. Öldürmemek
 - 4.8.2. Hırsızlık Yapmamak

- 4.8.3. Yalancı Şahitlik Yapmamak
5. Başkalarının İnançlarına Hoşgörülü Olmak

ABSTRACT

When moral education is considered, education is at least as important as the family. The kind of moral education which will be given at schools, where the child learns socialization, is shaped according to the countries education philosophy and moral understandings. The moral teaching is generally established in two ways. One of them is the establishment done with religion and the other is the one done by human mind without the religion or with the society. About the kind of education is done in our schools when the education policy and the education programs are examined in our country, it can be said that a moral teaching established by religion was nearly always in principle during the Republic period, except a short period of time. In the period where the religion education was removed from formal education institutions a secular, social moral understanding was tried to be applied by a few lessons according to the humanist culture understandings which are applied. When this period is not included, it is seen that, religion based education is done by Religious Knowledge, Moral Education and Religion Culture and Moral Education lessons. With this lessons moral teaching at the beginning, was helping the aim at raising national morality and good citizens. National Morality, the moral qualities peculiar with Turks, according to how it is understood, being abstracted from the religious values or with the religious - national cooperation is taught by supporting each other. Between the 1974 and 1982 in the Moral lessons being taught and the aim to raise good citizens continued, the religion of morality, psychological and philosophical principles were taught. And the National values formed the axis of the moral education in all classes. In the programs of Moral Education and Religion Culture and Moral Education lessons a religion focused moral teaching understanding which includes the national values were considered and this principle has always been preserved. In the early years of the Republic the nationalist rhetoric in the religion lesson books decreased day by day, and the national values which stays in the middle of the moral education was given according to the proportion of the association through time. Moral education carried on with religious and national values, being affected by the freshening, education and programme understandings and the refreshment of the religion understanding transformed in to a structure which includes universal morality. After this, in the Religion Culture and Moral Education

lessons, besides religious and national values, the universal moral values of different religions were included too.

In the unchanged programs of the religion books which were taught for a long time, until 1982 together with the basic Islamic knowledge by covering the logic of the book explaining the principles of Islam moral education is given as the amount that it is related to it. Together with the 1982 program, religion based moral education knowledge is preserved by developing the content of the program with classic behaviourist approach. The student's moral developments and the topics related with morality were not related with each other, a lesson book knowledge, with a method suitable for traditional plain exposition was carried on. Consequently, an education was done with an out dependant authoritarian and an education understanding which does not let you to think, examine or discuss. After 2000, with the paradigm change, student based, the new formed Religion Culture and Moral Education programmes by assuming creative education approach, allows you to examine and criticize. And , it is seen that a universal moral understanding is aimed, that helps the students to find solutions for the moral problems which they face in their lives and the students of their being ready for the moral values is taken in consideration. It also aims to raise them up to humane-conscience value. The density of the moral issues and the style that they are handled in the content of Religion Culture and Moral Education lessons shows that a morality-based education is being made, not a religion-based moral education.

ÖZET

Ahlak eğitimi açısından okul, en az aile kadar önemlidir. Çocuğun sosyalleşmeyi öğrendiği okullarda nasıl bir ahlak eğitimi verileceği ülkenin eğitim felsefesi ve ahlak anlayışlarına göre şekillenmektedir. Eğitimi yapılan ahlak, genel olarak iki şekilde temellendirilmektedir. Biri din ile yapılan temellendirme diğeri din dışında insanın aklıyla veya toplumla yapılan temellendirmedir. Okullarımızda nasıl bir ahlak öğretimi yapılmaktadır konusu kapsamında, eğitim politikaları ve öğretim programları incelendiğinde ülkemizde, Cumhuriyet dönemi boyunca kısa bir dönem dışında hemen hemen her zaman din ile temellendirilmiş bir ahlak öğretiminin esas alındığı söylenebilir. Din derslerinin örgün eğitim kurumlarından uzaklaştırıldığı dönemde uygulanan humanist kültür anlayışı doğrultusunda çeşitli derslerle laik-sosyal bir ahlak anlayışı uygulanmaya çalışılmıştır. Bu dönem hariç tutulursa din temelli ahlak öğretiminin Din Bilgisi, Ahlak Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ile yapıldığı görülür. Bu dersler yoluyla ahlak öğretimi başlangıçta milli ahlak ve iyi bir vatandaş yetiştirme amacına hizmet etmiştir. Milli ahlak ise - Türk milletine has ahlaki vasıflar- nasıl anlaşıldığına bağlı olarak dini değerlerden soyutlanarak ya da dini-milli değerler işbirliği ile birbirlerini destekler şekilde öğretilmiştir. 1974 ile 1982 yılları arasında öğretimi yapılan Ahlak derslerinde, iyi vatandaş yetiştirme hedefi korunmuş, ahlakın dini, psikolojik ve felsefi temelleri öğretilmiştir. Milli değerler ise tüm sınıflarda ahlak öğretiminin eksenini oluşturmuştur. Din Bilgisi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin programlarında milli değerleri de içeren din merkezli bir ahlak öğretimi anlayışı esas alınmış ve bu ilke hep korunmuştur. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, Din dersleri kitaplarındaki milliyetçi söylem gittikçe azalmış, ahlak öğretiminin merkezinde yer alan milli değerlere, zamanla dini değerlerle ilişkilendirildikleri oranda yer verilmiştir. Dini ve milli değerlerle sürdürülen ahlak eğitimi eğitim ve program anlayışları ve din anlayışlarındaki yenileşme ve değişimden etkilenerek, evrensel ahlak değerlerini de içeren bir yapıya dönüşmüştür. Bundan sonra Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde dini ve milli değerler yanında farklı dinlerin evrensel ahlak değerlerine de yer verilmiştir.

Uzun süre hiç değiştirilmeden öğretimi yapılan Din dersleri programında 1982'ye kadar ilmihal mantığı korunarak temel İslam bilgilerinin yanında ilişkili

olduğu oranda ahlak eğitimine yer verilmiş, 1982 programıyla, program içeriği geliştirilmekle beraber klasik davranışçı yaklaşımla din merkezli bir ahlak ğretimi anlayışı korunmuştur. Öğrencilerin ahlaki gelişimleri ve ahlakla ilgili konular hayatla ilişkilendirilmemiş, klasik düz anlatım yöntemine uygun bir ders kitabı anlayışı srdrlmştir. Dolayısıyla düşünmeye, sorgulamaya, tartışmaya imkân vermeyen öğreten merkezli bir ğretim anlayışıyla, dışa bağımlı-otoriter bir ahlak anlayışı ile ğretim yapılmıştır. 2000 yılından sonra ise yaşanan paradigma değişimi ile ve ğrenci merkezli, yapılandırıcı ğretim yaklaşımının benimsenmesiyle yenilenen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programları ve ders kitapları ile sorgulamaya, eleştirmeye imkân veren, öğrencinin hayatta karşılaştığı ahlaki problemlerine zm bulmasına yardım eden ve öğrencilerin ahlaki değerleri anlayabilecek hazır bulunuşlukları dikkate alınarak onları insani-vicdan düzeyine çıkarmayı hedefleyen bir evrensel ahlak anlayışının ahlak ğretiminde esas alındığı görülmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders içeriğinde ahlak konularının yoğunluğu ve konuların ele alınış biçimi de artık bu derste din merkezli bir ahlak eğitiminin değil ahlak merkezli bir din öğretimini yapıldığını göstermektedir.